

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

RANCZ TERÉZ

IDENTITÁS ÉS NYELVHASZNÁLAT FELSŐ-HÁROMSZÉKEN

Nyelvtudományi Doktori Iskola

Dr. Banczerowski Janusz, DSc.

Magyar Nyelvtudományi Doktori Program

Dr. Kiss Jenő MHAS.

Szociolingvisztikai és Dialektológiai Alprogram

Dr. Kiss Jenő MHAS.

A bizottság tagjai:

A bizottság elnöke:	Dr. Hajdú Mihály DSc.
Hivatalosan felkért bírálók:	Dr. Zelliger Erzsébet CSc. Dr. Péntek János MHAS.
A bizottság titkára:	Dr. Fodor János PhD.
A bizottság további tagjai:	Dr. Fodor Katalin PhD. Dr. Bodó Csanád PhD. (póttag) Dr. Farkas Tamás PhD. (póttag)
Témavezető:	Dr. Kiss Jenő MHAS.

BUDAPEST, 2011

*„meg akkor váltódott e nép
és küldetését akkor kapta
mikor a röggel az igék,
magyarul hulltak a halottra
házánkká akkor lett örökre
ez a sok ege-se-földje
töredékes nyelvünk-honunk”*

Kányádi Sándor

*„A mi mindennapi egyenes tartásunkat add meg nekünk ma, édes anyanyelvünk. Mert
nem mi választottunk téged: te választottál bennünket.”*

Sütő András

TARTALOMJEGYZÉK

1. Bevezetés 5

- 1.1. Az értekezés témája és felépítése 5
- 1.2. Az értekezés alapját jelentő kutatások 7
- 1.3. Az értekezés adatfeldolgozási módszere 8
- 1.4. A terepmunka tapasztalatai 12

2. A felső-háromszéki magyarság 14

- 2.1. Felső-Háromszék földrajzi elhelyezése és körülhatárolása 14
- 2.2. A települések rövid bemutatása 16
- 2.3. A felső-háromszéki lakosság lélekszáma és etnikai összetétele 19

3. A felső-háromszéki magyarok identitása 25

- 3.1. Identitás, nemzeti identitás, kisebbségi identitás: általános jellemzők 25
- 3.2. A kisebbségi identitást meghatározó tényezők rendszere 30
- 3.3. A felső-háromszékiek identitásának jellemzői a meghatározó tényezők tükrében 31
 - 3.3.1. Az iskolázottság és a társadalmi réteghelyzet hatása a felső-háromszékiek identifikációjára 47
 - 3.3.2. A felső-háromszékiek identitását meghatározó tényezők súlya nemenkénti és generációs megoszlásban 58
 - 3.3.3. A felső-háromszékiek identitását meghatározó tényezők településtípusok szerinti megoszlásban 70
- 3.4. A felső-háromszéki identitás: összegzés 78

4. Az anyanyelv és használata beszélőközösségi nézőpontból 82

- 4.1. A kisebbségi nyelvváltozat általános jellemzői 84
- 4.2. A háromszéki nyelvjárási nyelvváltozat 86
 - 4.2.1. Élőnyelvi kutatások Háromszéken, Felső-Háromszéken 86
 - 4.2.2. A háromszéki nyelvjárás elhatárolása és belső tagolódása 88
 - 4.2.3. A felső-háromszéki nyelvjárás sajátosságai 91
- 4.3. A kézdíszéki nyelvváltozat nyelvjárási jellemzői belső nézőpontból 93
 - 4.3.1. Ismertetőjegyek, standard : nyelvjárás kontinuumbeli koordináták 94
 - 4.3.2. Az egyéni nyelvváltozat jellemzőinek belső megítélése 100
 - 4.3.3. Az egyéni nyelvváltozat mozgása a standard : nyelvjárás kontinuumán 108

- 4.4. A saját (helyi) nyelvváltozat pozicionálása 117
- 4.5. A saját nyelvváltozattal és a standarddal szembeni attitűdök 131
 - 4.5.1. A nyelvi minta és igényesség kérdése 133
 - 4.5.2. A „mi szavunk járása” és az egyéni nyelvújító szándék : „nyelvmentés vagy nyelvárulás” 142
 - 4.5.3. Esedékes változások a „mi szavunk járása”-ban 156
- 4.6. Saját nyelvváltozat és államnyelv 161
 - 4.6.1. Nyelvtudás és érvényesülés, nyelvtanulási motivációk, nyelvi versenyképesség 164
 - 4.6.2. A nyelvi tisztaság megítélése 178
 - 4.6.3. Kódváltási szokások és másodnyelv iránti attitűdök 185
- 4.7. Saját nyelvváltozat a vélekedések tükrében: összegzés 195

5. Identitás és nyelvhasználat: összefoglalás 198

Hivatkozások 208

Mellékletek 221

1. Bevezetés

1.1. Az értekezés témája és felépítése

Az értekezés a felső-háromszéki magyarok identitásával foglalkozik. Különböző szociális változók (életkor, nem, társadalmi státus, iskolázottság, településtípus) mentén bemutatja a felső-háromszéki magyarok identitásának jellemzőit, illetve az egyes identitáskomponensek egymáshoz viszonyított súlyát; igyekszik feltárni egyfelől azon tényezőket, amelyek segítik a kisebbségi helyzetben élők önazonosságának megtartását, másfelől keresi azokat is, amelyek a térség közösségének identitástudatát negatív irányban befolyásolják, és a viszonylagos többségben, azaz tömbben élés ellenére instabilitását okozhatják.

Az információs társadalomban a nemzeti identitás jelentős átalakuláson megy át: egyfelől fennmaradnak a korábban elmúltak hitt önazonosság-változatok, másfelől radikálisan új formák jelennek meg. A nemzetállamok fölötti szerveződések (unió, föderáció) mellett létrejönnek olyan regionális szerveződések, melyek feltámasztják a lokális és regionális identitást (vö. CSEPELI 2002: 11; CSEPELI–PRAZSÁK 2010: 173), gyökeresen megváltozik az identitás kialakulásának és fennmaradásának feltétele (vö. SCHÖPFLIN 1998: 15–27), másfelől számolnunk kell továbbra is azon történelmi traumákkal, sztereotípiákkal, előítéletekkel, amelyek a magyarság kollektív tudatában vannak jelen (vö. ZELLIGER 2008. 79–80), és amelyek kihatnak az új helyzethez és lehetőségekhez való alkalmazkodásra is (vö. HUNYADY 1996: 107; HÓDI 2006). Ezért az integráció és globalizáció korában a határon túli magyarság „talpon maradásának” esélyeit számba venni, lehetőségeiről helyzetfelmérést végezni aktuális (vö. ALABÁN 2008: 76; KELEMEN 2006: 28; KÖTŐ 2003: 6–9), ugyanis e vizsgálatok eredményei alapján világosabban láthatjuk a kisebbségi önazonosságon belüli változási irányokat, ezekből kiindulva pedig megfogalmazhatjuk teendőinket, feladatainkat.

A kisebbségben élő magyarság identitása az anyanyelvhez kapcsolódik. Ezért az értekezés hangsúlyos és terjedelemben is számottevő része a felső-háromszéki beszélőközösség anyanyelvéhez való viszonyulását és nyelvi attitűdjeit, a saját nyelvváltozatról való vélekedéseit és értékítéleteit igyekszik rendszerezni, elemezni, hogy általa összetettebb képet kaphassunk egy kiserégióbeli közösség identitásának életképességéről.

Az értekezés négy fő fejezetből áll. Az első fejezetben bemutatom az értekezés alapját jelentő kutatást, majd azokat a módszereket, amelyek a terepmunka előkészítése és

végrehajtása, illetve az adatok feldolgozása során a munka alapját képezték, végezetül pedig a terepmunka tapasztalatait. A következő fejezetben a felső-háromszéki magyarság lokalizálásával, demográfiai jellemzőinek feltárásával foglalkozom, és itt úgy mutatom be a kistérségi beszélőközösséget, hogy betekintést nyerjünk a vizsgált csoport belső tagolódásába, „végvár”-helyzetébe.

Az értekezés következő két fejezetében kerül sor az adatok tulajdonképpeni elemzésére és a kínálkozó következtetések levonására. Elsőként a vizsgálat tárgyát képezik a célcsoport identitásának jellemző sajátosságai, majd ezt követi a kisebbségi identitást meghatározó tényezők különböző szociális változók mentén való elemzése. Így a beszélőközösség identitásának összetett, többszemponútú vizsgálatán túl kirajzolódnak a különböző nemű, életkorú, iskolázottságú, kvalifikációjú egyének kollektív önazonosságának jellemzői, felvillannak a rétegspecifikus sajátos jegyeken túl a nemzedékeken belüli változási irányok, valamint azok a „repedések”, amelyek árulkodnak a vizsgált közösség kisebbségi és kulturális identifikációjában tapasztalható elmozdulásokról, kilengésekről.

Különálló fejezetbe került az anyanyelv beszélőközösségi nézőpontból való megítélése. Bár a kutatás alapjául egyetlen átfogó és terjedelmes kérdőív szolgált, az anyanyelvhasználatnak az identitás fejezetétől való elhatárolása azzal indokolható, hogy ez utóbbi tényező kisebbségi helyzetben valamennyi identitáskomponens közül a leghangsúlyosabb, speciális súlya révén az általános jellemzőkön túlmutat. A hozzá való viszony sokszemponútú megvilágítása a kisebbségi beszélőközösség identifikációjának mélyebb megismerését szolgálja, ugyanakkor e viszony módosulása legkézenfekvőbb bizonyítéka a kollektív identitás változásának. E fejezet a kisebbségi nyelvváltozat definiálásán és jellemző jegyeinek számbavételén túl rövid összefoglalást tartalmaz a felső-háromszéki nyelvjárás hangtani és alaktani sajátosságairól, majd a régió beszélőközösségének nézőpontjából mutatja be a saját közösségi, illetve egyéni nyelvhasználatot. Elsőként e nyelvváltozat nyelvjárásiasságát célozza meg, ezért kitér annak vizsgálatára, hogy a beszélők hová helyezik az egyéni, illetve a közösségi/helyi nyelvhasználatot a standard : nyelvjárás kontinuumában; milyen jellemző jegyek alapján képesek definiálni, másoktól elhatárolni saját nyelvjárásukat; hová pozicionálják; milyen presztízsértéket rendelnek hozzá; illetve vele szemben milyen attitűdöket mozgósítanak. Másodsorban a beszélőközösség standarddal szembeni attitűdjét, a közösségen belüli íratlan nyelvhasználati elvárásokat, a standardizációs törekvések belső fogadtatását járja

körül. Végezetül pedig a nyelvi tisztaság és versenyképesség problematikája, valamint a másodnyelvvél kapcsolatos attitűdök feldolgozása következnek.

A dolgozat záró része összegzi a kutatás eredményeit, igyekezvén eleget tenni a Labov által megfogalmazott, a vizsgált közösséggel szembeni adósság elvének.

1.2. Az értekezés alapját jelentő kutatások

Az értekezés kérdőíves kutatáson alapszik. 2008-10 között Felső-Háromszék valamennyi településén kérdőíves felmérést végeztem a kistrégióban élők identitásának és nyelvhasználatának szociológiai-szociolingvisztikai szempontú vizsgálata céljából. Választásom egyrészt azért esett e kistérségre, mert magam is itt születtem és élek, így saját közösségem szolgálata is vezérelt, másrészt azért is, mert azt tapasztaltam, hogy e térség – feltehetően peremhelyzete miatt – kiesett mind a dialektológiai, mind a szociolingvisztikai és szociológiai vizsgálódásokból. Általában az egész Székelyföld nyelvhasználatának elemzése és megítélése is lefedetlen, így továbbélhetnek azok a mítoszok, sztereotípiák, amelyek több évtizedre, esetleg évszázadra tekintenek vissza. Az itt élők biztonságban érzik magukat egyrészt viszonylagos többségi léhelyzetük miatt, másrészt azért is, mert épp a fenti hiányosságoknak köszönhetően nem szembesülnek a valósággal.

Az empirikus kutatásom alapjául szolgáló kérdőív (*1. sz. melléklet*) három nagyobb egységre tagolódik. Az első rész a kérdőív kitöltőjének adatait foglalja magába, a második egység az identitás problémakörére, a harmadik a pedig a nyelvre vonatkozó kérdéseket tartalmazza. A kérdőív nagy terjedelme miatt leggyakrabban két alkalommal kerestem fel adatközlőimet, hogy kitöltése ne legyen túl fárasztó, és ne szülessenek felületes válaszok. Valamennyi esetben a kérdőív kitöltését magam végeztem, bár a könnyebb áttekinthetőség, jobb megértés érdekében adatközlőim is kaptak egy-egy kitöltetlen példányt, hogy – különösen a több kijelentést tartalmazó, értékskálával összekapcsolt zárt kérdések esetén – átláthassák a rájuk háruló feladatot. Az is előfordult, leginkább az idős korcsoportban, hogy háromszori találkozással sikerült egy kérdőívet befejezni. Egy alkalommal a kérdőívre fordított idő ritkán haladta meg az egy-másfél órát. Kisebb megszokítások, beszélgetések, kommentárok, magyarázatok gyakorta lassították a munkát.

A kérdőív összeállításában korábbi szociológiai és szociolingvisztikai felmérésekre támaszkodtam. Az identitás vizsgálatához elsősorban Csepeli Györgynek és Gereben

Ferencnek a magyarországi és kisebbségi identitásvizsgálataiban használatos kérdőíveiből válogattam, ugyanakkor Veres Valér kovásznai, illetve erdélyi identitáskutatásának, Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor nemzeti szimbólumvizsgálatának eredményeit is figyelembe véve alakítottam ki kérdéssoraimat. A nyelvhasználati kérdőív összeállításában nyilvánvalóan a kutatás célja volt az elsődleges szempont. Ez esetben kiinduló pont az Új magyar nyelvjárás atlasz (rövidítése: ÚMNYA) szociolingvisztikai kérdőíve volt, de természetesen támaszkodtam mindazokra a szociolingvisztikai kutatásokra, amelyek az utóbbi években a kisebbségben élő magyarság nyelvhasználatának, nyelvi attitűdjének, az identitás és a nyelv összefüggéseinek vizsgálatát célozta (vö. pl. Kontra Miklós-féle Kárpát-medencei szociolingvisztikai vizsgálat kérdőíve; Göncz Lajos vajdasági, Csernicskó István kárpátaljai, Lanstyák István szlovákiai kutatásaiban használt kérdőívek, illetve az erdélyi kisebbségi kutatásokban Lukács Csilla felméréseiben használt kérdőív rész kérdései), valamint az összegző munkák mintakérdőíveire, anyaggyűjtési útmutatóira is (vö. Kiss 2002a, 2003).

A kérdőíves felmérés adatai mellett személyes tapasztalatokat, illetve a korábbi nyelvjáráskutatási vizsgálatok eredményeit is hasznosítja a dolgozat. Egyrészt az ÚMNYA munkálataiba való bekapcsolódás és a háromszéki kutatópontokon végzett tudatos, tervszerű nyelvjárásgyűjtés révén, másrészt a vizsgált közösség tagjaként, illetve a térség egyetlen városának neves középiskolájában tanító magyartanárként adódott széleskörű lehetőségem a folyamatos megfigyelésre, tapasztalatszerzésre, hisz állandó kapcsolatban vagyok nem csupán a kézdívasárhelyi, hanem a környező településeken élő diákokkal, illetve azok szüleivel is.

1.3. Az értekezés adatfeldolgozási módszere

Az értekezés összesen harminc kutatóponton gyűjtött eredményeket használ fel (lásd a térképet a 2. sz. *mellékletben*); az adatok összehasonlítása, elemzése pedig az SPSS program 16. verziója segítségével történt. Kezdetben az volt a tervem, hogy valamennyi kutatóponton azonos számú adatközlővel végzem el a kérdőív kitöltését. Mivel elterjedt szokás, hogy egy térség, régió nyelvi, nyelvhasználati, identitásbeli vizsgálata általában négy korcsoportra terjed ki, igyekeztem ennek eleget tenni. A nemek és a korcsoportok arányos eloszlása érdekében településenként 16 adatközlővel volt szándékom a felmérést kivitelezni; az iskolázottságra és a társadalmi kvalifikációra

nézve rétegzett mintavételt terveztem. A körülmények azonban nem mindig biztosítottak lehetőséget a terv maradéktalan megvalósításához. Elsőként a kistélepüléseken adódtak problémák. Leggyakrabban a falvak előregedése miatt nem sikerült megfelelő számú adatközlőt találni a két fiatalabb korcsoportból, vagy csupán a legidősebb nemzedék esetén nyílt lehetőség nemenként két-két olyan adatközlővel kitöltetni a kérdőívet, aki eleget tesz az iskolázottság és a társadalmi kvalifikáció rétegzett mintavételi követelményeinek. Így a harmincből öt esetben a 16 adatközlő helyett vagy csak 12 (két esetben: Futásfalván és Kiskászonban), vagy csak 10 (három esetben: Albisban, Haralyban és Imecsfalván) adatközlővel kellett beérnem; egyetlen településen (Ikafalván) pedig a tervezett adatközlő felével, azaz 8 személlyel. Ez utóbbi esetben mentségemre szolgál, hogy Ikafalva lélekszáma alapján is a térség második legkisebbik települése (vö. 4. sz. táblázat), illetve a lélekszámának további csökkenését okozta a megélhetési miatti, nem nyilvántartott elvándorlás.

Több településen tapasztaltam, hogy a népszámlálási adatok és a valóság nem teljesen fedi egymást: kevesebb a tulajdonképpeni lakos az adott településen, mint amennyi a lakossági nyilvántartásban hivatalosan szerepel. Ennek oka az, hogy a népszámlálás 2002-ben volt, és így frissített adatokkal nem rendelkezünk, illetve az, hogy az azóta eltelt idő alatt a térségben élő közösségekből – köszönhetően a közvetlen környezet csekély megélhetési forrásainak – elindult elsősorban a fiatalok nyugat-európai országokba való időszakos elvándorlása. Azok a személyek azonban, akik külföldön dolgoznak, hivatalos bejegyzések szerint az adott település lakosságának részét képezik, bár közülük nagyon sokan évente csupán néhány napot tartózkodnak saját településükön.

A kiserőgő lakosságának társadalmi kvalifikációja, illetve iskolázottsága is jelentős változáson ment át a népszámlálás óta eltelt időszakban. Egyrészt valamennyi településen növekedett a munkanélküliek és a nyugdíjasok száma. Az aktív-inaktív lakosság arányainak utóbbi javára történő módosulása több tényező hatásának köszönhető, éspedig: a munkahelyek számának csökkenése; a kedvezményes nyugdíjazás bevezetése; a fiatalok külföldi munkavállalása. Ezzel párhuzamosan a helyben maradók iskolázottságát illetően is elmozdulás történt: egyfelől jó néhány szakma gyakorlását magasabb iskolai végzettséghez kötötték az elmúlt években (pl. tanító, banki alkalmazott, pénzügyi hivatalnok, könyvelő, egészségügyi asszisztens stb.), ami az adott munkakörben dolgozók utólagos kiegészítő képzését vonta maga után; másrészt a fiatal nemzedék tagjainak jelentős hányada kapcsolódott, ill. kapcsolódik be a felsőfokú oktatási rendszerbe, amelyre az 1989-es események után rengeteg, talán túl sok is a lehetőség. A statisztikai adatok

szerint leginkább az idősebb nemzedékre jellemző, hogy csupán elemi iskolával rendelkezik. A 2002-es népszámlálási eredményekhez viszonyítva valamelyest a nemzedékcserre következménye is az iskolázottsági mutatók javulása.

Bár sem az iskolázottság, sem a társadalmi kvalifikáció jelenlegi állapotáról pontos adataink nincsenek, úgy véltem, a 2002-es népszámlálási adatokat pontosan követni, és csak kizárólag azokra támaszkodni, elfogadhatatlan. E mellett szólt a térség településein belül tapasztalt lélekszámváltozás is. Így tehát az iskolázottsági és társadalmi kvalifikáció szerinti rétegzett mintavétel megvalósítása céljából felmérésen alapuló számításokat hajtottam végre: saját szülőfalumban, Kézdialmáson 2008 őszén népszámlálást végeztem a helyi önkormányzat segítségével, és a kapott újabb adatokat összevettem e település 2002-es évi népszámlálási adataival. Ez utóbbiakból kiindulva, ugyanakkor ezek, illetve az iskolázottság és a társadalmi státusz terén tapasztalható újabb felmérési adatok (2008-as népszámlálás) közti eltéréseket is figyelembe véve, számítottam ki a rétegzett mintavételhez szükséges adatközlők egymáshoz viszonyított megoszlását egyrészt Kézdialmáson, másrészt az ott tapasztalt változási arányok alapján a vizsgált térség valamennyi településén. Így a régió településein a 2002-es felméréshez viszonyítva az iskolázottság százalékos mutatóit kissé pozitív irányba toltam el (vö. 2. és 5. sz. táblázat adatait), ami által módosult (csökkent) az elemi és nyolc általánost végzettek száma a közép- és felsőfokú végzettséggel rendelkezők javára. Másfelől figyelembe vettem azt is, hogy a társadalmilag inaktívak (elsősorban munkanélküliek) száma is emelkedett az aktív lakossághoz viszonyítva. Összességében e változtatások, módosítások nem erőteljesek (átlag 1,4-5% közöttiek); beiktatásukkal, figyelembe vételükkel az volt a célom, hogy a 2002-es népszámlálási adatokat aktualizálva, frissítve, a valóságot minél inkább megközelítve valósítsam meg a térség beszélőközösségének identitásvizsgálatát, nyelvhasználatának feltérképezését.

Az alábbiakban táblázatok segítségével bemutatom a 446 adatközlő életkori, nemenkénti, iskolázottsági és társadalmi kvalifikáció szerinti megoszlását.

Ssz.	Életkor	n	%
1	16-25 év	108	24,2
2	26-39 év	108	24,2
3	40-64 év	112	25,1
4	65 évnél idősebb	118	26,5

Összesen:	446	100,0
------------------	------------	--------------

1. táblázat: Az adatközlők életkor szerinti megoszlása

Ssz.	Iskolázottság	n	%	Férfi		Nő	
				n	%	n	%
1	elemi (1-4 osztály)	69	15,5	34	15,2	35	15,7
2	általános (5-8 osztály)	116	26,0	57	25,6	59	26,5
3	szakiskola (10 osztály)	111	24,9	66	29,6	45	20,2
4	liceum (érettségi)	112	25,1	47	21,1	65	29,1
5	technikum	18	4,0	9	4,0	9	4,0
6	főiskola, egyetem	20	4,5	10	4,5	10	4,5
Összesen		446	100,0	223	100,0	223	100,0

2. táblázat: Az adatközlők iskolázottsági és nemenkénti megoszlása

Ssz.	Foglalkozás		n	%	Férfi		Nő	
					n	%	n	%
1	inaktív	nyugdíjas	109	24,4	50	22,4	59	26,5
2		munkanélküli	28	6,3	9	4,0	19	8,5
3		diák	72	16,1	36	16,1	36	16,1
4	aktív	gazda, kisiparos	46	10,3	37	16,6	9	4,0
5		munkás	80	17,9	38	17,0	42	18,8
6		nem fizikai dolgozó	59	13,2	30	13,5	29	13,0
7		értelmiségi	52	11,7	23	10,3	29	13,0
Összes			446	100,0	223	100,0	223	100,0

3. táblázat: Az adatközlők társadalmi kvalifikáció szerinti és nemenkénti megoszlása

Összességében tehát a települések 80%-a (n = 24) esetén 16 adatközlővel dolgoztam, nemenként fele-fele arányban, korcsoportonként 4-4 adatközlővel; 6,7%-a esetén (n = 2) 12 (nemenként fele-fele arányban, a két fiatal korcsoportból 2-2, a két idősebb nemzedékből pedig 4-4 személlyel); 10%-a (n = 3) esetén 10 (a legidősebb korcsoport esetén 4 adatközlővel, a többi korcsoport esetén 2-2 adatközlővel, nemenként

egyenlő arányban); 3,3%-a (n = 1) esetén pedig 8 adatközlővel (valamennyi korcsoport esetén 2-2 adatközlővel, nemenként arányos megoszlásban) töltöttem ki a kérdőívet.

1.4. A terepmunka tapasztalatai

A gyűjtést megelőzően próbafelmérést végeztem a kérdőív tesztelése céljából. Az előzetes felmérés alapján néhány kérdést átfogalmaztam, hogy valamennyi adatközlő számára érthetőbb, hozzáférhetőbb legyen. A kutatás alapjául szolgáló kérdőív a következő tematikus egységekre oszlott (vö. *1. sz. melléklet*):

1. Az adatközlő származását, életkorát, felekezeti hovatartozását, iskolai végzettségét, munkáját, családi állapotát, szülei képzettségét feltérképező kérdések, melyek közös jellemzője, hogy közvetve azt firtatják, milyen közösségen belüli és kívüli nyelvi kapcsolatokkal rendelkezik a beszélő, milyen nyelvváltozatokkal, nyelvekkel kerül(t) rendszeres és szoros kapcsolatba.

2. Az identitással kapcsolatos kérdések:

2.1. Ezek egy része a kulturális nemzeti és állampolgári identitáskomponensek egymáshoz viszonyított súlyát igyekszik felmérni, másik része viszont a kulturális önazonosság komponenseinek rangsorolását célozza;

2.2. A kérdések egy másik csoportja a kulturális és kisebbségi csoportidentitás erőviszonyaira vonatkozik, illetve az önazonosság érzelmi vetületeinek feltérképezésére nyújt lehetőséget;

2.3. Néhány kérdés pedig a közösség jövőképét, illetve kulturális nemzeti és kisebbségi identitásának vitalitását vizsgálja.

3. Az anyanyelvvel, a saját nyelvhasználattal kapcsolatos vélekedésekre irányuló kérdések – a (helyi) nyelvváltozatok presztízse, a helyi nyelvváltozat jellemzői, a beszélőközösség saját tagjaival szembeni nyelvhasználati elvárásai, követelményei.

4. Az egyéni és közösségi nyelvhasználat elhelyezése a standard : nyelvjárás kontinuumán – a nyelvjárás sajátosságok, magának a nyelvjárásnak az életképessége, illetve a vele kapcsolatos értékítéletek.

5. Nyelvi kompetencia magyar és román nyelven, továbbá a másodnyelv használati szinterei és gyakorisága.

6. Nyelvi viselkedés különféle kommunikációs partnerek és helyzetek esetében, anyanyelv és másodnyelv iránti attitűdök.

7. A nyelvi tisztaság és versenyképesség kérdései – az államnyelv anyanyelvre gyakorolt hatásának megítélése, valamint az egyén társadalmi érvényesülésének nyelvi feltételei belső nézőpontból.

A kutatás adatgyűjtési módszereinek (kérdőív és résztvevő megfigyelés) közös sajátossága, hogy a nyelvi anyagok nem használhatók anélkül, hogy bizonyos kommunikációs stratégiákat, pragmatikai jellegű nyelvhasználati sajátosságokat figyelembe ne vennénk. A következő körülményekről van szó:

1. Az identitásról, nyelvről, nyelvhasználatról szóló beszélgetés sok felső-háromszéki beszélő számára újszerű kommunikációs tapasztalat. A kérdőíves felmérés céljával kapcsolatos bizonytalanság, illetve ismerethiány (a nyelvészeti, szociolingvisztikai kutatás jó néhány adatközlő számára értelmezhetetlen magyarázat), gyakran bizalmatlanságot szül, különösen a személyes adatokra, a nyelvi tisztaságra és versenyképességre, a másodnyelv iránti attitűdökre és az önbesorolásra irányuló kérdések esetén.
2. Néhány kérdés egyáltalán nem vagy kevésbé foglalkoztatja az adatközlőket vagy azok jelentős részét. Ilyen például a média, illetve a domináns nyelv anyanyelvváltozatra gyakorolt hatása (különösen nyelvi szintek szerinti lebontásban) vagy a beszélőközösség által követett nyelvi minta kérdése. Így nehéz választ kapni ezekre a kérdésekre.
3. A válaszok néha olyan vélekedések formájában jelennek meg, melyek ismerethiányból fakadó bizonytalan egyéni véleményt, esetenként kimunkált közösségi sémákat, meglátásokat tükröznek. Ilyen például a december 1-jének a megítélése, melynek nemzeti ünnepé nyilvánítása egyfelől az irántam való bizalmatlanságnak, másfelől többnyire ismerethiálynak tulajdoníthatók. Ide sorolható még a székelyek és magyarok térségbe való letelepedésének kérdése is. E válaszok gyakran a több évtizede tartó dezinformálás, illetve a téma iránti passzivitás eredményei.
4. A múltbeli és jelenlegi kommunikációs gyakorlatról könnyebb volt adatokat szerezni, mint a jövővel kapcsolatos kérdésekről. Az adatközlők hajlamosak voltak a jelen állapotát a jövőre is rávetíteni (pl. kisebbségi és nemzeti jövőkép, a nyelvhasználat jövőbeli változásairól, illetve a generációs különbségekről való vélekedések).

5. Az ötfokú Likert-skálával összekapcsolt kijelentések, értékítéletek során az adatközlők jelentős része hajlamos volt a szélsőséges értékek (vagy túl alacsony, vagy túl magas) megjelölésére, kevésbé törekedtek ezek egymáshoz viszonyított árnyaltabb rangsorolására. Ennek oka, hogy hasonló kérdésekkel, feladatokkal sohasem szembesültek. Ennélfogva az ilyen elbizonytalanító esetekben a válaszok mögött nem a problémákon való elmélyültebb gondolkodás húzódik meg, hanem a valamennyi kérdéshez való hasonló érték-hozzárendelés, azaz a viszonylag semleges feladatmegoldás, pl. az adatközlők jelentős hányada szinte valamennyi nemzetiségi identitáskomponenshez azonos értéket társított.

A terepmunka során tehát szem előtt kellett tartanom azokat a különbségeket, amelyek az egyes adatközlők világtudására, szociális és kommunikációs tapasztalataira voltak jellemzők, és amelyek e személyek eltérő pragmatikai és szemantikai felkészültségében mutatkoztak meg. Tudomásul kellett vennem, hogy az adatközlők jelentős hányada nem volt olyan beszédsszituációban, ahol metanyelvi tevékenységet kellett folytatnia. További nehézséget jelentettek azok a vélekedések, amelyek bizonyos fokú ismerethiánynak vagy sekélyebb ismereteknek, esetenként téves tájékozódásnak köszönhető. Mindezekhez alkalmazkodva kellett a kérdőív kérdéseit nyelviileg átalakítani, esetenként konkrét példákkal segíteni annak megértését, illetve megválaszolását. Leggyakrabban az is segítségemre volt, hogy a helyi nyelvjárásban szólhattam a beszélőhöz, de leginkább az, hogy a beszélőközösség gondolkodásmódját belülről ismer(t)em.

A fent tárgyalt és az adatgyűjtésre ilyen vagy olyan módon hatást gyakorló kommunikációs stratégiák és nehézségek figyelembe vétele segített abban, hogy megbízható elemzést végezzenek a felső-háromszéki identitásról és nyelvi valóságról. A következő fejezet nem csupán a kiséregió magyarságának bemutatása, hanem szervesen kapcsolódik az eddigi gondolatmenethez is. Egyrészt behatárolja a vizsgált térséget, megismerteti annak demográfiai és földrajzi mutatóival, és ezáltal közelebb visz ahhoz a beszélőközösséghez, amelynek identitását és nyelvhasználatát a további fejezetekben járom körül.

2. A felső-háromszéki magyarság

2.1. Felső-Háromszék földrajzi elhelyezése és körülhatárolása

Székelyföld legkeletibb vármegyéje Háromszék volt, amelynek helyét a román közigazgatási rendszerben Kovászna megye vette át. Ez utóbbi csak nagy vonalakban fedti a valamikori Háromszék területét. Háromszék vármegye északi és keleti régióját a földrajzi adottságok miatt *felső* előnévvel illették. A Felső-Háromszéki-medence a Brassói-medence északi nyúlványa, a Bodoki-hegység, a Háromszéki-havasok, a Nemere-és a Répát-hegység, illetve a Bodzai-havasok között terül el. Belső részét a Feketeügy és mellékpatakainak teraszos síksága képezi. Történeti szempontból két részre osztható, a mai lakosság tudatában is élő Kézdi- és Orbaiszékekre. Előbbinek Kézdivásárhely, utóbbinak Kovászna a közművelődési és vásáros központja. Kézdiszék nemcsak egységes Kárpát-közi medencerész, hanem történelmi-néprajzi tájegység is, amely magába öleli a Háromszéki-medence északi részén elterülő, Szentföldnek nevezett katolikusok lakta peremvidéket is, délkeleti szöglete lenyúlik Maksáig, ahol Sepsiszékkel, keleten pedig Orbaiszékkel határos.

Mivel a Felső-Háromszéki-medence földrajzilag egybeesik a Kézdivásárhelyi-medencével, a Felső-Háromszék elnevezést egyfelől szűkebb értelemben, csak Kézdiszékre, illetve Kézdivásárhely jelenlegi vonzáskörzetébe tartozó településekre, másfelől Kézdi- és Orbaiszékek együttesére is értik. Dolgozatomban az előbbi szűkebb jelentésben, Kézdiszék szinonimájaként használom ezt a nevet, és a következő települések együttesét értem rajta: Albis, Bereck, Bélafalva, Csernáton, Csomortán, Dálnok, Esztelnek, Futásfalva, Gelence, Haraly, Hatolyka, Hilib, Ikafalva, Imecsfalva, Kézdiálmás, Kézdimartonos, Kézdisárfalva, Kézdiszárzapatak, Kézdiszentkereszt (Polyán), Kézdiszentlélek, Kézdivásárhely, Kiskászon, Kővár, Kurtapatak, Lemhény, Márkosfalva, Martonfalva, Nyujtód, Ozsdola, Szentkatolna és Torja.

Disszertációm szövegében a vizsgált régió megnevezésére a Felső-Háromszék elnevezést részesítem előnyben a Kézdiszék helyett. E két fogalom történeti szempontból nem, de a mai nyelvhasználatban szinonim fogalmak. Ha a fenti települések listáját összevetjük olyan korábbi (19. századi) közigazgatási, történelmi, néprajzi stb. munkákkal, amelyek a kézdiszéki térség határait is meghúzzák, néhány falunak (Gelence, Haraly, Imecsfalva, Hilib, Bitá, Lécfalva, Maksa) a kézdiszéki tájegységbe általam való besorolása vagy az abból való kihagyása magyarázatra szorul. Én ugyanis – a földrajzi név mai elsődleges jelentése alapján – a Kézdi- és Orbaiszék közti hagyományos, múlt századi határvonalat kissé átrajzoltam, és Felső-Háromszék elnevezésen olyan térséget értek, amely négy településsel gazdagabb, hárommal meg szegényebb, mint a korabeli

elhatárolás szerinti Kézdiszék. Ezt a kissé önkényesnek tűnő eljárást több szempontból is indokoltnak vélem. Először is a három szék (Kézdi-, Orbai-, Sepsiszék) határain fekvő egyes települések az idők folyamán különböző járásokba, hol egyik, hol másik város vonzáskörzetébe vagy közigazgatási irányítása alá kerültek, így éles határvonalat húzni a székek között nem lehet. Bár Orbán Balázs feljegyzéseiben Gelence, Haraly, Imecsfalva és Hilib még Orbaiszékhez tartozó falvak, Lécfalva és Bita pedig kézdiszékiek, a későbbi évtizedek, de különösen a 20. század második felének gazdasági, közigazgatási változásai hatására az előbbi négy település Kézdivásárhely, az utóbbi kettő pedig Kovászna vonzáskörzetébe került. Az iparosodó Kézdivásárhely magához vonzotta a hozzá közelebb fekvő Gelence, Hilib, Haraly, Imecsfalva lakóit, munkahelyi lehetőséget kínálva, míg Lécfalva és Bita vagy Maksa lakói inkább Sepsiszentgyörgyön vagy Kovásznán kerestek megélhetést. Az előbbi települések fiataljainak középiskolai továbbtanulása jelenleg is leginkább Kézdivásárhelyen folyik, ugyanakkor a közlekedés révén is szorosabb a kapcsolatuk Kézdivásárhellyel, mint Kovásznával; az utóbbiak teljesen kiestek e város vonzáskörzetéből. A nyelvhasználati sajátosságok, nyelvjárási jelenségek is az általam meghúzott határvonalak mellett szólnak. 2007-10 között az ÚMNYA kérdőíve alapján nyelvjárásgyűjtést végeztem az értekezésben vizsgált térség négy településén: Dálnokon, Kézdiálmáson, Gelencén és Kézdikőváron. A kérdőíves felmérés és szövegfelvételek anyagát összevettem az 1954-ben végzett gyűjtésen alapuló RMNYA nyelvi anyagával, illetve Gálffy Mózesnek a háromszéki nyelvjáráson belüli tájszólások elhatárolási kísérletével, azaz e tájszólások alapjául szolgáló nyelvjárási sajátosságokkal, hogy rávilágíthassak a nyelvi változásokra. A változásvizsgálat alapján elmondható, hogy a korábban orbaiszéki tájszólású Gelence és a kézdiszéki települések lakóinak nyelvhasználata esetén nyelvi kiegyenlítődés, egységesülés irányába történő elmozdulás történt. Mindezek bizonyítják, hogy az általam Felső-Háromszéknek nevezett régió egyrészt majdnem teljesen lefedi a hagyományos Kézdiszéket; másrészt a térségen belüli új közigazgatási, nyelvi változásokra és az ezekből fakadó módosult határvonalakra is figyel; harmadrészt tekintettel van a földrajzi név jelentésmódosulására, az utóbbi időben bekövetkező jelentésszűkülésére, pontosabban arra, hogy a térség beszélőközösségének mai nyelvhasználatában mi a szó elsődleges jelentése, denotátuma.

2.2. A települések rövid bemutatása

A felső-háromszéki falvak egyetlen kisváros, Kézdivásárhely köré csoportosulnak. Ez a valamikori mezőváros egyike a legrégebbi székely városoknak. Előbb Torjávársára néven említik az írásos feljegyzések, mivel a Torja-patak és a Kászon vize összeömlésének övezetében létesült. Történelme legdicsebb fejezete az 1848-as szabadságharc, hisz a háromszéki önvédelmi megmozdulásokhoz szükséges ágyú- és hadianyaggyártás központja e település volt. A 20. századi megyésítés erőteljes ipart épített ki a városban, de ez a rendszerváltás után zömmel leépuult. Ma már csak a könnyűiparon belüli készruhágyártás biztosít munkalehetőséget a környéken élő női lakosság számára. Ezzel is magyarázható, hogy a felső-háromszékiek jelentős hányada visszatért a mezőgazdasághoz. Igazi nagybirtokkal azonban kevésbé találkozunk. Inkább arról van szó, hogy munkahely hiányában a rurális környezetben élők rákényszerültek a mindennapi betevő előteremtésére a visszaszolgáltatott kisbirtokokon. Ez utóbbiak nagysága ritkán haladja meg a 2 hektárt, és többnyire kis parcellákat, ún. szalagföldeket alkot, amelyen elég nehéz az eredményes gazdálkodás.

A Felső-Háromszéki-medence északon a Kászonok völgyével határos. A két földrajzi térséget kanyargós út köti össze a hegyek között. A kászonszéki vidékhez legközelebb eső felső-háromszéki falvak: Szentlélek, Kővár, Szárazpatak és Kiskászon. Ez utóbbi nevében őrzi a kászonszéki eredetet. Mind a négy település nyelvhasználatát a kézdíszéki lakosság a sajátjától eltérőnek találja, Gálffy Mózes külön tájszólásba is sorolja (vö. Gálffy-féle térkép: 17. sz. ábra). Ennek oka lehet egyrészt a települések múltbeli különálló közigazgatása, lakóinak feltehetően besenyő eredete (vö. KISGYÖRGY 2000), de a Kászonok vidékének nyelvhasználati hatása is. Míg Szentlélek, Szárazpatak és Kiskászon Háromszék vármegyéhez tartozott, Kézdikővár (eredeti nevén Peselnek), valamint a mára már Torjával összenőtt Alsó- és Felső-Volál 1876-ig (Felső-) Fehér vármegye része volt.

A Szentlélektől induló és tőle keletre elterülő Szentföld következő állomása Kézdíszentkereszt vagy más néven Polyán, ahol 6-9. századi szláv település nyomaira bukkantak a régészek. Maga a falu többszörös áttelepüléssel a 13. század körül került a mai helyére. Polyán keleti szomszédja Bélafalva, amellyel egy községet is alkot. Ez utóbbi nevét először 1536-ban *Byelafalva* néven említik a feljegyzések. Tőle szintén keletre található Esztelnek, amely a Nemere-hegység délnyugati előterében, az Esztelnek-patak tövében fekszik. Először 1332-ben említik. Itt alapította 1680-ban Nagy Mózes híres minorita gimnáziumát, melyet azonban nemsokára a mai Kézdivásárhelyhez tartozó Kantába telepítettek át. Esztelnektől keletre megtalálható Csomortán és Kézdialmás, egy

közigazgatási egységbe tartozó falvak. Ez utóbbi a Szentföld egyik végfaluja, amelynek korabeli neve Baksafalva volt. Kézdialmástól keletre Lemhény és Bereck falvak terülnek el. Előbbi Alsó-Lemhény vagy Alszeg és a Venice-patak völgyében hosszan elnyúló Felső-Lemhény vagy Venece falvak összeolvadásából keletkezett, utóbbi pedig az Ojtoziszoros kijáratának kapuját képezi, és már a Római Birodalom idején határtelepülésnek számított. Bereck fekvésénél fogva a neki alárendelt Kézdimartonossal együtt vegyes etnikumú falu, akárcsak a Foksányi-hágó aljában fekvő Ozsdola. Míg az előbbieken a román etnikum a lakosság legalább egynegyedét teszi ki, Ozsdolán, elszigeteltebb fekvése miatt ez az arány alig több mint 5%. Ozsdola községhez tartozik Hilib, amely a trianoni békeszerződésig Gelencével és Harallyal együtt Háromszék vármegye Orbai járásának északi csücskét képezte. Gelencén hagyománya van a fakitermelésnek, hisz itt a zabolai Mikes grófok európai viszonylatban is jelentős fűrésztelepet működtettek. E település lakói ma is leginkább a fakitermeléssel és fafeldolgozással foglalkoznak.

Míg az eddig bemutatott települések a Kárpátok kanyarulatában elsősorban a hegyek lábainál és azok védelmében terülnek el, a Gelencétől délre és délnyugatra fekvő felső-háromszéki falvak a medence közepének nyitottságát élvezik. Imecsfalva a Gelence-patak hordalékkúpján, Szentkatolna a Feketeügy jobb partján található, és mindkettő Márkos-, valamint Martonfalvával együtt egy közigazgatási egységbe szervezett. Ez utóbbi három falun keresztülhaladó úton egyrészt a Sepsi- és Kézdiszékét összekötő főútra jutunk, másrészt e főút mentén elterülő Csernátonba, amely Kézdialbissal és Ikafalvával alkot egy községet. E településektől délre fekszik Dálnok, északra pedig Futásfalva, illetve a Torja néven ismert azon falu is, amelyen már a rómaiak idején áthaladt a Kézdivásárhelyi-medencét az Olt vidékével összekötő főút (VIA PRETORIA, innen a Toria, Torja neve).

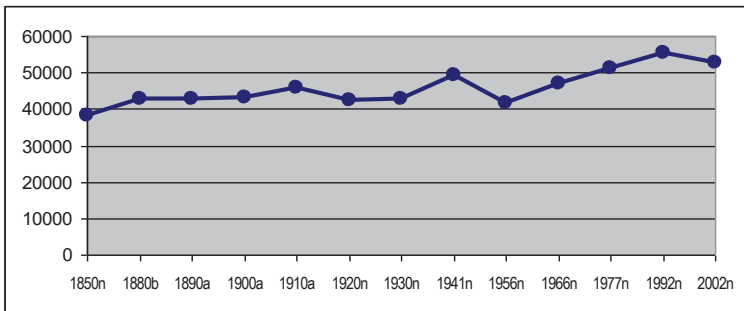
Néhány falu kivételével a térség települései többnyire hegyek lábainál, dombok tövében fekszenek. A Kárpátok koszorúit egyfelől védelmet biztosítottak, másfelől elzárták az itt élőket. Ez az elszigeteltség nem csupán a gazdasági élet megfenekléséhez vezetett, hanem a társadalmi hagyományok és szokások továbbéléséhez, a konzervatív mentalitás felerősödéséhez is. Ez egyrészt segítette a közösséget elsősorban az etnikai összetételi arányok megtartásában, másrészt a mozdulatlanságot, a fejlődés stagnálását hozta magával. A rendszerváltás utáni új lehetőségek visszafordíthatatlanul elindították az elszigeteltség felbomlását, amely folyamatot a térségben élők különböző módon fogadnak és dolgoznak fel. Az információk áradatában való részvétel lehetősége talán a legnagyobb újdonság az itt élők számára. Hogy mindezek a változások hogyan csapódnak

le a felső-háromszékiek viselkedésében, gondolkodásában, identitásában és nyelvhasználatában, érdemlegesen csak akkor derül ki, ha longitudinális vizsgálat keresztüztüzebe állítjuk a régió lakosságát. Ehhez azonban első lépés a mélyfúrásos alapozó vizsgálat, aminek megvalósítását jelen értekezésben kísérlem meg.

2.3. A felső-háromszékiek lakosság lélekszáma és etnikai összetétele

A magyar lakosság kézdiszékie jelenlétét a 12. századi csernátói, torjai, gelencei leletek igazolják. A székely lakosság keletre telepítése már a 12. század középső harmadától elkezdődött, de a dél-erdélyi Szászok környékiek csak a 13. század végén költöztek át a keleti végekre, és az így létrehozott Kézdiszék nevében megőrizték korábbi lakhelyük emlékét. Az első írásos emlékekben (1307-ben) „*Syculus de Kyzd*”, illetve (1320-ban) „*Siculi de Kezdy*” megnevezésekkel találkozunk, magyarul pedig a Kézdiszék elnevezés 1466-ban fordul elő először „*Kyzdy szék*” néven. 1614-ben 2.579 kaput számláltak össze a szék területén, 1703-ban pedig 2.919-et. Az 1850-es esztendőben összesen 38.151 lélek lakta, Orbán Balázs feljegyzései szerint pedig az általam vizsgált településeken összesen 45.579 a lakosság létszáma 1866-ban (vö. ORBÁN 1869/III: 7).

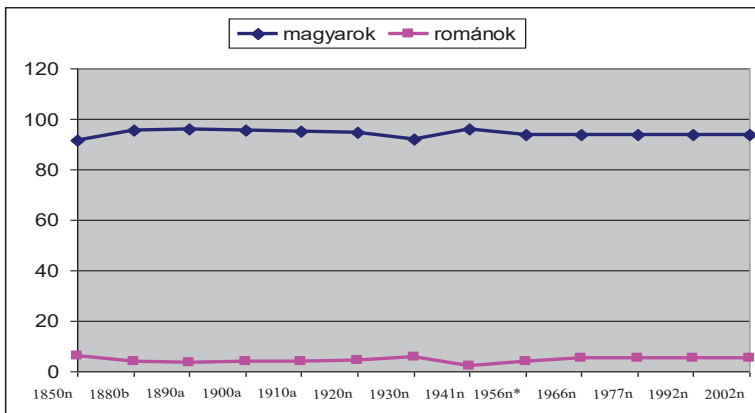
A legutóbb napvilágot látó statisztikai összesítők közül Varga E. Árpád munkája (1998) jelentős, amely az erdélyi lakosság etnikai és felekezeti megoszlásáról másfél évszázadot átfogó adatokat tartalmaz; megújított (2002-es adatokat is tartalmazó) változata elektronikusan is elérhető 2008. novemberétől. Ezen adattár, illetve a 2002-es népszámlálás alapján készítettem el a felső-háromszékiek lakosság összesített lélekszámának, illetve etnikai arányainak alakulását szemléltető ábrákat (1., 2. és 3. ábra), amelyek közül a legutóbbi a magyar, román és egyéb etnikumok (német, zsidó, roma, ukrán, szerb, szlovák) arányainak másfél évszázados változását mutatja be. A 3. ábrán csupán a 86-100% közötti szegmens látható felnagyított formában, azaz kiegészítendő még 86%-nyi magyarsággal.

1. ábra: A magyar lakosság lélekszámának alakulása 1850-2002 között.

a- anyanyelve magyar, n-nemzetisége magyar, b-Varga E. Á. által javított adat

Megjegyzés: az 1956-os adatok hiányosak, mivel négy településről nincs semmiféle adatunk

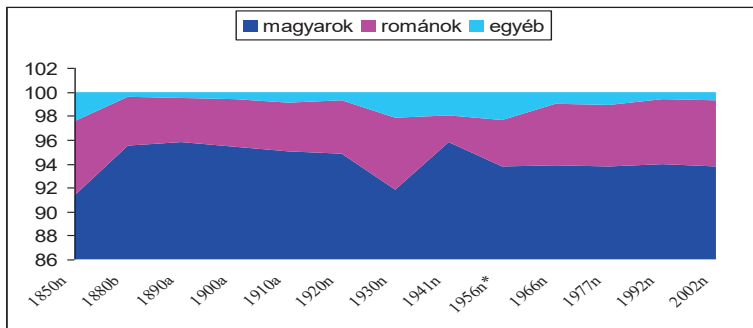

2. ábra: A magyar és a román lakosság egymáshoz viszonyított arányai az utóbbi 150 év alatt

Az évszámok utáni betűk magyarázata: a- anyanyelve magyar/román, n-nemzetisége magyar/román,

b-Varga E. Á. által javított adat, n*-hiányos adat

3. ábra: A (86% fölötti) magyar etnikumot kiegészítő román és egyéb etnikumok arányainak alakulása az utóbbi másfél évszázadban

a- anyanyelve magyar, n-nemzetisége magyar, b-Varga E. Á. által javított adat, n*-hiányos adat

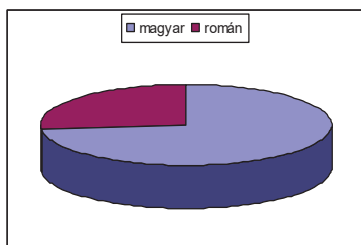
A 2002-es népszámlálási adatok alapján a lakosság települések szerinti megoszlását táblázatban foglaltam össze. A nyujtói mutatók a kézdísárfalvi és kézdíszászfalvi adatokat is tartalmazzák, mivel e falvak Nyujtód közigazgatása alá tartoznak; utóbbi össze is nőtt vele.

4. táblázat: Felső-Háromszék településenkénti lélekszáma a 2002-es népszámlálási adatok alapján

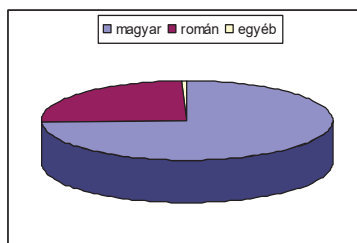
	Albis		Bélafalva		Bereck		Csernáton		Csomortán	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
magyar	426	99,4	482	98,9	2021	74,4	3272	98,4	461	99,8
egyéb	4	0,6	5	1,1	697	25,6	51	1,6	1	0,2
Összes	428	100,0	487	100,0	2717	100,0	3323	100,0	462	100,0
	Dálnok		Esztelnek		Futásfalva		Gelence		Haraly	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
magyar	1012	98,6	844	98,6	348	99,4	4442	98,5	260	98,5
egyéb	14	1,4	12	1,4	2	0,6	68	1,5	4	1,5
Összes	1026	100,0	856	100,0	350	100,0	4510	100,0	264	100,0
	Hatolyka		Hilib		Ikafalva		Imecsfalva		Kézdialmás	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
magyar	456	99,6	295	99,7	272	100,0	301	98,4	929	98,0
egyéb	2	0,4	1	0,3	-	-	5	1,6	19	2,0
Összes	458	100,0	296	100,0	272	100,0	306	100,0	948	100,0
	Kézdikővár		Kézdivásárhely		Kiskászon		Kurtapatak		Lemhény	

	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
magyar	980	99,6	17121	90,5	286	98,6	270	97,5	2012	98,4
egyéb	4	0,4	1789	9,5	4	1,4	7	2,5	32	1,6
Összes	984	100,0	18910	100,0	290	100,0	277	100,0	2044	100,0
	Márkosfalva		Martonfalva		Martonos		Nyujtód		Ozsdola	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
magyar	649	99,4	655	99,4	616	72,9	1512	95,8	2960	91,8
egyéb	4	0,6	4	0,6	228	27,1	66	4,2	264	8,2
Összes	653	100,0	659	100,0	844	100,0	1578	100,0	3224	100,0
	Polyán		Szárzapaták		Szentkatolna		Szentlélek		Torja	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
magyar	1309	99,4	626	99,7	1439	98,2	2756	99,1	3518	98,6
egyéb	8	0,6	2	0,3	26	1,8	24	0,9	50	1,4
Összes	1317	100,0	628	100,0	1465	100,0	2780	100,0	3568	100,0

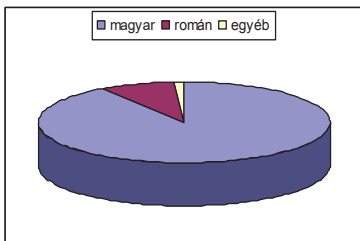
Az a négy település, amelyen belül a 2002-es népszámlálási adatok szerint 5% fölötti a román etnikum jelenléte, a következő: Kézdimartonos, Bereck, Kézdivásárhely és Ozsdola (vö. RECENSĂMĂNTUL POPULAȚIEI ȘI AL LOCUINȚELOR 2002). A többi falvakban a magyar népesség aránya 95% fölötti. Az előbbieket etnikai összetételét a következő ábrákon vizsgálhatjuk meg.

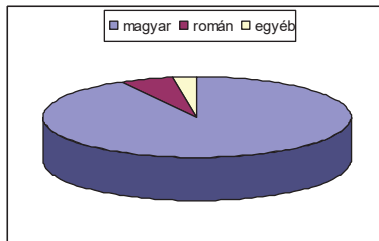
4. ábra: Martonos etnikai megoszlása (2002-ben)

5. ábra: Bereck etnikai megoszlása (2002-ben)

6. ábra: Kézdivásárhely etnikai megoszlása (2002)

7. ábra: Ozsdola etnikai megoszlása (2002)

Ezt a négy települést a többiekhez viszonyítva etnikailag vegyes településnek tekintem.

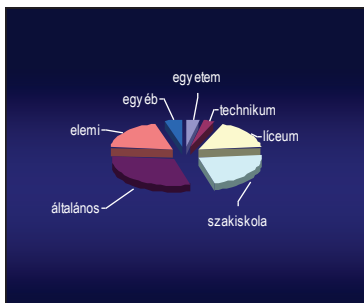
Ami a lakosság nemek szerinti megoszlását illeti, nagyjából azonos a férfiak és nők aránya: előbbiek az összlakosság 49,4%-át, utóbbiak az 50,6%-át teszi ki. Mivel külön a magyar etnikumra vonatkozó nemi és iskolázottsági adatokkal nem rendelkezünk, a térség összlakossága alapján kellett a nemek közötti arányt kiszámolnom. A 2002-es népszámlálási adatok alapján a felső-háromszéki térségben élő 55.926 (ebből magyar 52.783) lakosból 27.594 férfi, 28332 pedig nő. Iskolázottsági szempontból a statisztika csupán a tíz évnél idősebb stabil lakossággal számol, amely a mi esetünkben 49.530 egyént jelent. Ebből férfi 49,2% (24.383), nő pedig 50,8% (25.147). Az összlakosság, illetve a férfiak és a nők iskolázottsági megoszlását táblázatban foglaltam össze, de ábrák segítségével is bemutatom (vö. 5. táblázat, 8-10. ábra).

Összes	Egyetem, főiskola	Technikum, szakosító okt.	Líceum	Szakiskola	Nyolc általános	Elemi	Egyéb
n	1423	1271	10.424	8.067	16.323	9.577	2.445
%	2,87	2,57	21,05	16,29	32,96	19,34	4,93

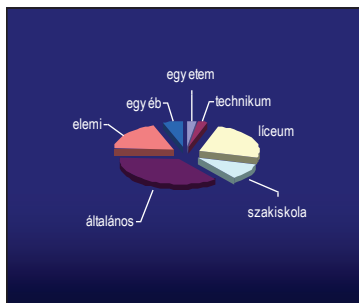
5. táblázat: A 10 évnél idősebb lakosság befejezett tanulmányai alapján való iskolázottsági mutató

8. ábra: Az iskolázottság egymáshoz viszonyított mutatói

9. ábra: A férfiak iskolázottsági mutatói

10. ábra: A nők iskolázottsági mutatói

Amint az ábrából is kitűnik, a férfiaknak némileg nagyobb arányban van felsőfokú végzettsége (3,34%), mint a nőknek (2,42%); ez utóbbiak közel egynegyede érettségizett le a középiskola befejezése után, csupán 10,46%-a végzett szakiskolát, 35,34%-a pedig nyolc általánost; az előbbieket 22,29%-a szakiskolai végzettséggel, 30,5%-a nyolc általánossal, 17,5% pedig érettségivel rendelkezik. Elemi szinten közel azonos arányban végeztek (a férfiak 19,28%-a, a nők 19,38%-a). Majdnem 5%-a az adatközlőknek vagy egyáltalán nem iskolázott, vagy nem nyilatkozott erről a kérdéssel kapcsolatban (lásd egyéb kategória); szakosított oktatásbeli és technikai tanulmányai pedig a nők 2,47%-ának, a férfiak 2,67%-ának van. Összességében elmondhatjuk, hogy a térség lakossága igen alacsonyan iskolázott, különösen a felsőfokú képzettség tekintetében marad jóval az országos átlag alatt,

ugyanakkor a mutatókat lényegesen negatív irányban befolyásolja a térség magyar önazonosságú roma lakosságának iskolázatlansága is.

A kérdőíves vizsgálatban részt vevő adatközlők kiválasztásánál a líceumi, a posztliceális és felsőfokú végzettséggel rendelkezők arányát kedvezőbbnek ítéltém meg a 2002-es népszámlálási adatok arányainál, azaz az iskolázottsági mutatókat kissé módosítottam a felsőbb fokú és a magasabb szintű képzettség javára. A korábbiakban már jeleztem, hogy a népszámlálás óta eltelt időszakban sokat javult a helyzet, hogy néhány tényező serkentően hatott az iskolázottsági mutatók pozitív változására (pl. közalkalmazottak, tanítók és óvónők felsőfokú kiegészítő képzése; a Babeş-Bolyai Tudományegyetem, illetve a szebeni Lucian Blaga Egyetem kihelyezett tagozatainak létesülése stb.) A tényleges változásról a küszöbön lévő népszámlálás fog pontos adatokat szolgáltatni.

3. A felső-háromszéki magyarok identitása

A vizsgált térség földrajzi elhelyezése és demográfiai adatainak bemutatása után rátérek dolgozatom központi kérdéseinek kibontására. Elsőként a felső-háromszéki beszélőközösség identitásának jellemzőit igyekszem körvonalazni, majd a következő fejezetben az identitás központi elemének, az anyanyelvnek a többszempontú megközelítését kísérem meg. A nyelvhasználat, az anyanyelv státusa és presztízse, a saját nyelvváltozathoz való viszonyulás fontos az egyéni identitás megragadásában, de jelentős információkat hordoz egy közösség identitásának változásáról, alakulásáról is. Ugyanakkor arra is szükség van, hogy magából a nyelvből, a nyelvi közösségből is kitekintsünk, ne csak belülről szemléljük azt, mert ha elmulasztjuk a közösségre való rálátást, elefántcsonttoronyba zárjuk magát a közösséget, helyzetét idealizáljuk, romantikus mítoszait fölérősítjük, és nem szembesítjük a valósággal. Az identitás vizsgálata tehát nem öncélú, hanem épp egy kisebbségi közösség érdekeit szolgálja, azáltal, hogy tükröt tart magának a közösségnek, megrajzolja kollektív identitásának jellemzőit, rámutat az identitásban jelentkező résekre, amelyek hosszú távon gyengítik, instabillá teszik az egyéni- és kollektív identitást, vagy éppen gátolják, hogy a közösség tagjainak egészséges önazonossága kialakulhasson, illetve megmaradhasson.

3.1. Identitás, nemzeti identitás, kisebbségi identitás: általános jellemzők

Bár az identitás csak a 20. század közepétől került a szociológiai kutatások középpontjába, hamarosan identitáskutatással kapcsolatos összegző elméleti munkák is napvilágot láttak. Az ilyen összefoglaló áttekintések egyike Lothar Krappmann nevéhez fűződik. Krappmann identitáselmélettel foglalkozó tanulmányában összefoglalja, rendszerezi a különböző nézeteken alapuló munkákat, kiemelve T. Parson tevékenységét, aki elsőként kísérelte meg az egyéni identitás fogalmának meghatározását. A tanulmány szerzője egyrészt bemutatja a század folyamán jelentkező azon elméleti kutatókat, akik az identitás jelenségét különböző aspektusokból határozták meg, illetve a már meglévő definíciókat pontosították, rendszereztek; másrészt kritikákat, észrevételeket is megfogalmaz (KRAPPMAN 1980).

Nyilvánvaló, hogy a különböző irányzatokon alapuló elméleti munkák más-más identitás-meghatározásokat konstruáltak. A tudásszociológiai irányzat jeles képviselői, P.L. Berger és T. Luckmann szerint az identitás a szocializációs folyamat során alakul ki.

A szocializáció nem más, mint az egyénnek a társadalom objektív világába való bevezetése, amely két szakaszban történik. Az első szakasz maga az elsődleges szocializáció, amelynek során az ember gyermekkorában a társadalom tagjává válik. A későbbi szakasz a másodlagos szocializáció, amely a már elsődlegesen szocializált személyt bevezeti a társadalom objektív világának valamely új dimenziójába (BERGER–LUCKMANN 1966). Tehát a tudásszociológusok az identitást olyan jelenségnek határozták meg, amely az egyén és a társadalom közötti kölcsönhatásban születik.

A pszichoanalista identitásdefiníció Freud *Az én és a védekező mechanizmusok* című művére támaszkodik. Ezen irányzat képviselője E. H. Erikson, aki az identitást kizárólag az egyén számára szükséges társak kapcsolathálójában ragadja meg (ERIKSON in: KRAPPMAN 1980: 26), éppen ezért Krappman nem tartja ezt a megközelítést elég árnyaltnak.

A különböző identitás-megközelítések összefoglalásával, rendszerezésével W. Bloom is foglalkozik, ugyanakkor saját elméletét is kibontja az egyéni és nemzeti identitásról szóló művében (BLOOM 1990). Meghatározása szerint az identifikáció pszichofiziológiai szükséglet, amely a korai gyermekkori túlélésen alapszik. Az erkölcsi normák, attitűdök és társadalmi környezetbeli szignifikáns viselkedések internalizációja, az identitás elmélyülése hozzájárul az egyén biztonságérzetének kialakulásához. Bloom kifejti, hogy a modern társadalmakban az egyének különböző csoportokkal több szinten és különféle módon identifikálódnak, azaz az egyéni identitások bonyolult szerveződése a komplex társadalom velejárója. Alapvetően kétféle kollektív identitást különböztet meg, amelyeket Freud nyomán analitikus és oedipális identifikációnak nevez.

A posztmodern identitás reprezentatív személyisége Douglas Kellner. Az ő meglátása szerint a bonyolult és felgyorsult társadalmi folyamatok hatására az identitás meglehetősen instabillá vált. A posztmodern egyén „feloldódik” a tömegben, önazonossága mozaikszerűvé fragmentálódik, illetve olyan árudentitássá válik, amelyet a média kínál fel fogyasztásra (KELLNER 1992). Az identitás posztmodern irányú változása elsőként az ifjú nemzedéknél jelentkezik, majd idővel az egész társadalmat átfogja. E változat sajátossága, hogy benne a nemzeti ideológia csekélyebb súlyú identitásszervező tényező.

A 21. század elején olyan változások mentek végbe a világon, hogy függetlenül attól, hogyan szerveződik a nemzeti identitás a különböző állami keretekben élő társadalmakban, senki sem marad érintetlen. Az emberiség az ún. információs korszakra lépett, amelyben egy nemzet megmaradása attól függ, hogy tagjai miképpen lesznek

képesek megjelenni és hatni az új kommunikációs közegben (CSEPELI 2002: 10). Az információs korszak nem csak egyszerűen átalakítja a nemzeti identitást, hanem gyökeresen megváltoztatja kialakulásának és megmaradásának feltételeit. Az utóbbi években tapasztalt globalizáció is mélyreható változásokat okozott az egyén identitásában: megváltozott az embernek a világhoz való viszonyulása, ami az önazonosságok újrakonstruálását vonta maga után. A globalizáció egyrészt egy nagyobb homogenitás felé irányítja az embereket, másrészt épp ellenkezőleg hat: hangsúlyozza a lokális és regionális büszkeség fontosságát. Ezért egy olyan különleges helyzet alakult ki, melyben feszültség érzékelhető a lokális, nemzeti és nemzet feletti identitások és nyelvhasználat, valamint a keveredés és uniformitás között (NINO-MURCIA–ROTHMAN 2008: 19).

Összegezve az identitás fogalmi alakulásáról eddig felvázoltakat elmondhatjuk, hogy az egyéni identitás olyan társadalmilag és kulturálisan determinált jelenség, amely az embernek az őt körülvevő szociális, társadalmi környezettel való azonosulási szükségletéből fakad. Az identitások gyakran olyan személyes vagy politikai tervek, amelyekben részt vesz az egyén, mivel tapasztalatai, adottságai, illetve maga a kultúra és a társadalomszerveződés képessé teszi erre (vö. CALHOUN 1997: 110); amelyek térbeli és időbeli dimenzióban egyaránt megközelíthetők (vö. GEREKEN 1998b. 95). Dinamikájuk annak köszönhető, hogy az ember társadalmi lényként számos olyan szociális csoport tagja, amelyek hatására egyéni identitása módosulásokat szenved (MARÓTI 2004: 47). Ebből kifolyólag az identitás fogalmát nem elegendő kizárólag az egyén oldaláról megközelíteni, sem leegyszerűsíteni, hanem a maga összetettségében, dinamikájában kell vizsgálni. A sokféle személyes identitást körülvevő koncentrikus körben, a társadalmi identitás mezőjében helyezkedik el a nemzeti, etnikai identitás, és mivel kutatásom is a felső-háromszéki magyarok kisebbségi identitásának vizsgálatát tűzte ki célul, elengedhetetlen a sokféle csoportidentitás közül a nemzeti- és kisebbségi identitás fogalmainak körvonalazása. Ezek meghatározásához három jeles szakember: A.D. Smith, W. Bloom és Csepeli György munkáira támaszkodtam.

A nemzeti identitás kiváló elemzője A.D. Smith 1991-ben kiadott könyvének bevezetőjében a nemzeti identitást olyan összetett, többdimenziós fogalomnak tekinti, amely magába foglalja a nyelvi sajátosságokat, érzelmeket, illetve szimbolikát is, és amely nem azonosítható a nacionalizmus megnyilvánulásával. E közösségi érzület megalapozásában és kialakításában egyfelől a vallási hovatartozást, másfelől az etnikai eredetet jelöli meg a legfontosabb két azonosulási kategóriának. Mivel meglátása szerint a

vallás és az etnikai eredet adottak, ugyanakkor stabil tényezők is a mobilis társadalmi osztályhelyeztetel és a migráció révén változó területi-földrajzi azonosulással szemben, az egyén szocializációs folyamatában Smith nagyobb szerepet tulajdonít az előbbi két tényezőnek, mint az utóbbinak. Megközelítése szerint az etnikum a nemzetet megelőző közösségi szolidaritásforma. Olyan emberi csoportosulás, amely rendelkezik: közös megnevezéssel, közös eredettudattal, közös történelmi tapasztalattal, sajátos jegyet viselő közös kultúrával, sajátos „haza”-fogalommal, valamint viszonylag erős szolidaritásérzéssel. A nemzeti identitás pedig minden más kollektív identitásformánál tágabb fogalom, amelynek két megnyilvánulási formáját különíti el: a nyugat- és kelet-európai típusút. Az előbbi a „haza”-fogalomra, az utóbbi az etnikai eredetű kultúra fogalmára alapozódik. A nemzeti identitás alapvető kognitív feltételei, összetevői Smith szerint a következők: egy történelmi terület vagy szülőhaza, közös mítosz és történelmi tudat, közös nyilvános tömegkultúra, tagjai számára közös törvényes közjogi helyzet, valamint egy közös gazdaság (SMITH 1991).

A mi számunkra Smith nemzeti identitásdefiníciójának lényeges hiányossága az, hogy a felsorakoztatott kognitív elemek alkalmatlanok arra, hogy rájuk alapozva empirikus kutatásokat végezzünk, különösen kisebbségi helyzetben. Éppen ezért a továbbiakban Bloom nemzeti identitásfogalmát ismertetem, amely ezt a hiányosságot kiküszöböli.

Bloom identitáselméletében kifejti, hogy az egyének különböző csoportokkal való identifikációjában fontos szerepet játszanak azon ideológiának nevezett kívülről jövő információs ráhatások, amelyeknek erkölcsi, intellektuális és eszmei dimenziói vannak. A szociális vagy csoportidentitást az egyéniből vezeti le. Kiindulópontja az, hogy az egyének csoportokként osztanak egy identitást. Ezt nevezi közös identifikációnak, ugyanakkor kiemeli, van esélye annak, hogy az illető csoport közösen cselekedjen annak érdekében, hogy ezt a közös identifikációt elmélyítse, megvédje. Imént már említettem, hogy Bloom kétféle kollektív identitást különböztet meg. Az analitikus identifikációt a csoport számára egy társadalmi vagy politikai hatalom egyrészt kialakítja materiális juttatások formájában (jövedelem, státus, javak), másrészt jól meghatározott szimbólumokkal ki is fejezi. Oedipális identifikációt a társadalmi vagy politikai hatalom olyan modell formájában dolgoz ki és közvetít, amely „helyes” viselkedési- és magatartásmódokra vonatkozó előírásokat tartalmaz. Bloom szerint az identifikáció ezen modell különböző mértékű interiorizációja során alakul ki. Ez utóbbi kollektív identitástípus alkalmasnak bizonyul

arra, hogy empirikus kutatások alapjául szolgáljon, az egyének számára ugyanis az ideológiák viselkedési szokássá és attitűdökké válnak.

Az egyik legfontosabb az ideológiai vagy identitásvédelmi interpretációs rendszerek közül a nemzeti ideológia, amely formálja, meghatározza a nemzeti identitást. A nemzeti identitást olyan formában, hogy rá lehessen építeni egy empirikus kutatást, Csepeli György (1992) operacionalizálta legkoherensebben. Nem véletlen, hogy Veres Valér erdélyi identitásvizsgálata is erre a Csepeli-féle megközelítésre épül (VERES 2005).

Csepeli a nemzeti identitásnak három formáját különbözteti meg, és pedig a természetes vagy spontán, a tudatos és az ideologikus vagy gondolatilag artikulált változatokat. A természetes nemzeti identitást a következménye oldaláról közelíthetjük meg. Lényege az, hogy az emberek az ideológia által fölkinált tudáskészlet segítségével önmagukat a nemzet kategória hatálya alá tartozónak tekintik, a haza és a nemzeti szimbólumok jelentéseit osztják, ismerik és tudják, hogyan kell viselkedniük a nemzeti összetartozás kifejezésére megrendezett rítusok alkalmával (CSEPELI 1992: 113-4). A természetes nemzeti identitás általában zavartalan, ám kevésbé jellemző nemzeti kisebbségi helyzetben, ahol egyfelől az anyanemzet, másfelől a többség értelmezéseivel egyszerre szembesülnek az egyének. A természetes nemzeti identitás problémátlan változata „kétpólusú jelentésegységemet” képez egyik végpontján a „saját”, másikon az „idegen” világgal. Feltérképezéséhez elengedhetetlenül szükséges a „haza” élményének megragadása, mely az otthonosságélmény közeli tereként jelenik meg, illetve annak is a felmérése, hogy ez a hazafelfogás hol helyezkedik el a racionális-irracionális, az egyéni és kollektív dimenziók kereszteződésében (CSEPELI 1992: 116-8). A második identitástípust Csepeli tudatos nemzeti identitásnak nevezi. Alapjául a természetes nemzeti identitás szolgál. Lényege, hogy az ideologikus tudáskészlet értékei a köznapi tudat működésére, értékelési készletére települve nemzeti attitűdök kialakulását eredményezik (CSEPELI 1992: 119). A harmadik változat Csepeli felosztásában az ideologikus nemzeti identitás, amely elsősorban reflexiós erő tekintetében különbözik a tudatos nemzeti identitástól, mivel integrálja a nemzeti ideológia által közvetített tudáskészlet jelentős hányadát.

A kisebbségben élők esetén a nemzeti identitás szükségszerűen zavarokkal telítődik. Tajfel szerint a kisebbségi csoportokhoz tartozó egyének szociális identitásuk pozitív tartalmának megvalósítási folyamatában számos nehézségbe ütköznek, mivel a többségi csoporttal való szociális összehasonlításban mindig hátrányos helyzetbe kerülnek. A nehézségek feloldásában és csoportidentitásuk pozitív jellegének kialakításában a kisebbségben élő egyének három stratégiával élhetnek. Egyik az asszimiláció, amelynek

lényege, hogy az egyén felcseréli kisebbségi identifikációját többségi csoporttal való azonosulással; másik, mikor a közösség hagyományai, társadalmi-kulturális normái és történelme arra sarkallja, hogy közösségként bizonyos értelemben többségi helyzetbe kerüljön. Harmadik eset, mikor a közösség rendelkezik olyan kulturális, társadalmi és történelmi különbözésekkel, amelyek befolyásolják az egyének megkülönböztetését, de nincsenek tényleges határok a többségek és kisebbségek között, tehát az egyének egyszerre pszichológiailag megkülönböztetettek ugyanakkor integrálódtak (TAJFEL 1978: 4-15). Az erdélyi, ezen belül a felső-háromszéki magyarok kisebbségi helyzetének vizsgálatában a tajfeli megközelítés második esete tekinthető relevánsnak.

3.2. A kisebbségi identitást meghatározó tényezők rendszere

A nemzeti kisebbségek identitását leggyakrabban a kisebbség nemzetének identitásából vezetik le. Ennek helyénvalóságát Bindorffer Györgyi, Veres Valér kisebbségi identitáselemzők egyaránt megkérdőjelezik (BINDORFFER 2001: 31; VERES 2005: 50), mivel a kisebbségben élők nemzeti identitásának megélését jelentősen meghatározza egy olyan másik nemzet is, amellyel elvegyülve és amelynek befolyása alatt él. Közép- és Kelet-Európában a nemzeti közösségek legnagyobb része nem csupán többségi, hanem kisebbségi helyzetben is van, emiatt jelentős számú államban etno-kulturális sokféleséggel találkozhatunk. Alapvetően kétféle módon jöhet létre kulturális-etnikai sokféleség: egyrészt bevándorlással, másrészt bekebelezéssel. Ez utóbbi esetben az államot alkotó többségben lévő csoportot többségi nemzetnek, a számbeli kisebbségben élők közösségét nemzeti kisebbségnek nevezik. A nemzeti kisebbségek esetén az identitás lényeges módosulásokat szenved, mivel esetükben a kulturális nemzeti identifikációval szemben megjelenik az állampolgársági identifikáció is.

R. Brubaker szerint a kisebbségben élők identitása nem két, hanem olyan hármas viszonyrendszerben vizsgálható, amely a nemzeti kisebbség, a nacionalizáló állam és a külső anyanemzet között áll fenn. Ezt a viszonyrendszert differenciált pozíciók mezőjeként, egymással vetélkedő nemzeti beállítottságok ütközési területeként kell felfogni (BRUBAKER 1996: 67-9).

Ezen brubakeri triadikus „erők” rendszere szolgál kiindulópontként a felső-háromszéki magyarok identitásvizsgálatához, ám esetünkben a triadikus mezőn belül tisztáznunk kell az erőviszonyok jelenlegi helyzetét, alakulását. Mivel a székelyföldi

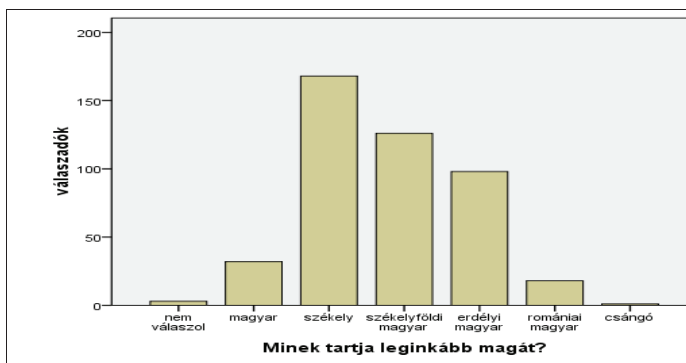
magyarság saját régióján belül viszonylagos többségben él, eleve más erőviszonyok vonzásában-taszításában él(het)i meg kisebbségi identitását, mint a szórványbeliek. A tömbben élés kiváltotta „többség”-élmény a nemzeti identitás bátrabb, zavartalanabb kinyilvánításához és megéléséhez vezet. Tulajdonképpen a Csepeli-féle zavaró tényezők enyhe csökkenésével van dolgunk. Másfelől, ha az adott kisebbség kevésbé érzi veszélyeztetve nemzeti kisebbségi identitását, nem csupán többségi helyzete, hanem a politikai erőviszonyok számára kedvező alakulása miatt is, távolodhat mind a többségi-, mind az anyanemzet szorításából, vonzásköréből. Így felerősít(het)i azon sajátosságait, amelyek épp az anyanemzettől való másságát képviselik. Harmadrészt a székelyföldi magyarság identitását meghatározó történelmi múlt, a különböző mítoszok bizonyos mértékig lehetőséget is teremtenek arra, hogy – a többi magyar kisebbséggel ellentétben – a nemzeti kisebbségi identitást ne csupán a kisebbségi léthelyzetből fakadó államnemzeti ideológiák által is befolyásolt össznemzeti ideológiákból vezessék le a térség lakói, hanem „speciális”, csak általuk használható diskurzusokra is „alapozhatnak”. Gondolok itt a történelmi hagyományokban gyökerező és az utóbbi időben egyre szélesebb körökben teret nyerő olyan (akár mítoszon, sztereotípián alapuló) diskurzusokra, amelyek a székelység magyar nemzettől való megkülönböztetését, viszonylagos elkülönülését, önállóságát hangsúlyozzák (pl. a székelyek eredete, hun elmélet).

Míndezek figyelembevétele után a vizsgált kistérségi lakóinak identitását illetően nemcsak azt igyekeztem felmérni, hogy az államnemzeti–kisebbségi–anyanemzeti ideológiák viszonyrendszerében milyen erősségűek az államnemzetiek, és milyen mértékben alakítják a vizsgált kistérségi lakóinak kollektív identitását, hanem azt is, hogy milyen mértékben kell számolnunk a kisebbségi ideológiák hatásával, milyen az erőviszony a nemzeti és kisebbségi ideológiák közt. Az állampolgári, kisebbségi és kulturális identitás erőviszonyainak empirikus kutatásához használt kérdőívem összeállításában támaszkodtam a Csepeli György, Gereben Ferenc, illetve a Veres Valér által kidolgozott, a határon túli magyarok identitását empirikusan megközelítő felmérésekre, kérdőívekre és nem utolsó sorban az összegző munkáikra (CSEPELI 1992; GEREKEN 1999; VERES 2005).

3.3. A felső-háromszékiek identitásának jellemzői a meghatározó tényezők tükrében

Mivel kutatásom során elsősorban rurális berendezkedésű magyar lakosság identitásának vizsgálatára vállalkoztam, nem céлом a térségben élő, ám magát nem magyarnak valló etnikumok identitásával való összevetés, sem kizárólag annak a megvilágítása, hogy milyen eltérések tapasztalhatók a városi, illetve falusi környezetben élő magyar kisebbség identitása között. Az identitásvizsgálat során elsődlegesen arra törekedtem, hogy a nembeli hovatartozás, az életkor, az iskolázottság, a sajátos településtípus és a társadalmi státus által meghatározott rétegzettség nézőpontjából körvonalazzam a térség lakónak identitásjegyeit, ugyanakkor felmérjem: az itt élők kollektív identitását milyen súllyal alakítják az állampolgári, nemzeti és kisebbségi ideológiák.

A vizsgálathoz felhasznált kérdőív 9 nyílt végű, 2 egyválasztós, 1 többválasztós, valamint 30 ötfokozatú skálával összekötött zárt kérdést tartalmazott. A nyílt kérdések segítségével elsősorban azt szerettem volna felmérni, hogy a vizsgált személyek minek tartják leginkább magukat, identifikációjukban emotív vagy racionális tényezők hangsúlyozódnak-e, milyen haza-fogalommal jellemezhetők, illetve milyen jövőképet rajzolnak egyrészt önmagukról mint kisebbségről, másrészt teljes nemzetükről, és ezen jövőképekre a konvergencia, avagy a divergencia a jellemzőbb. A kérdőív tartalmaz olyan kijelentéseket, amelyek segítségével intervallumskálán is megmértem, hogy az állampolgári, kulturális nemzeti és kisebbségi identításkomponensek a vizsgált kisebbségi csoport identifikációjában milyen erősséggel, súllyal jelentkeznek. Elsőként megkísérlem körvonalazni a célcsoportra jellemző kollektív identitás általános jegyeit, illetve az azon belüli erőviszonyokat.

11. ábra: Önbesorolás

A vizsgált személyek (n = 446) megoszlása az önbesorolásukat illetően a következő: 37,7% (n = 168) székelynek, 61,4% (n = 274) magyarnak, 0,2% (n = 1) csángónak vallotta magát, 0,7% (n = 3) nem válaszolt. A magukat magyarnak vallókon belül 54,2% területi hovatartozására utaló „regionális” jelzőt használ önbesorolásakor: ebből 28,2% (n = 126) székelyföldi, 21,9% (n = 98) erdélyi, 4% (n = 18) romániai magyarnak, 7,2% (n = 32) megkülönböztető jelző nélkül, csak magyarnak nevezi magát.

Felmértem azt is, hogy a célcsoport esetén a közösségi identitáson belüli kulturális identitás komponensei milyen súllyal rendelkeznek. A megkérdezettek ötfokú Likert-skálán (1-egyáltalán nem, 5-teljesen egyetért) értékelték, hogy a magyarsághoz tartozás szempontjából az adott tényezőt mennyire tartják fontosnak. Az adatok átlagai alapján vezető helyen az *önbesorolás* van (4,8), ezt szorosan követi az *anyanyelv* (4,76), illetve a vérségi kritériumon belül az *egyik szülő magyar származása* (4,71). Ha az érzelmi tényezőket vizsgáljuk, azok átlaga sem marad el a fentiektől: vezető értéke van a *szülőföld iránti szeretetnek* (4,65), a *nemzeti büszkeségnek* (4,57), illetve a *nemzet iránti hűségnek és tiszteletnek* (4,48). A kulturális tudás részét képező tényezők átlagai a következőképpen alakulnak: a *magyar hagyományok, szokások ismerete* 4,34; a *magyar kultúrával való pozitív érzelmi azonosulás* 4,33; a *magyarság történelmének ismerete* pedig 4,14. Az identitás formálásában szerepet játszó intézmények súlyára az alábbi átlagok vonatkoznak: a *magyar nyelvű egyházhoz tartozás* 4,38; a *magyar iskolába járás* 4,34; a *magyar családban nevelkedés* pedig 4,32.

Az átlagok összehasonlítása nem elegendő annak elemzéséhez, hogy egy adott tényező a vizsgált közösség identitásán belüli többi komponenshez viszonyítva milyen súllyal szerepel. Mivel Veres Valér erdélyi identitásvizsgálata kimutatta, hogy az erdélyi magyarok egy része – elsősorban a Székelyföldön élők – egyetértének az állampolgárság szerinti identifikációval (VERES 2005: 87–8), fontosnak véltem a kulturális nemzeti identitáskomponenseket az állampolgári tényezők függvényében is mérlegelni. Ezért az átlagok összevetésén túl faktoranalízissel is elemeztem az adatokat azon célból is, hogy megvilágítsam, milyen mértékben jelentkezik a vizsgált régióban az állampolgárság szerinti identifikáció. Ehhez a főfaktorok (PAF) eljárást választva, rotáláskor a Varimax-módszert használtam. A korrelációs mátrix értékeinek többsége szignifikáns, van korreláció a megfigyelt változók között. A kommunalitások értékei jók, 0,26 és 0,61

közöttiek. Az eljárás két faktort emelt ki. Az első faktor sajátértéke 2,98, és a variancia 24,84%-át magyarázza; a másodiké 1,6, és a variancia 14,01%-át magyarázza. (A megfigyelt változók faktorsúlyainak elhelyezkedését a két komponensen lásd a 3. sz. mellékletben).

A fenti faktorstruktúra elég nagy információvesztéséget jelent, mivel a variancia 38,85%-át magyarázza, ám számunkra azért fontos, mert rávilágít az identitás elemeinek kombinációjára. A változók az alábbi módon helyezkednek el a faktorokon: az első faktor tartalmazza *a magyarsággal való sorsközösség vállalását, a magyar iskolába járást, a magyar családban nevelkedést, a magyar szertartási nyelvű egyházhoz tartozást, a szülőföld szeretetét, a hagyományok ismeretét, a nemzeti büszkeséget, a nemzet iránti hűséget, a magyarral való barátkozást*. Szinte valamennyi kulturális nemzeti tényező magába foglalja, tehát az első faktor valóban megragadta az ún. kulturális nemzeti identitásfogalmat, amelyen belül a legerősebb tényező a magyarsággal való sorsközösség-vállalás, a magyar családban nevelkedés és a magyar iskolába járás. A magyar anyanyelvűség annyira természetes a térség lakói számára, hogy a kulturális identitás faktorkomponensei közé nem került be (kommunalitása kisebb 0,25-nél). Ezzel szemben erőteljes hangsúlyt kaptak elsősorban az érzelmi komponensek, de szorosan kötődnek ezekhez a nemzeti tudáskincsre vonatkozók és nem utolsó sorban a vérségiék. Nem akárki lehet tehát a kulturális nemzet tagja, a vizsgált személyek szerint nem elegendő csak egyik, hanem mindkét szülőnek magyarnak kell lennie.

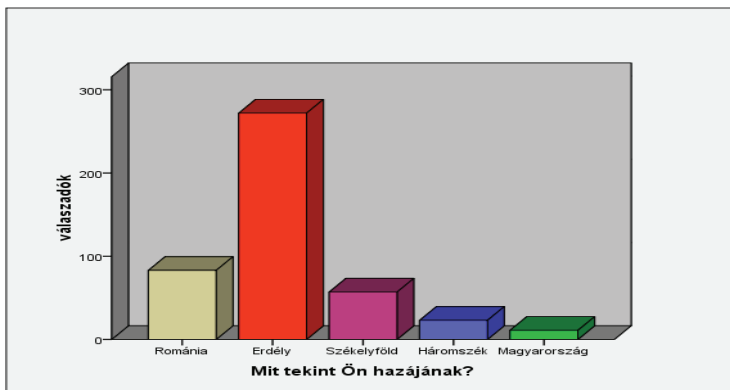
A második faktor az államnemzeti identitásfogalmat ragadta meg, tartalmazza *a magyarok között éljen, magyar állampolgár legyen, Magyarországon szülessen* kritériumokat. Bármennyire is furcsa, a felső-háromszéki magyarok egy része valóban egyetért az állampolgárság szerinti identifikációval (Veres Valér meglátása esetünkben is konfirmálódott), ugyanis ez a faktor a variancia egyharmadát magyarázza. Meglepő magasságának okát a későbbiekben igyekszem körvonalazni.

Ha elemezzük a változók közötti viszonyt klaszterezéssel is, akkor többnyire ugyanazt az eredményt kapjuk, mint faktoranalízissel. A klaszterezést a legközelebbi szomszéd módszerével végeztem (a csoportokat a dendrogramon lásd a 4. mellékletben). Az elemzés azonban rámutat arra, hogy elsőként az *önbesorolás, az anyanyelv és legalább az egyik szülő* alkot klasztert, ezek mutatói állnak a legközelebb egymáshoz, másrészt kiviláglik az is, hogy hozzájuk kapcsolódnak az identitás érzelmi tényezői. Az *iskola és család* összekapcsolódásuk után egy nagyobb klaszter részei lesznek, amelyben már helyet

kap a nemzeti identitás valamennyi tényezője. A dendrogramon is látható, hogy az állampolgári és kulturális identitás tényezői külön klaszterekbe kerülnek, megtörténik a kulturális nemzeti identitás tényezőinek érzelmi, racionális és vérségi csoportokba való fűrtösödése is, illetve az is leolvasható, hogy a kulturális nemzeti klaszterbe szerveződésben az emocionális tényezőknek meghatározó szerepe van.

A főkomponens-elemzés alapján megállapíthatjuk, hogy a vizsgált személyek esetén a kulturális identifikációban legnagyobb súllyal a *magyarsággal való sorsközösség-vállalás* rendelkezik. Egyfelől ehhez az emocionális komponenshez kötődik a *szülőföld szeretete* és a *nemzeti büszkeség*, másfelől jelentős súllyal bírnak az identifikációban lényeges szerepet betöltő intézmények, közösségek: *család, iskola és egyház*. A későbbiekben is látni fogjuk, hogy a vizsgált személyek kisebbségi identifikációjában az érzelmi komponensek igen jelentősek. Az állampolgári identitáskomponensek közül nagyobb a súlya a *magyarok közt élésnek*, mint magának az *állampolgárságnak*. Az tehát, hogy az adatközlők többségben élnek saját kistérségükben, nyomot hagy identifikációjukban is. A többségi helyzet nyújtotta biztonság-élmény is lehet az alapja annak, hogy a közösség nyitott az állampolgári identifikáció irányában, de olyan szociális tényezők befolyásával is számolnunk kell, mint az iskolázottság, életkor.

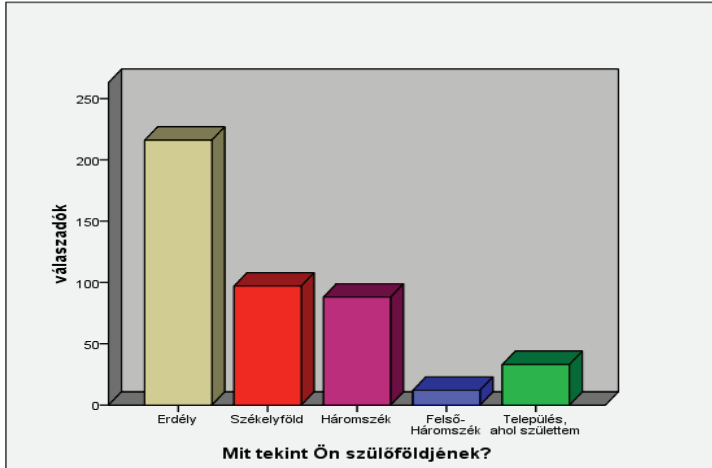
Az állampolgári identitás komponenseként tartják számon a hazát és szülőföldet. Mivel azonban a megkérdezettek (n = 446) csupán 4,03%-a (n = 18) tartotta magát *romániai* magyarnak, ugyanakkor 54,26% (n = 242) önbesorolásakor olyan jelzöt használt, ami utal a hazára vagy a szülőföldre, föltevődik a kérdés, hogy a haza és szülőföld vonatkozásában mennyire lehet szétválasztani az állampolgári identitást a kulturális nemzetitől vagy a kisebbségitől (vö. VERES 2005: 91–7), illetve ezek a tényezők mennyire tekinthetők az állampolgári identitás komponensének. A hazaként, illetve szülőföldként megjelölt földrajzi térségeket a terület mértékének csökkenő sorrendjében mutatja be az alábbi két (12. és 13. sz.) ábra.

12. ábra: A haza-fogalom abszolút gyakorisági mutatói

Ezekből ránézésre látható, hogy Erdély az a régió, amelyet legtöbben hazának, illetve szülőföldnek egyaránt megjelöltek. Százalékos megoszlásban a mutatók a *Mit tekint Ön hazájának?* kérdésre a következők: Erdély 61% (n = 272), Románia 18,6% (n = 83), Székelyföld 12,8 % (n = 57), Háromszék 5,2% (n = 23), Magyarország 2,5% (n = 11) .

A *Mit tekint Ön szülőföldjének?* kérdésre adott válaszok a következő megoszlásúak: Erdély 48,4% (n = 216), Székelyföld 21,7% (n = 97), Háromszék 19,7% (n = 88), Felső-Háromszék 2,7% (n = 12) és a saját település, ahol a megkérdezett született vagy él 7,4% (n= 33).

13. ábra: A megjelölt szülőföld abszolút gyakorisági mutatói

Ha a két kérdésre adott válaszokat összehasonlítjuk, a következőket állapíthatjuk meg:

- a megkérdezettek 31,6%-ánál ($n = 141$) nem különül el egymástól a haza és a szülőföld fogalma, mert az adatközlők 27,6%-a ($n = 123$) Erdélyt, 2%-a ($n = 9$) Székelyföldet, 2%-a ($n = 9$) Háromszéket egyszerre tekinti hazájának és szülőföldjének;
- újabb 7,17% ($n = 32$) a szülőföld esetén nagyobb, a haza esetén kisebb régiót nevezett meg;
- 51,5% ($n = 230$) Erdélynél szűkebb régiót jelölt meg szülőföldjének, de a felső-háromszéki kistérség szülőföldként kevésbé használt fogalom.

Összességében elmondhatjuk, hogy a megkérdezettek nem tesznek lényeges különbséget a haza és a szülőföld fogalma között, éppen ezért ez a komponens nem tekinthető az állampolgári identitás részének, hanem a kulturális nemzetihez, illetve a kisebbségihez tartozik, annál is inkább, mert a főkomponens-elemzés során a jelentős súllyal bíró *szülőföld iránti szeretet* is a kulturális identitásba aggregálódott.

A haza-fogalom mellett a nemzeti hovatartozáshoz való érzelmi viszonyulás vizsgálata is igen lényeges. A pozitív közösségi identitás fontos összetevője a *nemzeti büszkeség*, amelynek többszemponútú megközelítésére azért is szükség van, mert az

identitáskomponensek fenti faktoranalízise és klaszterelemzése rávilágított az érzelmi tényezők hangsúlyos szerepére.

Az, hogy magyarnak születtem Székelyföldön...

Érzelmi hozzáállás	Részben vagy teljesen egyetért		Összeredmények átlaga (N = 446)
	N	%	
Könnyíti az életem	137	30,7	2,72
Büszkeséggel tölt el	382	85,6	4,45
Közömbös számomra	32	7,2	1,47
Előnyt jelent	97	21,8	2,34
Szégyennel tölt el	5	1,1	1,10
Hátrányt jelent	80	18,0	2,12

6. táblázat. A nemzeti közösséggel való érzelmi azonosulás átélése (n = 446)

A megkérdezettek ötfokú Likert-skálán jelölték be, hogy a fenti táblázatban szereplő kijelentésekkel mennyire értenek egyet. Mivel nem túl sok változóval van dolgunk, megpróbáltam a főfaktor (PAF) módszerével faktorelemzést végezni. A változók többnyire szignifikánsan korreláltak, ám negatív korrelációs együtthatók is előfordultak, ami az egymással ellentétes kijelentések természetes következménye (pl. büszkeség és szégyen, előny és hátrány között). A kommunalitások esetén a *szégyen* változó értéke rendkívül alacsony, 0,06 alatti. Az eljárás három faktort tartott meg: az első faktoron a nemzeti hovatartozás pozitív megélését mutató változók foglalnak helyet, azon belül az utilitarista életkönnyítés és előny; a másodikon a közömbösség, valamint a büszkeség fordított értékei figyelhetők meg, így tehát ezt pozitív érzelmi faktorként kezelhetjük; a harmadik faktoron pedig a hátrány és szégyen található. Az első faktor sajátértéke 1,12, és a variancia 20,31 %-át magyarázza, a másodiké 0,89, és a variancia 13,48 %-át magyarázza, a harmadik faktor sajátértéke azonban jóval egy egységen alul marad (0,25). Mindezek azt jelzik, hogy a megkérdezettek esetében a nemzeti hovatartozás szempontjából csupán a pozitív érzelmi tényezőknek van meghatározó szerepük. (A faktorszokók adatait lásd a 5. számú mellékletben).

A kérdőív nyílt kérdés formájában is érdeklődött a nemzeti hovatartozás megélésével kapcsolatban. A *Mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?* kérdésre adott válaszokat aszerint csoportosítottam, hogy racionális vagy emotív oldalról közelítik-e meg az önbesorolást; ez utóbbiakon belül alcsoportokat is felállítottam az érzelmek fajtája alapján. 96 megkérdezett egyszerre két kategóriába is besorolható összetett választ adott. Ezek a személyek igen gyakran úgy határozták meg nemzeti identitásuk átélését, hogy egyszerre jelent számukra természetes, magától értetődő adottságot, sorsot, ugyanakkor

büszkeséget. Előfordult, hogy a racionális megközelítés is érzelmi tényezővel (büszkeséggel) társult, de a terjedelmesebb válaszok esetén a beleszületést, a sorsélményt is kísérhette a negatív emóció. Az alábbi (7. sz.) táblázat tartalmazza valamennyi adatot.

7. táblázat: Mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?

Kategóriák	A nemzethez tartozás megélése	N	%
Negatív érzelmi hozzáállás	nehézség, megpróbáltatás, teher	30	6,7
Közömbös érzelmi hozzáállás	érzelmileg közömbös	13	2,9
	sors és ennek természetes elfogadása	102	22,9
Pozitív érzelem	büszkeség	236	52,9
	kihívás, feladat és megtiszteltetés	54	12,1
Racionális hozzáállás	nagy nemzethez tartozás tudata	103	23,1
Nincs vélemény	nem válaszolt	4	0,9

A kettős válaszok kiküszöbölése érdekében az elsöre mondott válaszokat is összesítettem. Aszerint a következőképpen alakulnak az arányok: negatív érzelmi hozzáállás 2,2% (n = 10), közömbös érzelmi hozzáállás 10% (n = 10), a magától értetődő adottságként megélés 17% (n = 76), büszkeség 48,4% (n = 216), megtiszteltetés 27,6% (n = 27), racionális megélés 23,1% (n = 103) és nincs válasz 0,9% (n = 4).

Az egyén kulturális kötődésén túl kisebbségi csoporttag is, ezért fontos felmérnünk a kulturális és a kisebbségi identitások közti erőviszonyokat is. E célból a fenti kérdést kisebbségi identitáshoz igazított formában is fel kellett tennem: *Mit jelent az Ön számára székelynek/székelyföldi magyarnak lenni?* A rendszerezett válaszok megoszlása a következő:

8. táblázat: Mit jelent az Ön számára székelynek/székelyföldi magyarnak lenni?

Kategóriák	A nemzethez tartozás megélése	N	%
Negatív érzelmi hozzáállás	nehézség, megpróbáltatás, teher	44	9,9
Érzelmileg közömbös	sors és ennek természetes elfogadása	32	7,2
Pozitív érzelem	büszkeség	164	36,8
	kihívás és megtiszteltetés	94	21,1
Feladat	hagyományápolás, nyelvvédelem	71	15,9
Racionális hozzáállás	kisebbséghez tartozás tudata	113	25,3
Nincs vélemény	nem válaszolt	32	7,2

Az összesített eredményeket – ez utóbbi esetben is – hat kategóriába soroltam, bár a két (7. és 8.) táblázat alcsoportjai nem teljesen azonosak. Ez utóbbiból hiányzik a teljes érzelmi passzivitás, helyét átvette a hagyományápolás, történelemismeret és nyelvvédelem feladata. Nem válaszolt a kérdésre az a 32 megkérdezett, aki magát az élettér megjelölése nélkül, csak magyarnak nevezte. A 414 megkérdezett 518 választ adott. Ez esetben tehát 104 alkalommal született két kategóriába is besorolható kijelentés. A két táblázat eredményeit az abszolút és relatív gyakorisági mutatók alapján összevetve elmondhatjuk:

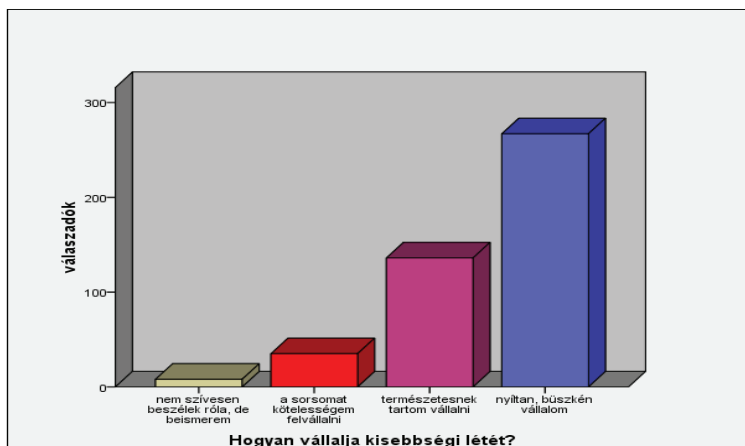
- nőtt a kisebbségi sorsot érzelmileg negatívan megélők száma;
- csupán 20 megkérdezett fogadja természetes adottságként mind nemzeti, mind kisebbségi identitását;
- a büszkeség mindkét esetben a leggyakoribb válasznak bizonyult, abszolút gyakoriság tekintetében 124 olyan személy van, aki magyarságára és kisebbségi létére (székelységére) is egyaránt büszke;
- a kisebbségi léthelyzet oldaláról közelítve az identitást, élesebben szétvált a *megtiszteltetés* mint emelkedett érzelmi megélés, és a *feladat*, kötelesség tudat csoportja, emiatt ez utóbbit a táblázatban külön kategóriákba soroltam (vö. 8. táblázat);
- 9 megkérdezett éli meg kulturális nemzeti és kisebbségi identitását is racionálisan.

Ha a kisebbségi identitás átélésére vonatkozó adatokat is az elsőre mondott válaszok alapján rendszerezjük, a mutatók a következőképpen alakulnak: 32,7% (n = 146) büszke kisebbségi magyarságára; 22,2% (n = 99) kisebbségi közösséghez tartozásként; 15,7% (n = 70) kihívásként, megtiszteltetésként; 13,5% (n = 60) hagyományápolás, anyanyelvápolás feladataként; 7,2% (n = 32) beleszületésként, sorsként; 1,6% (n = 7) nehézségként, teherként éli meg; 7,2% pedig nem válaszolt.

Feltételeztem, hogy ugyanazon személy kisebbségi és kulturális identitását hasonló módon éli meg, tehát ha emocionális-affektív vagy racionális alapon közelíti meg az első, következetesen ugyanúgy közelíti meg a második kérdést is. Ezért a két nominális változó értékeit a khi-négyzet-próba segítségével összehasonlítottam. A válaszok azonban szignifikáns eltérést mutatnak ($p = 0,000$). Bár 30,26 %-a a megkérdezetteknek (n = 135) érzelmileg pozitívan viszonyul mind nemzeti, mind kisebbségi identitásához, az adatközlők 28,26%-a (n = 126) egyik esetben racionális, másik esetben emocionális átélést

tanúsít (16,36%, n = 73 magyarságára büszke, de kisebbségi helyzetét tudatosan éli meg; 11,88%, n = 53 kisebbségi identitását éli meg érzelmileg pozitívan, magyarságát meg racionálisan). Másrészt csupán 2,91% (n = 13) definiálja identitását mindkét esetben természetes adottságként, ugyanakkor 10,76% (n=48) magyarságát sorsként, kisebbségi létét közösséghez tartozásként fogalmazza meg. Ezek alapján megállapítható, a vizsgált személyek esetében nem azonos a kisebbségi és kulturális identifikáció megélése, a racionális és emocionális megélések kiegészítik, esetenként felváltják egymást.

A kisebbségi identitás felvállalását ötfokú skálán is megmértem, egyrészt azért is, hogy kiderüljön: az *eltitkolás* : *nyílt vállalás* tengelyén hol helyezkednek el a megkérdezettek, másrészt azért is, hogy megvilágosodjon: mennyire kíséri ezt a felvállalást a nemzeti büszkeség érzése.

14. ábra: A kisebbségi identitás érzelmi átélése

Az adatközlők közt (n = 446) senki sincs, aki kisebbségi helyzetét eltitkolná anyaországi társa előtt; 1,8% (n = 8) nem szívesen nyilatkozik hovatartozását illetően, de rákérdezéskor nem tagadja le; 7,8% (n = 35) kötelességének érzi felvállalni e nem választható sorsot; 30,5% (n = 136) természetesnek tartja a vállalást, nem lát benne semmi különöset; 59,9% (n = 267) büszkén és nyíltan vállalja. Az adatközlők több mint felénél tehát a nemzeti büszkeség érzése a kisebbségi identitásnak is fontos komponense, ugyanakkor negatív érzés ez utóbbihoz kevésbé társul. Az *eltitkolás* : *nyílt vállalás*

tengelyén a szóródás a nyílt és természetes felvállalás javára igen erőteljes, ami alapján magabiztos, egészséges kisebbségi identitás rajzolódik ki.

A kulturális és kisebbségi identitás erőviszonyait a szimbólumrendszer oldaláról is megközelítettem. Nemzeti szimbólumok tekintetében az anyaországi és kisebbségi – mi esetünkben erdélyi – magyarság közt eltérések tapasztalhatók, amelyekre Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor, két jeles szimbólumkutató hívja fel a figyelmet (vö. KAPITÁNY Á. – KAPITÁNY G. 2002: 292-306). Szerintük nyilvánvaló, hogy „egy identitásában veszélyeztetett kisebbség számára megnő bizonyos ideologikus-érzelmi elemek jelentősége” (i.m. 305), ezért az empirikus felméréshez nem csupán azokat a szimbólumokat válogattam be a kérdőívbe, amelyek az anyaországon belül legnagyobb kifejezőerővel bírnak, hanem az erdélyiek, azon belül elsősorban a térség lakói szempontjából fontosakat is. Elsősorban az össznemzeti és a kisebbségi léthez szorosan kapcsolódó szimbólumok egymáshoz viszonyított súlyára igyekeztem rávilágítani. A megkérdezettek egyrészt ötfokú Likert-skálán jelezték, hogy az adott szimbólum milyen mértékben jelképezi magyarsághoz tartozásukat, másrészt többválasztós kérdéssel az erdélyi magyarság nemzeti ünnepeit jelölték meg.

A felső-háromszéki magyarok számára a magyarsághoz tartozást kifejező szimbólumok közül (a részben vagy teljesen egyetértett válaszok, de az átlagok alapján is) a magyar korona vezet 96,6%-kal (n = 431), ezt követi a magyar himnusz 95,3%-kal (n = 425), a székely himnusz 93,9%-kal (n = 419), valamint a piros-fehér-zöld zászló 91,2%-kal (n = 407). A szűkebb térség szimbólumai közel azonos súlyúak: a kézdivásárhelyi Gábor Áron-szobor szimbólumértékével teljesen vagy többnyire egyetért a megkérdezettek 85,2%-a (n = 380), az 1848-as emlékhelyet, a Nyerges-tető kopjafáit 83,6% (n = 373), a mára már Magyarországon is népszerűségnek örvendő csiksomlyói zarándokhelyet 82,5% (n = 368), a kolozsvári Mátyás-szobrot pedig 80,2% (n = 358) tartja szimbólumértékűnek. A székely himnuszról viszonylag lemaradt, de a helyi szimbólumok fölé került a népi kultúra eleme, a székely kapu 84,3%-kal (n = 376; ennél jóval alacsonyabb relatív gyakoriságú a székely népviselet (77,3%, n = 345), illetve a turulmadár (72,4%, n = 323). Legalacsonyabb jelképértéke az RMDSZ-tulipánnak van, 48,8% (n = 218), amelyet okozhatott a térségben élők politikai megosztottsága, illetve magának a szimbólumnak a politikai töltete is. A válaszok alapján összegezhethetjük a következőket:

- viszonylag magas (és egymáshoz viszonyítva csekély különbségű) relatív és abszolút gyakorisági mutatókkal van dolgunk, amelynek oka kereshető mind a vizsgált térség lakosságára jellemző társadalmi rétegzettség, iskolázottság stb. sajátosságaiban (pl. viszonylag alacsony iskolázottság), mind a kulturális és kisebbségi identitást erőteljesen átható pozitív érzelmekben, ami megakadályozza az élesebb differenciálást;
- a nagy nemzeti szimbólumok vezető szerepe szembetűnő, amelyet kiegészítőként kisebb súllyal ugyan, de közvetlenül kísérnek a regionálisak; ez utóbbiak nagyjából egyenlő eloszlása arra enged következtetni, hogy a kistérségen belüli (lokális), a székelyföldi, valamint az erdélyi (regionális) összetartozás-érzés közel azonos erősségű.

Ami az erdélyi magyar kisebbség lélekben is átélt nemzeti ünnepeit illeti, amelyek a szimbolikus univerzum fontos részét képezik, a következő a sorrend: március 15-ét 97,5%-a a megkérdezetteknek (n = 435) nemzeti ünnepnek tartja, ezt követi augusztus 20-a (76,2%, n = 340), majd a pünkösdi csíksomlyói búcsú (69,7%, n = 311), október 6-a (37,9%, n = 169), illetve december 1-je (6,7%, n = 30). Ez utóbbival kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy nemzeti ünnepként való bejelölésének oka leginkább a következő volt: az adatközlők vagy az irántam való bizalmatlanságból nem merték nyíltan fölállalni e nap ünnepként való határozott elutasítását, vagy nem voltak tisztában azzal, hogy Romániában mit is ünnepelnek december 1-jén. Mivel a kérdőívek kitöltését személyesen végeztem, tapasztaltam egyrészt a hezitációt december 1-jének megítélésében, másrészt a bizonytalanságot is az „ünnep” tárgyát illetően. A voksolás okától függetlenül megdöbbenőnek vélem, hogy 6,7%-ban nemzeti ünnepként definiálják ezt a napot, de ha összevetem a nemzeti ünnepek legutóbbi magyarországi felméréseivel, korántsem olyan tragikus a helyzet, mint gondolnánk¹. Augusztus 20-ának viszonylag magas elfogadottsága elsősorban azzal magyarázható, hogy a felső-háromszéki katolikusok számára ez a nap (az ún. Szentföldön) – nagyon régi hagyománnyal a háta mögött – perkői búcsú néven ismert vallásos ünnep is egyben.

Nyílt kérdés segítségével vizsgáltam, hogy az adatközlők kisebbségi identitásukat mennyire alapozzák olyan sajátos diskurzusokra, ideológiákra, amelyek csak bizonyos

¹ A Kaposvári Tudományegyetem kutatásai szerint október 23-át a magyarországi fiatalok nem tartják nemzeti ünnepként számon. 1000 tanulónak mindössze 10%-a tudott róla. (vö. A fiatalok és a nemzeti ünnepek viszonya: tragikus. Web: <http://www.hirextra.hu/2010/05/25a-fiatalok-es-a-nemzeti-unnepek-viszonya-tragikus/> 2010. május. 30.)

megszorításokkal tekinthetők össznemzetinek, illetve azt is, hogy ezek az ideológiák milyen mértékben befolyásoltak, átítatottak állampolgári ideológiákkal. Egyrészt a székelyek eredetére, másrészt a székelyek és magyarok régióbeli megjelenésének időpontjára kérdeztem rá. Az adatközlők a székelyeket egyfelől a magyar nép szerves részének tekintik, másfelől sajátos jegyek segítségével elhatárolják attól. A kérdésre adott válaszokat az alábbi (9. sz.) táblázat tartalmazza:

Etnikai besorolás	Megkülönböztető jegyük abból adódik, hogy:	N	%
Magyar	Székelyföldön élnek	196	43,9
	Különleges jogaik és határvédő feladataik voltak	49	11
	A magyarok ősei voltak	77	17,3
	A magyarok leszakadt ága, töredéke	67	15
Hun	A hunok leszármazottai	39	8,7
Székely	Önálló népcsoport, amely nyelvében elmagyarosodott	11	2,5
	Nem válaszolt	7	1,6

9. táblázat: Kik a székelyek ?

Az eredmények rámutatnak arra, hogy a vizsgált térségben nem beszélhetünk meghatározó, jelentős hatású olyan kisebbségi diskurzusról, amelyre alapozva a felső-háromszéki megkérdezettek lényeges hányada a magyar etnikumtól független, önálló népcsoportnak tekintené a székelységet. Az adatközlők tudatában a székelység nem csupán nyelvben magyar, hanem a magyar nemzet szerves része is. Ez nem jelenti azt, hogy a térség lakói ne jelölnek meg másságukat, ne határolják el magukat a nemzettől, hisz egyrészt kisebbségi helyzetük, másrészt a székelység sajátos múltja, történelmi szerepe stb. e megkülönböztetést vonja maga után. Egyed Ákos történész szerint „az erőteljes székely „Mi” tudat történelmileg alakult ki, s szerepe volt a székely közösség kohéziójának fenntartásában; a megléte ma is megfigyelhető, mint a magyarságtudat sajátosságát jelző többlet” (2006: 291). E „sajátos többlet” tulajdonképpen azon jegyek összességét jelenti, amelyek által a székelyföldi – esetünkben felső-háromszéki – magyarság elhatárolja magát a kulturális nemzettől.

Feltételeztem, hogy az adatközlő önbesorolása összefüggést mutat a székelység meghatározásával: azok, akik magukat székelynek tartják, hajlamosak „mélyebb, a székelyek másságát erőteljesebben hangsúlyozó” jegyek megnevezésére, vagyis a székelységet elsősorban archaikus tulajdonságai vagy megkülönböztető kiváltságai alapján (magyarok ősei, hunok leszármazottai) fogják definiálni; azok pedig, akik regionális jelzőt használva magyarnak nevezik magukat, inkább a felszínesebb, a másságot csökkentő, lefokozó sajátosságok – azaz a lakóhelyük és magyarokhoz való szoros

tartozásuk (a székely a magyar „leszakított” ága, csoportja) – alapján definiálnak. Feltételezésem igazolására a fenti két változó (*önbesorolás, kik a székelyek?*) adatait khinégyszet-próba segítségével összehasonlítottam. Az összefüggés igazolódni látszott ($p = 0,001$). A táblázat adatai alapján a következő összefüggések mutatkoztak:

- azon személyek több mint fele (53,57%, $n=90$), aki magát székelynek tartja, a székelységet archaikus volta, különleges jogai alapján határozza meg;
- önbesorolásakor minél nagyobb régiót használ jelzőként az adott személy, annál inkább hajlamos a székelyeket az élettér vagy a magyarsághoz való szoros kötődés alapján definiálni;
- az archaikus jegyeken és különleges jogokon alapuló meghatározás tendenciaszerű csökkenést, a területi és magyarsághoz való szoros kötődésen alapuló meghatározás tendenciaszerű növekedést mutat a következő önbesorolási sorrendben haladva: székely, székelyföldi magyar, erdélyi magyar, romániai magyar, magyar;
- az összefüggések vizsgálatakor figyelmen kívül hagytam azokat, akik vagy egyik vagy másik kérdésre nem válaszoltak.

Az önbesorolás és a székelyek definiálása közti összefüggés értékét nem szabad eltúloznunk, belőle elhamarkodott következtetést levonnunk, annál is inkább, mert a célcsoport csupán 37,66%-a ($n = 168$) nevezte magát székelynek. Tehát, ha valaki önmagát székelynek tartja, nem a magyarságtól független etnikumra gondol, hanem a kulturális nemzetben belüli többi csoporttól megkülönböztető sajátosságok kiemelésével éppen kisebbségi csoporttagságát hangsúlyozza, ugyanis „ha az anyanyelvű beszélő csángónak, székelynek vagy palócnak mondja magát, azzal lokális identitását jelzi, s ez a jelzés, jelölés magasabb szinten nem (feltétlenül) zárja ki a közös magyar identitást” (KISS 2003a: 33). Az eredmények rávilágítanak arra, hogy a felső-háromszékiek kisebbségi helyzetükből fakadó másságukhoz pozitívan viszonyulnak: úgy élik meg, mint a kulturális nemzettel szembeni elsőbbség – támaszkodva az ősiség elvére –, illetve úgy, mint számukra előnyös „kényszerőnlóóság”. Ebben a viszonyulásban a büszkeségnek, a pozitív emócióknak jelentős szerepe van.

A Mióta élnek a székelyek és magyarok Erdélyben? kérdésre kapott válaszokat egyetlen összesítő táblázat (10. sz.) segítségével mutatom be. E táblázat adatai szerint nagyon

visszafogott a államnemzeti ideológiák nyoma, mivel csekély azoknak az aránya, akik a székelyeknek és magyaroknak viszonylag rövid erdélyi tartózkodást jelölnek meg.

Válaszok	Székelyek		Magyarok	
	N	%	N	%
A hunokkal együtt jöttek be kb. 1500 éve	122	27,4	25	5,6
A honfoglalás óta	203	45,5	349	78,3
A honfoglalás után a 12-13. században	49	11,0	-	-
Nem túl rég (100- 500 éve)	20	4,5	14	3,1
Nem tudja pontosan, de mindig is itt éltek	19	4,3	34	7,6
Nem válaszolt	33	7,4	24	5,4
Összesen	446	100	446	100

10. táblázat: Mióta élnek a székelyek/magyarok Erdélyben?

A megkérdezettek 26,2%-ának (n = 117) kisebbségi jövőképe kifejezetten bizakodó; 25,8% (n = 115) szerint a jövő pozitív, de feltételtől függ (pl. autonómia, az anyaország segítsége, az EU támogatása, bizakodó emberi hozzáállás stb); 26,2% (n = 117) szerint teljesen kilátástalan; 15,2% (n = 68) mérsékelten borúlátó, 6,5% (n = 29) nem látja át, nem tud véleményt formálni ebben a kérdésben. Az adatok alapján a derülátók javára billen a kisebbségi jövőkép mérlege.

A magyarság (össz nemzet) jövője pozitívabb megítélésű: 32,3% (n = 144) kifejezetten, 27,6% (n=123) pedig mérsékelten derülátó, de valamilyen feltételhez köti a pozitív jövő megvalósulását (pl. kormányváltás, népességszaporulat, mentalitásváltás stb). 24,4% (n = 109) teljesen reménytelen, kilátástalan jövőt jósol, 15,7% (n = 70) nem látja át. Míg a kisebbségi léthez a megkérdezettek kevéssel több mint fele társít reményteljes jövőképet, addig a nemzet tekintetében majdnem 60% bizakodó.

Összegzésként elmondhatjuk tehát: a vizsgált személyek válasza alapján pozitív érzelmekkel telített, nemzeti büszkeséggel áthatott kollektív identitás rajzolódik ki, amelyre a térségben élők többségi helyzete, a történelmi múltban gyökerező „mi” tudata is erősítő hatással van. A kollektív identitáson belül jelentős súllyal a kulturális identitás bír, erőteljes a nemzeti kötődés. Ennek némileg ellentmond, de a közösség által mégis elfogadott az állampolgárságon alapuló identifikáció. A kulturális nemzet-, illetve az államnemzet-eszme valamiféle kettősséget képez az identitásban, de magam is osztom Veres Valér azon véleményét, hogy „ezek nem egymás mellé rendelhető identitások, tehát nem jelentik a Bindorffer Györgyi által, a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek körében megfigyelt „kettős identitás” állapotát” (VERES 2008: 45). Hogy megférhet egymással a kétfajta identifikáció, több oka van: fakadhat a térség lakóinak viszonylag

alacsony iskolázottságából, a rurális berendezkedésből, de lehet egy korábbi (kommunista „nevelésben” gyökerező) állampolgári ideológia hatása is (vö. VERES 2005: 89). A vérségi alapon történő identifikációban preferált *mindkét szülő magyar eredete* jelzi, hogy mégsem lehet mindenki magyar, vannak határok.

A kulturális és kisebbségi identitás komponensei közül a nemzeti büszkeség meghatározó tényező, és nagymértékben befolyásolja az itt élőket abban, hogy nemzeti hovatartozásukat, kisebbségi létüket nyíltan megvallják. Önmegnevezése során 91,9% jelzi kisebbségi létét: vagy úgy, hogy székelynek, vagy úgy, hogy valamely régió nevét jelzőként használva magyarnak nevezi magát.

Kollektív identitásukban a haza és szülőföld fogalma összemosódik, és sokkal inkább a kulturális és kisebbségi identitás alkotóelemének tekinthető, mint az állampolgárinak. Szimbólumrendszerük jellemzője, hogy a vizuális és auditív össznemzeti szimbólumok mellé felsorakoznak olyan, a csoportidentitást erősítő jelképek is, amelyek vagy helyiek, vagy regionálisak. Kisebbségi jövőképük többnyire bizakodó, ám korántsem annyira, mint az össznemzetre vonatkozó.

Kisebbségi létükből fakadó frusztrációjuk feloldására megvannak a megoldásaik: hátrányaikat előnyökké változtatják, pl. a kulturális nemzettel szemben ősbibnek/jogaiban kiváltságosabbnak vélik saját csoportjukat; az államnemzettel szemben pedig a honfoglalás, letelepedés időpontját tágítják időben. A kulturális nemzettől való elkülönülés, másság kiemelése nem olyan erősségű mutatóiban, hogy valóban beszélhetnénk egy speciális kisebbségi ideológiai hatásról, sokkal inkább egy történelmi múltban gyökerező összetartozás-élményről van szó, amely csoporttudatukat táplálja. Kisebbségi identitásuk megélésében az érzelmek mellett a tudatosan számba vett feladatok is megjelennek, tehát a természetes identitásra alapozva a tudatos identitás olyan kisebbségi attitűd formájában jelentkezik, amely a köznapi tudás működésére és az értékelési készletre települ. Ez az attitűd egyrészt a közösség, a csoport fennmaradásának, másrészt a kollektív identitáshoz való pozitív viszonyulás megmaradásának is a feltétele.

3.3.1. Az iskolázottság és a társadalmi réteghelyzet hatása a felső-háromszékiek identifikációjára

Ebben a fejezetben a felső-háromszékiek kollektív identitására jellemző sajátosságokat elemzem az iskolázottság és a társadalmi réteghez való tartozás alapján. Azon sajátosságok feltárására törekszem, amelyek a vizsgált csoporton belül kiemelkednek a társadalmi rétegspecifikus különbségeket. Általános hipotézisként megvizsgálom annak valóságtartalmát, hogy minél magasabb státushelyzetben van egy személy, annál inkább a kulturális nemzeti identitáskomponens dominál esetében. Mivel a társadalmi rétegzettség az iskolázottsággal is mutat összefüggést, ezért feltételezem, hogy minél magasabban iskolázott egy személy, annál inkább elutasítja az állampolgársági identifikációt. Abból indulok ki, hogy „a közösségi identitás kulturális dimenzióját alakító tudáscsomag a kulturális tőkevolumennel egyenesen arányosan növekedik” (VERES 2005: 87). Az előbbiekben rámutattam, hogy az az ideológiai ismeretegyüttes, amely a kulturális identitás alakításáért felelős, meglehetősen terhelt etnocentrikus szemléletmóddal, ugyanis a nemzeti büszkeség fontos identitástényező. Kérdés tehát, hogy esetünkben azon személyek, akik magasabb kulturális tőke birtokosai, nemzetileg elfogultabbak-e az átlagnépességhez képest, más szóval az ideológiai tudáscsomag növekedésével párhuzamosan a problémák feldolgozása racionálisabb úton történik-e, avagy az emocionális vonal erősödik. Ebben a fejezetben ezt a problémakört is igyekszem megvilágítani.

Az előbbi fejezetben, ahol a felső-háromszékiek identitásának bemutatását az eredmények rétegmintákra bontása nélkül végeztem, részletesen tárgyaltam a nemzethez tartozás kritériumainak kérdését is. Bármennyire is meglepő, mégis tény, hogy a vizsgált személyek egy része nem csupán a nemzeti, hanem az állampolgárságon alapuló identifikációt is elfogadja (l. a faktoranalízis során a második faktor az államnemzeti identitásfogalmat ragadta meg). A társadalmi struktúrában elfoglalt pozíció szerint azonban szignifikáns eltérések figyelhetők meg: egyrészt lényegesen különbözik elsősorban az államnemzeti identitáskomponens elfogadásának mértéke, másrészt az etnokulturális identitáson belül is tapasztalható sajátos alakulás.

Az alábbi (II. sz.) táblázat részben vagy teljesen egyetért válaszai is jelzik valamelyest a rétegcsoportok közti eltéréseket, ám ezek a különbségek az egyutas ANOVA segítségével mutatható ki szembetűnően: a társadalmi struktúrában elfoglalt pozíció szignifikáns együttjárást mutat néhány identitáskomponenssel; elsősorban az államnemzeti identitáskomponens elfogadásának mértékét határozza meg az adott személy státusza. Általános szabályként megfogalmazható, hogy minél alacsonyabb társadalmi

pozícióval rendelkezik az illető személy, annál inkább elfogadja az állampolgársági kritériumot.

Kritériumok	Részben vagy teljesen egyetért válaszok aránya			
	Gazdálkodó és kisiparos (N=46)	Fizikai munkás (N=80)	Nem fizikai dolgozó (N=59)	Értelmiségi és vezető (N=52)
Elete nagy részében magyarok közt éljen	4,3	2,5	1,7	1,9
Legyen magyar állampolgár	8,7	2,5	-	-
Magyarországon szülessen	6,5	-	-	-
Legyen magyar az anyanyelve	97,8	98,8	100,0	100,0
Nevelkedjen magyar családban	84,8	83,8	86,4	86,5
Járjon magyar iskolába	80,4	87,5	88,1	86,5
Érezze magának a magyar kultúrát	76,1	82,5	91,5	88,5
Ismerje a magyar hagyományokat	89,1	83,8	89,8	92,3
Ismerje a magyar nép történelmét	78,3	68,8	83,1	88,5
Legyenek magyar barátai	69,6	65,0	62,7	36,5
Legyen hű és tisztelje a magyar nemzetet	91,3	95,0	94,9	86,5
Mindkét szülő legyen magyar	82,6	82,5	72,9	67,3
Tartozzon magyar egyházhoz	8,7	88,8	84,7	84,6
Vállaljon sorsközösséget a magyarsággal	84,8	76,2	83,1	71,2
Tartsa magát magyarnak	100,0	98,8	100,0	100,0
Szeresse szülőföldjét	95,7	97,5	94,9	88,5
Legyen büszke magyarságára	93,5	86,2	91,5	92,3

11. táblázat A nemzethez tartozás kritériumai a társadalmi pozíció alapján

Mindhárom állampolgári identitáskomponens esetében a különbség releváns a rétegcsoportok között (valamennyi esetben $p = 0,000$; *magyarok közt éljen* $F = 6,206$; *Magyarországon szülessen* $F = 6,682$; *magyar állampolgár legyen* $F = 7,553$); míg szociális változóként a társadalmi státusz két kulturális identitáskomponens esetén eredményez számottevő eltérést: egyik a *legyenek magyar barátai* ($p = 0,001$), a másik az *ismerje a magyar nép történelmét* ($p = 0,009$). E két tényező elfogadási mértéke fordítottan arányos. Minél alacsonyabb az illető személy társadalmi pozíciója, annál inkább fontosnak véli a nemzeti identitás szempontjából a *magyarokkal való barátkozást*, illetve annál kevésbé tartja fontosnak a *magyar nép történelmének ismeretét*. A többi kulturális identitáskomponens esetében nincs szignifikáns különbség a részminták között, annak ellenére, hogy a fenti táblázat mutat eltéréseket. Tehát a célcsoporton belül a társadalmi pozíció a kulturális identitás komponenseinek elfogadási mértékét többnyire nem befolyásolja, de az állampolgári identitáskomponensek elfogadását illetően meghatározó tényezőnek bizonyult. Minél alacsonyabb az adott személy társadalmi pozíciója, annál valószínűbb, hogy a közösségi hovatartozást az állampolgári és a kulturális nemzeti identitáskritériumokhoz egyaránt kapcsolja. Ez a sajátos kettős

meghatározottság nem csupán a felső-háromszéki közösség jellemzője, hanem a viszonylag többségben élő erdélyi magyarság más régióiban is tapasztalni. Veres Valér azzal magyarázza ennek az attitűdnek az okait, hogy egyrészt „a nemzeti kultúrában alacsonyán szocializált réteg nem látja át a kritériumok közti ellentmondásokat, másrészt ezt az attitűdöt erősítette a romániai kommunizmus második nacionalista propagandája” (2005: 89). Az értelmiség identitáskritériumainak megoszlásai jelzik (vö. *11. táblázat*), hogy teljesen elzárkóznak az állampolgárságon alapuló nemzet-meghatározástól, a kulturális identitáson belül legcsekélyebb súllyal *a legyenek magyar barátai és a vérségi alapon történő identifikáció* rendelkezik. Legfontosabb tényezőnek az *önbesorolást* és az *anyanyelvet* tekintik. A fentiek alapján elmondható, hogy vizsgálatom eredménye szervesen illeszkedik a Csepeli-Örkény-Székelyi-Csere, valamint a Veres által végzett felmérések eredményeihez, amelyek kimutatják, hogy a nyelvre, kultúrára, hagyományokra és az önazonosságra épülő kulturális nemzeti identitás a magasabb társadalmi státusú erdélyi magyarok körében hangsúlyozottabb (CSEPELI-ÖRKÉNY-SZÉKELYI-CSERE 1998: 115; VERES 2005: 90).

Kritériumok	Részben vagy teljesen egyetért válaszok aránya					
	Ált. isk. 4 oszt.	Ált. isk. 8 oszt.	Szak- isk., 10 oszt	Líce- um	Szakosi- tó okt., techn.	Főisk., egyetem
Élete nagy részében magyarok közt éljen	7,2	3,4	2,7	1,8	-	-
Leyen magyar állampolgár	13	2,6	1,8	1,8	-	-
Magyarországon szülessen	5,8	-	0,9	-	-	-
Leyen magyar az anyanyelve	100,0	100,0	96,4	96,4	100,0	100,0
Nevelkedjen magyar családban	94,2	82,8	84,7	83,0	83,3	90,0
Járjon magyar iskolába	94,2	84,5	84,7	86,6	88,9	85,0
Érezze magáénak a magyar kultúrát	79,7	83,6	87,4	90,2	88,9	90,0
Ismertje a magyar hagyományokat	82,6	85,3	84,7	92,0	94,4	95,0
Ismertje a magyar nép történelmét	81,2	72,4	78,4	83,9	88,9	90,0
Leyenek magyar barátai	71,0	58,6	57,7	52,7	44,4	40,0
Leyen hű és tisztelje a magyar nemzetet	97,1	89,7	86,5	92,9	88,9	85,0
Mindkét szülő legyen magyar	94,2	91,4	79,3	75,9	61,0	65,0
Tartozzon magyar egyházhoz	97,1	91,4	85,6	83,9	94,4	80,0
Vállaljon sorsközösséget a magyarsággal	84,1	81,0	79,3	77,7	88,9	70,0
Tartsa magát magyarnak	98,6	99,1	100,0	99,1	100,0	100,0
Szeresse szülőföldjét	100,0	97,6	94,6	89,3	100,0	95,0
Leyen büszke magyarságára	100,0	95,7	90,1	87,5	83,3	90,0

12. táblázat: A nemzethez tartozás kritériumai iskolázottsági szempontból

Az iskolázottság alapján összehasonlított részminták (vö. *12. táblázat*) közt is – a variancia-analízis segítségével – kimutathatók szignifikáns különbségek. Egyrészt az állampolgári-, másrészt néhány kulturális identitáskomponens elfogadásának mértéke függ az iskolázottság fokától. Minél iskolázottabb az illető személy, annál inkább elutasítja az

állampolgári kritérium alapján, illetve a vérségi alapon történő identifikációt (*mindkét szülő legyen magyar* esetén $p = 0,000$, $F = 4830$), ugyanakkor annál fontosabbnak véli a *nemzeti történelem ismeretét* ($p = 0,034$, $F = 2,432$). Az adatközlő iskolázottsága meghatározó szociális változó a *magyar szertartási nyelvű egyház* ($p = 0,000$, $F = 6,072$), az *anyanyelv* ($p = 0,005$, $F = 3,434$), valamint a *szülőföld iránti szeretet* ($p = 0,002$, $F = 3,591$) komponensek súlya tekintetében is. Bár az eltérő iskolázottságú csoportok adatai relevánsan különböznek, nem tapasztaljuk az iskolázottsági fok emelkedésével egyenes vagy fordított arányban felállítható mérték-sorrendet. Szembetűnő azonban, hogy a *szülőföld iránti szeretet* és az *anyanyelv* elfogadási mértékének relatív gyakorisági mutatói egy sajátos görbét írnak le, és e görbe két végpontján az értékek szinte azonosak. Tehát a legkevésbé- és a leginkább iskolázottak válaszai közelebb állnak egymáshoz, mint a közepesen iskolázottakéhoz, és ez utóbbiakra jellemzőek a legalacsonyabb mutatóértékek.

A szülők iskolázottsága is a szülőföld iránti szeretettel és az anyanyelvvél jár együtt szignifikánsan (az *anyanyelv* esetén $p = 0,000$ $F = 5,330$; *szülőföld iránti szeretet* esetén $p = 0,000$, $F = 3,310$). E két identitáskomponens fontosságának megítélésében szintén a közepesen (szakiskola, gimnázium) iskolázott szülők gyermekeire jellemzőek a legalacsonyabb értékek, és ez esetben is az előbbihez hasonló ívű értékgörbe rajzolódik ki. Tehát egyrészt a közepesen képzett szülők gyerekeire, másrészt a közepes iskolázottsággal rendelkező személyekre jellemző, hogy kevésbé tartják fontosnak a *szülőföld szeretetét* és az *anyanyelvet* a kulturális komponensek közül. Nem véletlen, hogy a közepes iskolázottságú adatközlők ($n = 223$) 44,4%-ának ($n = 99$) szülei is közepes képzettségűek.

Míg az *önbesorolás* a társadalmi rétegzettség, illetve az iskolázottság szociális változóival nem, a szülők iskolázottságával összefügg, hiszen ez utóbbi meghatározza az adatközlő önbesorolását (a khi-négyzet-próba alapján $p = 0,000$). Minél iskolázottabbak a szülők, az adatközlő vagy annál kevésbé nevezi magát székelynek, vagy annál nagyobb hajlandóságot mutat arra, hogy a regionális hovatartozás megjelölése nélkül vallja magát magyarnak, illetve önbesorolásakor nagyobb régiót használjon jelzőként (a székelyföldi csökkenő, a romániai növekvő tendenciát mutat) identitása pontosításához.

A haza behatárolását a társadalmi rétegzettség és az iskolázottság egyaránt meghatározza. E két szociális tényező alapján létrehozott csoportok adatai közt jelentősek a különbségek ($p = 0,004$, $p = 0,007$). Bár a haza és a szülőföld nem különül el élesen, a célcsoport tagjai esetében is igazolódott Veres Valér kijelentése, hogy „minél magasabb a státusa a személynek, annál nagyobb területet jelöl meg szülőföldjének” (VERES 2005:

94), hazájának. Azt is mondhatnánk, hogy minél magasabb az egyén társadalmi pozíciója, annál inkább Romániát jelöli meg hazájának Erdély és Székelyföld rovására, illetve minél iskolázottabb, annál kevésbé nevezi hazájának Magyarországot. Az iskolázottság fokának emelkedésével egyre racionálisabb a haza-fogalom, mert az adott személy kevésbé lépi túl Románia határát. Az alábbi (13. sz.) táblázat adatai igazolják a fenti állítás érvényességét, és bizonyítékkul szolgálhatnak arra, hogy az értelmiségnek valóban fontos szerepe van a kisebbségek megmaradásában, ergo az anyanyelv megmaradásában is :

Haza	Gazda (N=46)	Fizikai munkás (N=80)	Nem fizikai dolgozó (N=59)	Értelmiség és vezető (N=52)
Románia	13,0	16,2	32,2	36,5
Erdély	60,9	70,0	52,5	53,8

13. táblázat: Hazafelfogás társadalmi rétegzettség szerinti százalékos mutatói

Sem a társadalmi státusz (a társadalmilag aktívak részmintája esetén), sem az iskolázottság nem függ össze a nemzeti közösséggel való érzelmi azonosulással, holott elvárnánk, hogy az általános ismeretek szintjének növekedése maga után vonja a problémák racionálisabb feldolgozását. Bár az értelmiségiek, a vezetők és a felsőfokú végzettségűek esetén a nemzeti büszkeség relatív gyakorisági mutatói enyhe csökkenést jeleznek az átlagnépességi értékekhez képest, a különbség nem szignifikáns ($p = 0,298$). A nemzeti büszkeség társadalmi státusztól és iskolázottságtól függetlenül áthatja a kisebbségben élők kollektív identitását. Ha azonban a rétegcsoportok szerinti összehasonlítást kiterjesztjük a társadalmilag aktívakon túl az inaktív csoportokra is (nyugdíjas, munkanélküli, diák), szignifikáns eltérések tapasztalhatók a csoportok között ($p = 0,003$, $F = 3,378$). A nemzeti büszkeséget legkevésbé fontos identitáskomponensnek a diákok tartják, akiknek csupán 75%-a ($n = 54$) ért egyet (részben vagy teljesen) ezen tényező identifikációs szerepével. A diákok visszafogott nemzeti büszkeségére magyarázatként szolgálhat egyrészt az, hogy identifikációjuk most van formálódóban, és ebben a folyamatban a racionális megközelítéseknek fontosabb szerepet tulajdonítanak az emocionálisoknál, ugyanakkor az a tény is, hogy a fiatalok bármely nemzeti problematika iránt a többi korcsoportnál csekélyebb érdeklődést mutatnak, ami „normálisnak tekinthető jelenség minden polgári demokráciában” (VERES 1997: 19). A szégyen mutatói egyformán alacsonyak valamennyi csoportnál, illetve a nemzeti hovatartozás utilitarista szempontból való megítélése közt sincsenek jelentős különbségek.

Ha a *Mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?* nyitott kérdésre adott válaszokat vizsgáljuk meg (azoknál, akik két vagy több kategóriába is besorolható összetett választ adtak a vizsgálatban, csak az elsőre adott válaszokat véve alapul), a társadalmi rétegzettség, illetve iskolázottság alapján, mindkét esetben tapasztalunk releváns eltéréseket a részminták között (a khi-négyzet-próba segítségével kimutatható, hogy a társadalmi státusz esetén a $p = 0,006$, illetve az iskolázottság esetén $p = 0,000$). Egyrészt a társadalmi státusz emelkedésével párhuzamosan növekszik a nemzeti hovatartozást racionálisan, azaz nagy nemzethez tartozás tudásaként megélők száma (a munkások 18,8%-a, $n = 15$; a nem fizikai dolgozók 28,8%-a, $n = 17$; az értelmiségiek 40,4%-a, $n = 21$ éli meg racionálisan kulturális identitását); csökken viszont a nemzeti büszkeség (gazdák 52,2%-a, $n = 24$; a munkások és nem fizikai dolgozók 47,5%-a, $n = 38$, ill. 28; az értelmiségiek 38,5%-a, $n = 20$ büszke elsősorban magyarságára), valamint az identitásukhoz érzelmileg közömbösen viszonyulók száma is (gazdák 4,3%-a, $n = 2$; nem fizikai dolgozók és értelmiségiek 0%-a közömbös). Másrészt az iskolázottság fokának emelkedésével csökkennek a nemzeti identifikációt természetes adottságként elfogadók relatív mutatói: a 4 elemivel rendelkezők 27,5%-a ($n = 19$), a 8 általánossal rendelkezők 20,7%-a ($n = 24$), a szakiskolát végzetek 13,5%-a ($n = 15$), a líceumot végzetek 14,3%-a ($n = 16$), a szakosító oktatásban részesültek 11,1%-a ($n = 2$), valamint a főiskolát, egyetemet végzetek 0%-a szerint magyarnak lenni nem más, mint beleszületés, magától értetődő adottság. Az iskolázottság foka meghatározza az adatközlő érzelmi viszonyulását is. Minél magasabb fokú végzettséggel rendelkezik az adatközlő, kulturális identitásában annál csekélyebb súllyal bír a nemzeti büszkeség. Úgy tűnik, a nemzeti büszkeség súlya összefügg a kulturális tökevolumennel, és igazolódni látszik azon feltételezésünk, hogy minél magasabban szocializált valaki, problémafeldolgozására annál inkább a racionalitás jellemző. Vigyáznunk kell e kijelentésre, ugyanis korábban már jeleztem, hogy az adatközlők 97 esetben kettős választ is adtak. A fenti részminták különbségvizsgálata nem a teljes, csupán az elsőre megjelölt válaszokon alapul. Ha valamennyi választ szeretnénk figyelembe venni, akkor az egyes identifikáció-megközelítéseket rendre, önálló változóként kell a társadalmi réteghelyzet és az iskolázottság független változói alapján megvizsgálnunk. Ez utóbbi esetben csak a tudatos identifikáció és a kulturális identitást természetes adottságként megnevező változó részmintái különböznek szignifikánsan.

A *Mit jelent az Ön számára székelynek/székelyföldi magyarnak lenni?* kérdésre adott valamennyi választ figyelembe véve tapasztalni, hogy az adatközlő

iskolázottságának növekedésével párhuzamosan növekszik a kisebbségi identifikációban betöltött hagyományápolás súlya, szerepe, ugyanakkor minél képzetesebb a szülő, gyermeke annál inkább hajlamos elutasítani a kisebbségi identifikáció sorsként való elfogadását, vagyis a szülő iskolázottságának növekedésével csökken azon adatközlők száma, akik kisebbségi létüket beleszületésként definiálják. A szociális változók alapján létrehozott csoportok között a különbségek tendenciaszerűek.

Ha minden adatközlőnek csak az elsőre adott válaszaira alapozunk, akkor a társadalmi kvalifikáció emelkedésével párhuzamosan csökkenni látszik a nemzeti büszkeség súlya: kisebbségi identitására büszke a gazdák 39%-a ($n = 18$), a munkások 31%-a ($n = 25$), az értelmiségiek 28,8%-a ($n = 15$), de a különbségek nem relevánsak ($p = 0,671$).

A kisebbségi lét felvállalásának mikéntjét erőteljesen meghatározza az adott személy társadalmi státusza, a saját és szülei iskolázottsága. A társadalmi rétegcsoportok válaszai közt szignifikánsak az eltérések (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,000$). Minél magasabb egy személy társadalmi pozíciója, annál kevésbé zavarja, ha kisebbségi léte felől érdeklődnek, ugyanakkor a kvalifikáció emelkedésével csökken azok relatív gyakorisága, akik kisebbségi csoporttagságukat sorsnak és a felvállalást sorsból fakadó kötelességnek érzik, és nő azok száma, akik hajlandók erről nyíltan, természetesen beszélni. Az inaktív társadalmi csoporton belül legkevésbé a nyugdíjasok, leginkább a diákok érzik frusztrálva magukat, ha kisebbségi csoporttagságukról vallaniuk kell.

Az adatközlő iskolázottsága alapján létrehozott részminták közt is szignifikánsak az eltérések (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,006$). A részminták adatai alapján – az előbbihez hasonlóan – kijelenthetjük, hogy minél iskolázottabb az adott személy, annál inkább elutasítja kisebbségi léte elhallgatását. A legalacsonyabb és a legmagasabb képzettségűek sokkal nagyobb hajlandóságot mutatnak a kisebbségi identifikáció nyílt és büszke beismerésére, mint a közepesen iskolázottak, akik különösebb érzelmek nélkül teszik meg ezt. Így tehát az általam vizsgált csoport esetében is ismételtlen konfirmálódni látszik az a tény, hogy a kulturális tudáscsomag növekedése nem feltétlenül jár együtt az érzelmi elemek csökkenésével.

A szülők iskolázottsága alapján a következő összefüggések rajzolódnak ki: az adatközlő minél iskolázottabb szülő gyermeke, annál inkább természetesen és nyíltan megvallja kisebbségi identitását, ugyanakkor az alacsonyabb és magasabb iskolázottságú szülők gyermekei inkább hajlamosak kisebbségi csoportidentitásuk nyílt és büszke

bevallására, mint a közepes iskolázottságú szülőké. Ez utóbbiak csoportja érzi leginkább kötelességnek a kisebbségi csoporttagság kinyilvánítását.

A nemzeti szimbólumokkal kapcsolatos felmérések azt jelzik, hogy az értelmiség preferenciái rendszerint eltérnek az átlagtól (vö. VERES 2005: 99, KAPITÁNY –KAPITÁNY 2002: 202); esetünkben is a magasabban kvalifikáltak szükségét érzik a különvélemény formálásának. Az ötfokú Likert-skála átlagértékei alapján az értelmiség kedvelt szimbóluma a magyar himnusz (4,84) és korona (4,82), ezt követi a piros-fehér-zöld zászló (4,65) és a székely himnusz (4,59). Míg a turulmadár a többi réteghez viszonyítva az értelmiség által a legpreferáltabb (4,36), addig a székely kapu a legkevésbé (4,17). A népviseletnek nagyobb értéket tulajdonítanak (4,21), mint általában a többi regionális szimbólumnak. Csíksomlyót (4,61 és 4,52) és Gábor Áron szobrát (4,6 és 4,44) leginkább a nyugdíjasok és a nem fizikai dolgozók, a Nyerges-tetőt pedig a munkások kedvelik. Összességében elmondható tehát, hogy valamennyi közül a nyugdíjasok és munkanélküliek tulajdonítanak legnagyobb szimbólumértéket a székely himnusznak; az alacsonyabb társadalmi státuszúak preferálják leginkább a regionális jelképeket (Gábor Áron-szobra, Nyerges-tető); míg az értelmiségiek az össznemzeti-, ugyanakkor az archaikus szimbólumokat emelik a többi fölé. A diákokra jellemzőek a legalacsonyabb mutatók, ugyanakkor ők értékelik legkevésbé mind a turulmadarat (3,93), mind az RMDSZ-tulipánt (2,77).

Az, hogy egy adott szimbólumnak mekkora kifejezőerőt tulajdonít az adatközlő, függ a szülő iskolázottságától. Minél képzetesebb a szülő, gyereke egyrészt annál fontosabbnak véli az archaikus vonású jelképeket (turul), a jellegzetes kisebbségi szimbólumokat (székely kapu és himnusz), másrészt annál inkább a teljes értékskálát használja az egyes jelképek rangsorolásakor. Az alacsonyan szocializált szülők gyereke szinte valamennyi szimbólumot egyformán fontosnak tart, és a többiekénél jobban preferálja a vallási és politikai jelképeket (Csíksomlyó, RMDSZ-tulipán).

A nemzeti ünnepeknek a társadalmi rétegzettség nézőpontjából való vizsgálatát a khi-négyzet-próba módszerével végeztem. A vizsgálat alapján megállapítható, hogy csupán december 1-jének megítélésében szignifikánsak az eltérések a különböző rétegcsoportok között ($p = 0,011$). A státuszemelkedéssel együtt jár a december 1-jének a hangsúlyosabb elutasítása. Ez nyilvánvalóan szorosan összefügg azzal a korábbi megállapítással, hogy a magasán kvalifikáltak elzárkóznak az állampolgári identifikációtól, így az ahhoz kötődő nemzeti ünnepet sem fogadják el. Tehát ezt a napot

csak azon személyek sorolják a többi nemzeti ünnep közé, akik össze tudják egyeztetni a kulturális és állampolgári identifikációt, mert valami okból nem látják át a kettő közti ellentmondásokat.

Míg az értelmiségiek és a nem fizikai dolgozók teljesen elzárkóznak az állampolgári identifikációtól, kisebbségi önazonosításukban (szimbólum-preferenciájukat is beleértve) sajátos ideológiákra alapozhatnak. A székelyek eredetének megítélése tekintetében szignifikáns a különböző státuszú csoportok között (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,027$). A munkások és nem fizikai dolgozók a székelyeket elsősorban olyan magyaroknak tartják, akik lakóhelyük alapján különböznek a magyaroktól, szemben az értelmiségiekkel, akik a jogi kiváltságok megkülönböztető jegyének tulajdonítanak nagyobb szerepet. Másrészt megfigyelhető az is, hogy az alacsonyabban kvalifikáltak (a gazdák 26,1%-a, $n = 12$; a munkások 20%-a, $n = 16$), valamint a társadalmilag inaktívak (a nyugdíjasok 18,3%-a, $n = 20$; a munkanélküliek 32,1%-a, $n = 9$) nagyobb arányban tekintik a székelyeket a magyarok őseinek, mint az értelmiségiek (5,8%, $n = 3$) és a nem fizikai dolgozók (13,6%, $n = 8$). A társadalmi státuszemelkedéssel csökken az ősiség és a hun eredet alapján történő definíció, de nő a kiváltságokra alapozó. A kulturális tökegvolumennel párhuzamosan növekszik a jogi megkülönböztető jegyre, valamint a kulturális nemzettől elszakadt állapotra való hivatkozás.

Korábban már jeleztem, hogy a kisebbségi identifikáció szerves részét képező székely önmeghatározást nyílt kérdés segítségével vizsgáltam. A válaszok relatív gyakorisági mutatóit összefoglaltam a 9. táblázatban. Ezeket a válaszokat azonban a *kötődés : elkülönülés* tengelye mentén elhelyezve (vö. 14. táblázat) két nagy kategóriába sorolhatjuk, éspedig: a kulturális nemzethez való szoros kötődést jelző megkülönböztető jegyek (a székely magyar, aki Székelyföldön él; a székely a magyarság leszakadt ága), illetve e nemzettől lényegesebb távolságot, különbséget felerősítő jegyek (a székely különös jogokkal bíró csoport; a hunok leszármazottja; a magyarok őse; önálló népcsoport) csoportjába. Ezen kategóriákra alapozva a különböző társadalmi rétegcsoportokra nézve a következőképpen alakulnak a részeredményeket összesítő mutatók:

Összevont válaszok	Gazdák		Munkások		Nem fizikai dolgozók		Értelmiségiek vezetőik	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Szoros kötődés hangsúlyozása	22	47,8	42	52,5	35	59,3	33	63,5
Másság hangsúlyozása	23	50	36	45,0	22	37,3	19	36,5
Nem válaszolt	1	2,2	2	2,5	2	3,4	0	0

Összesen	46	100	80	100	59	100	52	100
----------	----	-----	----	-----	----	-----	----	-----

14. táblázat: A székelyek meghatározó jegyek alapján való definiálása a társadalmi rétegzettség nézőpontjából

A székely másságtudat és ennek a másságnak az adatközlők részéről való hangsúlyozása mutatja a célcsoport öntudatának meglétét, ugyanakkor fontos identitáserősítő tényező, és kisebbségi léthelyzetben segít az anyanyelv megtartásában is.

A *Mióta élnek székelyek a Székelyföldön?* kérdésre adott válaszok összefüggést mutatnak a társadalmi rétegzettséggel. Minél magasabb a státusza egy személynek, annál inkább preferálja a hun elméletet, azaz híve a kettős honfoglalásnak. Ugyanakkor a kvalifikálás emelkedése nem jelenti feltétlenül a problémák tisztább látását. Például a nem fizikai dolgozók 40,7%-a (n = 24) a honfoglalást jelölik meg a székelyföldi letelepedés időpontjának, de 11,9% (n = 7) egyáltalán nem tud nyilatkozni, 13,6% (n = 8) pedig 100-500 évre teszi az erdélyi honfoglalást. A csoportok közötti eltérések szignifikánsak (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,031$). A legnagyobb relatív gyakorisági mutatók alapján az értelmiségiek fele (n = 26), a munkások 47,5%-a (n = 38), a gazdák 45,7%-a (n = 21) 895-öt jelöli meg a székelyek régióban való letelepedéseként; az előbbieket 32,7%-a (n = 17), a munkások 28,8%-a (n = 23), a gazdák 30,4%-a (n = 14) – a hun elmélet alapján – időben korábbra helyezi a székelyek térségben való megjelenését. Az inaktív csoporton belül a diákok ¼-e (n = 19) szerint maximum fél évszázada él a székelység mai szálláshelyén. Ez utóbbi adat annál meglepőbb, mivel a diákok a magyarság történelmét külön tantárgyként tanulják az iskolában, míg az idősebb korosztály tagjai ilyen jellegű rendszerezett ismereteket nem sajátíthattak el intézményszerű keretek között.

A magyarok erdélyi jelenlétét illetően egységesebb a különböző társadalmi rétegbe tartozó csoportok tagjainak véleménye. Nincs szignifikáns eltérés ez esetben ($p = 0,278$), több mint háromnegyede a megkérdezetteknek a honfoglalást jelöli meg a magyarok Erdélyben való letelepedési időpontjának.

A kisebbségben élő székelyföldi magyarság társadalmi rétegzettség szerinti jövőképe eltéréseket mutat, de ezek nem relevánsak ($p = 0,150$). Minél magasabb társadalmi rétegbe tartozik egy személy, annál inkább vagy teljesen derülátó, vagy többnyire bizakodó. Az értelmiségiek 61,6%-a (n = 32), a nem fizikai dolgozók 50,8%-a (n = 30), a munkások 47,5%-a (n = 38), a gazdák 45,6%-a (n = 21) reménykedik a kedvező jövőben. Legsötétebb jövőképe a diákoknak (36,1%, n = 26) és a munkanélkülieknek (39,9%, n = 11) jellemzi. Az össznemzeti jövőkép társadalmi rétegzettség szerinti részmintái közt is

lényegesek az eltérések (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,046$). A kvalifikáció emelkedésével a pozitív, csökkenésével a kilátástalanabb nemzeti jövőkép javára billen a mérleg. Az inaktív csoportok jövőképe bizakodóbb, mint a gazdaságilag aktívaké. Az előbbieik közül a legborúlátóbbak a diákok (37,5%, $n = 27$), az utóbbiak közül a gazdák és a kisiparosok (34,8%, $n = 16$) szerint teljesen reménytelen a magyarság jövője. A két jövőkép az eltérések ellenére is inkább konvergens, mint széttartó.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a társadalmi státusz, az iskolázottság olyan szociális változónak bizonyult, amely szoros összefüggést mutat az egyén identifikációjával. Az alacsony társadalmi státusz és iskolázottság lehetővé teszi a kétféle (állampolgári és kulturális) identifikáció együttes megjelenését, az ellentmondásokra való rá nem látást. A társadalmi helyzet és az iskolázottság meghatározza, befolyásolja az identitáskomponensek súlyát, legtöbb esetben kijelöli az egyén számára a kisebbségi csoporthoz tartozás módját, a kötődés erősségét, a háttér-ideológiákhoz való viszonyulást. Nem csupán az egyén, de a szülő iskolázottsága is lehet meghatározó tényező. A nemzeti büszkeség leggyakrabban nem csökken a kvalifikáció vagy az iskolázottság emelkedésével. A vizsgált kisebbségi csoport tagjainak kollektív identifikációjában megtaláljuk az állampolgári, a kulturális és kisebbségi komponenseket egyaránt, de ezek erőviszonyai társadalmi rétegenként eltéréseket mutatnak. A magasabban kvalifikáltak elzárkóznak az állampolgárságon alapuló identifikációtól, büszkébben és nyíltabban vállalják fel kisebbségi helyzetüket, archaikusabb szimbólumokat preferálnak, a székelyek jogi kiváltságaira és a kettős honfoglalás elméletére támaszkodva kompenzálják a kisebbségi helyzetükből fakadó hátrányokat, és viszonylag bizakodva néznek a jövőbe. Jellemző rájuk a pozitív csoportidentitás. Ebből a rétegből kerül(het)nek ki a tudatos nemzeti identitás szintjéhez tartozó attitűdök ismerői is. Az értelmiség tehát az a réteg a vizsgált felső-háromszéki adatközlők esetében, akiknél vegytisztábban kerül előtérbe a közösségi identitás kultúrnmemzeti identitáskomponense, és ez a komponens elsősorban magyarságtudatot jelent.

Az alacsonyabb társadalmi státussal rendelkezőknél az állampolgári és kulturális identitáskomponensek megférnek egymással. Kulturális identitásukat változó mértékben hatja át a nemzeti büszkeség, egyfelől a kisebbségi, másfelől a kulturális nemzethez való kötődésük erősségének mutatói jelzik, hogy valójában a természetes (spontán) identitás jellemzi őket. Kisebbségi létükből fakadó frusztrációjukat könnyedén feloldják: vagy úgy, hogy nem is érzik azt, vagy úgy, hogy hátrányaikat előnnyé változtatják. Az értelmiségiekkel ellentétben nincs meg az a széleskörű kulturális tudás, amelyre

alapozhatnának vagy támaszkodhatnának például a kompenzációs folyamatban, ezért előfordul, hogy kevésbé valós alapokon nyugvó mítoszokba kapaszkodnak (pl. a székelyek, magyarok mindig is Erdélyben éltek), vagy az ősiség elvét hangsúlyozzák (a székelyek a hunok leszármazottai, a magyarok ősei). Kulturális identifikációjukban az emotív elemek nagyobb súllyal jelennek meg, mint a racionálisak. Egyfelől a nemzettel való sorsközösség-vállalás, másfelől a szülőföld iránti szeretet azok a tényezők, amelyek kulturális identifikációjukban meghatározó komponensnek bizonyultak. Mivel a vizsgált, elsősorban rurális berendezkedésű közösség iskolázottsága jóval az országos átlag alatti, a térség sem nyújt lehetőséget a magasabb kvalifikációjú rétegcsoportnak a számbeli növekedéshez, ugyanakkor a társadalmilag inaktív réteg is jelentős számú az aktív réteghöz viszonyítva, ezért nem az értelmiség, hanem a társadalmilag alacsonyabb státuszú személyek identifikációja reprezentálja a vizsgált közösséget, ez az általánosabb, elterjedtebb.

3.3.2. A felső-háromszékiek identitását meghatározó tényezők súlya nemenkénti és generációs megoszlásban

Ebben a fejezetben a kollektív identitás komponenseinek erőviszonyait nem- és életkorspecifikus megoszlásban vizsgálom meg. Feltételezem, hogy az egyéni identifikációra e két szociális változó meghatározó befolyással van. Mivel a legfiatalabb és a legidősebb korosztály jelentős hányada a társadalmilag inaktív csoportjába tartozik, a korcsoportok szerinti részminták mutathatnak hasonlóságot a társadalmi rétegzettség szerintiekkel. Feltételezem azt is, hogy: a legfiatalabb korcsoportra lesz jellemző a leggyengébb lokális identitás; az ő esetükben tapasztalhatunk bizonyos ellentmondásokat, szélsőséges véleményeket, ugyanis ezen generáció önazonossága még alakulóban, formálódóban van, s bár tudáskészletük gyarapodik, a racionális magyarázatok, érvek hiánya elbizonytalaníthatja őket; másrészt a globalizációs hatás, a világhálón való információszerzés jelentősen megéri, befolyásolja identitásuk alakulását, és feltételezhetően felerősíti egyéni identifikációjuk labilitását. Egyébként is az „etnikai és nemzeti identitáshoz kapcsolódó tudáskészletek, az érzelmi attitűdök, értékek nem állandóak és statikusak, hanem térben és időben eltérő helyzetekből fakadó elvárásokhoz igazodva különböző módon, intenzitással és arányban mobilizálódnak, tesznek szert jelentőségre” (MOLNÁR CSIKÓS 2007: 239). A különböző korosztályok más-más

intenzitással mozgósítják az identitásukhoz kapcsolódó, azt befolyásoló tudáskészletet, így különbségek adódnak az eltérő nemzedékek kollektív identifikációiban.

Kérdés az is, hogy a társadalmi nem mennyiben járul hozzá az identitás differenciálásához. Hipotézisem a következő: a férfiak kisebbségi identifikációjában erőteljesebb, markánsabb jegyként jelenik meg a kulturális nemzetől való különbözőség, a kisebbségi csoporthoz tartozás felvállalása; a nők, bár a kulturális nemzethez erőteljesebben kötődnek a férfiaknál, nagyobb hajlandóságot mutatnak az állampolgári identifikáció elfogadására, a társadalom ugyanis a nőktől nagyobb fokú alkalmazkodást vár el, ami hatással lehet önazonosságukra is.

Ami az adatközlők önbesorolását illeti, mind az életkor, mind a nembeli hovatartozás meghatározó tényezőnek bizonyult. A négy korcsoport adatai közt szignifikánsak az eltérések (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,012$). A legifjabb korcsoport kivételével valamennyi korosztályon belül a legnagyobb hányad (26-39 év közöttiek 38,9%-a, $n = 42$; a 40-64 év közöttiek 33,9%-a, $n = 38$; a 65 évnél idősebbek 48,3%-a, $n = 57$) székelynek vallja magát. Az életkor előrehaladásával párhuzamosan növekszik a székely önmegnevezés, csökken a regionális jelző nélküli magyar besorolás. Ez utóbbinak leginkább (13%, $n = 14$) a legfiatalabbak tartják magukat. A 26-39 év közöttiek közel egyharmada (29,6%, $n = 32$) a magyar népnév elé regionális jelzőként az „erdélyi”-t használja szemben a többi korcsoporttal, amelyek a „székelyföldi” megkülönböztetést inkább preferálják. Az önbesorolás nemenként is lényeges különbségeket mutat (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,000$). A férfiak 45,3%-a ($n = 10$) székelynek tartja magát szemben a nők csupán 30%-ával ($n = 67$); míg ez utóbbiak 27,4%-a ($n = 61$) erdélyi magyarként definiálja önmagát, addig az előbbieket csupán 16,6%-a ($n = 37$) cselekszik hasonlóan. Székelyföldi magyarnak közel azonos arányban nevezik magukat; a romániai jelzőt azonban a nők 7,2%-val ($n = 16$) szemben a férfiaknak csupán 0,9%-a ($n = 2$) alkalmazza.

Az állampolgári és kulturális identitáskomponensek erőviszonyai tekintetében az életkor nagyobb befolyással bír, mint a nembeli hovatartozás. Ez utóbbi csupán az *anyanyelv*, a *család*, a *nemzeti hagyományok ismerete* és a *nemzet iránti tisztelet és hűség* esetén eredményez a részminták közt releváns eltéréseket. Az ötfokú skála eredményeinek átlaga alapján kiderül, hogy a nők nemcsak a fenti, hanem szinte valamennyi kulturális identitáskomponensnek általában nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a férfiaknál. Az átlagok – a férfiak és nők adatai alapján – a következő módon oszlanak meg: az

anyanyelv esetén 4,70/4,82 (variancia-analízis alapján $p = 0,011$, $F = 6,583$), a család súlyát illetően 4,21/4,43 ($p = 0,003$, $F = 8,30$), a nemzeti hagyományok ismeretét illetően 4,26/4,41 ($p = 0,036$, $F = 4,406$), a magyar nemzethez való hűség esetén pedig 4,40/4,55 ($p = 0,021$, $F = 5,396$). A nemzeti büszkeség hangsúlyosabb a nőknél, mint a férfiaknál (átlagok: 4,51/4,63), ám ez esetben a különbség a két csoport adatai közt nem szignifikáns. Az eredmények rávilágítanak arra, hogy a nők kulturális identifikációjában az anyanyelv és annak átadási közege, a család meghatározó tényező. Ezeket a komponenseket kiegészíti egyrészt a kisebbségi helyzetben való megmaradáshoz feltétlenül szükséges érzelmi kötődés, másfelől a hagyományápolás. A gyengébbik nem elsősorban nyelvi alapon történő identifikációjával szemben a férfiak hangsúlyosabb szerepet tulajdonítanak a választható identifikációnak, az önbesorolásnak (ez utóbbi esetben az átlagok aránya: 4,82/4,78). Konfirmálódni látszik azon hipotézisem, hogy a nők bizonyulnak a kulturális identifikáció markánsabb képviselőinek, de az állampolgári komponensek súlyának megítélésében férfiak és nők közt lényeges eltérés nem tapasztalható.

Az identitáskomponensek súlyára az életkor is befolyással van. Az életkor előrehaladásával szinte valamennyi (állampolgári és kulturális nemzeti) identitáskomponens súlya növekszik. Nézzük, hogyan oszlanak meg a részben és teljesen egyetért válaszok alapján az egyes komponensek fontosságát jelző relatív mutatók, illetve mely komponensek esetén szignifikánsak a különbségek:

Kritériumok	Részben vagy teljesen egyetért válaszok aránya				Szignifikancia (p)
	16-25 év között N=108	26-39 év között N=108	40-64 év között N=112	65 évnél idősebb N=118	
Élete nagy részében magyarok közt éljen	1,9	0,9	3,6	5,9	-
Legyen magyar állampolgár	-	-	5,4	8,5	0,006
Magyarországon szülessen	-	-	2,7	1,7	-
Legyen magyar az anyanyelve	95,4	98,1	99,1	100,0	0,000
Nevelkedjen magyar családban	73,1	85,2	86,6	95,8	0,002
Járjon magyar iskolába	83,3	82,4	88,4	92,4	0,033
Érezze magáénak a magyar kultúrát	86,1	87,0	85,7	85,6	-
Ismerje a magyar hagyományokat	83,3	87,0	91,1	87,3	0,008
Ismerje a magyar nép történelmét	80,6	82,4	75,9	79,7	-
Legyenek magyar barátai	40,7	52,8	67,9	66,9	0,002
Legyen hű és tisztelje a magyar nemzetet	75,9	92,6	95,5	97,5	0,000
Mindkét szülő legyen magyar	75,0	73,1	85,7	94,9	0,000
Tartozzon magyar egyházhoz	82,4	80,6	92,0	98,3	0,000
Vállaljon sorsközösséget a magyarsággal	69,4	81,5	83,0	85,6	0,001
Tartsa magát magyarnak	99,1	100,0	99,1	99,2	-
Szeresse szülőföldjét	86,1	95,4	98,2	100,0	0,000
Legyen büszke magyarságára	86,1	89,8	92,9	99,2	0,001

15. táblázat: A nemzethez tartozás kritériumai korcsoportok szerint

Az adatok alapján a következőket foglalhatjuk össze:

- az állampolgársági identifikáció komponensei csupán a két idősebb korosztálynál jelennek meg, ami azzal magyarázható, hogy a legidősebbek a legkevésbé iskolázottak is egyben, ezért nem érzékelik a két identifikáció ellentmondásait, illetve ők részesültek a kommunista ideológiai „nevelésben”;
- a variancia-analízis segítségével kimutatott korcsoportok közti eltérések, különbségek öt komponens kivételével szignifikánsak;
- a relatív mutatók értékei tendenciaszerűen növekszenek a fiatalabbaktól az idősebbek felé haladva;
- a legfiatalabbak és az őket követő korcsoport mutatói közt általában nagyobbak az eltérések, mint a két idősebb korcsoport esetén, másrészt a legifjabb adatközlők saját identifikációjában az anyanyelv és az önbesorolás súlya nyomatékosabban elválik a többi komponens súlyától, mint a másik három csoportnál.

Tehát minél idősebb az adatközlő, annál nagyobb szerepet tulajdonít kollektív identifikációjában valamennyi identitáskomponensnek; ugyanakkor megállapítható, hogy bár kisebbségi helyzetben csekélyebbek a nyelvi/nyelvhazsárlatú eltérések a különböző nemzedékek között, mint többségi helyzetben (anyaország), az identifikációra ugyanez nem feltétlen érvényes.

A korábbiakban már bebizonyosodott, hogy a haza és a szülőföld esetünkben nem az állampolgári, hanem a kulturális identitáshoz tartozó tényező. Míg az adatközlő neme nem, addig életkora befolyásolja a haza behatárlását. A férfiak és nők aránypárja a következőképpen alakul a haza-fogalom kérdésében: Romániára vonatkozóan 0,69 (34/49), Erdély esetén 1,06 (140/132), Székelyföld esetén 1,11 (30/27), Háromszék 0,91 (11/12) és Magyarország esetén pedig 2,66 (8/3). A két csoport véleménye nem különbözik lényegesen sem a haza, sem a szülőföld megnevezésében, az életkor azonban szignifikáns eltéréseket eredményez (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,005$). A legidősebb korosztály csupán 8,5%-a ($n = 10$) tekinti Romániát hazájának, szemben a másik három generációval, amelyek adatközlőinek közel egynegyede, azaz 22,3%-a (rendre $n = 24, 24$, ill. 25) ezt jelöli meg. Erdély választásában az adatok hasonlóak. Valamennyi korcsoport tagjainak több mint fele ezt a régiót tartja hazájának; Székelyföldet azonban az idősebbek nagyobb arányban (23,7%, $n = 28$) nevezik annak, mint a másik három csoportba tartozók

(kevesebb, mint 10% valamennyi esetben). A szülőföld megjelölésében is eltérések tapasztalhatók, de ezek nem lényegesek: az idősebbek egyfelől Székelyföldet, másfelől azt a települést, ahol születtek inkább nevezik szülőföldjüknek Erdély rovására; az utóbbit legnagyobb számban a legifjabbak jelölik meg.

Az adatközlők nemzeti hovatartozáshoz való érzelmi viszonyulásán belül – a nemzeti büszkeség súlyát illetően – eltérés van mind a nem, mind az életkor alapján létrehozott részminták közt. A nők identitását erőteljesebb érzelem hatja át, büszkébbek hovatartozásukra, mint a férfiak. Míg 34,5% (n = 77) teljesen vagy részben egyetért azzal, hogy könnyíti életét székelyföldi születése, addig a férfiak 26,9%-a (n = 60) állítja ugyanezt. A férfiakhoz viszonyítva többen vélik egyrészt hátránynak, másrészt előnynek a székelyföldi származást. A nemek szerinti részminták közt a különbségek csupán a nemzeti büszkeség tekintetében hangsúlyosak (egyutas ANOVA alapján $p = 0,030$, $F = 4,146$, $df=1$). A különböző életkorúak esetén nagy eltéréseket a büszkeség mutatói jeleznek ($p = 0,000$, $F = 6,512$, $df = 3$), de az előny megítélésében is szignifikáns a különbség ($p = 0,027$, $F = 1,369$, $df = 3$). Minél idősebb az adott személy, annál büszkébb hovatartozására. A négy nemzedék nemzeti büszkeségre vonatkozó átlagai rendre a következőképpen alakulnak: 16-25 év közöttiek 4,14; 26-39 év közöttiek 4,42; 40-64 év közöttiek 4,52; 65 év fölöttiek 4,65. A legifjabb korcsoportba tartozókra jellemző, hogy kevésbé szégyellik magyarságukat a náluk idősebeknél, leginkább ők vélik egyrészt előnynek, másrészt hátránynak kisebbségi identitásukat. A fiatalok tehát a náluk idősebeknél hajlamosabbak egymással ellentétes érzéseket megélni. Részben igazolódni látszik azon hipotézisem, miszerint a még formálódó identitásúak végletesebben, ellentmondásosabban viszonyulnak, viselkednek, véleményeik szélsőségesebbek, de ne feledjük, hogy az érzelmi viszonyulás tekintetében csak két függő változó (büszkeség, előny) esetén beszélhetünk relevanciáról.

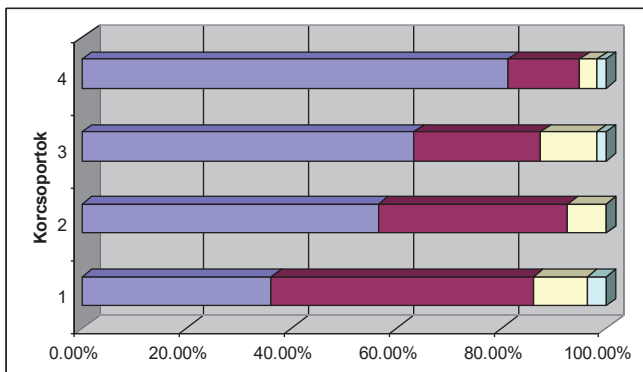
A *Mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?* kérdésre adott válaszokkal a nembeli hovatartozás nem, az életkor viszont összefüggést mutat. A nők közül többen élik meg egyrészt büszkeségként (aránypár 0,95, azaz 106/110), másrészt racionálisan (aránypár 0,87, azaz 48/55) a magyarságukat, mint a férfiak. Ez utóbbiak inkább tekintik természetes adottságnak, mint az ellenkező nemhez tartozók (aránypár 1,17, azaz 41/35). A különbségek nem szignifikánsak sem ez esetben, sem a *Mit jelent az Ön számára székelynek/székelyföldi magyarnak lenni?* esetében. Ez utóbbinál is a kisebbséghez

tartozás tudataként való definiálás a nőknél hangsúlyosabb (aránypár 0,59, azaz 26/44), míg a férfiak a feladatként való lecsapódásban járnak az élen (aránypár 1,15, azaz 53/46).

Az életkor alapján létrehozott részminták között a kulturális nemzeti identitás kérdésében szembetűnőek a különbségek (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,034$). Minél fiatalabb egy korcsoport, egyrészt annál erőteljesebben jellemzi a racionális identifikáció, illetve az ehhez szervesen hozzátartozó hagyományápolás feladata, másrészt annál kevésbé jellemző rá a kulturális identitás sorsként való elfogadása. A pozitív érzelmi megélés tekintetében a legalacsonyabb mutatók a második korcsoportra jellemző (41,7%, azaz $n = 45$, szemben a közel 50%-ot is elérő másik három csoporttal).

A kisebbségi identifikáció részmintái közt nincsenek szignifikáns eltérések, bár ez esetben is az egyes csoportok másként definiálják székelységüket/székelyföldi származásukat. Minél idősebb korcsoportba tartozik az egyén, annál büszkébb, és annál kevésbé véli tehernek kisebbségi helyzetét. A harmadik nemzedék a legkevésbé büszke kisebbségi helyzetére, ugyancsak legkevésbé tudja természetes adottságként elfogadni azt, viszont leginkább erre a csoportja jellemző, hogy feladatként fogja fel. A kisebbségi létüket nyíltabban és büszkébben a nők vállalják fel (aránypár: 0,94, azaz 130/137), természetesnek is inkább a nembeliek tartják (aránypár: 0,88, azaz 64/72), míg a férfiak nagyobb hányada vagy kötelességének érzi azt (aránypár 1,91, azaz 23/12), vagy csak akkor beszél róla, ha rákérdéznak (aránypár 3, azaz 6/2). A khi-négyzet-próba alapján ezek a különbségek csekélyek, szemben az életkor alapú részmintákkal (ez utóbbiak esetén $p = 0,000$). Minél idősebb az adatközlő, annál inkább nyíltan és büszkén vállalja kisebbségi identitását, minél ifjabb, annál inkább – pozitív érzelem kísérete nélkül – természetesnek tartja annak kinyilvánítását. Kötelességnek leginkább a harmadik és a legifjabb korcsoport tagjai tartják. Az összesített adatokat az alábbi grafikon ábrázolja.

16. ábra: A kisebbségi lét felvállalása korcsoportonként

1- 16-25 év közöttiek, 2- 26-39 év közöttiek, 3- 40-64 év közöttiek, 4- 65 évnél idősebbek

■ - nyiltan, büszkén vállalja, ■ - természetes felvállalni, ■ - kötelesség vállalni, ■ -nem szívesen beszél róla

A nemzeti szimbólumok kifejező erejének megítélése nemenként különbözik, de csak néhány esetben lényegesen az eltérések. A nők valamennyi szimbólumnak nagyobb kifejező erőt tulajdonítanak, mint a férfiak. Az egyes szimbólumok átlagai világosan jelzik a nemek eltérő értékelését. Az alábbi szimbólumok átlagértékei közt szignifikánsak a különbségek: piros-fehér-zöld zászló aránypárja 4,52/4,70 ($p = 0,010$, $F = 6,747$), RMDSz-tulipán aránypárja 3,13/3,44 ($p = 0,014$, $F = 6,087$), helyi népviselet 4,04/4,31 ($p = 0,004$, $F = 8,382$), Gábor Áron-szobor 4,26/4,46 ($p = 0,010$, $F = 6,767$), a csiksomlyói oltár 4,21/4,48 ($p = 0,003$, $F = 8,755$), valamint a székely kapu 4,19/4,37 ($p = 0,050$, $F = 3,864$).

Az életkor szintén összefügg a szimbólumok preferenciájával. Az egyes csoportok véleménye, megítélése leggyakrabban releváns eltéréseket jelez. Megfigyelhető egyrészt, hogy a két idősebb korosztály nagyobb kifejező erőt tulajdonít valamennyi szimbólumnak, másrészt a legfiatalabbak értékítélete erőteljesebben különbözik a második korcsoportétól, mint ez utóbbi a harmadiktól. A 16-25 év közöttiek szerint a magyar korona és himnusz az, ami a leginkább (átlag 4,68) kifejezi magyarsághoz tartozásukat, ezt követi a székely himnusz (átlag 4,47), illetve a piros-fehér-zöld zászló (4,40). Az ő értékelésük szerint a regionális és a kistérségi szimbólumok átlaga a 4-es alatt van. A másik három nemzedék esetén csupán az RMDSz-tulipán kifejező ereje nem éri el a 4-es átlagot. A 26-39 év közöttiek az archaikus szimbólumoknak kissé nagyobb (turul átlaga 4,08; népviselet átlaga 4,23) kifejező erőt tulajdonítanak, mint az őket követő korcsoport tagjai (a turul

átlag 4,07, a népviseleté 4,20), míg a 40-64 év közöttiek a regionálisokat vélik kifejezőbbnek (Gábor Áron-szobor átlaga 4,50, somlyói oltár átlaga: 4,43) az őket megelőző korcsoport tagjainál (Gábor Áron-szobor átlaga 4,34; a somlyói oltáré 4,30).

A nemzeti ünnepek nemek szerinti részmintáinak összefüggését khi-négyzet-próba segítségével végeztem. Két esetben mutatható ki lényeges különbség: egyik az összmagyarságot érintő államalapítás napja ($p = 0,045$), a másik a regionális ünnepnek tekinthető pütkösi csíksomlyói búcsú napja ($p = 0,003$). A férfiakra jellemző, hogy a nemzeti ünnepek megjelölésében kevésbé aktívak, mint a nők. A két nem közötti aránypár – az egyes ünnepnapok megjelölését illetően – a következő módon alakul: március 15-e 1,01 (219/216); pütkösi csíksomlyói búcsú napja 0,82 (141/170); augusztus 20-át illetően 0,89 (161/189); október 6-a estén 0,89 (80/89); december 1-je tekintetében 0,5 (10/20). Változó az egyes korosztályok véleménye is. Míg március 15-ét valamennyien a legnagyobb nemzeti ünnepnek tekintik, addig a székelység számára fontos vallásos ünnepet, a pütkösi búcsút a legifjabb korosztály csupán 63%-a ($n = 68$) véli annak, szemben a másik három csoporttal (26-39 év közöttiek 70,4%-a, $n = 76$; 40-64 év közöttiek 72,3%-a, $n = 81$; legidősebbek 72,9%-a, $n = 86$). Október 6-át legtöbben a harmadik korcsoport tagjai élik meg nemzeti ünnepnek (42,9%-uk, $n = 48$), míg a két fiatalabb generáció kevésbé gondolja így (16-25 év közöttiek 36,1%-a, $n = 39$; a 26-39 év közöttiek 34,3%-a, $n = 37$ szerint nemzeti ünnep). Az életkor előrehaladtával nő azoknak a száma, akik december 1-jét az erdélyi magyarok nemzeti ünnepének tartják (1. és 2. korcsoport: 3,7%-a, 3. korcsoport 8,0%-a, 4. korcsoport 11,0%-a). Az egyes korosztályok véleménye, megítélései közt nincs éles különbség.

A székelyek származásának, eredetének megjelölésében a férfiaknál – hipotézisemnek megfelelően – valóban hangsúlyozottabban jelentkezik az archaikus eredet, mint a nőknél. A székelyek definiálásának kérdésében az aránypár a következőképpen alakul: Székelyföldön élő magyarok 0,96 (96/100), a magyarok leszármazottai 0,76 (29/38), különleges jogokkal rendelkező magyarok 1,57 (30/19), a magyarok ősei 1,08 (40/37), a hunok leszármazottai 1,43 (23/16) és önálló etnikum 0,37 (3/8). Az adatok jelzik, hogy a férfiak inkább hangsúlyozzák azokat a sajátos jegyeket, amelyek megkülönböztetik őket a kulturális nemzettől (jogok, ősiség, hun eredet), összesen 43,04% ($n = 96$) ezen ismertetőjegyek alapján definiálja a székelységet, míg a nők 35,87%-a ($n = 80$) hivatkozik a másságot kiemelő sajátosságokra. Azonban mindkét nem esetén több mint fele az adatközlőknek (a férfiak 56,05%-a, $n = 125$; a nők 61,88%-

a, n = 138) a nemzethez való szoros kötődés jegye révén határozza meg a székelységet (e népcsoport leszakadt ága a magyaroknak, csupán lakóhelye más). A nem alapján létrehozott részminták közt nincsenek szignifikáns különbségek, ellentétben az életkor szerintiakkal. Ez utóbbiaknál a khi-négyzet-próba segítségével lényeges eltérések mutathatók ki ($p = 0,009$). A legifjabb és legidősebb korcsoport tagjainak közel fele (előbbi esetén 52,5%, n = 62; utóbbinál 49,1%, n = 53) Székelyföldön élő magyarnak tartja a székelyeket, szemben a másik kettő alacsonyabb mutatóival (2. korcsoport 34,3%-a, n = 37; 3. korosztálynál 39,3%, n = 44). A két fiatalabb korcsoportba tartozók kétszer annyian definiálják a székelyeket a magyarok leszakadt ágának, mint a két idősebb csoport tagjai. Leginkább a 26-39 év közöttiek a hun eredet hívei (16,7%-uk, n = 18), míg a többi csoportban ezek száma 8,0% alatt van; az életkor előrehaladtával korcsoportonként nő azoknak a száma, akik a székelyeket a magyarok őseinek tekintik (1. csoport 10,2%-a, n = 11; 2. csoport 15,7%-a, n = 17; 3. csoport 22,3%-a, n = 25; 4. csoport 20,3%-a, n = 24).

Ezek alapján megállapítható, hogy a legidősebbek és a legfiatalabbak a kulturális nemzethez való szoros kötődést nagyobb arányban képviselik, mint a két középső korosztály, akik a másság, elkülönülés lényegesebb jegyeire (eredet, jogok) alapoznak a székelység definíciójában. Ha a székelység meghatározására vonatkozó összesített adatokat a kulturális nemzethez való szoros *kötődés* : *elkülönülés* tengelye mentén vizsgáljuk, az egyes korcsoportok a következő abszolút gyakorisági mutatókkal írhatók le: 16-25 év közöttiek 76/31, 26-39 év közöttiek 56/50, 40-64 év közöttiek 56/52 és a 65 évnél idősebbek 75/43. Ezek az arány párok számadatokkal támasztják alá a fenti megállapításokat.

A székelyek régióbeli letelepedésének megítélésében nemek szerint eltérések tapasztalhatók: a nők 47,1%-a (n = 105) a honfoglalást, 24,2%-a (n = 54) pedig a hunokkal való bejövetelt; a férfiak 43,9%-a (n = 98) az előbbit, 30,5%-a (n = 76) az utóbbit jelöli meg letelepedési időpontnak. Míg a nők 7,2%-a (n = 16), addig a férfiak csupán 1,8%-a (n = 4) szerint került a székelység a 12. század végén Székelyföldre. A nemek szerinti részminták közt a székelyek erdélyi jelenlétének időpontját illetően nincs, a magyaroknak a térségben való letelepedését illetően viszont szignifikáns a különbség (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,000$). A férfiak 83,9%-a (n = 187) szerint a honfoglalás óta Erdélyben is megtelepedett a magyarság; a nők 72,6%-a (n = 162) állítja ugyanezt. A férfiak 0,4%-a (n = 1) a hunokkal való betelepítés, 2,2%-a pedig (n = 5) egy fél évszázadnál rövidebb

erdélyi jelenlét mellett kardoskodik; a nők 5,8%-a (n = 13), illetve 9,0%-a (n = 20) híve e szélsőségesebb időpontoknak.

Megállapítható, hogy a férfiak a székelyek meglepedését hajlamosabbak a magyarokénál korábbi időpontra helyezni, ugyanakkor ez utóbbiakra vonatkozóan – a nőknél következetesebben – többnyire a honfoglalás dátumát jelölik meg. A nők mindkét kérdésre adott válaszai megosztottabbak. A válaszok korcsoportonként is eltérnek. Míg a nem a magyarok letelepedésével, addig az életkor a székelyek erdélyi jelenlétének megítélésével mutat összefüggést. A legifjabb korosztály 25%-a (n = 27) maximum fél évszázadra teszi a székelyek székelyföldi letelepedését; 48,1%-a (n = 17) szerint pedig a honfoglalás óta itt élnek. A 26-39 évesek közel azonos arányban jelölik meg a honfoglalás időpontját (38,0%, n = 41), illetve a hunokkal való betelepődést (36,1%, n = 39). A két idősebb korosztály relatív mutatói e két időpont tekintetében egymáshoz közelállóak: a honfoglalás időpontját állítja a 3. csoport 49,1%-a, (n = 55) és a 4. csoport 46,6%-a (n = 55); hunokkal való bejövetelt pedig a 3. csoport 26,8%-a (n = 30), a legidősebbek 30,5%-a (n = 36). A részminták közt szignifikánsak az eltérések (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,000$), ugyanez nem mondható el azonban a magyarok erdélyi letelepedéséről. Ez utóbbi esetben az egyes korcsoportok válaszai szinte azonosak, így az elkülönülés helyett a homogenitás jellemzi a részmintákat.

A kisebbségben élő székelyföldi magyarság jövőképe egyik független változóval sem mutat összefüggést. A férfiak és nők közel ugyanannyian látják pozitívnak vagy negatívnak az itt élők jövőjét. Az egyes korosztályok véleménye is hasonló, bár a legidősebbek bizonyulnak a legpozitívabban gondolkodóknak: 32,2%-uk, (n = 38) teljesen, 33,1%-uk (n = 39) többnyire derűlátó, szemben a legifjabb korosztállyal, akiknek csupán 18,5%-a (n = 20), illetve 23,1%-a (n = 25) vélekedik hasonlóan. Minél idősebb az adott személy, annál inkább jellemző rá a bizakodó jövőkép, minél fiatalabb, annál inkább borúlátó. Az eltérések az egyes korcsoportok közt nem relevánsak ($p = 0,083$).

A magyar nemzet jövőjét illetően az életkor meghatározó tényező. A legifjabb korcsoportra jellemző a legnegatívabb jövőkép: 32,5%-a (n = 35) teljesen borúlátó, 20,4%-a (n = 22) mérsékelten bizakodó, 36,1%-a (n = 39) teljesen derűlátó, 11,1%-a pedig (n = 12) nem lát bele. Ez alkalommal is a legidősebbek jövőképe a legpozitívabb: 41,5%-uk (n = 49) szerint abszolút pozitív, 24,6%-uk (n = 29) szerint valamiféle feltétel beteljesülésével pozitívvá váló és csupán 18,6%-uk (n = 22) szerint kilátástalan. A harmadik korcsoport véleménye oszlik meg a legegyszerűsebben: 23,2%-a (n = 26)

derülátó, 28,6%-a (n = 32) mérsékelten bizakodó, 25,9%-a (n = 29) borúlátó, 22,3%-a (n = 25) pedig egyáltalán nem látja át. A korcsoportok közti különbségek szignifikánsak (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,008$).

Összegzésként elmondható, hogy a nem és az életkor azon független változók, amelyek erőteljes befolyással vannak az egyén identifikációjára, a kollektív identitáson belül az állampolgári, kulturális és kisebbségi önanonosság komponenseinek erőviszonyaira. A nőkre és férfiakra, illetve az egyes korcsoportokra vonatkozó hipotéziseim részben beigazolódtak.

A férfiak és nők részmintái közt leggyakrabban szignifikánsak az eltérések. A nőknél a kulturális identitás komponenseinek mutatói erősebbek, általában valamennyi komponens súlyát hangsúlyosabbnak, nagyobbak ítélik a férfiaknál. Az identifikációban meghatározó szerepet tulajdonítanak az anyanyelvnek és családnak, a hagyományápolásnak és a nemzet iránti tiszteletnek. Esetükben erőteljes az emocionális-affektív tényezők hatása, a nemzeti büszkeség nyomatékosan átjárja mind a kulturális nemzetről, mind a kisebbségi csoportról való gondolkodásukat. A nemzethez tartozás erős érzelmi töltetének következménye, hogy szélsőséesebb, végletesebb álláspontokra is gyakrabban helyezkednek a férfiaknál. Emocionális és racionális alapú identifikáció egyaránt jellemző rájuk, és mind kisebbségi, mind kulturális identitásukat képesek mindkét módon megélni: e két identitásforma – az ő esetükben – egymásra épül vagy inkább összefonódik. Ez bizonyítható azzal is, hogy értékelésük során kevésbé differenciálják a kisebbségi és össznemzeti szimbólumokat, a regionális és nemzeti ünnepeket; valamennyiért egyszerre lelkesednek, valamennyit egyaránt fontosnak tartják. A székelység meghatározásakor is kiderül, a nők a szoros kötődés képviselői, mivel olyan jellemző jegyekkel írják le e közösséget, amelyek kiemelik a nemzettel való összetartozását, azonosságát. A nők érzelmet visznek a teljes identifikációs folyamatba, ezek az érzelmek erőteljesen pozitívak, és elsősorban arra szolgálnak, hogy általuk erősödjön az egyén kulturális nemzethez tartozása, felszámolódjon vagy halványodjon a másság-élmény, azaz fakuljanak a kisebbségi ismertetőjegyek.

A férfiak identifikációjára elsősorban a racionalitás és a visszafogottabb nemzeti büszkeség jellemző. Az egyén nemzeti besorolásánál – a nőkkel ellentétben – a választhatóság mellett voksolnak. Kisebbségi identitásukat leggyakrabban természetes adottságként fogadják, amihez kevésbé társul heves érzelem. Nem véletlen tehát, hogy leginkább kötelességnek érzik fölállalni hovatartozásukat. Lelkesedésük nem gyengébb,

hanem a problémát többnyire racionálisan közelítik meg. Értékítéleteikben kategorikusabbak, kevésbé elfogultak, mint a nők. Kollektív identifikációjukra jellemző a kisebbségi jegyek kulturális nemzetivel szembeni felerősítése. Ez igazolható azzal is, hogy a szoros kötődés helyett a különbségeket, a másság jegyeit a nőknél jobban hangsúlyozzák, markánsabban képviselik az ősi, archaikus eredetet, a hunoktól való származást, illetve a kettős honfoglalást. A nők a kisebbségi létükből fakadó hátrányokat elsősorban erős nemzeti büszkeséggel, a nemzethez való szoros kötődéssel, az együvé tartozással; a férfiak a feladatok kijelölésével, a helyzetből fakadó kötelesség felvállalásával, ugyanakkor az archaikusabb eredettel hajlamosabbak kompenzálni.

Az egyes korcsoportok identifikációjára különböző sajátosságok jellemzők. A hipotézissel megegyezően a legfiatalabb korosztály esetén tapasztalni a többi korosztálytól lényegesen eltérő sajátosságokat, különbségeket. Már önbesorolás tekintetében is e korcsoport „kilóg” a sorból. Míg a másik háromra a székely, a legifjabb korosztályra a regionális jelző nélküli magyar önmegnevezés a jellemzőbb. A kulturális és állampolgári identitáskomponensekhez is a legalacsonyabb értékeket ők rendelik hozzá. A nemzeti büszkeség az ő esetükben a legvisszafogottabb; az emocionális-affektív megközelítéssel szemben hangsúlyozottabb a racionális alapú identifikáció. Kisebbségi identitásukat ezért élék meg leginkább a nyelvörzés és hagyományápolás feladataként; határon kívüliségüket ezért vállalják olyan természetes adottságként, amelyet kevésbé kísér büszkeség. Szimbólum-preferenciájuk is szembetűnően eltér a többi korcsoportétól, mert a nemzeti szimbólumok mellé nem sorakoztatják fel szorosan a regionálisakat és kistérségeiket. Az ő esetükben a kulturális nemzeti identitás erőteljesebb, hangsúlyosabb a lokálisnál. Ők a nemzethez való szoros kötődés legkövetkezetesebb képviselői, de a legborúlátóbbak is a jövőt illetően. Mindez magyarázható azzal, hogy a fiatalság viszi a legkevesebb pozitív érzelmet az egyéni identifikációba, és ez a racionálisabb alapokon nyugvó magatartás egyrészt elfogulatlanabb, másrészt pesszimistább jövőképet eredményez. Hipotézisem e tekintetben is beigazolódott, hisz valóban a legfiatalabb korosztály lokális kötődése a leggyengébb valamennyi korcsoport közül.

A legidősebbek képviselik leginkább a „másik végletet.” Egyrészt ők képesek leginkább összeegyeztetni az állampolgári és kulturális identitás komponenseit, mivel kevésbé érzik a köztük lévő ellentmondásokat. Ennek oka, hogy e csoport tagjai a legalacsonyabban iskoláztak, másrészt a kommunizmus ideológiája rájuk hatott leginkább. Kulturális és kisebbségi identitásukat nemzeti büszkeség járja át, de lokális

kötődésük valamennyi korosztályénál hangsúlyosabb. Ez kiviláglik a haza és a szülőföld behatárolásakor is, hisz a Székelyföldet és a saját településüket a legidősebbek nevezik leginkább hazájuknak/szülőföldjüknek. Jellemző rájuk, hogy valamennyi identitáskomponenst szinte differenciálás nélkül fontosnak tartják; felértékelik mind a nemzeti, mind a regionális és kistérségi szimbólumokat, ünnepeket. A legfiatalabbakkal együtt ez a korcsoport is a nemzethez való szoros kötődés képviselője, a székelységet nem a lényeges megkülönböztető jegyei alapján definiálja, hanem lakóhelye vagy kényszerleszakadása alapján. Az, hogy valamennyi korcsoport közül a legerősebb lokális identitásukat képesek alárendelve integrálni a kulturális nemzetibe, magyarázható „történelmi tapasztalatukkal”, alacsony iskolázottságukkal vagy társadalmi aktivitásuk hiányával egyaránt. Nem véletlen, hogy ők a legbizakodóbbak mind a kisebbség, mind a nemzet jövőjét illetően.

A két középső korosztály lényegesen nem különbözik a legidősebbtől a nemzeti büszkeség, a szülőföld és a haza behatárolása tekintetében. A lokális identitás az ő esetükben is erőteljesebb, mint a legfiatalabbaknál, ám ez utóbbiakkal ellentétben a két középső korosztály hajlamosabb a kisebbségi helyzet okozta frusztrációt feloldani, kompenzálni. Ezt elsősorban nem emocionális alapon, azaz a nemzeti büszkeség segítségével valósítja meg, hanem a másság jegyeinek pozitív értékelésével. A székelység definíciójában azokat az ismertetőjegyeket hangsúlyozza, amelyek alapján ez a közösség a kulturális nemzet „főlé” helyezhető (pl. a vizsgált térségben régebbi a jelenléte, mint a magyarságnak, ősbibb eredetre tekint vissza). Ez a kompenzáció segíti a két középső korosztályt abban, hogy derülátóbb legyen a legfiatalabbaknál, de a visszafogottabb nemzeti büszkeség valamelyest megóvja attól, hogy annyira elfogulttá váljon, mint a legidősebbek.

Az életkor és a nembeli hovartartozás szűrőjén át vizsgálva az adatközlők identifikációját, megvilágosodik számunkra az, hogy a férfival és nővel szembeni elvárások, a két nem eltérő szerepköre, a velük szemben támasztott követelmények, egy adott életkorra jellemző tudáskészlet, gondolkodásmód stb. miféle módot vagy lehetőséget teremt/hagy/enged az egyéni identifikációban a kisebbségi helyzet megélésére, az esetleges frusztráció levezetésére.

3.3.3. A felső-háromszékiek identitását meghatározó tényezők településtípusok szerinti megoszlásban

Bár a vizsgált térségben többségben élnek a magyarok, a peremhelyzet, a sajátos fekvés miatt az egyes településeken számottevő a román etnikum. Ezen települések a következők: Bereck, Martonos, Ozsdola, illetve Kézdivásárhely. Az előbbi kettő a Moldvát Erdéllyel összekötő Ojtozi-szoros, Ozsdola pedig a Foksányi átjáró lábainál terül el, ami magyarázat lehet az adott településeken a nagyobb lélekszámú román lakosság jelenlétére, azonban Kézdivásárhely román népességének létszámnövekedése nem csupán a település városi jellegéből és gazdasági vonzásából fakad, hanem sokkal inkább a rejtett betelepítésekből. A 2002-es népszámlálási adatok alapján Bereck és Martonos összlakosságának 25,48%-a, Ozsdola 5,19%-a, Kézdivásárhely népességének 8,4%-a román anyanyelvű (vö. RECENSĂMĂNTUL POPULAȚIEI ȘI AL LOCUINȚELOR 2002). Bár valamennyi felső-háromszéki településen csekély (1-2% alatti) román lakossággal számolnunk kell, ezeket – az előbbiekkal ellentétben – nem tekintem vegyes lakosságú településeknek, hanem etnikai szempontból homogénnek. Az adatközlőknek a homogén : vegyes lakosságú települések szerinti megoszlását a 382/64 aránypár jelzi

A vizsgált térség települései nemcsak az etnikai összetétel, hanem a megközelíthetőség, a lélekszám és a közigazgatási besorolás alapján is különböznek. Egyfelől beszélhetünk közigazgatási központokról (centrumként működő települések), amelyek községközpontként önkormányzati szerepet látnak el; másfelől beszélhetünk az előbbieknél alárendelt településekről (perifériális települések). Az adatközlők megoszlása a főlé- és alárendelt települések szerint: 224/222. A lélekszám eleve meghatározza, hogy az adott település elláthatja-e a községközpont szerepét, de befolyásoló tényező lehet a megközelíthetőség, az úthálózat milyensége is. A nehezebben megközelíthető települések, jelentékenyebb (ezer körüli) lélekszám esetén sem rendelkeznek külön önkormányzattal.

Az árnyaltabb osztályozás érdekében a centrumnak tekintett településeken belül két alcsoportot különítettem el a városias jelleg és a lakosság lélekszáma alapján: egyik csoportba tartozik a térség egyetlen városa és a hozzá tartozó Nyujtód (beleértve Sárfalvát és Szászfalut), másik csoportba soroltam a tulajdonképpeni községközpontokat, amelyek lélekszáma általában ezer fölött van, de nem éri el a városi lakosság lélekszámát. A két alcsoport adatközlőinek megoszlása: 32/192. Valamennyi központi település könnyen megközelíthető, tehát nem tekinthető izoláltnak.

A centrális fekvésű településekkel szemben a másik kategóriát a perifériális vagy alárendelt települések jelentik. Ez utóbbi kategóriába tartozó falvakat is egyrészt a

lakosság lélekszáma, másrészt a település megközelíthetősége alapján alcsoportokba soroltam: alárendelt nagyobb- (lakossága lélekszáma 650-1000 között van), illetve kistelepülés (lakossága 650 alatti), az adatközlők megoszlását a 32/190 aránypár jelzi; a megközelíthetőség szempontjából pedig: nehezen megközelíthető, azaz izolált (zsáktelepülés vagy burkolat nélküli út mentén fekvő) és könnyen megközelíthető, azaz nem izolált periferiális települések, amelyek adatközlői közt az arány: 90/132.

A településtípusok elhatárolásában a magyarországi szociológiai és szociolingvisztikai felmérésekben használatos kategorizálást nem követtem (vö. KONTRA 2003: 59), mert a vizsgált térség települései lélekszám tekintetében e kategorizálás szerint nem sorolhatók típusokba, nem kategorizálhatók (egyetlen falu lélekszáma sem haladja meg az 5000 főt, így – Kézdivásárhely kivételével – valamennyi település egyetlen kategóriába került volna), de ahhoz hasonlóan a településtípusok rétegzettségét magam is négy kategóriával kívántam megragadni. A kategóriák föllállításában figyelembe vettem a román közigazgatási törvényeket és ezek utólagos szabályozásait, amelyek értelmében legkevesebb 1500 lelket számláló település(ek) válhat(nak) községközponttá, az annál kevesebb lakosú települések viszont önkormányzati feladatok elvégzésére alkalmatlannak minősülnek. Így a város kategóriája mellé fölláttottam a községközpont (centrumként működő település) kategóriát. Mivel azonban a vizsgált térség községközpontjai esetén a 2002-es népszámlálási adatok szerint a legalacsonyabb lélekszám 1000 volt, így ezt a számot jelöltem határértéknek az 1500 helyett. Az 1000-nél kisebb lelket számláló (alárendelt) falvakat az árnyaltabb kategorizálás érdekében további két kategóriába soroltam, és e két alkategória (nagyobb település, ill. kistelepülés) elhatárolásában a 650-es határértéket az ide besorolható települések lélekszámának számtani középarányosa alapján határoztam meg. Összességében a településkategóriákat a vizsgált térség településeinek földrajzi, demográfiai és közigazgatási adottságaihoz igazodva alkottam meg.

A továbbiakban azt vizsgálom meg, hogy a település etnikai összetétele, illetve földrajzi fekvése, megközelíthetősége és lélekszáma milyen összefüggést mutat az identitással. Feltételezem: az elszigeteltebb és a kevesebb lelket számláló közösségek esetén a lokális identitás erőteljesebb, mint a nem izolált vagy urbanus közösségekben; hogy az etnikai összetétel is befolyással bír az egyes települések lakóinak identifikációjára. Ugyanakkor szem előtt tartva azt, hogy maga a kistrégió is viszonylag

zárt térség, csekély gazdasági kilátásokkal, elsősorban rurális berendezkedéssel, nem számítok éles különbségekre a településtípusok alapján létrehozott részminták közt.

Az önbesorolás tekintetében sem a település etnikai összetétele, sem lélekszáma vagy megközelíthetősége nem eredményez a részminták közt szignifikáns eltéréseket; az állampolgári és kulturális identitáskomponensek erőviszonyaival azonban mindkét független változó szoros összefüggést mutat. Minél elszigeteltebb egy település, annál fontosabb komponensnek tartja a vérségi alapon történő identifikációban *mindkét szülő magyar eredetét*. Az elszigetelt nagy település adatközlőinek 87,5%-a (n = 28), az izolált kistelepülés adatközlőinek 84,5%-a (n = 49), a községközpontok 83,9%-a (n = 161) és a városiak 62,5%-a (n = 20) teljesen vagy részben ért egyet a vérségi alapon történő identifikációval. Az egyes településtípusok részmintái közt az eltérés szignifikáns (egyutas ANOVA alapján $p = 0,026$, $F = 2,780$). A lélekszám csökkenésével párhuzamosan csökken a hagyományápolás súlya: míg a városiak 96,9%-a (n = 31) tartja fontosnak a kulturális identifikációban a nemzeti hagyományok ismeretét, addig a községközpontok adatközlőinek 89,1%-a (n = 171), az alárendelt nagyobb települések 87,5%-a (28), a kis falvakénak 83,6%-a (n = 159) vélekedik hasonlóan. A nehezen megközelíthető települések lakói kevésbé tekintik lényeges komponensnek a hagyományismeretet: az ő esetükben 80% (n = 72) ért egyet részben vagy teljesen e tényező meghatározó szerepével, szemben a nem izolált települések 89,04%-ával (n = 317). A részminták közti különbségek szignifikánsak ($p = 0,028$, $F = 2,751$). A falusiak hangsúlyosabbnak tartják az egyház szerepét az identifikációban, mint a városiak (előbbieik 89,1%-a, n = 369; utóbbieik 81,2%-a, n = 26 teljesen vagy részben egyetért); a közigazgatásilag alárendelték pedig a nemzettel való sorsközösség-vállalást vélik fontosabbnak a közigazgatási központokban élő adatközlőknél (előbbieik 82,14%-a, n = 184; utóbbieik 77,92%-a, n = 173, teljesen vagy részben egyetért).

A lakosság etnikai összetétele is meghatározza az egyes identitáskomponensek súlyának megítélését. Azon települések (a továbbiakban „vegyes lakosú” települések) adatközlői, ahol számottevőbb a román lakosság, az állampolgári identitáskomponenseknek csekélyebb súlyt tulajdonítanak, mint az etnikailag homogén (a továbbiakban „színmagyar”) falvak. Míg a színmagyar települések adatközlőinek 23,0%-a (n = 88) ért egyet többé-kevésbé vagy részben az állampolgársági alapon történő identifikációval, addig a vegyes lakosú falvak adatközlőinek csupán 12,5%-a (n = 8). A részminták közti eltérés releváns (variancia-analízis alapján $p = 0,019$, $F = 5,503$). A

homogén települések 83,8%-a ($n = 320$), a vegyes lakosúak 75%-a ($n = 48$) fogadja el részben vagy teljesen azt, hogy az egyén identifikációjához mindkét szülőnek magyarnak kell lennie. Míg az előbbieket 3,7%-a ($n = 14$) részben vagy teljesen egyetért, hogy a magyarok közt élésnek jelentős súlya van az identifikációban, addig ez utóbbiak teljesen elutasítják ezt. Mind a vérségi, mind ez utóbbi állampolgári identitáskomponens súlyának megítélése eltérő, és lényeges különbségeket eredményez a két csoport közt (előbbi esetén $p = 0,029$, $F = 4,803$; utóbbi esetén $p = 0,002$, $F = 9,370$). A csak magyarok lakta falvak adatközlői a nemzet iránti tiszteletet és hűséget fontosabbnak tartják, mint a vegyes etnikumú települések; az előbbieket értékelésének átlaga 4,51, az utóbbiakénak 4,26. Az eltérések ezúttal is szignifikánsak ($p = 0,006$, $F = 7,776$).

A városiak 34,4%-ával ($n = 11$) szemben a községközpontok 15,6%-a ($n = 30$); a perifériális nagyobb települések 28,1%-ával ($n = 9$) szemben az alárendelt kistépülések 17,3%-a ($n = 33$) tekinti Romániát hazájának. A falusiak 62,5%-a ($n = 259$) Erdélyt nevezi pátriájának, míg a városiak 40,6%-a ($n = 13$) vélekedik hozzájuk hasonlóan. Az alárendelt és izolált falvak lakói inkább tartják hazájuknak a Székelyföldet (15,5%, azaz $n = 14$), mint az alárendelt, de nem elszigetelt kistépülések (11,4%, azaz $n = 15$), ugyanakkor Háromszéket leginkább a perifériális nagyobb települések adatközlői feleltetik meg a haza fogalmával (előbbieket 18,8%-a, $n = 6$, szemben a községközpontok 4,2%-ával, $n = 8$). A haza behatárolásában a településtípusok szerinti részminták közt relevánsak az eltérések (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,005$).

A szülőföld megnevezését illetően a több lelket számláló települések – függetlenül centrális vagy perifériális helyzetüktől – nagyobb területet jelölnek be, mint a kistépülések. Minél kisebb és minél nehezebben megközelíthető egy település, lakói annál inkább Háromszéket, illetve saját falujukat tekintik szülőföldjüknek, tehát a település lélekszámának csökkenésével és az elszigeteltség növekedésével csökken a szülőföld kiterjedése. A különbségek lényegesek (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,011$).

Ami a nemzethez való tartozás érzelmi oldalát illeti, elmondható, hogy míg a városiak 93,8%-a ($n = 30$) teljesen vagy részben egyetért azzal, hogy magyarsághoz tartozásuk nemzeti büszkeséggel tölti el őket, addig a falusiak 85%-a ($n = 352$) állítja ugyanezt. A közigazgatásilag alárendelt falvak 26,2%-a ($n = 58$), a centrumként működő települések 35,2%-a ($n = 79$) teljesen vagy részben elfogadja, hogy a magyar nemzethez való tartozás könnyíti életét. Az alárendelt, de nem izolált kistépülések kevésbé érzik előnynek magyar származásukat az elszigeteltekhez viszonyítva. Ez utóbbiak általában

legkevésbé élük meg hátránynak azt, hogy magyarnak születtek Székelyföldön. Ennek oka elsősorban abban keresendő, hogy az izolált települések lakói érzik a legnagyobb biztonságban magukat. A nemzeti hovatartozás érzelmi megélésének településtípusok szerinti részmintái csak az előny és könnyebb életforma tekintetében különböznek számottevően (egyutas ANOVA alapján rendre $p = 0,000$, $F = 5,179$, $df = 4$; $p = 0,011$, $F = 3,282$, $df = 4$).

Magyarságára a városiak 64,5%-a ($n = 20$) büszke, míg a községközpontban élőknek csupán 54,7%-a ($n = 105$) vélekedik hasonlóan. A közigazgatásilag alárendelt településeken belül az elszigetelt falvak lakói sokkal büszkébbek (62,2%, $n = 56$), mint a könnyen megközelíthető településbeliek (46,2%, $n = 61$). Ez utóbbiak 25,8%-a ($n = 34$) és a községközpontban élők 25,0%-a ($n = 48$) tudatos feladatként definiálja magyarságát. A perifériális települések 22,5%-ával ($n = 50$) szemben a központi fekvésű települések csupán 16,07%-a ($n = 36$) éli meg nemzeti hovatartozását természetes adottságként. Az egyes részminták eltérése releváns (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,010$). Az etnikailag homogén falvak 56,3%-a ($n = 215$) büszkeségként, 19,4%-a természetes adottságként, míg 21,5%-a ($n = 82$) racionálisan, feladatként definiálja önazonosságát; a vegyes lakosú települések kevésbé büszkék, csupán 42,9%-uk társít pozitív érzelmet kisebbségi identitásához, 33,3% ($n = 21$) pedig tudatosan közelíti meg a problémát. E részminták közt is hangsúlyosak az eltérések ($p = 0,050$).

Míg a magyar nemzethez tartozásukra a városiak voltak büszkébbek, kisebbségi identitásukra a falvak lakói azok: közel 50% ($n = 206$) büszkén vállalja határon kívüliségét, szemben a városiak 31,2%-ával ($n = 10$). Ez alkalommal a városiak több mint fele ($n = 17$) az, aki a racionális megközelítés híve. Minél elszigeteltebb a település, annál erőteljesebb a nemzeti büszkeség, és visszafogottabb a racionális alapú kisebbségi identifikáció. Az egyes települések válaszai közt szignifikánsak az eltérések ($p = 0,002$). Míg a település fekvése, lélekszáma, alá- vagy fölrendelt státusza összefügg a adatközlő kisebbségi identifikációjával, addig az etnikai arányok nem bizonyultak befolyásoló tényezőnek.

A kisebbségi létnek az *eltitkolás* : *nyílt vállalás* tengelye mentén való vizsgálata lehetővé teszi számunkra, hogy az egyes településekre legjellemzőbb attitűdöket kiemelhessük. Valamennyi település lakóinak több mint fele nyíltan és büszkén vállalja kisebbségi létét, ám az alárendelt és elszigetelt falvak lakóira a leginkább jellemző ez a magatartásforma (az izolált nagy falvak adatközlőinek 71,9%-a, $n = 23$; az izolált kis

falvak 65,6%-a, n = 21). A könnyen megközelíthető települések lakóinak 33,7%-a (n = 120) természetes adottságként fogadja; leginkább a városiak vélik köteleességüknek a határon kívülség felvállalását. A relatív mutatók azonban csak tendenciaszerű eltérésekre utalnak.

A nemzeti szimbólumok és ünnepek tekintetében az egyes településtípusok a következő sajátosságokkal jellemezhetők: a közigazgatási központban élők – az RMDSz-tulipán kivételével – valamennyi szimbólumnak nagyobb kifejező erőt tulajdonítanak a városiaknál; az alárendelt településeken belül a fekvésük tekintetében nem izolált falvak lakói kedvelik leginkább az archaikus szimbólumokat (a turulmadarat és székely himnuszt), ugyanakkor az RMDSz-tulipánt és a Mátyás-szobrot; a nagyobb, elszigetelt falvak kedveltjei elsősorban a helyi szimbólumok (Gábor Áron-szobor, a Nyergestető és a csíksomlyói zarándokhely); az össznemzeti szimbólumoknak pedig az elzárt kis települések lakói tulajdonítják – valamennyi közül – a legnagyobb kifejezőerőt, de véleményük szerint a székely kapu és a himnusz közvetlenül követi az előbbieket.

A nemzeti ünnepek közül a csíksomlyói búcsú napjának súlyát ítélik meg eltérően a különböző települések lakói: a nagyobb falvak és a város lakói jelentősebbnek vélik a kis falvak lakóinál, hisz 75,3%-uk (n = 193) tartja nemzeti ünnepnek, szemben a kis települések 62,1%-ával (n = 118); ugyanakkor az etnikailag vegyes falvak 84,4%-a (n = 54) szerint az erdélyi magyarok nemzeti ünnepének tekintendő, míg a színmagyar falvak lakóinak csupán 67,3%-a (n = 257) gondolja ugyanezt. Az államalapítás napját a közigazgatásilag alárendelt települések lakói közül többen tartják nemzeti ünnepnek a centrumként működő települések lakóinál: az előbbieket 78,3%-a (n = 174), az utóbbiak 74,1%-a (n = 166).

A székely etnikum meghatározásában is eltérő véleményt képviselnek az egyes településtípusok lakói. Az urbánus környezetben élők 25%-a (n = 8) szerint a székelyek sajátos jogaik, 21,9%-a (n = 7) szerint lakóhelyük alapján különböztethetők meg a magyaroktól. A rurális települések lakóinak közel fele (45,6%, n = 189) szerint elsősorban a lakóhely szolgál megkülönböztető jegyként, és csupán 9,9% (n = 41) hivatkozik a különleges jogokra. Az alárendelt kis falvak adatközlői mindkét megkülönböztető jegyet fontosabbnak vélik az alárendelt nagyobb falvak adatközlőinél: 47,8% (n = 81) hivatkozik a lakóhelyre, 10,5% pedig a sajátos jogokra, míg az alárendelt nagyobb falvak esetén 40,6% (n = 13), illetve 6,2 % (n = 2) vélekedik hasonlóan. A centrumoknak alárendelt falvak lakói nagyobb arányban tekintik a székelyeket a magyarok leszármazott ágának

(17,1%, n = 38), mint a centrumbeliek (12,9 %, n = 29). A városi környezetben élők 21,9%-a (n = 7) képviseli a hunoktól való eredeztetés elméletét (szemben a falusiak 7,7%-ával, n = 32), míg a falvak lakói inkább az archaikus eredet másik változata iránt fogékonyabbak (17,8% -a , n = 74 szerint a székelyek a magyarok ősei). A lélekszám, a település fekvése és közigazgatásban betöltött funkciója nem eredményez a részminták közt releváns eltéréseket, szemben a település etnikai összetételével (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,016$). A színmagyar falvak jelentős hányada, azaz 46,6%-a (n = 178) a lakóhelye alapján határozza meg a székelységet, míg a vegyes lakosú falvak csupán 28,1%-a (n = 18) hivatkozik ezen megkülönböztető jegyre; utóbbiak 20,3%-a (n = 13) a különleges határvédő feladatokért cserébe kapott kiváltságokat; 25%-a (n = 16) pedig a magyaroktól való elszakadás, leválás ismertetőjegyét emeli ki. Azok a települések, amelyekben számottevő román lakosság is él, nagyobb arányban hivatkoznak a székelyeket a magyaroktól elkülönítő lényeges ismertetőjegyekre (jog, ősiség, hun eredet, önállóság), mint a színmagyar falvak: az előbbiek 45,31%-a (n = 29), az utóbbiak 38,48%-a (n = 147) inkább felerősíti a különbséget a két népcsoport között.

A székelyek erdélyi megtelepedésének időpontjában a vegyes lakosú települések bizonytalanabbak: 18,8% (n = 12) szerint csupán 100-500 éve élnek a térségben, míg az etnikailag homogén falvaknak csupán 9,7%-a (n = 37) vélekedik hasonlóan. Ez utóbbiak 28,3%-a (n = 108) a kettős honfoglalás híve, 44%-a pedig (n = 168) a honfoglalás korától számol a székelyek térségbeli jelenlétével. A vegyes lakosú falvak 54,7%-a (n = 35) a honfoglalást, 21,9%-a (n = 14) a hun elméletet fogadja el. A részminták közt releváns az eltérés (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,021$). A magyarok erdélyi jelenlétének megítélésében a vélemények nem különböznek jelentősen.

A városiak kisebbségi jövőképe sokkal pozitívabb, mint az össznemzeti: 40,6% (n = 13) teljesen, 9,4% (n = 3) mérsékelten bizakodó a saját jövőjét illetően, míg a magyarság estén csupán 12,5% (n = 4), illetve 18,8% (n = 6) remél felhőtlen vagy feltételtől függő szép jövőt. A közszékközponatok adatközlőinél nagyobb a két jövőkép közti konvergencia. Az alárendelt települések lakói visszafogottabbak a derűlátásban, mint a centrumbeliek; az előbbiek a pozitív jövő megvalósulását inkább kötik valamilyen feltételhez. A leginkább borúlátók a magyar nemzet tekintetében az urbánus környezetben élők (50%, n = 16). A nemzet jövőképe megítélésében a lélekszám meghatározónak bizonyult, mert ez esetben a részminták közt szignifikánsak az eltérések (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,004$). Minél nagyobb egy település, annál kevésbé pozitív az ott élők nemzeti jövőképe.

Összegezve: a település földrajzi fekvése, izoláltsága, lélekszáma, közigazgatásban betöltött szerepe, etnikai összetétele befolyásolja az ott élők identifikációját. A település urbánus-rurális jellege hatással van az állampolgári, kulturális és kisebbségi identitáskomponensek erőviszonyaira. A városi(as) környezetben élők saját kisebbségi identitásukat elsősorban racionálisan élik meg, és a hagyományápolás feladatát kapcsolják hozzá. Kisebbségi helyzetükre kevésbé, kulturális nemzethez tartozásukra inkább büszkék. Ők képviselik leginkább a tudatos identifikációt, a kisebbségi lét kötelességszerű felvállalását, ugyanakkor ők azok, akik leginkább igyekeznek hangsúlyozni a kisebbség és a kulturális nemzet különbségeit (hun elmélet hívei, különleges jogok alapján definiálják a székelyeket). A tudatos identifikáció erősíti őket abban a meggyőződésben, hogy saját jövőjüket képesek pozitívan alakítani. Nem véletlen, hogy kisebbségi jövőképük bizakodóbb a kulturális nemzetinél.

A falvak lakóira a nemzeti büszkeséggel átítatott természetes, spontán identitás a jellemzőbb. Nagyobb szerepet tulajdonítanak az egyes intézményeknek (egyház), az emocionális-affektív komponenseknek (nemzettel való sorsközösség-vállalás), mint a tudatos feladatoknak. A városiakkal szemben ők a nemzethez való szoros kötődés képviselői, hisz a székelyeket elsősorban külső jegyek alapján (lakóhely) különböztetik meg a magyarságtól. A település elszigeteltségi foka meghatározó tényező, az egyes falvak lakóinak viselkedését, gondolkodását egyaránt befolyásolja. Az izoláció felerősíti az ott élők nemzeti büszkeségét, a kisebbségi identitás nyílt felvállalását, a biztonságérzetet, a kisebbségi helyzet és magyar származás előnyként való megélését, a nemzetről való pozitív gondolkodást, az ellentmondások elhalványodását, meg nem látását, a haza és szülőföld szűk határok közé helyezését. Az etnikai összetétel is meghatározó néhány esetben. A vegyes etnikai összetétel érzékenyebb teszi a kisebbségi magyarságot az állampolgári és kulturális identifikáció ellentmondásai iránt, mérsékeli a nemzeti büszkeséget, felerősíti az identifikáció racionális alapon történő megélését. A kisebbségi lét okozta frusztráció kompenzálása – az ő esetükben – szükségszerűbbé válik. Ezért az egyén: a vérségi alapon történő identifikációt fellazítja, az állampolgári alapon történő identifikációt kizárja, illetve a kisebbségben élő másságát kiemeli. E másság definiálásában főleg az ősiség, a térségben való nagyon régi megtelepedés szolgál számára alapul.

Összességében véve a térség rurális berendezkedése a hangsúlyos, tehát a célcsoportra a természetes, spontán identifikáció a jellemzőbb. Ebben az identifikációban

az emócióknak, ezen belül leginkább a nemzeti büszkeségnek kiemelkedő szerepe van, ugyanis erősíti a megmaradást, a kisebbségi lét elfogadását, pozitív megélését, de egyúttal csökkenti az itt élők problémák iránti érzékenységét is. Tény azonban, hogy az etnikai keveredés fokozza a racionális identifikációt, illetve növeli a másság iránti toleranciát azáltal, hogy az egyén hajlamosá válik egyes identitáskomponensek (pl. vérségi identifikáció, nemzethez való hűség) tekintetében bizonyos engedmények megtételére.

3.4. A felső-háromszéki identitás: összegzés

Vizsgálatom elsősorban az állampolgári, kulturális és kisebbségi identitás erőviszonyainak felmérésére, körvonalazására, ugyanakkor a természetes nemzeti identitás megnyilvánulási formáinak feltárására irányult. Mivel a térség rurális berendezkedésű, az iskolázottság is viszonylag alacsony, a tudatos identifikáció megnyilvánulási módjait kevésbé érintettem. A vizsgálat leíró-feltáró jellegű, mert egy viszonylag kevésbé feltérképezett régió lakóinak identitását igyekszik megragadni, ugyanakkor hangsúlyoznom kell annak helyi (regionális) jellegét is. A célcsoport eredményei alapján kirajzolódik a térség lakóira jellemző nemzeti azonosulás, amelynek alapjául az egyéni identitás összefüggésrendszere szolgál. E kollektív identitásnak a legjellemzőbb jegyei a következők:

- megfér egymással az állampolgári és kulturális identifikáció, de csak az alacsony iskolázottsággal rendelkezők esetén kell számolnunk e sajátos jelenséggel, mivel az iskolázottabbak és a magasabb társadalmi kvalifikációval rendelkezők elzárkóznak ettől;
- a kulturális nemzeti identitáskomponensek közül meghatározó az önbesorolás, az anyanyelv és az egyik szülő magyar eredete, azonban mert a térség etnikai szempontból viszonylag homogén, olyan tényezők súlya is jelentős, amelyek más erdélyi felmérések során másodlagosnak bizonyultak (nemzettel való sorsközösség-vállalás, család, iskola, egyház és nemzeti büszkeség), illetve szigorúbb feltételek vannak érvényben (mindkét szülő magyar eredete);
- a természetes kulturális nemzeti identitás elemei a szakirodalomban jelzett sajátosságokat mutatják: nemzeti büszkeséggel átítatott szociális identitás megléte, a nemzeti szimbólumok és ünnepek pozitív érzelmekkel való társulása;

- a viszonylag kedvező politikai helyzet, a többségi élettér, a „mozdulatlan” rurális berendezkedés megengedi azon ismertetőjegyek felerősítését, amelyek alapján a kisebbség a kulturális nemzettől megkülönböztethető, elhatárolható, sőt eredet és bizonyos adottságok (jogok, térségben való jelenlét) szempontjából az utóbbi fölé helyezhető, egyszóval a nemzeti határok mögé zárkózás helyett általában felértékelődni látszik a regionális identitás;
- bár a felső-háromszéki magyarok – önbesorolásuk révén – a magyar nemzethez tartozónak tekintik önmagukat, kisebbségi identitásuk egy régebbi magyarságtudatot konzervál, vagy más szóval „nincs szinkronban a mai magyarországi nemzettudattal” (VERES 1997: 24), hisz emennél archaikusabb elemeket is magába foglal (pl. szimbólumrendszere: turulmadár, népviselet), illetve önmaga definiálásában sajátos diskurzusokra is támaszkodik (pl. hun eredet, kettős honfoglalás), amelyek egyrészt biztosítják a hagyományokban gyökerező „mi” tudat fennmaradását, másrészt saját kisebbségi létük pozitív feldolgozását is lehetővé teszik;
- az elkülönülést segíti a viszonylag erős lokális identitás megléte is, de a másság nyomatékos megfogalmazása nem jelent a kulturális nemzettől független csoportidentitást (l. nem tekintik a székelyt önálló népcsoportnak), hanem azzal szembeni olyan sajátosságot, megkülönböztető jegyet, amelynek öntudat-erősítő hatása van;
- a férfiak a kisebbségi csoportidentitásukban az elkülönülés, a másság következetesebb képviselői, míg a nők a kulturális nemzeti identitásba szervezesebben integrálják a kisebbségi önazonosságukat, úgy, hogy alárendelik annak;
- a legfiatalabb korosztály a kulturális nemzeti identitás következetesebb híve, míg a két középső korcsoport tagjai az elkülönülés, a megkülönböztető jegyek hangsúlyozói, a kisebbségi csoportidentitás nyíltabb vállalói;
- a legidősebbek mint legkevésbé iskolázott korcsoport, a lokális identitás megtestesítői, ugyanakkor a legkevésbé érzékelik az állásfoglalásaik, értékítéleteik és attitűdjük közti ellentmondásokat;
- valamennyi korcsoportra jellemző – bár eltérő mértékben – a pozitív jövőkép és a nemzeti büszkeség, mely áthatja kulturális és kisebbségi identifikációjukat egyaránt;

- az értelmiség közül kerülhetnek ki azon személyek, akik a tudatos nemzeti identifikáció attitűdsorait elsajátítják, ugyanakkor ez az a társadalmi réteg, mely érzelmi viszonyulásában túllépi az átlagemberek nemzeti büszkeségét;
- a büszkeség, illetve a pozitív szociális identitás hosszú távra életképessé teszi a közösséget (vö. VERES 1997: 12), de akadályozhatja a kritikus önvizsgálat megtételében, a problémák meglátásában és ezek racionális feldolgozásában;
- a lakosság etnikai összetételének módosulása kitermeli az egyénben a racionális identifikációt, ugyanakkor engedmények megtételére is készíteti a személyt: a nemzet iránti hűség csökkenésére, a vérségi alapon történő identifikáció lazítására, tehát a homogén család elvének feladására; ez utóbbi az a „kiskapu”, amely elindítója lehet az asszimilációnak;

A vizsgált közösség önazonossága a Péntek-féle kategorizáció alapján leginkább *önigazoló* identitás (vö. PÉNTEK 2007b: 97); kulturális és kisebbségi identitástudata erős, egészséges és életképes, ellentétben a magyarországi kisebbségekkel (vö. HOMIŠINOVA: 2008: 74-5). Köszönhető ez olyan tényezők hatásának, mint a lakóhely, a környezet etnikailag többnyire homogén volta, az anyanyelvjárás presztízse és regionális használatának lehetőségei, a múltban gyökerező, de a mába is átívelő „mi” tudat megléte és nem utolsó sorban az önbesorolást kísérő pozitív érzelmek, illetve az identifikáció büszkeséggel való megélése. A lokális-regionális (kisebbségi) identitás tudati szinten összekapcsolódik a nemzeti kulturális identitással, ugyanakkor a viselkedés, magatartás, attitűd szintjén el is különül tőle. Archaikus vonásainak megőrzésében segítségére szolgál(hat)nak: a történelmi hagyományokban gyökerező olyan diskurzusok, amelyekre az itt élők támaszkodhatnak az állampolgári és nemzeti ideológiák ellenében; a rurális berendezkedés; a természetes, spontán identifikáció szintjének dominanciája; a térség lakóinak alacsony iskolázottsága.

Mind a nemzeti, mind a kisebbségi identifikációra nézve – életképessége és erőssége ellenére – veszélyt jelent egyfelől a problémák uralkodóan emotív megközelítése, a racionalitás alacsony foka, az erőteljes elfogultság, másfelől az etnikai homogenitás megtörése és az ennek hatására bekövetkező „engedmények.” Szólnunk kell még a fiatal generáció identifikációjának néhány jellemzőjéről is, amelyek rávilágíthatnak néhány fontos tényre. Elsőként szembetűnő a fiatalság lokális és/vagy regionális identitásának gyengülése a kulturális nemzeti identifikáció javára. Ez megmutatkozik a haza-

fogalomban, a nemzeti szimbólumok preferenciájában, a nemzeti ünnepek bejelölésében, a kisebbségi identifikáció alapjául szolgáló diskurzusok, mítoszok viszonylag csekély elfogadottságában egyaránt. A fiatalság identifikációjára kevésbé jellemzőek a lokális „gyökerek”, kisebbségi és nemzeti jövőképük is sötétebb, mint a többi korcsoporté. Jóllehet, identitásuk labilitása természetes életkori sajátosság, identifikációjuknak a többi korcsoporttól való éles eltérése arra enged következtetni, hogy értékrendbeli váltással/változással is számolnunk kell. Nem csupán önazonosságuk, hanem azok komponenseinek súlyát illetően is változások rajzolódnak ki. Az ő önazonosságukban bukkan fel leginkább a *közömbös* identitás (vö. PÉNTEK 2007b: 97) néhány jele, mint például: a nemzeti büszkeség lanyhulása, érzelmi passzivitás, borúlátóbb nemzeti jövőkép térnyerése, valamint ambivalens, egymásnak ellentmondó érzések és meglátások együttes jelenléte.

Mivel kisebbségi körülmények között az identifikációban központi helyet foglal el a nyelv (vö. KISS 2009c: 16; PÉNTEK 2007c: 53), kérdés, hogy a különböző korcsoportok anyanyelvről való vélekedései milyen eltéréseket jeleznek, és ez alapján az életképesnek tetsző kollektív identitáson milyen egyéb szilánkszerű töresek mutatkoznak. A következő fejezetben bemutatom a térség lakóinak az anyanyelvhez való viszonyulását, az azzal szembeni attitűdöket, az arról való vélekedéseket. A fő cél az anyanyelvváltozat belső nézőpontból való vizsgálata, de a téma összetettebb látása érdekében bizonyos fogalmak körülhatárolását, ill. a térségben beszélt nyelvjárási nyelvváltozat sajátosságainak kérdését is érintem. A belső nézőpontú megközelítés résztémáját képezi a kisebbségi anyanyelvváltozatnak a standardhoz, másfelől a domináns nyelvhez való viszonyának vizsgálata. Ez a megközelítés „megfelel” az előző fejezetben taglalt identitás „erőviszonyainak” (kulturális nemzeti, kisebbségi és állampolgári identitás), mivel igyekszik megragadni a kisebbségi (saját) nyelvváltozat helyét, pozícióját, jellemző sajátosságait, versenyképességét, presztízsét stb. a standard és a másodnyelv dimenziójában. Így a vizsgált kisebbségi beszélőközösségen belül átláthatóvá válnak az anyanyelv mint identitástényező megtartó erejének lehetőségei és korlátai.

4. Az anyanyelv és használata beszélőközösségi nézőpontból

Az elmúlt évtizedek társadalmi változásai jelentősen átalakították az erdélyi magyarok Magyarországgal való kapcsolattartási potenciálját, de változtak a munkaerőpiaci, foglalkoztatási lehetőségek és azok jellemzői, az oktatási képzettségi mutatók (vö.

MURVAI 2003; VERES 2008: 35), az anyaország és kisebbség között a több évtizedig tartó nyelvi határok, sorompók megszűntek, a nyelvhasználatban lényeges elmozdulások következtek be a korábbi zárt és elmaradott nyelvi állapotokhoz képest. Mindezek a dinamikus változások erőteljes befolyást gyakoroltak a kisebbségi közösségek etnikai, nemzeti identitásának alakulására. Mivel kisebbségi körülmények között az anyanyelv a nemzeti azonosságot hangsúlyosan meghatározó, azt fémjelző szimbólum, ezért a nyelvvizsgálat, a saját nyelvváltozatról való vélekedések elemzése elengedhetetlen egy kisebbségi közösség önazonosságának életképessége, sajátosságai és jellemzői megragadásában. Péntek János szerint a Kárpát-medencei magyar identitás az országhatáron kívül azért nem kapcsolódhat az állampolgársághoz, mert az utódállamokban a kisebbségi közösségeknek alárendelt jogi státusa van, mivel tagjai másodrendű állampolgárok; másfelől a tradíció ugyan fontos eleme ennek az identitásnak, ugyanakkor a magyarok felekezetiileg még inkább megosztottak, mint állampolgárság tekintetében, ezért ez a tradíció is – mint egyetlen közös elemhez – az anyanyelvhez kapcsolódik. Ebben a megosztottságban a közös nevező a magyar nyelv, amely annál is inkább betöltheti ezt az identifikáló szerepet, mivel areálisan beépült ugyan a közép-európai nagy régióba, alapvető elkülönítő sajátosságait mégis megtartotta (PÉNTEK 2007b: 92; 2009). A közösség által beszélt nyelv vagy nyelvváltozat egyfelől a regionális (a mi esetünkben erdélyi, illetve székelyföldi) és lokális (települési) identitás kifejezője, másfelől lehetőség, eszköz az önazonosság, csoportidentifikáció megismerésében (vö. GEREBEN 1998a: 113-27; HÍRES-LÁSZLÓ 2009: 47-8; LÁNCZI 2004: 679; P. LAKATOS-T. KÁROLYI 2009b: 74).

Ebben a fejezetben arra vállalkozom, hogy a kézdiszéki térség lakóit elsősorban beszélőközösségként közelítsem meg; megvizsgáljam önidentifikációjuk meghatározó szimbólumának, a saját, helyi nyelvváltozatnak a belső megítélését, a hozzá való viszonyulásokat, a róla való vélekedéseket. Mindezzel az a célom, hogy a vizsgált csoport nézeteire, állításaira alapozva föltárjam a felső-háromszékiek identitásának és nyelvhasználatának összefüggéseit; rávilágítsak azokra a tényezőkre, amelyek segítik, erősítik a közösség tagjait önazonosságuk és nyelvük/nyelvváltozatuk megtartásában; megjellem azokat, amelyek elfedik a problémák, veszélyek észrevételét, hátráltatják annak tudatosodását. A nyelvváltozat belső nézőpontból való megközelítése lehetőséget ad a beszélő nyelvről való tudásának, tudatosságának, nyelvi ismereteinek, sztereotípiáinak, hiedelmeinek, mítoszainak feltérképezésére, illetve az általuk meghatározott nyelvi

attitűdök megismerésére is (SÁNDOR 2004: 40), amely a szociolingvisztikai-pragmatikai irányultságú nyelvtudomány egyik meghatározó célkitűzése. A nyelvi attitűd vizsgálatának szükségszerűségét, fontosságát alátámasztja, hogy erőteljesen befolyásolja a nyelvi viselkedést, a nyelvhasználatot és a nyelvi változásokat (vö. PÉNTEK 2003a: 32–9; P. LAKATOS–T. KÁROLYI 2009a: 53-62), de árulkodik az anyanyelv mint jelképértékű identitáskomponens közösség által megítélt súlyáról, értékéről is.

A székelység nyelvhasználatának belső nézőpontból való átfogó vizsgálata még nem történt meg; a jelenlegi nyelvi/nyelvjárási attitűdvizsgálatok is vagy csak bizonyos korcsoportokra (vö. LUKÁCS 2007; 2008; 2009) vagy különböző etnikai arányokat mutató erdélyi települések összehasonlító elemzésére terjedtek ki (vö. PAPP 2008). Így az általam vizsgált beszélőközösség vélekedésének, nyelvi jellemzőinek, nyelvi/nyelvjárási attitűdjének és nyelvhasználati szokásainak feltárásában nem támaszkodhatom előzetes felmérésekre, nem végezhetek változásvizsgálatokat, csupán mélyfúrással szinkrón metszetet készíthetek. Ez pedig konkrétan a következő részfeladatok kivitelezését, megoldását jelenti: igyekszem megvilágítani, hogy a kézdiszéki beszélők saját nyelvváltozatukat milyen nyelvi jegyek alapján határolják el más nyelvváltozatoktól, és ezekhez viszonyítva hová pozicionálják; hová helyezik a standard : nyelvjárás tagolódású nyelvhasználati kontinuumban; a nyelvi tisztaság, a kontaktushatások, a versenyképesség és a társadalmi érvényesülés szempontjából milyennek ítélik meg azt; milyen nyelvi attitűd húzódik meg e pozicionálás és értékítéletek mögött; valamint ezen viszonyulásmódok milyen szociológiai változókkal mutatnak összefüggést.

Feltételezem, hogy:

- az adatközlők viszonylag jól fognak boldogulni nyelvváltozatuk sajátos jegyeinek felismerésében, mivel a háromszéki nyelvjárás – peremhelyzetéből fakadóan – szembetűnő sajátosságokkal rendelkezik;
- pozitívan viszonyulnak saját régiójuk nyelvhasználatához, fölértékelik a standardhoz, peremhelyzete miatt enyhén leértékelik más székelyföldi régió nyelvhasználatához viszonyítva;
- versenyképesnek, államnyelvi hatásoktól viszonylag mentesnek tartják a közösség valamennyi tagja számára presztízsértékkel rendelkező saját nyelvváltozatukat, de tesznek bizonyos engedményeket a domináns nyelv javára, engednek ez utóbbi vonzásának;

- a független változók alapján létrehozott részminták közt lényegesek lesznek a különbségek, ugyanakkor eddigi megfigyeléseim és tapasztalataim azt sugallják, hogy a leghangsúlyosabb szociális változó az életkor lesz.

A közösségi (helyi) és egyéni nyelvváltozat több nézőpontból való megközelítéséhez, vizsgálatához egy összetett és terjedelmes kérdőív (lásd a mellékletben) segítségével végeztem adatgyűjtést a felső-háromszéki kistérség valamennyi településén. Ezeknek a felméréseknek az eredményeit megkísérlem most egyrészt rendszerezni, másrészt elemezni a köztük lévő kapcsolatokat; mindezek által betekintést nyújtani a vizsgált közösségbe, annak önazonosságába; ugyanakkor összegző következtetésekből megrajzolni a jelenlegi állapotokból kibomlani látszó változásokat.

4.1. A kisebbségi nyelvváltozat általános jellemzői

A nyelvváltozatok a természetes nyelvek létezési formái, olyan egymástól többé-kevésbé eltérő nyelvhasználati módok, nyelvi rendszerek, amelyek egy nyelvben összegződnek, de amelyek releváns szinten elkülönülnek más nyelvváltozatoktól (vö. CRYSTAL 2003: 39; KISS 2003a: 27; 2006: 517; SÁNDOR 2001: 37; TOLCSVAI 1998: 37; WARDHAUGH 2005: 27). Már gyermekkorban érzékeljük, hogy egyik ember így, másik másként beszél, illetve azt is, hogy vidékenként is eltérések tapasztalhatók, tehát a nyelv területi és társadalmi alapon is tagolódik. Mindannyiunkban tudatosul, hogy a nyelv változatokban él. A nyelvváltozat nem nyelvi változatot jelent, hanem „egy adott nyelvnek olyan változathalmazát, amelyet beszélői azonos szabályok szerint használnak, s amely rendszerszerű különbségeket hordoz az illető nyelv valamennyi többi hasonló alakulatával szemben” (KISS 2003a: 26).

A legújabb magyar kor szembetűnő sajátossága elsősorban az öt megelőző korszakhoz képest az, hogy a Kárpát-medencében a magyar nyelv több országban változik egyszerre, ugyanakkor ezeket a nyelvi változásokat országonként különböző tényezők befolyásolják. Ennek következtében az egyes országokban kialakultak a magyar nyelv sajátos változatai, amelyek ugyan nem olyan mértékben térnek el egymástól, hogy lényegesen megnehezítenék az egymással való kommunikációt, de rendelkeznek csak rájuk jellemző vonásokkal (SZILÁGYI 2008: 106; 2009: 21). Az utóbbi évtizedek szociolingvisztikai vizsgálatai szerint a kisebbségi regionális nyelvváltozatok abban különböznek a magyarországitól, hogy bizonyos magyarországi nyelvi változások nem

terjedtek az országhatáron túlra; hatott rájuk az az államnyelv, amelynek keretei között élnek; egyrészt a kontaktusnyelvi hatások következtében, másrészt a nyelvi hiányok kiküszöbölése miatt megjelentek a domináns nyelvből átvett elemek; leszűkültek a magyar nyelv használati szinterei, hisz kisebbségi helyzetben a magyar nyelv nem hivatalos nyelv; és mivel a sztenderd sokszor fedetlenül hagyta a kisebbségi régiókat, azok nyelvjárási és archaikus vonásai valamelyest konzerválódtak (a kérdésről bővebben lásd KONTRA 2006).

E nyelvi különfejlődés, majd az ebből fakadó magyar nyelvi többközpontúság kérdése sokáig volt az érdeklődés középpontjában; parázs viták közepette formálódott a nyelvi egység helyreállítására vonatkozó vélekedések rendszere (vö. KONTRA-SALY 1998; PÉNTEK 2002a; 2002b), és indult el több-kevesebb sikerrel a határtalanítás programja (vö. EÖRY 2007; KOLLÁTH 2005; 2007; LANSTYÁK 2004; PÉNTEK 2007a; SZABÓMIHÁLY 2007; TOLCSVAI 2007; VÖRÖS 2007). Ezzel párhuzamosan bizonyos fogalmak pontosítása, tisztázása is megtörtént. A határon kívüli magyar kisebbségi nyelvváltozatok magyarországitól való megkülönböztetésére használatossá vált a magyar standard kisebbségi (erdélyi, szlovákiai, kárpátaljai, vajdasági) változatai elnevezés, ugyanakkor a standard nyelvváltozatnak a nyelvjárásoktól való elhatárolása szintén szükségszerűnek bizonyult; másfelől a regiszterek szintjén is elkülönült fogalmi szinten a mindennapi beszélt nyelv és a szaknyelvek (LANSTYÁK 2000: 153). A kisebbségi standard és a nyelvjárások közé a regionális standard fogalmát is beiktatta a nyelvtudomány, érzékeltetvén ezáltal azt is, hogy kisebbségi körülmények között az emelkedett változat saját, regionális jegyekkel is rendelkezik.

Egy nyelv standard változata az a kitüntetett szerepű társadalmi dialektus (szociolektus), amely az írásbeliség fő hordozója, s amelyet főként az iskolázott beszélők szóban is használnak, nagy presztízzsel rendelkeznek, a nyelvhasználatnak gyakorlatilag minden színterén használatos, szemben más dialektusokkal, melyeknek alkalmazása korlátozottabb. Nyelvi szempontból a standard normája kodifikált – szemben a többi dialektussal –, nyelvtani rendszerét leíró grammatikák és ún. nyelvhelyességi kiadványok, helyesírási szabályzatok, szókincsét pedig szótárak rögzítik. Emiatt a standard más változatokhoz képest merevebb, korlátozottabb. A standardnak az ún. állami változatai azok, amelyeket valamely államnyelvi hatás alatt álló kisebbségben élő magyarság emelkedettebb funkcióban használ, és amelyeknek jellemzői, hogy tartalmazzak ún. kontaktusnyelvi elemeket. Éppen ezért Lanstyák István a magyar standard kisebbségi

változatának és a mindennapi beszélt nyelvnek a viszonyát fergusoni értelemben vett diglossiahelyzethez hasonlítja (vö. LANSTYÁK 1998).

A mindennapi (beszélt) nyelven főként informálisabb beszédhelyzetekben, elsősorban élőszóban hallható olyan nyelvváltozatot értünk, amelyet a nyelvjárási háttérrel rendelkező beszélők használnak. Ez a változat Erdélyben földrajzilag és társadalmilag tagolt. A tagoltság egyrészt megmutatkozik abban, hogy a beszélők társadalmi hovatartozásától függően eltérő mértékben beiktatnak megnyilatkozásaikba nemstandard alakokat, szóképzleti elemeket és nyelvtani jelenségeket; másrészt abban is tetten érhető, hogy az egyes régiók nemstandard elemei helyi sajátosságokkal rendelkeznek. Minél távolabb van egy régió a centrumtól, beszélője annál több nemstandard elemmel tarkított nyelvhasználattal jellemezhető. Tehát a nyelvjárási alapnyelvű beszélők informális beszédhelyzetekben a nyelvjárást használják, formális helyzetekben pedig vagy a nyelvjárásnak egy formálisabb változatát, vagy a standardot, vagy a kettő közötti közveleget. A nyelvjárás formálisabb változata és a közmagyar érintkezési pontját, amelybe még beleférnek azon nyelvi kontaktushatásokra beszívárgott elemek, amelyek a beszélőközösség által általánosan használatosak, regionális standardnak nevezzük.

Mivel az általam vizsgált régió beszélőközösségének nyelvhasználata erőteljes táji színezetű, a következőkben röviden ismertetem a térségben beszélt nyelvjárás általános jellemzőit, belső tagolódását, illetve áttekintést nyújtok a régió nyelvhasználatára kiterjedő nyelvészeti munkákról is, amelyek segítségével behatóbban megismerhető a felső-háromszéki nyelvváltozat.

4.2. A háromszéki nyelvjárási nyelvváltozat

4.2.1. Élőnyelvi kutatások Háromszéken, Felső-Háromszéken

A romániai magyar nyelvjáráskutatás figyelemre méltó hagyományokkal rendelkezik (vö. MÁRTON 1969; PÉNTEK 2003c; Cs. NAGY 2007). Kezdetre a magyar dialektológia kialakulásával esik egybe, és olyan nagy nevekhez köthető, mint: Horger Antal, Csúry Bálint, Szabó T. Attila, Gálffy Mózes és Márton Gyula, akiknek elvitathatatlan érdeme a modern szemléletű magyar nyelvfeldrajzi gyűjtés módszerének kidolgozása. A kolozsvári nyelvészeti iskola előző nemzedékének egyik igen fontos kutatási területe volt a dialektológia, hisz több mint három évtizeden át elsősorban nyelvfeldrajzi kutatásokkal és nyelvjárási jelenségek vizsgálatával foglalkoztak a tanszéki oktatók (PÉNTEK 2003c: 166). E munkák eredményeit bizonyítja *A moldvai csángó*

nyelvjárás atlasza (CsángAtl.), *A romániai magyar nyelvjárások atlaszának* (RMNyA) megjelent kötetei, valamint a *Szilágysági nyelvatlasz* (SzilNyA). Ezekkel párhuzamosan napvilágot látott jó néhány, az atlaszok anyagaira támaszkodó onomasziológiai dolgozat (MURÁDIN 1990a,b, 1991, 1992, 1994), valamint Gálffy Mózes nyelvjárási vizsgálatait összesítő tanulmánykötet (2005) is.

Ahogy e fenti munkák is jelzik, egész Erdélyre, köztük Háromszékre is kiterjedt a nyelvi anyag gyűjtése. A kutatópontok számát tekintve a háromszéki területet érintő nyelvatlaszok közül a MNyA. a legszegényebb, mivel az atlasz magyarországi munkatársait korlátozták az anyaggyűjtésben (Cs. NAGY 2007: 125). Így Háromszék területéről csupán egy kutatópontról, Zágonból sikerült adatot gyűjteniük. Ezzel szemben Murádin László gyűjtései révén a RMNyA-ban 11 háromszéki település szerepel kutatópontként: Sepsibüksád (T: 9), Szarazajta (T: 10), Bölön (T: 15), Sepsikőröspatak (T: 16), Árapatak (T: 18), Bikfalva (T: 19), Kézdikóvár (U: 3), Kézdialmás (U: 4), Dálnok (U: 5), Gelence (U: 6) és Zágon (U: 7). Ezek a kutatópontok, arányos eloszlásuk következtében, lefedik a teljes Háromszéket. Márton Gyula *Háromszéki nyelvatlasza*, amely kutatópontok szempontjából a legsűrűbb, még kézirat formátumú, de Cs. Nagy Lajos beszámolójából (2007: 124) tudjuk, hogy a több mint 700 lapos terjedelmű, A/3-as méretű pauszpapírra készült lapok kiadásának előkészületei elkezdődtek.

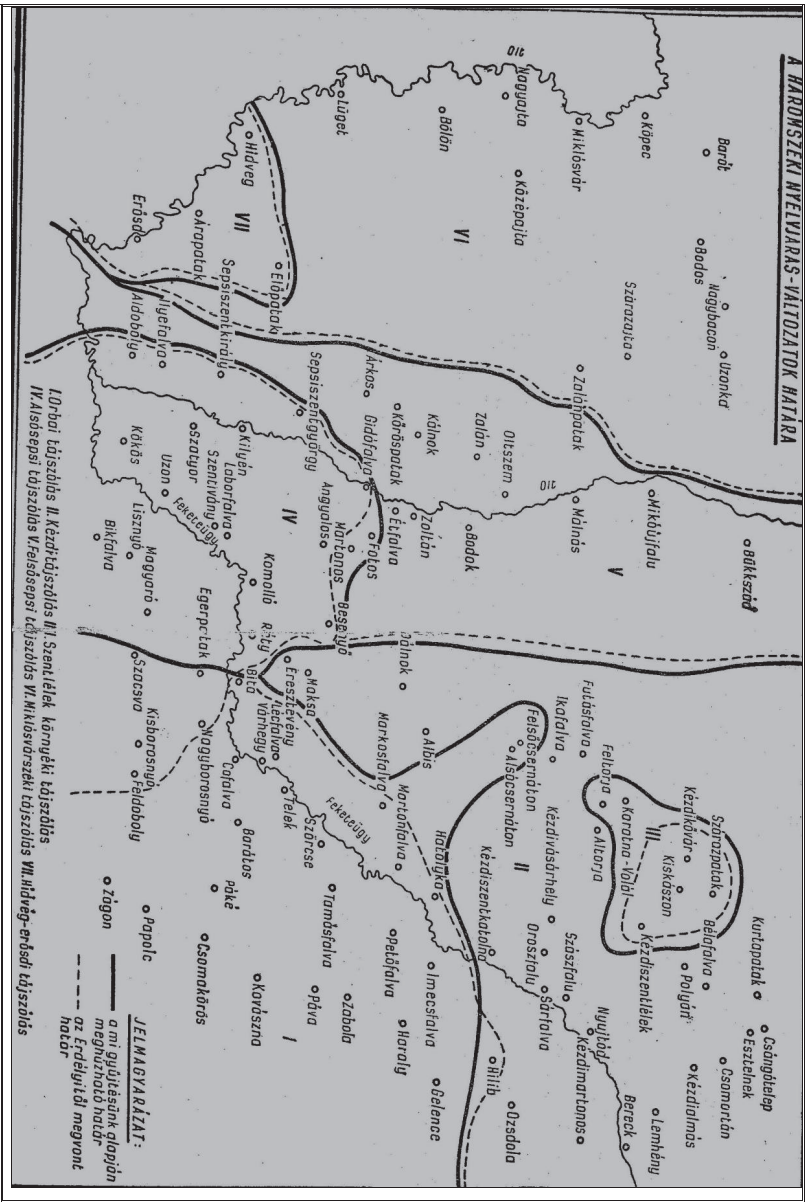
A háromszéki nyelvjárásról az első írások Erdélyi Lajos (1906, 1907) és Horger Antal (1908) tollából születtek. E nyelvjárás változatainak elhatárolásával Gálffy Mózes foglalkozott behatóan (1956), és szintén az ő nevéhez fűződik e nyelvváltozat sajátosságainak körvonalazása is (1971). Az utóbbi időben viszonylag csekély a háromszéki, azon belül is felső-háromszéki nyelvi anyagra támaszkodó, azt elemző nyelvészeti munkák száma; ezek is nagyrészt névtani dolgozatok, gyűjtések vagy tanulmányok (BAKK 1990, 1992; GAZDA 1994; HINTS 1997; MURÁDIN 1998; PÉTER 2008; RAN CZ 2009; SÁNTHA T. 1997; VIZSULY 2002; ZSIGMOND 2002). A Torjai szójegyzék (MÁRTON–NEMES 1971) óta igen kevés tájszótárt adtak ki (SÁNTHA A. 2004; RAN CZ 2007a), de a szociológiai, szociolingvisztikai vizsgálatok sem számottevőek, és csak részlegesen terjednek ki Felső-Háromszékre. Ez utóbbiakon belül az identitásvizsgálat Veres Valér nevéhez kötődik (1997), a középiskolások helyesírásának összehasonlító vizsgálatával Pleth Rita foglalkozott (1997), illetve nyelvi/nyelvjárási attitűdvizsgálatokat diákok körében Lukács Csilla (2007, 2008, 2009), valamint Papp Anna Mária (2008) végzett (utóbbi csak Sepsiszentgyörgyön).

4.2.2. A háromszéki nyelvjárás elhatárolása és belső tagolódása

A magyar nyelvjárások éles elhatárolása teljességgel lehetetlen. Az egyes nyelvjárási területek közt széles átmeneti sávokat találunk, a legtöbb izoglossza szeszélyesen kanyarog, a nyelvjárási területek, típusok határai egybemosódnak. Sokáig a legáltalánosabban elfogadott osztályozás a Balassa József (1891), aki felhasználva több évtized anyaggyűjtését, nyolc fő nyelvjárás-területet, azon belül kisebb nyelvjárásokat különített el. Horger Antal kiegészítette Balassa osztályozását azzal, hogy sorra vette az egyes nyelvjárási jelenségeket, anélkül, hogy jellemezte volna az egyes nyelvjárásokat (1934). Kálmán Béla (1966) osztályozásában megtartotta a Balassa–Horger-féle neveket, és bár kiemelte, hogy a hagyományokhoz ragaszkodik a rendszerezésben, mégsem követte teljesen azokat. Az ő felosztásában a székely és csángó azonos nyelvjárástípusba sorolandó, s noha nyelvjárási szempontból nem tekinti egységesnek, nem tér ki a térség belső tagolására. Meghatározása szerint a „székely és csángó nyelvjárástípust Romániában beszélik a régi Csik, Háromszék, Udvarhely, Brassó megyében, a volt Maros-Torda megye délkeleti szegélyén, valamint az ezzel határos területeken és Moldvában” (KÁLMÁN 1966: 88). A besorolási és elhatárolási kísérletek közül számunkra leginkább figyelemre méltó Gálffy Mózes munkája (1956), aki nem csupán a székely nyelvjáráson belüli nagyobb térségek nyelvjárásváltozatainak (udvarhelyi, csíki, háromszéki stb.) elhatárolására tett kísérletet, hanem a kisebb térségek tájszólásainak is bejelölte a határait. A háromszéki nyelvjárási térkép elkészítésében, a határvonalak bejelölésében Gálffy a kolozsvári magyar tanszék oktatóinak az 1954 nyarán végzett 400 kérdést tartalmazó, főként hangtani jellegű kérdőíves gyűjtésére támaszkodott. Ezek alapján a háromszéki nyelvjáráson belül megkülönböztetett hét tájszólást: az orbai, a kézdi, a Szentlélek környéki, az alsó-sepsi, a felső-sepsi, a miklósvárszéki és a hídvégi–erőrdi tájszólást.

Az általam vizsgált térség (Felső-Háromszék) nyelvhasználata a háromszéki nyelvjáráson belül három tájszólási kistrégiót fed le, pontosabban kettőt – a Gálffy által kézdinek és Szentlélek környékinek nevezett tájszólást – majdnem teljes mértékben, egyet pedig – az orbai tájszólást – érintőlegesen.

A HÁRONSZEKI NYELVÁRS-ÁLTALATOK MÁTRÁJA

Lorhai tájszólás II. Kezdi tájszólás III. Szendrői tájszólás
 IV. Alsósepi tájszólás V. Fejérvári tájszólás VI. Miklósvári tájszólás VII. Hódos-ér menti tájszólás

A jobb eligazodás érdekében Gálffy térképére rávetíttem az általam vizsgált régiót (vö. a 17. *a és b ábrákat*). Így világosabbá válik, hogy az általam viszonylag egységesnek tekintett nyelvhasználati régió milyen belső tagoltságú volt az 1954-es felmérés idején.

Gálffy nemcsak behatárolja, hanem röviden jellemzi is az egyes a tájszólásokat (vö. Gálffy 1956). A *kézdíszéki tájszólás* (lásd II-vel jelzett térség) legáltalánosabb jellegzetességének tartja a felső nyelvválású hosszú magánhangzók helyén ejtett rövid *i, ü, u* hangokat, amelyek azonban egytagú szavakban lehetnek hosszúak is (pl. *víz, tyúk, tűz*) különösen a nyugati peremközségekben. A rövid tendencia eredményeként a középső nyelvválású *é, ő, ó* mellett ejtik az *éô~ëþ, ôþ~öþô, oþ~oþô*, és ritkán az *ö~öô~üô~ü*, illetve *o~oô~uô~u* hangot is. Az *ő* és *ó* rövidülése erősebb fokú, mint az *é* megrövidülése. Az egész területre jellemző leginkább az *eô* és *áô*; rendszeres az *ë*; illetve a zárt *aô* megterheltsége nagyobb, mint az orbaiszéki tájegységen. A *Szentlélek környéki tájszólást* (lásd III-sal jelzett térség) csak néhány faluban beszélnek, de mégis különbözik a kézdíszéki tájszólástól elsősorban abban, hogy hangsúlyos helyzetben hosszú *í, ú, ü* használatos (bár nem kivétel nélküli); a középső nyelvválású *é, ő, ó* mellett a záródó jellegű ereszkedő diftongusok (*éi÷~ëi÷, őu÷~öü÷, óu÷~oþu÷*) használata a jellemző; ugyanakkor szélesejtésű monoftongusokkal (*ëþ, ôþ, oþ*) is találkozhatunk. Jellemző továbbra az *ë~ëô*, illetve az *eô*, ugyanakkor az *áô* Kézdivásárhely fele haladva átengedi a helyét az *á*-nak. A szóközépi és szóvégi *n* kevés kivétellel *ny*-nek hangzik. Az *orbai tájszólás* (lásd I-vel jelölt tájegység) jellegzetes sajátossága a nyíló jellegű ereszkedő diftongus (*i÷é~i÷éô, ü÷ö~, u÷ó*) ejtése a hosszú *é, ő, ó* helyén; a diftongus hosszú magánhangzója helyén főként hangsúlytalan helyzetben hallható a megfelelő széles vagy rövid teljes értékű hang (*i÷ëþ~i÷ëô, ü÷öþ~ü÷ö, u÷oþ~u÷o*); általános jellegű a felső nyelvválású hosszú magánhangzók rövid ejtése (*víz, tyúk, buza, furu*); az *eô* ejtése ritkán vagy esetleg fele-fele arányban hallható a térség északi felében, déli részén viszont uralkodó; ugyancsak eltérés van az *á* és *áô* ejtését illetően is: északkeleten nem ejtik az *áô*-t vagy uralkodó az *á* ejtése, de Felső-Csernátonban, Márkosfalván már több az *áô*.

4.2.3. A felső-háromszéki nyelvjárás sajátosságai

A felső-háromszéki nyelvjárás rövid ismertetésében Imre Samu (1971: 63-4), illetve a dialektológia újabb szakirodalmából Juhász Dezső nyelvjárástani rendszerezését

követem, amely Kézdiszéket nyelvjárása alapján a székely nyelvjárási régió belül szintén a háromszéki nyelvjárás csoportba sorolja (JUHÁSZ 2003: 302-7).

Felső-Háromszék nyelvjárásának hangrendszere az Imre Samu vázolta hangrendszertípusok közül az l/c altípusba tartozik (IMRE 1971: 64), az újabb szakirodalom szerint a térség fonémarendszere a 8 : 7-es, azaz zárt *ë-ző*, de hangszín tekintetében számolnunk kell az *e* fonéma nyíltabb realizációjával (*eŌ*, *äŌ*, *ä*) is a vizsgált térségben (JUHÁSZ 2003: 302). Az egyes fonémák gyakoriságát különböző magán- és mássalhangzó-jelenségek befolyásolják, amelyek közül legjellemzőbb a zárt *ë-zés*, a felső nyelvállású hosszú magánhangzók hangsúlyos és hangsúlytalan szóvégi helyzetben való rövidülése (*viz*, *kut*, *fü*, *hosszu*, *sűrű*), a szóvégi *n* palatalizációja (*szappany*, *paplany*, *Isvány*), az *ny* depalatalizációja (*szegin*, *fösvin*, *asszon*), az egyes toldalékmorfémákon belüli nyúlás (*-s* melléknévképző *-ss* alakban fordul elő leginkább: *eröss*, *vizess*, *magassan*; a modális-essivusi *-n* is megnyúlik: *szépenn*, *csórénn* stb).

Az *sz-* és *v-*s igetövek (*tesz*, *vesz*, *visz*) E/3. általános ragozású alakja hosszabb a köznyelvinél (*teszen*, *veszen*, *viszen*); gazdagabb az ikes igék tárháza (előfordulnak köznyelvi iktelen igék ikes alakváltozatban: *lépik*, *tőpik* 'köp', *főrik*); az *n*-es változatú tövek esetén a *jön jő* alakváltozatban használatos. A köznyelvinél elevebbek még a hangszínt és időtartamot váltakoztató névszótövek (*csipeje~csipője*, *erdeje~erdője*), illetve a *v-s* tövek (*kő~kövecs*, *tetű~tetvek~tetves*) csoportja.

A gyakorító igeképzők állománya igen gazdag: a *-gat/-get* (*huzogat*, *nézeget*) sajátos változataival is találkozunk (*illogat*, *elleget*, *engedget*, *huzogadgat*), a *-tol/-tel/-től* (*kasmatol*, *nyiszitel~nyüszütől*) mellett pedig a *-dos/-des/-dös* (*rugdos*, *repdes*, *lökdös*) és a *-gál/-gél* (*huzigál*, *mondigál*, *jődögél*) is gyakori. Az *-it* műveltető igeképző *-itt* alakban használatos (*tanitt~tanyitt*, *éppitt*, *nagyitt*). Az általam vizsgált térség beszélőinek mai nyelvhasználatában kihalóban van a főnéviigenév-képző *-nnya* alakváltozata, bár az ötven évvel ezelőtti nyelvállapot jellemző sajátossága volt; továbbra is gyakoriak viszont a névszók esetén a kicsinyítő képzők (*csürkecske*, *lejánycsoka*, *vékonka*, *savankás*, *küzség*, *kicsid~kicsikke*).

A *-k* többesjel vagy a birtokos személyjel és a *-t* tárgyrag közti kötőhangzó középső nyelvállású (*ököt*, *lovakot*, *embérékét*, *engémét*); az *-ért* causalisi-finalisi esetrag *-étt* alakban fordul elő (*fújétt ment*, *a gyermekekétt dolgozik*); a *-val/-vel* instrumentalis-comitativusi esetrag *v-je* nem mindig hasonul az előtte álló mássalhangzóhoz (*lábval*, *idesanyámmal*, *emberral*); a *-stul/-stül* sociativusi rag *-stol/-*

*stő*Äl alakváltozatban használatos (*gyükerestő*Äl, *kutyástol*); a modalisi-essivusi *-n*, *-an/-en* és a superessivusi *-n*, *-on/-en/-ön* *n*-je gyakran megnyúlik szóvégi helyzetben (*szépenn*, *okosonn*, *csórénn*, *szekérenn*). Elvértve még megfigyelhető a *-ni*, *-nitt*, *-nul/-nül* családi helyhatározórag használata is. A birtokos személyjelezésben a birtok többségét nem mindig jelölik (a *házik* alak egyaránt jelenti a *házuk*-at és a *házaik*-at); ugyanakkor az *á* utáni *o*-zás kiterjed a szótó és a birtokos személyjel közti kötőhangzóra is (*házom*, *lábod*). Az E/3. birtokos személyjel magas hangrendű alakja (*-e*) továbbtoldalékolás esetén *-i* alakváltozatban (*kezit*, *csövit*, *fejít*, *inginek*, *keziööl*, *ölibe*), a T/3. *-uk/-ük*, *-juk/-jük* pedig *-ik*, *-jik* alakváltozatban használatos (*házik*, *lovik*, *malmik*, *magik*, *fésüjrik*, *erdejrik*). A feltételes mód T/1. tárgyas (határozott) paradigma helyén a *-ná/-né* módjel *-nó/-nő* alakban fordul elő (*várnók*, *kérnök*). Az egytagú *-t* végű igék múlt időben rövid alakban használatosak (*süttem*, *köttem*, *vettem*). Megtalálható az elbeszélő múlt, melynek jele *-á/-é* (*hozánk*, *jövénk*, *harangozának*), illetve összetett idejű igealakok is előfordulnak (*jár vala*, *hiszi vala*, *hitták vót*, *kérték vót*).

4.3. A kézdiszéki nyelvváltozat nyelvjárási jellemzői belső nézőpontból

A kisebbségben élő egyes beszélő egyéni nyelvhasználata a standard/regionális standard : vernakuláris kontinuum valamely pontján található, de a különböző nyelvhasználati szinterek változásával hol az előbbi, hol az utóbbi irányába mozdul el. Természetesen az egyének nyelvváltozatának elmozdulási koordinátái nem azonosak. Általánosságban a kisebbségi körülmények között élő beszélők nyelvhasználatára leginkább az jellemző, hogy egyrészt archaikusabb, másrészt jóval nyelvjárásiabb a magyarországiakénál, másfelől az ilyen beszélőnek más a viszonyítása alapja is, ezért kevésbé érzékeli saját nyelvhasználata jellemző jegyeit, annak nyelvjárásiasságát, illetve nyelvi tapasztalatai is eltérnek a magyarországi beszélőkéétől. Ennek a nyelvi tapasztalatnak egyik jellemzője a regionalitás és a zártságból fakadó hiányos köznyelvi, ill. nyelvjárási ismeretek.

Mint láttuk, a Keleti-Kárpátok kanyarulatában elterülő Felső-Háromszéki-medence félkörívben hegyek által szegélyezett. Keleten az Ojtozi-szoroson és a Foksányi-hágón keresztül lehet bejutni Moldvába, északon a Nyerges-tetőn áthaladva közelíthetjük meg a Csíki-medencét, nyugaton pedig kanyargós hegyi út köti össze Bükszáddal és a Szent Anna-tó vidékével. Tulajdonképpen csak déli irányban teljesen nyitott terület. A földrajzi

fekvés jelentősen meghatározta az itt élők nyelvhasználatának alakulását. A kézdíszéki nyelvváltozat abszolút peremhelyzeténél fogva csupán a másik két háromszéki (sepsi- és orbaiszéki), illetve a kászonszéki nyelvváltozatokkal érintkezik közvetlenül. A térségben élő lakosság mobilitása sokáig igen visszafogott volt. A standardtól teljesen elzárt területre leggyakrabban el sem jutottak a nyelvi újítások, hatások. A társadalmi mobilitás tekintetében lényeges áttérés az utóbbi két évtizedben következett be; a kábeltelevízió, a világháló pedig lehetővé tette a gazdag és változatos nyelvi tapasztalatszerzést az itt élők számára is. Itt az ideje tehát, hogy ebben a dinamikus átalakulási, változási folyamatban a pillanatnyi nyelvallapotról, a kézdíszéki nyelvváltozat jellemző jegyeiről belső nézőpontú „helyzetjelentést” készítsünk.

4.3.1. Ismertetőjegyek, standard : nyelvjárás kontinuumbeli koordináták

Abból indulok ki tehát, hogy a határon túli magyar régiók nyelve rétegződésében is eltér az anyaországiétól. Székelyföldön a köznyelv és a kisebb városi települések nyelve is erőteljes táji színezetű, ugyanakkor a transzilván értékek és hagyományok őrzője (vö. PÉNTÉK 1999a: 41-2; 1999b: 49; 2002a: 221). Másfelől több tényező, éspedig: a nyelvi különfejlődés, a standardtól való távolság és a hosszú ideig tartó elzárttság, a rurális berendezkedés, a viszonylag alacsony iskolai képzettség mind hatással lehet arra, hogy az adatközlők saját nyelvváltozatuk jellemző jegyeit nehezen tudják megnevezni, illetve annak nyelvjárásiasságát, táji színezetét kevésbé érzékeljék. Hogy ezen tényezők gátló hatásáról, illetve a nyelvi tudatosság fokáról információt kaphassak, egymásra épülő, az általánostól a konkrét felé közelítő, nyílt kérdések segítségével vizsgáltam.

Elsőként fontos volt annak a tisztázása, hogy a megkérdezettek tudatában a nyelvjárás és standard merev kategóriák-e, vagy olyan kontinuumot képeznek, amelyen elhelyezhetők a különböző régiók nyelvváltozatai, és amelyen belül valamennyi nyelvváltozatra egyrészt mobilitás, másrészt valamely végponthoz való közelítés jellemző. Ezért egyrészt arról érdeklődtem, hogy megítélésük szerint *Magyarországon, illetve a vizsgált településen beszélnek-e nyelvjárásban*, másrészt rákérdeztem az adott beszélőközösség nyelvhasználatának nyelvjárásiassági fokára. Az adatközlők 79,8%-a (n = 356) szerint mind saját falujukban, mind Magyarországon, 6,7% (n = 30) szerint csak a vizsgált térségben, 9,8% (n = 44) szerint kizárólag Magyarországon a mindennapi kommunikációban használják a nyelvjárást, 0,9% (n = 4) szerint pedig mindkét helyen a

standardot beszélnek. Az eredmények azt jelzik, hogy a célcsoport jelentős hányadának tudatában a nyelvjárás : standard nyelvhasználati kontinuumként képződik le, amelyen az elhelyezett kisebbségi és anyaországi nyelvváltozatok egyaránt eltolódhatnak mind a nyelvjárás, mind a normalizált (standard) nyelvváltozat irányába.

A kézdiszéki nyelvjárás elterjedtségét, használatát mérő **Megítélése(d) szerint településeden a lakosság hány százaléka beszél nyelvjárásban?** kérdésre az adatközlők a saját településük beszélőinek nyelvhasználatát a standard : nyelvjárás nyelvhasználati kontinuumban az utóbbihoz közelítik, mivel úgy vélik, hogy (átlag) 68,3%-a a lakosságnak nyelvjárásban beszél. A település megközelíthetősége és lélekszáma összefüggést mutat a nyelvjárásiaság fokának megítélésével. A közigazgatási centrumként működő települések (város, községközpontok) adatközlői saját környezetük beszédét kevésbé tartják nyelvjárásiasnak (átlag 62,6%-a, n = 224 beszél nyelvjárásban), szemben valamely centrumnak alárendelt, de könnyen megközelíthető kistelepülés (átlag 71,6%, n = 132 beszéde nyelvjárásias) vagy közigazgatásilag szintén alárendelt, ugyanakkor nehezen megközelíthető nagy és kistelepülés adatközlőinek véleményével (előbbi esetén 80,8%, n = 32; utóbbi esetén 75,6%, n = 58 beszél nyelvjárásban). A nem és iskolázottság alapján létrehozott részminták közt nincs, a településtípusok szerinti közt szignifikáns az eltérés (egyutas ANOVA alapján $p = 0,002$, $F = 4,421$, $df = 28$). Az adatközlők életkora is befolyásolja a nyelvjárásiaság fokáról való vélekedést. A legifjabb és legidősebb adatközlők csoportja szerint a lakosság nagyobb hányadának (előzőek szerint 69,41%, n = 108; utóbbiak szerint 74,13%, n = 118) beszéde táji színezetű, mint ahogy azt a két középső korcsoportba tartozók állítják (26-39 év közöttiek szerint 62,2%, n = 108; 40-64 közöttiek szerint 66,9%, n = 112). A részminták közt releváns az eltérés ($p = 0,000$, $F = 2,359$, $df = 28$).

Az életkor a nyelvhasználatot meghatározó tényezők egyike. Számtalan vizsgálat kimutatta, hogy a nemzedékek nyelvhasználati közt különbségek érzékelhetők, hogy a nyelvhasználat korfüggő, mivel a beszélők életkoruk változásával párhuzamosan módosítják beszédszokásaikat. Azon közösségekben, amelyek kisebbségi helyzetüknél fogva nyelvjárás vagy regionális köznyelvet beszélnek, kisebb a távolság, a különbség a fiatalok és idősek beszéde között (Kiss 1994: 93-4; 2002a: 194), de ez nem jelenti azt, hogy az ő esetükben az eltéréseket nem kellene számba vennünk. A nemzedékek szerinti nyelvhasználat egybevetése segíthet a nyelvi változásvizsgálatban, hisz a megmutatókozó eltérések jelzik az egyidejű állapotban zajló változásokat. Az életkor-preferenciás

nyelvhasználati különbségek a szókincs tekintetében a legszembetűnőbbek, de megnyilvánulnak az egyes generációk eltérő stílusváltozataiban, a beszédhelyzettől függő nyelvhasználati kívánalmak betartásában, a tiszteletadási formák használatában is (HEGEDŰS 2003: 381-7; KISS 2002a: 95-6; SZŰTS 2002). A felső-háromszéki beszélőközösségen belül a nyelvjárás visszaszorulásának és a köznyelv terjedésének ütemét egyrészt az archaikus tájszavak eltérő életkorban való használatával, ismertségével, másrészt a nemzedékek nyelvhasználati különbségeinek beszélők általi megítélésével vizsgáltam.

A *régi tájszavak használatát* elsősorban az idősök beszédére jellemző sajátosságnak tekintik az adatközlők (szemben GY. BAZSIKA zalai felmérésével 2009: 134): 71,7% (n = 320) szerint kizárólag az öregek használják; 18,2% (n = 81) viszont azon a véleményem van, hogy a fiatalok nyelvhasználatában is megtalálható; 6,3% (n = 28) szerint már senkire sem jellemző; 3,4% (n = 15) pedig azt állítja, mindenki beszédében felbukkan. A diákok hangsúlyozott véleménye (81,9%, n = 59), hogy az archaikus tájszavak csak a 70 év fölöttiek esetén képezik az aktív szókincs részét. Minél magasabban kvalifikált, iskolázott az egyén, annál inkább a tanulókhoz hasonlóan vélekedik. Az életkor csökkenésével nő azok száma, akik kizárólag az idősebb beszélőknek tulajdonítják e szavak alkalmazását. Míg a legidősebbek 21,2%-a (n = 25) szerint a fiatalok nyelvhasználatában is megtalálható, addig a legifjabbaknak csupán 13,9%-a (n = 15) vélekedik hasonlóan. Minél izoláltabb a település, lakói annál inkább úgy érzik, hogy többnyire a nyugdíjas korosztályra, kevésbé a fiatalokra is jellemző az aktív tájszóhasználat. A szociális változók szerinti részminták közti eltérések nem szignifikánsak, csak tendenciaszerűek.

Megállapítható ugyanakkor, hogy kevesebb adatközlő tudott megnevezni a saját vagy az adott település lakóinak beszédében előforduló, jellegzetes helyi tájszót, mint más vidéken használatos (64,1%, n = 286 náluk nem használatos tájszót ismer; 47,1%, n = 210 helyi tájszót ismer). Az adatközlők 42,1%-a (n = 188) nemcsak lokális, hanem más településre jellemző tájszót is fel tud sorolni; 21,9% (n = 98) kizárólag csak másutt; 4,9% (n = 22) pedig csak a saját településén hallott ilyen kifejezést. Egyrészt az iskolázottabbak jobban boldogultak a régióbeli tájszavak megnevezésében, másrészt a diákok és értelmiségiek azok, akiknek több mint fele saját településére jellemzőt is tud mondani. A legidősebb nemzedék mindössze 48,3%-a (n = 57), valamint 41,5%-a (n = 49) képes megnevezni mások, illetve a település lakói által ismert és használt tájszavakat.

Egyfelől tehát az idős nemzedék beszédének velejárója az archaikus tájszóhasználat, másfelől bennük tudatosan legkevésbé e kifejezések lokális jellege, vagyis esetükben a tájszavak a nyelvi/nyelvjárási tudatuk implicit tartományához tartoznak. Míg a fiatalok nem tartják magukra jellemzőnek ezek használatát, addig az értelmiség után közülük ismerik fel és nevezik meg a legtöbben mind a helyi, mind a kistérségi különböző településeinek nyelvhasználóinál észlelt tájszavakat. Az ő esetükben a tájszavak a nyelvi/nyelvjárási tudatuk explicit tartományának részét képezik.

A tájszavak ismertségét és használatát ötfokú Likert-skálával összekötött zárt kérdés segítségével is fölmértem. Az *Ismerem/értem, de nem használom a helyi tájszavakat* kijelentéssel az adatközlők 52%-a (n = 232) teljesen vagy többnyire egyetértett; 29,1% (n = 130) teljesen vagy többnyire elutasította. A szociális változók közül a szülők iskolázottsága bizonyult meghatározó tényezőnek. A variancia-analízis segítségével vizsgált részminták szignifikanciaszintje megfelelő ($p = 0,044$, $F = 2,299$, $df = 5$). Az alacsonyabb iskolázottságú szülők gyerekeire kevésbé érvényes, hogy ismeri, de nem használja a tájszavakat (elemi végzettségű gyermekeinek 49,6%-a, n = 72; nyolc általánost végzettségűeké 46,2%-a, n = 62 teljesen vagy részben ért egyet a kijelentéssel). Az érettségizett és felsőfokú képzésben részesült szülőktől származó adatközlők közel azonos arányban értenek egyet teljesen vagy többnyire a fenti kijelentéssel (líceumot végzettségűek 52,43%-a, n = 43; felsőfokú képzéssel rendelkezők 52,3%, n = 11). A legnagyobb arányban a szakiskolával rendelkező szülők gyerekei érzik magukra jellemzőnek az állítást (68,7%, n = 44). A korcsoportok közül a 26-39 év közöttiek 57,4%-a (n = 62) vallja, hogy passzív szókincsének részét képezik a tájszavak, míg a másik három csoport közel fele vélekedik az előbbiekhöz hasonlóan. Az adatközlő iskolázottsága bár nem eredményez szignifikáns eltéréseket, de jelzi, hogy ez esetben is a közepes iskolázottsággal rendelkezők azok, akik a legnagyobb arányban értenek egyet teljesen vagy többnyire a kijelentéssel (a szakiskolát végzettségűek 53,2%-a, n = 59; a líceumot végzettségűek 55,4%-a, n = 62; míg a többi csoport esetén kevesebb mint fele ért egyet).

Az adatközlők 84,3%-a (n = 376) különbséget észlel a fiatalok és idősek beszéde között, 15,7% (n = 70) viszont az egyes generációk nyelvhasználatát azonosnak találja. Az életkor előrehaladásával csökken azok száma, akik a fiatalok és az idősek beszéde közt eltéréseket tapasztalnak: a 16-25 év közöttiek 95,4%-a (n = 103), a 26-39 év közöttiek 87%-a (n = 94), a 40-64 év közöttiek 82,1%-a (n = 92) és a 65 évnél idősebbek 73,7%-a (n

= 87) szerint szembetűnő a különbség a két nemzedék beszéde közt. Az egyes korcsoportok közti eltérések jelentősek (a khi-négyzet-próba alapján $p = 0,000$).

Nemcsak az életkor, de a társadalmi státusz és a szülők iskolázottsága is meghatározó tényezőnek bizonyult. Minél alacsonyabb iskolázottságú a szülő, gyereke annál kevésbé érzékeli a nyelvhasználatbeli eltéréseket: míg a legkevésbé iskolázott szülők gyerekének 80%-a ($n = 116$), addig a szakosító oktatásban részesültek gyerekének 100%-a ($n = 21$) szerint van különbség a nemzedékek nyelvi megnyilatkozásai között (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,037$). A nyugdíjasok 26,6%-a ($n = 29$) szerint semmiféle eltérés nem tapasztalható, ugyanakkor a társadalmi kvalifikáció emelkedésével párhuzamosan nő azok száma, akik inkongruenciát érzelnek, csökken azok száma, akik azonosnak találják az idősek és fiatalok beszédét (gazdák 80,4%-a, $n = 37$; munkások 85%-a, $n = 68$; nem fizikai dolgozók 86,4%-a, $n = 51$; értelmiségiek 94,2%-a, $n = 49$ szerint lényegesen más a két generáció nyelvhasználata). A társadalmi rétegzettség szerinti minták közt szignifikáns az eltérés ($p = 0,003$).

A városiak 93,8%-a ($n = 30$) az eltérést hangsúlyozza, de a falusiak 83,5%-a ($n = 346$) is hasonlóan vélekedik. Minél kisebb a település, lakói annál hasonlóbbnak látják a különböző nemzedékek nyelvhasználatát (a kistelepülések 19,4%-a, $n = 37$; a nagyobb települések 12,8%-a, $n = 33$); ugyanakkor az alárendelt települések lakói kevésbé érzélik a különbséget szemben a közigazgatási centrumként működő települések lakóival (az alárendelt települések 18,4%-a, $n = 41$; fölérrendeltek 12,9%-a, $n = 29$). A településtípusok szerinti részminták közt az eltérések lényegesek (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,039$). Az etnikailag homogén falvak a különbséget inkább kiemelik, a vegyes lakosúak a hasonlóságot hangsúlyozzák, de ez esetben az eltérés csupán tendenciaszerű. Összességében a vizsgált beszélőközösségre is érvényes, hogy tagjai érzékelik a nemzedékek nyelvhasználata közti másságot, de az eltérés mértékét a legkevésbé a tájszavak aktív használói fogalmazzák meg. Az adatközlők kommentárjai alapján kiderül, a fiatalok nem csupán a szókészletre, hanem a kiejtésre vonatkozó eltérésekre is felfigyelnek, ami gazdagabb, árnyaltabb nyelvről való tudásuknak, nyelvi tudatuk explicit ismerethalmazának is köszönhető.

Az egyéni, nemzedéki nyelvhasználati különbségek ellenére a nyelvváltozat az adott közösség számára az összetartozás, az identitás kifejezője, olyan nyelvi formáció, amely más nyelvváltozatokhoz való viszonyában ragadható meg, ugyanakkor a beszélő egyén vagy csoport azonosságát szimbolizálja (vö. CRYSTAL 2003: 51-2; CSERNICKÓ

2008a: 111; 2009: 411-2; KENESEI 2004: 118; KISS 1990: 61; 1996: 142; 2002b: 141; SÁNDOR 2001: 19-20; TOLCSVAI 1998: 22; 2004: 27; WARDHAUGH 2005: 36). A nyelv területi tagolódásai, a dialektusok használata elárulhatja a beszélő hovatarozását, szülő- vagy lakóhelyét, azt, hogy tagjai számára milyen mértékben presztízssértékű az adott nyelvváltozat. A beszélő nyelvről való tudásának részét képezik a saját nyelvváltozatról való metanyelvi ismeretek. **A *Mi alapján lehet felismerni, másoktól megkülönböztetni a háromszékiek beszédét?*** kérdés segítségével az adatközlők által észlelt, saját nyelvváltozatokra véleményük szerint jellemző jegyeket, sajátosságokat mértem fel. A válaszokat egyrészt aszerint csoportosítottam, hogy általa az adatközlő mennyire konkrétan, tudatosan nevezi meg az adott sajátosságot, másrészt aszerint, hogy mely nyelvi szintre vonatkozó jellemzőt sikerült megragadnia. Az alábbi csoportok születtek (zárójelben az abszolút gyakorisági mutatók):

- fonémaszint:
 1. *a, e, á* magánhangzók sajátos ejtése (133)
 2. általában a magánhangzók mélyebb/nyíltabb ejtése (38)
- a morfémák szintje:
 1. kicsinyítő képzők gyakori használata (43)
 2. archaikus szóhasználat, jellegzetes tájszavak (207)
- mondat- és szövegszint:
 1. egyszerű, érthető természetes szóhasználat és mondat szerkezet (42)
 2. csavaros, tréfás, kétértelmű beszéd, metaforikus szóhasználat (24)
- prozódiai sajátosságok:
 1. hangosabb, élesebb, nyersebb beszéd (114)
 2. a hangsúly és a kiejtés más, hogy miben, nem tudja pontosan (125)
 3. hezitáló, ráérős beszéd, lassúbb beszédritmus (30)
- ösztönösen ismeri fel (81)
- nem érez különbséget (38)

Az alapvető ismertetőjegyeket valóban megnevezték az adatközlők, ugyanakkor a válaszok nagyfokú tudatosságról tanúskodnak. Legnagyobb gyakoriságúak a morfémaszint sajátos jegyei; szembetűnő azonban, hogy viszonylag sokan érzékelték a teljes beszédre vonatkozó (hangerő, hangsúly, beszédritmus) jellemzőket is.

A hangzás, hangképzés kérdésében a nők pontosabb megfigyelőnek bizonyultak: az *a*, *e*, *ú* hangok sajátos ejtését 38,1% (n = 85) észlelte, míg a férfiaknak csupán 21,5%-a (n = 48). Az egyes sajátosságok mutatói alapján a férfiak–nők aránypárja a következő módon alakul: a magánhangzók nyiltabb ejtése 0,72 (n = 16/22); a kicsinyítő képzők használata 0,65 (n = 17/26); tájszavak 0,91 (n = 99/108); egyszerű mondat szerkezet 1,3 (n = 24/18); metaforikus beszéd 0,71 (n = 10/14); a hangsúly és kiejtés valamiben más 1,19 (n = 68/57); hangerő 0,86 (n = 53/61); hezitálás 1 (n = 15/15); nem érzi a különbséget 0,65 (n = 15/23); ösztönösen felismeri 1,38 (n = 47/38). A khi-négyzet-próba alapján a nemek közti eltérések szignifikánsak (p = 0,000).

A különböző korosztályok más-más sajátosság, jellemző jegy iránt fogékonyabbak. A fiatalok pontosabban meg tudják nevezni a nyíltan/zártan ejtett magánhangzókat; az idősebbek észlelik a másként ejtést, de leginkább ösztönösen (implicit tudásuk révén) ismerik fel a háromszéki nyelvváltozatot. Valamennyi korcsoport viszonylag jól boldogul a tájszavak megnevezésében. Bár az idősebbek, a kevésbé iskolázottak a helyi és regionális tájszavakat nem tudják elkülöníteni egymástól, megfogalmazzák a saját és más régiók nyelvváltozata közötti szókincsbeli eltéréseket. Az egyes csoportok részmintái közt szignifikáns eltérések nincsenek.

Az iskolázottság összefüggést mutat néhány nyelvváltozati ismertetőjeggyel. Minél iskolázottabb, annál inkább érzékeli a magánhangzók kiejtési/képzési sajátosságait: az elemi végzettek 17,4%-a (n = 12), a nyolc általánossal rendelkezők 24,1%-a (n = 28), a szakiskolát végzettek 34,2%-a (n = 38), az érettségizettek 36,6%-a (n = 41), a technikummal rendelkezők 38,9%-a (n = 7), az egyetemet végzettek 35%-a (n = 7) nevezi meg a jellegzetesen ejtett három magánhangzót. Az eltérések relevánsak (khi-négyzet-próba alapján p = 0,045). Az iskolázottság emelkedésével párhuzamosan nő azok száma, akik a hezitációra is felfigyelnek; csökken azok száma, akik ösztönösen ismerik fel a háromszéki beszédet, de nem tudnak konkrét ismertetőjegyet megnevezni, vagy nem érzik, hogy különbözne más vidék nyelvváltozatától.

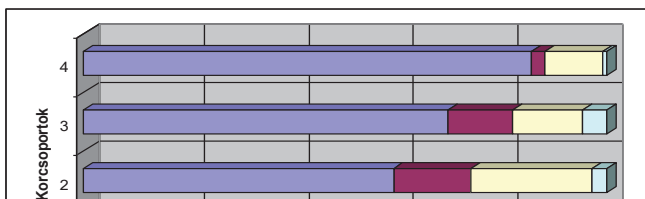
4.3.2. Az egyéni nyelvváltozat jellemzőinek belső megítélése

A nyelvi változatosságnak több eredője és tartománya van. Beszélünk a nyelv, a kommunikációs helyzet szerinti, valamint az egyén szintjén jelentkező nyelvhasználati változatosságról. Ez utóbbi azt jelenti, hogy „minden embernek csak rá jellemző, őt

egyedítő nyelvhasználati sajátosságai is vannak” (KISS 2002a: 59), így nincs két azonos anyanyelvű ember a világon, aki ugyanúgy beszélne ugyanazon helyzetben. A nyelvi tudatosság, a nyelvről való tudás és attitűd meghatározza az egyén saját idiolektusáról való vélekedését is. Az egyéni nyelvhasználat belső megítélését vizsgálva abból indulok ki, hogy a beszélő nemcsak a közösségi, de egyéni nyelvváltozatát is el tudja helyezni a standard : nyelvjárás nyelvhasználati kontinuumban, tehát nem csupán anyanyelvjárása, hanem egyéni nyelvhasználatára jellemzőinek megragadására is képes. Nyilván ez függ a beszélőre jellemző nyelvi/nyelvjárási tudat explicit-implicit ismerethalmazainak arányától, a nyelvi érzékenységtől, a különböző szociális tényezőktől (pl. életkor, iskolázottság vö. KISS 2003b: 210-6). Az egyéni megnyilatkozás nyelvjárásiassági fokának felismerésén túl fontos annak a vizsgálata is, hogy a beszélő mennyire vállalja fel ezen sajátos jegyeket, idiolektusát anyanyelvjárásához vagy a standardhoz érzi-e hasonlóbbnak, és megállapításai mennyire tudatosak.

Az adatközlők 65%-a (n = 290) saját nyelvváltozatát teljes mértékben nyelvjárásnak tekinti, 14,1% (n = 63) szerint kissé, illetve néha nyelvjárásias a beszéde; 18,6% (n = 83) pedig úgy véli, hogy a köznyelvet beszéli; 2,2% (n = 10) nem tudta megítélni, hová helyezze saját nyelvhasználatát a kontinuumon. Ez utóbbiak leginkább férfiak (n = 8). A nemek szerinti részminták közt nincs lényeges eltérés, közel azonos számban vélik csak kissé (férfiak 13,5%, n = 30; nők 14,8%, n = 33) vagy egyáltalán nem nyelvjárásiasnak (férfiak 17,9%, n = 40; nők 19,3%, n = 43) a beszédüket, 65%-uk pedig (mindkét esetben n = 145) felvállalja, hogy csak a helyi vagy a regionális dialektusban beszél. Az életkor szerinti részminták között szignifikáns eltérések tapasztalhatók (khi-négyzet-próba alapján p = 0,000). A fiatalok 43,5%-ával (n = 47) szemben a legidősebbek 85,6%-a (n = 101) úgy ítéli meg, hogy a nyelvjárási nyelvváltozatot beszéli. Az előbbiek 17,8%-a (n = 30) a nyelvjárást időnként vagy visszafogottabb mértékben, 17,8% pedig egyáltalán nem (helyette a regionális köznyelvet) használja. Bár az egyes korcsoportok tagjai eltérően vélekednek saját nyelvhasználatuk nyelvjárásiasságáról, a két középső nemzedék – bevallása szerint – közel azonos arányban rendelkezik nyelvjárási kompetenciával. Az alábbi grafikon szemléletesen bemutatja az egyes korcsoportokra jellemző állításokat.

18. ábra: A saját nyelvváltozat megítélése

1- 16-25 év közöttiek, 2- 26-39 év közöttiek, 3- 40-64 év közöttiek, 4- 65 évnél idősebbek

■- nyelvjárásban beszél, ■- kissé/néha nyelvjárási beszéde, ■- köznyelvet használ, ■-nem tudja megítélni

Az egyéni nyelvhasználat nyelvjárásiasságának megítélése összefügg az adatközlő iskolázottságával. Általános törvényszerűségként megfogalmazható, hogy minél iskolázottabb az adatközlő, saját beszédét annál kevésbé tartja nyelvjárásiának. Míg az elemivel rendelkezők 82,6%-a (n = 57), a nyolc általánossal rendelkezők 72,4%-a (n = 84) szerint ő maga nyelvjárásban beszél, addig a szakiskolát végzettek 57,7%-a (n = 64), az érettségizettek 55,4%-a (n = 62), a diplomások 45%-a (n = 9) cselekszik hasonlóan. Ez utóbbiak 25%-a (n = 5) a nyelvjárás alkalmankénti használatát tartja önmagára jellemzőnek. A részminták közti eltérések szignifikánsak (χ^2 -próba alapján $p = 0,010$).

A szülő iskolázottsága is mérvadó abban, hogy az adatközlő saját nyelvhasználatát a standard : nyelvjárás kontinuumán hová közelíti. Az alacsonyan képzett szülők gyerekeire jellemzőbb, hogy kizárólag nyelvjárási regiszterrel rendelkeznek (elemi iskolát végzett szülők gyerekeinek 79,3%-a, n = 115; 8 általánost végzetten 72,4%-a, n = 97), a magasabban képzettek gyerekeire meg az, hogy kettősnyelvűek, alkalmanként nyelvjárásra váltanak, vagy ilyen elemekkel színezik beszédüket (szakiskolát végzett szülők gyerekeinek 60,9%-a, n = 39; líceumot végzetten 40,2%-a, n = 33; felsőfokú képzésben részesültek 28,6%-a, n = 6), illetve a standardot használják (szakiskolát végzett szülők gyerekeinek 23,4%-a, n = 15; líceumot végzetten 25,6%-a, n = 21; technikumot és főiskolát végzetten 52,3%-a, n = 11). Az egyes csoportok közti eltérések szignifikánsak (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,000$).

A foglalkozás szintén befolyásolja az egyéni nyelvhasználat megítélését. A nyugdíjasok – bevallásuk szerint – elsősorban a helyi dialektust használják (86,2% mindig, n = 94; 2,8% időközönként, n = 39). A legkevésbé a diákok vélekednek úgy, hogy beszédük nyelvjárási (43,1%, n = 31 általában mindig, 27,8%, n = 20 csak néha vált nyelvjárásra, 29,2%, n = 21 a köznyelvet beszéli), ami természetes is, hisz az iskolai oktatás az emelkedett változatot várja el tőlük (vö. KISS 2002a: 92; PÉNTEK 2004: 33-6),

de az értelmiségi és vezető rétegnek is csupán fele ($n = 26$) véli úgy, hogy a vernakulárist beszéli, 30,8% ($n = 16$) pedig a közmagyart használja. A társadalom aktív tagjain belül a munkásokra jellemző leginkább (20%, $n = 16$) a nyelvjárás alkalmoszerű használata, őket viszont az értelmiségiek csoportja követi (19,2%, $n = 10$), legkevésbé a gazdákról mondható el, hogy csak kissé nyelvjárásias a beszédük (6,5%, $n = 3$). A kvalifikációs szerinti részminták közt jelentősek a különbségek (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,000$).

A település fekvése, lélekszáma és közigazgatási státusa összefüggést mutat a lakók nyelvhasználatával. Az urbánus környezetben élőknek csupán 43,8%-a ($n = 14$) érzi nyelvjárásiasnak saját beszédét, szemben a falusiak 66,6%-ával ($n = 276$), de a községközpontokban élő, vernakulárist használó adatközlők száma is kevesebb (60,9%, $n = 117$), mint a közigazgatásilag alárendelt településeken (71,6%, $n = 159$). Minél kisebb a település lélekszáma, lakói annál inkább csak nyelvjárásban beszélnek: az ezernél több lakosú településeken a megkérdezettek 60,5%-a ($n = 155$), míg a kistelepüléseken 71% ($n = 135$) a helyi dialektusban kommunikál.

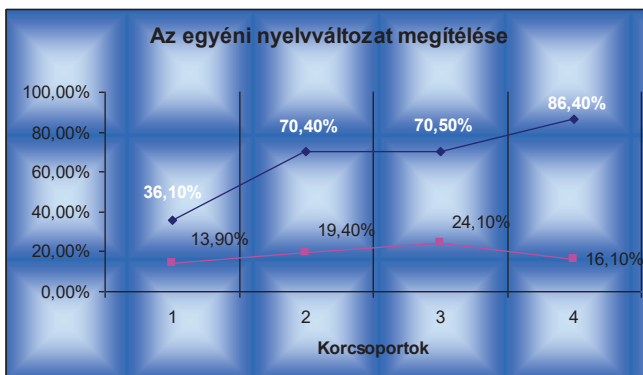
A vegyes, illetve homogén etnikai összetétel szerint az egyes településekre eltérő sajátosságok jellemzőek: a színmagyar települések adatközlőinek 66,8%-a ($n = 255$), a vegyes etnikumúak 54,7%-a ($n = 35$) csak a nyelvjárás; előbbieik 17%-a ($n = 65$), utóbbiak 28,1%-a ($n = 18$) megítélése szerint csak a standardot (esetünkben a regionális köznyelvet) beszéli. Az etnikai összetétel nem, a lélekszám és a település fekvése szembevető eltéréseket eredményez a részminták között (χ^2 -próba alapján $p = 0,022$).

Az egyéni nyelvhasználat sajátos jegyeinek pontosabb megragadása érdekében ötfokú Likert-skálával összekapcsolt kijelentéseket is alkalmaztam. Egyfelől arra kerestem a választ, hogy az adatközlők szerint a helyi vernakuláris saját egyéni beszédükben mely nyelvi szinteken (kiejtés, szóhasználat, mondatalkotás) és milyen erősséggel van jelen; másfelől azt vizsgáltam, hogy a beszélők egyéni nyelvváltozatukat mennyire érzik a magyarországihoz hasonlóknak. E kijelentéssorok segítségével egyrészt árnyaltabb képet kaphatunk arról, hogy a beszélők saját, egyéni nyelvhasználatukat hová lokalizálják a helyi (nyelvjárás) : magyarországi (sztenderd) nyelvváltozat kontinuumában, másrészt arról, hogy mely nyelvi szinten érzik legszembevetőbbnek, legnagyobbnak a távolságot a saját egyéni, a helyi és a magyarországi nyelvváltozatok között. A továbbiakban a magyarországi nyelvváltozat kifejezést a standardhoz erőteljesen közelítő (tág értelemben vele szinonim) nyelvváltozat fogalmaként használom.

Az adatközlők 66,4%-a (n = 296) teljesen vagy részben elfogadja, hogy egyéni nyelvváltozata megegyezik a helyi nyelvváltozattal; 70,4% (n = 314) a kiejtését, 74% (n = 330) pedig a szóhasználatát teljesen vagy többnyire a helyi beszélőkével azonosnak találja. Ezzel szemben az adatközlőknek 18,4%-a (n = 82) vélekedik úgy, hogy beszéde teljesen vagy többnyire megegyezik a magyarországiak beszédével; 12,8% (n = 57) szerint a kiejtése, 39,2% (n = 175) szerint pedig a szóhasználat (teljesen vagy többnyire) azonos az utóbbiakéval. Az egyéni nyelvhasználat a mondatalkotás tekintetében áll legközelebb a közmagyarhoz: az adatközlők 54%-a (n = 241) ért egyet teljesen vagy részben azzal, hogy ugyanúgy alkotja meg mondatait, mint a magyarországi beszélők, míg csupán 22,6% (n = 101) vélekedik hasonlóan a hangsúly, hanglejtés hasonlósága tekintetében is.

Az életkor a vélemények megoszlását döntően meghatározza. Az alábbi grafikon szemléletesen megmutatja az egyes korcsoportok közti véleménykülönbségeket, ugyanakkor rávilágít a korlétra szerinti véleményváltozások irányára is.

19. ábra: Az egyéni nyelvváltozat hasonlósága a magyarországi és helyi nyelvváltozattal a teljesen vagy többnyire egyetért válaszok alapján

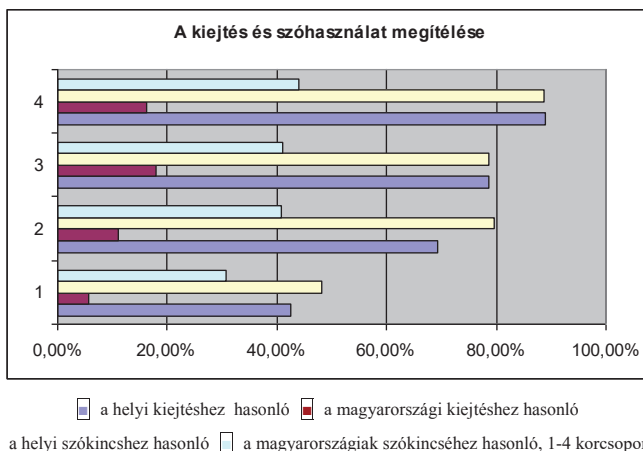
— a helyi nyelvhasználathoz hasonlóság — a magyarországi nyelvhasználathoz hasonlóság

A 16-25 év közöttiek egyéni nyelvváltozatukat a legkevésbé tekintik a helyi, illetve az anyaországi nyelvváltozathoz hasonlóknak. A korlétra n fölfelé haladva a másik három korcsoport lényegesen közelebb érzi saját nyelvváltozatát a helyi beszélőkéhez, de csökken a két középső nemzedék esetén a távolság az anyaországi és egyéni nyelvváltozat között is. A legidősebbek legnagyobb mértékben tartják úgy, hogy beszédük teljesen

azonos a közösségük nyelvhasználatával, de az ifjakknál többen vannak azon a véleményen, hogy ez az anyaországi beszédhez is hasonló. A grafikon adatai rávilágítanak arra, hogy a fiatalok egyfelől a saját, a magyarországi és lokális nyelvváltozatok közti különbségeket jelentősebbnek vélik a többi nemzedéknél, másfelől a standard : nyelvjárás nyelvhasználat kontinuumában az anyaországi és a helyi nyelvváltozatot egymástól is távolabbra helyezik a többiekénél, túlbecülik a köztük lévő eltéréseket. A életkor szerinti részminták közt az eltérések relevánsak (egyutas ANOVA alapján $p = 0,000$, $f = 25,067$, $df = 3$).

Kiejtés és szókincs tekintetében a fiataloknak is nagyobb hányada van azon a véleményen, hogy egyéni nyelvváltozata hasonló a helyi beszélőkéhez, de jóval visszafogottabb valamennyi korcsoporton belül azoknak a száma, akik ezt a hasonlóságot az anyaországi kiejtésre is vonatkoztatják. Valamennyi korcsoport esetén a magyarországi és az egyéni nyelvváltozat a szóhasználat tekintetében áll legközelebb egymáshoz.

20. ábra: Teljesen vagy többnyire egyetért, hogy kiejtése/szóhasználata megegyezik a helyi/magyarországi beszélőkével

A fenti ábra alapján kirajzolódna az egyes korcsoportok véleménykülönbségei. Az életkorok szerinti eltérések mind a szóhasználatbeli, mind a kiejtésbeli hasonlóság tekintetében szignifikánsak (variancia-analízis alapján a szóhasználatra vonatkozóan $p = 0,000$, $F = 25,706$, $df = 3$; a kiejtésre vonatkozóan $p = 0,000$, $F = 721,496$, $df = 3$).

Az egyéni és helyi nyelvhasználat közti hasonlóság összefügg az adatközlő iskolázottságával. Minél alacsonyabban iskolázott az adott személy, annál hasonlóbbnak érzi saját és környezete beszédét a kiejtés, a szóhasználat, illetve általában a teljes beszéd szempontjából. Ez alkalommal is az egyes csoportokat illetően a szóhasználatbeli hasonlóságok mutatói a legnagyobbak. A részben vagy teljesen egyetért válaszok alapján a felsőfokú végzettséggel rendelkezőknél nem élesebbek a kiejtés, szóhasználat relatív mutatóinak egymáshoz viszonyított különbségei, mint a legalacsonyabban iskolázottak részmintái közöttiek. Az elemi képzéssel rendelkezők 88,4%-a ($n = 61$) egyéni nyelvhasználatát általában, 91,3%-a ($n = 63$) a kiejtését, 89,9% ($n = 62$) pedig szóhasználatát érzi hasonlóknak a helyi nyelvváltozathoz; az egyetemi vagy főiskolai diplomával rendelkezők fele ($n = 10$) összességében, 55% ($n = 11$) kiejtésében, 45% ($n = 9$) szóhasználatában véli a helyiek beszédéhez közelinek a sajátját. Az elemi és egyetemet végzett adatközlők az egyéni és helyi nyelvváltozatokat a kiejtés szempontjából érzik leginkább kongruensnek, míg a többi csoport a szókincsbeli, szóhasználatbeli egyezést a kiejtésnél kissé hangsúlyosabbnak gondolja. A teljes beszédre vonatkozó hasonlóság valamennyi csoport esetén a legalacsonyabb, illetve az iskolázottság szintjének emelkedésével csökken. Az egyes részminták közti eltérések szignifikánsak (egyutas ANOVA alapján $p = 0,000$, $F = 7,591$, $df = 5$).

A település fekvése, lélekszáma, közigazgatási státusza, valamint etnikai összetétele befolyásolja az adatközlő vélekedését saját nyelvváltozatának mind a helyi, mind a magyarországi nyelvváltozathoz való hasonlósága megítélésében. Minél nagyobb településről származik az egyén, annál inkább úgy érzi, különbözik egyéni nyelvhasználatát a közösségitől. A városiak 50%-a ($n = 16$), a nagyobb falvak 66,5%-a ($n = 149$), a kistelepülések 68,9%-a ($n = 131$) tartja teljesen vagy többnyire hasonlóknak saját beszédét a település többi lakójához. Az elszigetelt fekvésű falvak adatközlői a hasonlóságot erőteljesebbnek gondolják a nem izolált települések adatközlőinél mind a teljes beszéd (nem izolált 64,6%-a, $n = 232$; izolált falvak 71,1%-a, $n = 64$ szerint teljesen vagy többnyire hasonló saját beszédük a helyi nyelvhasználatához), mind a kiejtés (nem izoláltak 69,1%, $n = 246$; izoláltak 74,4%, $n = 67$), illetve a szóhasználat (előbbieik 73%, $n = 260$; utóbbiak 77,7%, $n = 60$) tekintetében. A lélekszám és a földrajzi fekvés szerinti településtípusok részmintái közt az eltérések lényegesek általában a beszéd (egyutas ANOVA alapján $p = 0,001$, $F = 5,095$, $df = 4$) és a kiejtés ($p = 0,013$, $F = 3,217$, $df = 4$) tekintetében, ám a szókincsbeli hasonlóság a szignifikanciaszint alatt marad.

A városiak 25%-a (n = 8) szókincsét és nyelvhasználatát általában, 28,1%-a (n = 9) pedig kiejtését a standardnak tekintett vagy ahhoz nagyon közeli magyarországi nyelvhasználattal teljesen vagy többnyire azonosnak találja. A falusiak 17,8%-a (n = 74) összességében a teljes beszéd, 42,7% (n = 177) a szóhasználat, 11,6% (n = 48) pedig a kiejtés tekintetében vélekedik a városiakhoz hasonlóan. Míg a városiak a kiejtésbeli hasonlóságot tartják a legjelentősebb sajátosságnak, addig a falusiak a szóhasználatbeli. Minél kisebb a település, lakói annál kisebbnek vélik az egyéni és az anyaországi nyelvhasználat közötti szókincsbeli eltérést: a városiak 25%-a (n = 8), a nagyobb falvak 39,6%-a (n = 88) és a kistelepülések 46,8%-a (n = 89) szerint teljesen vagy többnyire megegyezik szóhasználatuk a magyarországi beszélőkével. A kiejtés szempontjából módosul a sorrend. A városiak 28,1%-a (n = 9), a nagy települések 7,6%-a (n = 17), a kistelepülések lakóinak 16,3%-a (n = 31) tekinti kiejtését a magyarországgal teljesen vagy részben megegyezőnek. Az etnikailag homogén falvak lakóinak 19,4%-a (n = 66) a beszédét általában, 13,6%-a (n = 52) a kiejtését standardnak mondja, míg a vegyes lakosú falvak 12,5%-a (n = 8), illetve 7,8%-a (n = 5) vélekedik az előbbiekhöz hasonlóan. A magyarországi beszéddel való hasonlóság megítélésének településtípusok szerinti részmintái közt szignifikánsak az eltérések mind a teljes beszéd (lélekszám szerinti településtípusokra vonatkoztatva $p = 0,007$, $F = 3,608$, $df = 4$; etnikai összetétel szerinti településtípusokra vonatkozóan $p = 0,011$, $F = 6,463$, $df = 1$), mind a kiejtés (lélekszám szerinti településtípusok esetén $p = 0,001$, $F = 4,559$, $df = 4$; etnikai összetétel esetén $p = 0,005$, $F = 7,882$, $df = 1$) és szóhasználat (lélekszám szerinti településtípusokra nézve $p = 0,000$, $F = 9,200$, $df = 4$; etnikai összetételre nézve $p = 0,02$, $F = 4,649$, $df = 1$) tekintetében.

Az egyéni és magyarországi nyelvváltozatok megegyezésének megítélését az adatközlő neme is meghatározza. A teljes és részben egyetért válaszok alapján elmondható, hogy a férfiak beszédüket általában, a nők leginkább csak kiejtésüket érzik közelebbinek az anyaországiéhoz. Ha a férfi-nő aránypárt a teljes és részben egyetért válaszok alapján nézzük, a következőképpen írhatók le az egyes változók: összességében véve beszéde olyan, mint a magyarországi beszélőké 1,64 (n = 51/31), kiejtésük megegyezik 0,90 (n = 28/31). Mindkét változóra nézve a nemek szerinti részminták közt lényeges különbségek vannak (a teljes beszédre vonatkozóan $p = 0,003$, $F = 8,804$, $df = 1$; kiejtésre nézve $p = 0,013$, $F = 6,198$, $df = 1$).

Összegzésként megállapítható tehát: a felső-háromszéki beszélőközösség tagjai egyéni nyelvváltozatukat többnyire nyelvjárásiaknak tekintik; bevallásuk szerint elsősorban a fiatalabb nemzedék, a magasabban képzettek és kvalifikáltak rendelkeznek a nyelvjárási regiszter mellett köznyelvi/regionális köznyelvi kompetenciával; saját egyéni nyelvhasználatukat beszélőközösségük nyelvhasználatához közelebb, az anyaországitól/standardtól távolabb helyezik el; ugyanakkor megítélésük alapján a közmagyart jelképező anyaországi és a nyelvjárást jelképező helyi beszéd közti „távolság” (eltérés) is változik annak függvényében, hogy az egyéni nyelvhasználatot milyen szempontok alapján kell a beszélőnek az egyes nyelvváltozatokkal összevetnie. Szóhasználat tekintetében a legnagyobb a megfelelés a helyi és magyarországi (közmagyar) nyelvváltozatok között, mert ez esetben éri a beszélő a legnagyobb mértékben azt, hogy egyéni nyelvhasználatát mindkét nyelvváltozathoz jelentősen közelít; kiejtés szempontjából a legnagyobb a távolság nem csupán az anyaországi és egyéni, hanem a helyi és a magyarországi (standard) nyelvhasználat között is, mert ez utóbbi esetben a beszélő saját nyelvhasználatát mindkét végponttól távolabbra helyezi, mint az előző szempont esetén.

A hasonlóságokat és különbségeket nyelvi szintek szerint vizsgálva megállapítható, hogy: a közmagyar és a nyelvjárást, esetünkben a magyarországi és a helyi nyelvváltozat közt legnagyobb a hasonlóság a mondat szintjén (pontosabban a mondat megalkotása, felépítése tekintetében), ezt követi a morfémaszint, ezen belül is a szóhasználati hasonlóság. A csökkenő tendencia folytatódik a hangsúlyozásbeli egyezés tekintetében, és végül a fonémaszinten észlelhetők a legnagyobb eltérések az egyes hangok képzésében, kiejtésében, realizációjában. A felső-háromszéki nyelvváltozat jellemző jegyeinek megragadásakor mégsem a fonémaszintre, hanem a szókincsre vonatkozó sajátosságokat nevezte meg a legtöbb adatközlő, mivel az előbbi magasabb fokú nyelvi tudatosságot, gazdagabb metanyelvi tudást igényel, különösen, ha az adatközlőtől elvárják a másként ejtett hang(ok) megnevezését is.

4.3.3. Az egyéni nyelvváltozat mozgása a standard : nyelvjárást kontinuumán

A továbbiakban a kistrégyi adatközlőinek kódváltási szokásait vizsgálom meg, azt, hogy a térség lakói egyáltalán hajlandók-e nyelvváltozatok közötti váltásra; kikkel való kommunikációjukban, milyen beszédhelyzetekben használják az azonnyelvi változatokat

(normalizált változatok – regionális köznyelv; területi változatok – háromszéki nyelvjárás, kézdiszéki nyelvváltozat/”tájszólás”), azaz milyen szociológiai és szociokulturális tényezők befolyásolják a kódváltást; illetve ez milyen beszédhelyzetekben, illetve nyelvhasználati színtereken következik be.

A nyelvet vagy a nyelv egy változatát kódnak is nevezhetjük; ennek alapján kódváltásnak az azonnyelvi változatok, illetve két vagy több nyelv egyazon beszédaktuson belüli váltakozó használatát nevezzük (GROSJEAN 1982: 145; KISS 2002a: 210), tehát egyrészt a kettősnyelvűség, másrészt a kétnyelvűség fogalmi társulnak hozzá. Az azonnyelvi kódváltás nem csupán arról árulkodik, hogy a beszélő az adott nyelv változatait milyen mértékben ismeri és váltogatja a különböző beszédhelyzetekben, hanem arról is, hogy milyennek akar látszani mások szemében, mennyire vállal szolidaritást az adott csoporttal (vö. LANGMAN 2002: 147-8; WARDHAUGH 2005: 98). Másfelől a kétnyelvűek kódváltása bár „nem felelős a nyelvcsereért” (vö. MARKU 2009: 378), mivel ennek mindig társadalmi, politikai, azaz nyelven kívüli okai vannak, jelentős információkat szolgáltat a közösség nyelvi attitűdjéről és szokásairól; egy kisebbségi közösségen belül pedig az anyanyelv jövője múlhat a nyelvhasználók nyelvi tudatosságán, nyelvi/nyelvjárási attitűdjén (lásd BARTHA 1999: 123-6; KISS 1990: 61; 2000: 193; 2003b: 251-2; 2004: 233; KOZÍK 2004b: 93; LUKÁCS 2009: 331; PÉNTÉK 2003a: 33; SÁNDOR 1995: 135). Ezért a beszélőközösség nyelvhasználat-vizsgálatának érintenie kell az adott közösség kódváltási szokásait is. Ebben a fejezetben csupán a nyelvváltozatok közti váltás kérdéskörét járom körül.

A nyelvváltoztatváltás feltétele a kettősnyelvűség. Lanstyák szerint „két viszonylag önállóan tekintett nyelvváltozat – leginkább a standard és valamilyen helyi nyelvjárás – ismeretét és a beszédhelyzet követelményeinek megfelelő, rendszeres használatát” kell kettősnyelvűségen érteni (LANSTYÁK 2002: 140); Szépe (1985: 269) diglottikusnak nevezi azon nyelvjárási környezetből köznyelvi környezetbe lépőket, akik mindkét nyelvváltozatot beszélnek; Kiss (2002a: 232; 2002b: 139) pedig a funkcióelkülönülés alapján különbözteti meg kettősnyelvűség két formáját. Jelen dolgozatban kettősnyelvűnek nevezett nyelvi készségen azt értem, hogy a beszélő a vernakuláris nyelv használatát a társas környezet szabályai szerint váltja egy standardabb, vagy ahhoz közelebb álló változatra; kódváltásnak pedig minden olyan a nyelvjárás : standard nyelvváltozat kontinuumán való elmozdulást tekintek, amelyet a beszélőnek a társas környezet

szabályaihoz való tudatos igazodása vált ki, illetve amelyet a beszélő maga is saját familiáris nyelvhasználatához viszonyítva annak érez.

A kódváltás több tényező együttes hatásától függ, amelyek közül hangsúlyos: az egyén nyelvi kompetenciája, a beszédhelyzet, maga a beszédpartner és vele való kapcsolat jellege; ugyanakkor a különböző szociális változók mentén eltérések tapasztalhatók az egyes csoportok között. Éppen ezért törekedtem arra, hogy a vizsgált beszélőközösség tagjainak kódváltási szokásait különböző referenciacsoportok szerint két különböző környezetben vizsgáljam meg: egyrészt az egyén szűk életterén, azaz saját településén belül, másrészt az onnan való kimozdulása esetén. Elsőként az adatközlők lakóhelyén belüli nyelvhasználatát, a nyelvváltoztatási szokásait mutatom be a független változók részmintáinak összehasonlításával.

A mi esetünkben az adatközlő neme nincs lényeges befolyással a nyelvváltozatok közti váltásra. Míg a nők saját lakóhelyükön belül nagyobb arányban hajlamosak nyelvjárásban beszélni az öregekkel, illetve mindazokkal, akiknek nyelvhasználatát nyelvjárásianak ítélik, addig a férfiak kevésbé kötik feltételhez a kódváltást, és a nőknél sokkal hajlandóbbak arra, hogy mindenkivel a nyelvjárásias változatot alkalmazzák. A részminták közt azonban nincs szignifikáns eltérés. Összességében – bevallásos alapon – az adatközlők 19,1%-a (n = 85) mindig a regionális köznyelvi változatot használja; 9,4% (n = 42) kizárólag családi környezetben; 15,5% (n = 69) csak a település idős tagjaival; 7,4% (n = 33) a falu valamennyi lakójával; 10,1% (n = 45) minden nyelvjárásban beszélővel, valamint 38,6% (n = 172) mindenkivel nyelvjárásban beszél. Ebből tehát arra következtethetünk, hogy – a saját megítélés alapján – a célcsoport tagjainak 57,6%-a (n = 257) kizárólag egyetlen nyelvváltozat ismerőjeként, míg 42,3% (n = 189) kettősnyelvűként viselkedik általában a saját lakóhelyén belüli hétköznapi kommunikációban.

Igen eltérőek az életkor szerinti adatok. A fiatalok közel egyharmada (27,8%, n = 30) kizárólag a standardot beszéli; több mint egyharmada csupán a privát-familiáris/informális beszédhelyzetben – vagy csak a családban, vagy csak idős falubeliekkel való kommunikációban – kísérli meg a kódváltást; 12% (n = 13) minden nyelvjárásban beszélő, 12% (n = 13) pedig valamennyi beszédpartner esetén anyanyelvjárását használja. Minél idősebb az adatközlő, annál inkább valamennyi beszédpartnerrel a vernakuláris változatot alkalmazza: vagy azért, mert csak nyelvjárási kompetenciával rendelkezik, vagy azért, mert erőteljes a közösség iránti szolidaritása (16-

25 év közöttiek 13%-a, n = 14; 26-39 évesek 33,3%-a, n = 36; 40-64 évesek 45,5%-a, n = 51; az idősek 60,2%-a, n = 71 mindenkivel nyelvjárásban vált szót). Másfelől az életkor csökkenésével a nyelvjárás nyilvános szférabeli használata csökken, színtere a privát szféra irányába tolódik azáltal, hogy szűkül a környezeten (településen) belüli valamennyi beszédpartnerre és beszédhelyzetre kiterjedő vernakuláris kommunikáció. Az első két korcsoportra jellemző leginkább a gyakori és beszédpartnertől vagy szituációtól függő nyelvváltoztatás (1. csoport 59,2%-a, n = 64; 2. csoport 42,6%-a, n = 46 bizonyos esetekben/helyzetekben beszél nyelvjárásban), a másik két korcsoport nagyobb hányada kiterjeszti a nyelvjárás használatát a közéleten belül a hétköznapi szintér alsó fokára (pl. munkahely, helyi hivatal), illetve a beszédpartnerek szélesebb körére (3. csoport 41%-a esetén, n = 46 a nyelvváltozatok közti váltás megtörténik a privát-familiáris szintéren, 45,5%-a esetén azonban nincs kódváltás a településen belüli kommunikációban; 4. csoport 27,9%, n = 33 informális szintéren kódot vált, 60,2%-ra, n = 71 nem jellemző a saját életterén belüli kódváltás). Az eltérések szignifikánsak a részminták között (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,000$).

Az iskolázottság is befolyásolhatja, hogy az adatközlő mennyire vállalja a nyilvánosság fokának emelkedésével is a nyelvjárásban való megnyilatkozást. Minél iskolázottabb az illető, annál inkább vagy csak családi környezetben, vagy csak nyelvjárási beszélővel kommunikál nyelvjárásban, ugyanakkor az elemi iskolát végzettek 60,9%-a (n = 42), az általános iskolát végzettek 38,8%-a (n = 45), a szakiskolát végzettek 35,1%-a (n = 39), az érettségizettek 30,4%-a (n = 34), a felsőfokú végzettséggel rendelkezők 20%-a (n = 4) mindenkivel nyelvjárásban beszél. Az eltérések ezúttal nem relevánsak, csupán tendenciaszerűek, szemben a foglalkozás alapú részmintákkal (ez utóbbi esetben a khi-négyzet-próba alapján $p = 0,000$). Az értelmiség és a vezető réteg 30,8%-a (n = 16) a hétköznapi szintereken mindig a nyelvjárást, de ugyanennyi kizárólag a standard nyelvváltozatot használja. Bevállásuk alapján, bár az otthoni intim szférában csupán 3,8%, (n = 2) beszél nyelvjárásban, egynegyedük a falusi környezetben élő, illetve az idősekkel való kommunikációjában hajlandó nyelvjárásra váltani (15,4%, n = 8 csak öregekkel; 9,6%, n = 5 csak a falubeliekkel; ugyanennyi a csak nyelvjárási beszélőkkel társalagva). A gazdák azok, akik egyfelől a közéleti szintér legalsó fokán, másfelől csak családi környezetben többnyire a regionális dialektust használják (előbbi esetben 41,3%, n = 19; utóbbiban 19,6%, n = 9). A diákok egynegyede (n = 18) kizárólag öregekkel; 11,1%-a (n = 8) kizárólag otthon; 12,5% (n = 9) csak nyelvjárási beszélővel vált maga is

nyelvjárásias nyelvváltozatra. A munkások közel azonos arányban beszélnek nyelvjárásban az idősebbekkel (15%, $n = 12$), a nyelvjárásban beszélővel (15%, $n = 12$), illetve csak a családban (11,2%, $n = 9$); 37,5% ($n = 30$) pedig a közélet legalacsonyabb fokán is (munkahelyi és hivatali alkalmazottakkal) ezt használja.

A település lélekszáma, fekvése is meghatározó tényező. A lélekszám csökkenésével, valamint az izoláltság erősödésével csökken a saját térségen belüli (regionális) köznyelvet beszélők száma (város 28,1%, $n = 9$; községközpont 22,9%, $n = 44$; kistelepülés 14,2%, $n = 27$; elzárt nagyobb település 15,6%, $n = 5$; elzárt kistelepülés 12,1%, $n = 7$), de a nyelvjárást pusztán a családban használók száma is (város 12,5%, $n = 4$; községközpont 10,9%, $n = 21$; kistelepülés 6,3%, $n = 12$; izolált nagyobb település 12,5%, $n = 5$; izolált kistelepülés 8,6%, $n = 5$), ugyanakkor nő a nyelvjárás használati színterének nyilvánossági foka azáltal, hogy a vernakuláris használata kiterjed általában a település beszélőközösségének valamennyi tagjára (város 28,1%, $n = 9$; községközpont 34,9%, $n = 67$; alárendelt település 43,1%, $n = 82$; elszigetelt nagyobb település 43,8%, $n = 14$; elszigetelt kistelepülés 48,2%, $n = 28$ általában mindenkivel a településen belül nyelvjárásban kommunikál). A településtípusok szerinti részminták közt lényegesek a különbségek (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,017$).

Ha a beszélő elhagyni kényszerül saját települését (városba megy, a kézdívársárhelyiek esetén, ha a megyeközpontba megy), inkább rákényszerül a kódváltásra, mivel a nyelvhasználati színter nyilvánossági foka tovább emelkedik, ugyanakkor módosul a beszédpartnerrel való kapcsolat jellege is. Ilyen esetben az adatközlőknek átlag 50,2%-a ($n = 224$) igyekszik (regionális) standard nyelvváltozatban beszélni, vagy ahhoz közelíteni nyelvhasználatát. Míg a beszélők 38,6%-a ($n = 172$) a saját lakóhelyén mindenkivel nyelvjárásban kommunikál, a település elhagyásával kódot vált, megnövelve ezáltal a kódváltók számát (42,3%-ról 50,2%-ra, arányaiban tehát 189/224).

Az életkor azonban meghatározza az adatközlők kódváltási szokásait. Az eltérések szignifikánsak (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,000$). Mivel a fiatalok elsősorban saját településükön belül is a standardot választották, a közvetlen környezetből való kimozdulás esetében a tényleges kódváltók az idősebbek: minél idősebb korcsoport tagja az adatközlő, annál inkább jellemző rá, hogy városon, hivatalos helyen emelkedettebb a nyelvhasználat. Míg a fiatalok 23,1%-a ($n = 25$) törekszik a választékosabb nyelvhasználatra, addig a 26-39 éve közöttiek 50%-a ($n = 54$), a 40-64 év közöttiek 59,8%-a ($n = 67$) és a legidősebbek 64,4%-a ($n = 76$) cselekszik hozzájuk hasonlóan.

Hogy ez a választékosabb nyelvhasználat, maga a nyelvátváltás egyéneknél pontosan mit jelent, milyen mértékű, és a nyelvhasználat mely szintjein következik be, arról a kérdőív alapján nincs mód észrevételeket tenni. Az állandó, illetve az empirikus kutatás során tett megfigyeléseim alapján azonban valamelyest körvonalazódott, hogy: a legidősebb és legalacsonyabban szocializáltak számára az emelkedett kódra váltás azonos néhány jellegzetes helyi tájszó köznyelvre való felcserélésével, udvarias megszólítással, de korántsem terjed ki a kiejtésre is; szinte valamennyi kézdíszéki beszélő standard (regionális köznyelvi) nyelvátváltata elsősorban a kiejtésben – a jellegzetes felsőháromszékiek fonémarealizációk által – megőrzi, „átmenti” a helyi nyelvátváltat táji színezetét. Összességében tehát az egyes csoportok nyelvjárási nyelvátváltatának standardra váltása eltérő mértékű közeledést jelent az emelkedettebb nyelvhasználatához, azaz a regionális köznyelvhez, de ezen elmozdulás koordinátáinak részletes vizsgálata egy újabb kutatás tárgya lehet.

Az iskolázottság befolyásolhatja a nyelvátváltat megválasztását. Minél iskolázottabb a beszélő, annál kevésbé vált kódot a nyelvhasználati szintér nyilvánossági fokának emelkedésével. A legalacsonyabban képzettek 69,6%-a ($n = 48$); az általános és szakiskolát végzettek 47,4%-a ($n = 55$), illetve 45,9%-a ($n = 51$); az érettségizettek 44,6%-a ($n = 50$); míg a felsőfokú képzésben részesültek 35%-a ($n = 7$) figyel beszédére, törekszik formális nyelvhasználatra, ha számára ismeretlen közegbe, városi emberek közé kerül. Az iskolázottság szerinti részminták különbségei is jelentősek ($p = 0,000$), akárcsak a kvalifikálás szerinti (ez utóbbi esetben a $p = 0,000$). Az inaktív társadalmi rétegbe tartozók (a diákok kivételével) több mint 60%-a (nyugdíjasok 63,3%, $n = 69$; munkanélküliek 60,7%-a, $n = 17$) megpróbálja kerülni a nyelvjárást, ha el kell hagynia saját települését. Az aktív társadalom tagjainak relatív gyakorisági mutatói azt jelzik, hogy a megszokott, mindennapi életér elhagyásával valamennyien szinte azonos arányban töreksenek a tudatos megnyilatkozásra, a köznyelvi normák betartására; legszembetűnőbb adat ez alkalommal a munkásokra jellemző, mivel 58,8% ($n = 46$) próbálkozik a nyelvátváltatással, de a gazdák 47,8%-a ($n = 22$), a nem fizikai dolgozók 47,5%-a ($n = 25$) és a vezető réteg 50%-a ($n = 26$) is hozzájuk hasonlóan viselkedik. Nincs éles eltérés a különböző településtípusok lakói közt, a városiak és falusiak közel azonos arányban (átlag 46%-ban) kísérik meg az emelkedettebb nyelvhasználatot, ha „hivatalos személlyel” kell szót váltaniuk.

A Kikkel való beszédében törekszik a választékosabb nyelvhasználatra/kerüli a nyelvjárást? nyílt kérdés segítségével azt követtem nyomon, hogy a kommunikáció helyszínének megváltozásán túl az adatközlők a beszédpartner mely jellemzőit tekintik a nyelvhasználatot leginkább befolyásoló tényezőnek, illetve ezen meghatározó tényezők milyen összefüggést mutatnak a különböző szociális változókkal. Az eredmények azt jelzik, hogy:

(1) A beszédpartnerrel való kapcsolat jellege bizonyult a legfontosabb tényezőnek (összesítve 80%, n = 357). Ezen belül a következő megoszlásokkal találkozunk: 31,6% (n = 141) idegen emberrel, 29,6% (n = 132) magyarországi beszélővel, 18,8% (n = 84) pedig munkatársaival is választékosabban beszél, mint egyébként családi körben szokott.

(2) Az adatközlők jelentős hányada (61,4,1%, n = 274) számára a beszédpartner státusa, a köztük kirajzolódó hierarchikus viszony is a nyelvhasználatot lényegesen befolyásoló tényező. Az adatközlők 44,8%-a (n = 200) elsősorban bíróságon, hivatalban dolgozó személyekkel, 16,6% (n = 74) pedig főnökével való kommunikációjában törekszik a szebb, árnyaltabb megnyilatkozásra.

(3) A beszédpartner iskolázottsága, műveltségi szintje is lehet hatással az egyén nyelvhasználatára, 43,3%-a az adatközlőknek (n = 193) az intellektuelekkel igyekszik választékosan beszélni.

(4) A megkérdezettek 24,7%-a (n = 110) számára nincs olyan személy, akivel kivételezne, nagyobb gonddal és odafigyeléssel kommunikálna; 7,2% (n = 32) pedig a beszédpartner értelmi szintjétől vagy státuszától függetlenül mindig választékos.

A nők 46,2%-a (n = 103) az értelmiséggel, 35%-a idegennel, 32,3%-a anyaországi magyarral kommunikálva kontrollálja beszédét; míg a férfiak a nőknél jobban figyelnek megnyilatkozásaikra a munkahelyükön (20,6%, n = 46), illetve a főnökükkel (18,4%, n = 41) való társalgásban. A nemek szerinti eltérések csekélyek, az életkor szerinti az azonban szignifikánsak (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,000$) bizonyos kommunikációs partnerre nézve. A 16-26 év közöttiek 70,4%-a (n = 76) választékosan próbál beszélni, ha képzett emberrel kell szóba állnia; 45,4 % (n = 49) idegennel, 43,5% (n = 47) pedig magyarországgal szemben is ugyanígy jár el. Az életkor növekedésével csökken azok száma, akik adnak arra, hogyan beszéljenek a társadalom vezetőivel és intellektusával (1. korcsoport 70,4%-a, n = 76; 2. korcsoport 38%-a, n = 41; 3. korcsoport 33,9%-a, n = 38; 4. korcsoport 32,2%-a, n = 38), ugyanakkor minél fiatalabb a beszélő, annál tudatosabb nyelvhasználónak bizonyul a munkahelyén/iskolában is (1. csoport 48,1%, n = 52; 2.

csoport 12%, n = 13; 3. csoport 7,1%, n = 8). Mivel az ifjúság jelentős része diák, és tőlük a tanítási-tanulási folyamatban a standard használatot várják el (vö. PÉNTEK 2004: 37), nem véletlen, hogy a tanórán közel fele a megkérdezetteknek választékosságra törekszik (megegyezően LUKÁCS felméréseivel 2009: 334). Ezáltal jóval felülműlják a náluk idősebb generációkat a munkahelyen való emelkedettebb nyelvhasználatban. Az ifjúság az idegenekkel és a magyarországiakkal való kommunikációjában egyaránt a leg tudatosabb beszélőnek bizonyul (választékosságra törekszik az 1. korcsoport 45,4%-a, n = 49, a 2. korcsoport 29,6%-a, n = 32; a 3. korcsoport 25%-a, n = 28; a 4. korcsoport 27,1%-a, n = 32, ha idegennel; 1. korcsoport 43,5%-a, n = 47, 2. korcsoport 31,5%-a, n = 34; 3. korcsoport 21,4%-a, n = 24; 4. korcsoport 22,9%-a, n = 27, ha magyarországi beszélővel társalog). Minél idősebb az adatközlő, annál inkább mindenkivel egyformán beszél, azaz kevésbé törekszik saját nyelvváltozatának a standard irányába való „elmozdítására” (az 1. korcsoport 5,6%-a, n = 6; a 2. korcsoport 19,4%-a, n = 21; a 3. korcsoport 30,4%-a, n = 34; a 4. korcsoport 41,5%-a, n = 49 nem vált kódot).

Míg tehát a kommunikáció helyének/helyszínének megváltozása maga után vonja a legidősebb nemzedék tagjainak a standard(abb) nyelvhasználatra való törekvését, addig a beszédpartner a választékosságra törekvéstüket gyengébben motiválja. A fiatalabb korcsoportok kódváltási, nyelvhasználati szokásaiban elsősorban személyiség-, az idősebb nemzedék tagjai pedig beszédhelyzet- vagy helyszínorientáltak. Ez utóbbiakat elsősorban a megszokott, mindennapi környezet megváltozása determinálja egyéni nyelvváltozatuk szabályozására, az emelkedettebb változat használatára.

Az iskolázottság mérvadó lehet az egyes beszédpartnerrel való kommunikációban. Általános törvényszerűségként megfogalmazható: az iskolázottság emelkedésével nő azok száma, akik az értelmiséggel, a magyarországi beszélővel, illetve a munkahelyükön választékosabban beszélnek; csökken azok száma, akik egyrészt mindenkivel, másrészt senkivel sem törekszenek nyelvhasználatuk bizonyos fokú standardizációjára. Az egyetemet és főiskolát végzetteket leszámítva megállapítható az is, hogy az iskolázottság fokának emelkedése maga után vonja azok számának a növekedését is, akik a hivatalnoki réteggel is tudatosabb beszélőnek bizonyulnak (elemi végzettek 30,4%-a, n = 21; általánost végzettek 41,4%-a, n = 48; szakiskolával rendelkezők 52,3%-a, n = 58; liceumot végzettek 50,9%-a, n = 57, míg az egyetemet végzettek csupán 35%-a, n = 67). A diplomások 50%-a (n = 10) az értelmiséggel, 40%-a (n = 8) a magyarországival, 35%-a (n = 7) a munkahelyén és 15%-a (n = 3) a főnökével beszél választékosabban. A

középkispolát végzetek fele másként próbálja kifejezni magát, ha hivatalos közegbe kerül, de csak 12,5% (n = 14), illetve 21,4% (n = 24) viselkedik hasonlóan a munkahelyen vagy a főnök jelenlétében. Az iskolázottság szerinti részminták között szignifikánsak az eltérések (az értelmiséggel való beszélgetés esetén $p = 0,017$; a munkahelyi kommunikációra vonatkozóan $p = 0,004$; a hivatalos személlyel való társalgás esetén $p = 0,043$, a mindenkivel egyformán választékosan beszélés esetén $p = 0,026$).

A társadalmi státusz szerinti megoszlások az iskolázottsági részmintákkal mutatnak hasonlóságot. A kvalifikáció emelkedésével nő azok száma, akik főleg az értelmiséggel, idegennel, magyarszággal másként beszélnek. Míg azonban a hivatali szféra dolgozóival a gazdák több mint fele (52,2%-a, n = 24) törekszik a választékosságra, a munkásoknak csupán 38,8%-a (n = 31), illetve a nem fizikai dolgozók 44,1%-a (n = 26) jár el hasonlóan. Ez utóbbi kommunikációs helyzetre vonatkozó részminták közt a különbség nem releváns.

Sokkal szembetűnőbb és lényegesebb eltérések tapasztalhatók az egyes településtípusok közt, mint az iskolázottság esetén: míg a városiak csupán 25%-a (n = 8), addig a községközpontban élők 41,1%-a (n = 79), a könnyen megközelíthető kistélepülés lakóinak 42,2%-a (n = 56), az elszigetelt nagyobb település 53,1%-a (n = 17), az izolált kistélepülés 56,9%-a (n = 33) törekszik a választékosságra, ha értelmiségivel kommunikál. Minél kisebb és minél elszigeteltebb település lakója az adatközlő, annál tudatosabb beszélővé válik, ha művelt emberrel kell szót váltania. A részminták közötti eltérések jelentősek (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,034$). Ezzel szemben az elszigeteltség csökkenti a választékosságra való törekvést a főnökkel való kommunikációban: a városiak 15,6% (n = 5), a községközpontban élők 20,3%-a (n = 39), az alárendelt település 18,2%-a (n = 24), az elszigetelt kis falvak 10,3%-a (n = 6) figyel beszédére munkahelyén, ha fölérendeltjével beszél.

Összességében elmondható, hogy a nyelvhasználati szintér nyilvánossági fokának emelkedése maga után vonja a nyelvjárás visszaszorulását, a regionális köznyelv térnyerését. A beszédpartner társadalmi státusza, iskolázottsága, élettere meghatározó tényezőnek bizonyult a regionális köznyelv használata szempontjából. Azok a beszélők, akik saját tágabb környezetükben (lakóhely) nyelvjárásban beszélnek, leginkább rákényszerülnek arra, hogy nyilvános beszédhelyzetekben köznyelvre váltsanak. Az alacsonyabban iskolázottak, kvalifikáltak és az idősebb korcsoportba tartozók számára a nyelvjárás jóval szélesebb körben használatos, mint az iskolázottak, a magasabb

társadalmi státusszal rendelkezők vagy a fiatalok esetén. Bevallásos alapon az előbbieket leggyakrabban a nyilvános társadalmi és közéleti színtereken, ugyanakkor lakóhelyük elhagyásával a számukra kevésbé otthonos kommunikációs helyszíneken, az utóbbiak már a privát szférán belül is – az intim szféra kivételével – a familiáris kommunikáció eszközeit, a nyelvjárást az emelkedettebb változatra váltják.

A privát : nyilvános nyelvhasználati színterek kontinuumában a köznyelvre váltás az egyes részcsoportok (pl. iskolázottsági, életkori, foglalkozási, lakóhelyi) esetén eltérő szinten vagy pontban következik be. Minél fiatalabb, iskolázottabb és magasabb kvalifikációjú az egyén, annál biztosabb, hogy már a privát szférán, illetve saját életterén (település) belül is (regionális) köznyelvet használ, vagy afelé tolódik nyelvhasználata; minél idősebb vagy alacsonyabb iskolázottságú, a nyilvánosság annál magasabb fokán, a megszokott életter elhagyásával hajlandó familiáris nyelvváltozatát valamelyest a standard irányába elmozdítani. Megállapítható ugyanakkor, hogy az egyes (életkori, iskolázottsági, kvalifikáció szerinti) csoportok tagjainak kódváltási szokásait a beszédpartner és a kommunikáció helye nem egyformán befolyásolja, illetve maga a kódváltás sem egyenlő mértékben valósul meg. Az egyes beszélők kódváltásai során alkalmazott nyelvváltozatok eltérő koordinátákkal jellemezhetők, a nyelvjárás : standard kontinuumán különböző intervallumon belül mozognak, vagyis a két nyelvváltozatot (nyelvjárási és regionális köznyelvi) reprezentáló koordináták közt a távolság egyénenként eltérő. Leginkább az idős generáció esetén feltételezhetünk csekély „távolságot” a kétféle nyelvváltozat között, mivel egyrészt alacsony szocializáltságuk, másrészt csekély köznyelvi kompetenciájuk, harmadrészt nyelvi tudatosságuk, nyelvről való tudásuk alacsony foka megakadályoz(hat)ta a beszédpartnerhez és beszédhelyzethez igazodó funkcionális-szituatív kettősnyelvűségük kialakulását. Ne feledjük, ez az a nemzedék, amely a kommunista időszak nyelvi nevelésében részesült, és legkevésbé volt lehetősége a közmagyar elsajátítására. Másrészt inaktív társadalmi státusuk miatt is az ő nyelvhasználati szokásaik eltérnek az ifjabb nemzedékbe tartozó beszélőkéitől. Ugyanakkor nem szabad szem elől tévesztenünk azt sem, hogy felméréseink egyéni belátásokon, megítéléseken alapszanak, amelyeket igen sok tényező befolyásol. Az, hogy mindezek az adatközlői meglátások, állítások milyen mértékben felelnek meg a valóságnak, jelen felmérés alapján nem dönthető el.

4.4. A saját (helyi) nyelvváltozat pozicionálása

Kisebbségi helyzetben a regionális köznyelvi és nyelvjárási formák beszédhelyzet szerinti váltogatása nem annyira szigorú szabályok szerint működik, mint a magyarországi beszélők esetén. Az „engedékenység” elsősorban a kényszerhelyzetből fakad, ugyanis a standard által sokáig fedetlenül hagyott külső régiók lemaradtak, szétfeljődtek, még ma is többszörös nyelvi hátránnyal küzdenek. Ilyen körülmények között a nyelvjárás nyilvánosabb színtereken való használatát a beszélőközösség jelentős hányada nem kifogásolja; sőt a nyelvjárás pozitív funkcióiban megerősödik, ha egy szűkebb beszélőközösség számára az azonosulásnak és a közösségvállalásnak az eszközévé és szimbólumává válik (vö. CSERNICKSKÓ 2009: 409; 2008b: 161; KISS 1994: 90). Ez esetben a nyelvjárásra kívülről ráakasztott megbélyegző jegy (stigma) nem, de presztízse megerősítést kap. A rejtett presztízis implikálja, hogy a beszélőközösség saját nyelvváltozatát mások fölé helyezze, azoknál szebbnek, kifejezőbbnek tartsa (vö. GÖNCZ 1999a; KARMACSI 2009: 416). Sokat elárul tehát egy nyelvváltozat presztízisértékéről annak pozicionálása.

A tényleges pozíció megtalálása érdekében fontos, hogy az adott nyelvváltozat helyzetét minél több nyelvváltozathoz való viszonyában, minél árnyaltabb skálán vizsgáljuk meg. Ezért elsőként a magyarországi és erdélyi nyelvváltozatok tetszésindexét mértem föl. A beszélőközösség megítélése szerint a ***Hol beszélnek szebben: Magyarországon vagy Erdélyben?*** kérdésre 22,4% (n = 100) az anyaországit, 77,1% (n = 344) az erdélyit preferálta, 0,4% (n = 2) szerint pedig nem lehet egymás fölé helyezni egyiket sem, egyformán szépek. A nők nagyobb hányadának tetszik a magyarországi (25,6%, n = 57), mint a férfiaknak (19,3%, n = 43). Ez utóbbiak 80,3%-a (n = 179) az erdélyit véli szebbnek, szemben a nők 74%-ával (n = 165). A nemek szerinti eltérések nem szignifikánsak, az életkor szerintiék viszont azok (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,005$). Az életkor előrehaladtával nő azok száma, akik a kisebbségi nyelvváltozatot szebbnek tekintik a magyarországinál. A 16-25 év közöttiek 66,7%-a (n = 72) az erdélyit, 31,5%-a (n = 34) a magyarországit pozicionálja magasabbra, tehát a két részminta aránypárja 2,11 (n = 72/34). Ez az arány a következőképpen módosul az egyes korcsoportoknál: 26-39 év közöttiek 2,72 (n = 79/29), 40-64 év közöttiek 5,58 (n = 95/17), a 65 évnél idősebeknél pedig 4,9 (n = 98/20). Anyanyelvjárásukkal szemben legelfogultabbak a 3. korcsoport tagjai. Tehát egyrészt a két idősebb korosztály véleménye közelít arányaiban egymáshoz,

másrészt a két fiatalabb korcsoporté, akiknek közel egyharmada a magyarországi változatot preferálja.

Az alacsonyan iskolázottak, illetve a felsőfokú képzettségűek nagyobb arányban kedvelik saját nyelvváltozatukat a közepesen iskolázottaknál. Ugyanez tapasztalható a foglalkozások szerinti csoportok részmintái esetében is. Az értelmiségi és vezető réteg 80,8%-a (n = 42), valamint a gazdák 80,4%-a (n = 37) az erdélyit a magyarországi főlé helyezi, míg a munkások 73,8%-a (n = 59) vélekedik hozzájuk hasonlóan. Sem az iskolázottság, sem a kvalifikáció nem eredményez azonban releváns eltéréseket az egyes csoportok között.

Az izolált településeken élők közül többen (85,5%, n = 77) találják szebbnek saját nyelvváltozatukat, mint a főutak mentén elterülő falvak lakói (75%, n = 267), de sem a település lélekszáma, fekvése, sem etnikai összetétele nem eredményez lényeges különbséget. A nyelvváltozat preferenciája csupán életkorfüggő a vizsgált beszélőközösségben.

A beszélőközösség nyelvi tudatosságát, metanyelvi tudását vizsgálva, érdemesnek találtam rákérdezni azon indokokra, amelyekre döntéseiket alapozták. Ezekből az érvekből világosan kiderül, hogy az adatközlők mit tartanak értéknek, követendőnek. Mindkét nyelvváltozat (erdélyi, magyarországi) minősítése a nyelvváltozat értékének, helyességének leírásától a teljes elutasításig terjed; ugyanakkor a beszélők nyelvi értékítéletét az „összehasonlító, elfogadó-jóváhagyó, elítélő” magatartástípus jellemzi (I. RAJSLI kategorizációját, 2004: 149). Válaszaikat legtöbbször alaposan indokolták. A magyarországi nyelvhasználat szimpatizálók csoportjában (n = 100) összesen 180 nyelvi adat született. Ezek felsorolását csökkenő sorrendben ismertetem:

- nem használnak tájszavakat (70): „Magyarországon köznyelven beszélnek”; „Nem beszélnek tájszólásban, mint mi”; „Szebb, tisztább a beszéd, mert köznyelven beszélnek”; „Az ottani tájszólástól mentesebb a beszédük.”
- szebb a kiejtésük, választékosabb és gazdagabb a szókincsük (60): „Jobban ki tudják fejezni magukat, szebben, helyesebben beszélnek”; „Érthetőbb, magyarosabb a beszédük”; „Tudatosabb, ezért helyesebb a nyelvhasználatuk”
- az erdélyi magyarokhoz viszonyítva kevesebb idegen szót használnak (36): „Az ő beszédük nincs tele román szavakkal”; „Nem keverik a nyelvet, mint mi”; „Mi sok román szót átveszünk”; „Az ő beszédük tisztább, mert nincs benne csak

magyar szó”; „Hát mi elég sok olyan szót használunk, amit ők nem értenek meg, mert románul van.”

- természetes, nem elferdített, igazi magyar (14): „Hol máshol beszélhetnének igazán szépen magyarul, ha nem Magyarországon?”; „Magyarország a magyar nyelv központja”; „Ott gyönyörűség hallani a beszédet, mert nincs elcsavarva, szép”

Az erdélyi nyelvhasználat szépségét összesen 512 nyelvi adat támasztja alá:

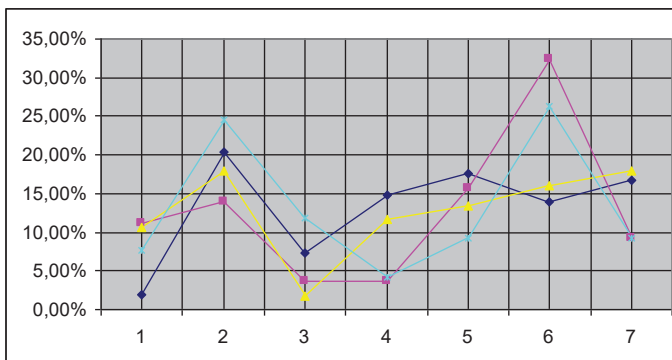
- az erdélyiek beszéde szebb, érthetőbb, természetesebb (184), mert: „Nincs eltörve a nyelvük”, „Szebben és érthetőbben formálják a hangokat”, „Tisztán ejtik ki a szavakat”, „Nem csavarják ki a beszédüket”, „Nem affektálnak a kiejtésben, hogy alig lehessen megérteni”, „Nem törik el a beszédet, se nem selypeskednek”, „Nem urizálnak, bőcsködnek”, hanem „Tisztábban, egyszerűbben, magyarosabban beszélnek”; a kiejtés szebb, helyesebb és érthetőbb, ugyanis: a hangsúly, hanglejtés: „magyarosabb, nem kántáló”, „nem éneklő”, „természetesebb”, „a fülemnek jobban tetszik”, a beszédtempó lassúbb: „Mi ráérősebben beszélünk”, „Érthetőbben hangsúlyozunk, és lassabban beszélünk”, gazdagabb a hangállományunk: „Megtartottuk az e hang kétféle ejtését”, „A mi beszédünk színesebb, hiszen az e-t sem egyféleképpen ejtjük.”
- az erdélyiek szókincse szebb (116), mivel: „Kevesebb idegen szót használnak”, „Mínyá-mínyá a magyarországit meg sem es értsük”, „Nincs benne annyi szleng”, „Tisztább maradt, nem keverünk sok idegen szót belé”, „Mi vigyázunk jobban arra, hogy essze ne keveredjen a románnal, ők viszont sok német szót használnak.”
- az erdélyiek beszéde szebb (111), hiszen: „Ezt beszélem én is”, „Mindenki a sajátját tartja a legszebbnek”, „Cigány is a maga lovát dicséri”, „Ez a miénk”, „Ezt tanultuk meg szüleinktől, ezt kell megtanítsuk gyermekeinknek”, „Nem szabad szégyellni, sőt büszkén kell így beszélni, mert ez a mi beszédünk, és csak a miénk”, „Nem lenne szép, ha a sajátunkat lenéznők, s másokét irigyelnők”, „Ez az a beszéd, amit ránk hagytak, mi meg az utánunk következőkre.”
- az erdélyiek beszéde szebb (101), mert: „Ősibb”, „Ez őrtzi a hagyományt”, „Találunk benne szinte kövületnek mondható régi szavakat, amik más vidéken élők beszédéből már rég kiveszett”, „Eredetibb, izgalmasabb”, „Tájszólásosabb, ezért érdekesebb”, „Különlegesebb csengésű”, „Ennek van íze”, „Ez az igazi, ősi magyar beszéd”, „Ez a valóságos beszéd, mert régi, nem sokat változott.”

Tapasztalhattuk, egyrészt a nyelvi attitűd összetevőinek (l. Kiss 2002a: 135) a felsorolt érvekből való kibontakozását, másrészt azt, hogy az indoklások alapján túlsúlyban a tárgyi tudás, az előismeret szolgált, valamint azt is, hogy felértékelődött a nyelvjárásnak „társadalmijegy-szerepköre” (Kiss 2001: 5; 2004: 237). A beszélőközösség pozitívan viszonyul saját régiója nyelvhasználatához, olyan nyelvi/nyelvjárási alapú, erős lokális identitástudattal rendelkezik, amely magába foglalja a nyelvőrzés és nyelvtadás feladatát is. Az adatközlők az erdélyi nyelvhasználatban felbukkanó interferenciajelenségeket, szókölcsonzéseket alábecsülik, elfogadhatóbbnak tartják, mint az anyaországi magyar nyelvbe bekerülő idegen nyelvi elemeket (megegyezően LUKÁCS székelyföldi középiskolások körében végzett kutatási eredményeivel, 2007: 60).

Az erdélyi régión belül az egyes nyelvváltozatok pozicionálását nyílt, illetve ötfokú Likert-skálával összekötött zárt kérdések segítségével vizsgáltam. A nyílt kérdésre adott válaszok alapján a legkedveltebbnek a marosszéki nyelvváltozat bizonyult: az adatközlők 22,2%-a (n = 99) ezt emeli az összes többi fölé. A marosszékit közvetlen a háromszéki követi (19,5%, n = 86 ezt preferálja, de ezen kívül még 6,3%, n = 28 kizárólag a felső-háromszékit tartja a legszebbnek), majd az udvarhelyszéki (13,9%, n = 62), illetve a kolozsvári (13,2%, n = 59), valamint a csíkszéki (8,5%, n = 38). Alacsony a tetszési indexe a Nagyvárad környéki nyelvváltozatnak (3,4%, n = 15), illetve a gyergyószékinék (1,8%, n = 8), ugyanakkor 7,84%-a (n = 35) a megkérdezetteknek kisebb régiókra, térségekre bontás nélkül, magát a székelyföldi nyelvváltozatot tartja a legszebbnek.

Az egyes térségek nyelvváltozatának preferenciáját befolyásolja a beszélő életkora. A legifjabbak 20,4%-a (n = 22) a háromszékit, 17,6%-a (n = 19) az udvarhelyszékit, 14,8%-a (n = 16) pedig a csíkszékit tartja a legszebbnek. A 26-39 év közöttiek harmada (32,4%, n = 35) a marosszékit emeli a többi fölé, 15,7%-a (n = 17) az udvarhelyszékit, 13,9%-a (n = 15) viszont a saját nyelvváltozatát véli a legértékesebbnek. A 40-64 év közöttiek 17,9%-a a Kolozsvár környéki nyelvváltozatot, ugyanennyi pedig a háromszékit preferálja. A legidősebb korcsoport 26,3%-a (n = 31) a marosszékit, 24,6%-a (n = 29) pedig a saját nyelvváltozatát tekinti az összes közül a legszebbnek. A felső-háromszékit legnagyobb arányban a legidősebbek kedvelik (11,9%, n = 14), a váradit a 3. korcsoport tagjai (4,5%, n = 5), általában a székelyföldit a 26-64 közöttiek két csoportja (átlag 10,9%, n = 24), míg a legfiatalabbak 4,6%-a (n = 5) szerint valamennyi egyformán szép. Az életkor szerinti részminták közt az eltérések szignifikánsak (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,000$). Az egyes korcsoportok véleményének megoszlását az alábbi ábra szemlélteti.

21. ábra: Nyelvváltozatok preferáltsága korcsoportok szerint

1-Székelyföld, 2-Háromszék, 3-Kézdiszék, 4-Csíkszék, 5-Udvarhelyszék, 6-Marosszék, 7-Kolozsvár
 ◆ 16-24 év közöttiek, ■ 26-39 év közöttiek ▲ 40-64 év közöttiek ✕ 65 évnél idősebb

Az adatközlő foglalkozása is befolyásolja a nyelvváltozatokról való vélekedést. A nyugdíjasok, diákok, munkások, valamint a munkanélküliek legnagyobb hányada (előbbi egynegyede, utóbbi három egyötöde) saját nyelvváltozatukat másokénál különbnek tartják. A gazdák egyharmada a marosszékit, egyötöde pedig a háromszékit véli a legszebbnek. Az értelmiség egynegyede a marosszéki nyelvváltozatot kedveli, egyötöde pedig a kolozsvárit tekinti a mások fölött állónak. A társadalmi státusz emelkedésével növekszik azok száma, akik Maros- és Udvarhelyszék, valamint Kolozsvár és környékének nyelvváltozatát a sajátjukénál kiemelkedőbbnek mondják. A diákok véleménye a legegyszerűsebben oszlik meg e négy nyelvváltozat közt: közel egyötöde kedveli a háromszékit, 18,1%-a ($n = 13$) a csíkit, ugyanennyi az udvarhelyit és a Kolozsvár környékit. Közülük senki sem választja azonban a gyergyóit, sem a nagyváradit, de a nagy régióbelit (székelyföldit) sem. A kvalifikáció szerinti preferenciák között az eltérések jelentősek (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,014$).

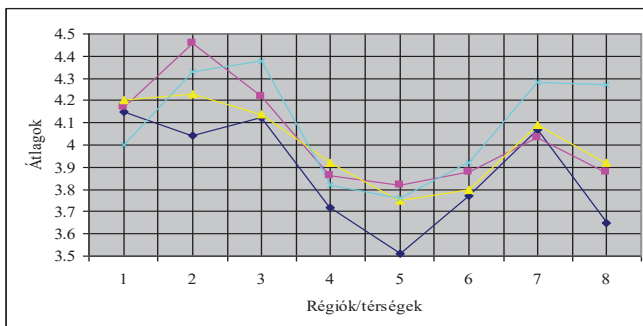
Az iskolázottság szerinti válaszok azt jelzik, hogy minél iskolázottabb az egyén, annál kevésbé kedveli saját nyelvváltozatát, és voksol inkább a marosszékre, illetve kolozsvárra. Az eltérések ezúttal nem szignifikánsak, ám a település fekvése, lélekszáma és közigazgatási státusza alapján létrehozott részminták közöttiek azok (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,000$). A falusiak 19,5%-a ($n = 81$) állítja a háromszéki nyelvváltozatot a

többi fölé, míg a városiak 15,6%-a (n = 5) vélekedik hozzájuk hasonlóan. Ez utóbbiak 25%-a (n = 8) saját kistérségi nyelvújítását tekinti a legszebbnek. A központi fekvésű falvak 24,7%-a (n = 80) a marosszékit preferálja az izolált falvak 14,4%-ával (n = 13) szemben. Az izolált nagyobb falvak 28,1%-a a csíkszékit, egynegyede pedig a marosszékit tartja a legszebbnek; míg az elszigetelt kistelepülések 25,9%-a (n = 15) a kolozsvárit, 24,1%-a (n = 14) pedig a háromszéki nyelvújítást kedveli.

Az erdélyi nyelvújítások egymáshoz viszonyított értékelését Likert-skálával összekötött zárt kérdés segítségével is fölmértem, hogy pontosabb, árnyaltabb képet kapjak elsősorban a beszélőközösségnek a saját nyelvújításához való viszonyulásáról, az egyes nyelvújítási nyelvújítások tetszésindexéről, illetve arról is, hogy a beszélőközösség saját nyelvújításához való viszonyulása, értékítélete miképpen módosul, ha más erdélyi nyelvújításokkal kell a sajátját összevetnie. **Az 5 és 1 közötti számokkal pontozza, hogy Ön szerint Erdély kisebb régióiban milyen mértékben beszélnek szépen!** (5 = nagyon szép, 1 = egyáltalán nem szép) kérdés segítségével vizsgáltam meg a felső-háromszéki kistérségben, valamint a saját településen beszélt nyelvújításoknak az erdélyi nyelvújításokhoz viszonyított pozicionálását. Az átlagok alapján a marosszéki nyelvújítás vezet (4,26), ezt követi a háromszéki (4,22) és az udvarhelyszéki (4,13), a Nagyvárad környéki (3,84), a Kolozsvár környéki (3,83), végül pedig a gyergyószéki (3,71).

Az adatközlők a felső-háromszéki és a saját településükön beszélt nyelvújítást – szépség tekintetében – az udvarhelyszéki és a nagyvárad közét helyezik (előbbieknél átlag: 4,12; 3,94). Némek szerint nincs releváns eltérés, ám a többi szociális változó (életkor, iskolázottság, státusz) összefügg a fenti változóval. Minél idősebb korosztályba tartozik az adatközlő, annál inkább felértékeli mind a felső-háromszéki, mind saját települése nyelvhasználatát (egyutas ANOVA alapján $p = 0,000$, $F = 8,459$, $df = 3$).

22. ábra: Nyelvújítások értékelése/pozicionálása korcsoportok szerint

◆- 16-24 év közöttiek, ■- 26-39 év közöttiek ▲- 40-64 év közöttiek ×- 65 évnél idősebbek
 1-Udvarhelyszék, 2-Marosszék, 3-Háromszék, 4-Kolozsvár, 5- Gyergyószék, 6-Nagyvárad,
 7-Felső-Háromszék, 8- Saját település

Az iskolázottság szerinti részminták a szülőfalu nyelvváltozatának szépsége tekintetében különböznek szignifikánsan ($p = 0,021$, $F = 2,690$, $df = 5$). A legkevésbé és a leginkább iskolázottak saját településük nyelvhasználatát szebbnek nyilvánítyák, mint a szakiskolával vagy érettségivel rendelkezők; valamennyiük közül legszebbnek (átlag: 4,3) az elemivel rendelkezők vélik, és a marosszékiével együtt saját falujuk/városuk nyelvváltozatát az összes többi fölé emelik. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők a saját településükön beszélt nyelvváltozatot a hatodik helyre teszik, lényegesen leértékelik az udvarhelyszékiével szemben, amely az ő listájuk szerint a legelső.

A pozicionálás kérdésében a társadalmi státusz befolyása sem elhanyagolható ($p = 0,000$, $F = 5,143$, $df = 6$). A társadalmilag inaktívak (a diákok kivételével) közvetlen, szűk környezetük nyelvhasználatát általában a kézdizsékínél szebbnek, de a háromszékínél és marosszékínél csúnyábbnak vélik; a diákok sajátjukat az utolsó előtti helyre állítják (átlag: 3,56), csupán a gyergyószékit (átlag: 3,42) vélik csak ennél kevésbé elfogadhatónak. A társadalom aktív csoportján belül a státusz emelkedésével párhuzamosan csökken a saját falujában beszélt nyelvváltozat szépségének átlaga (gazdák: 4,15; munkások: 3,96; nem fizikai dolgozók: 3,72; értelmiségiek: 3,78).

A Likert-skála segítségével mért adatok pontosabb képet nyújtanak a vizsgált térség lakóinak saját nyelvváltozatához való viszonyulásáról, nyelvi attitűdjéről. Az adatközlők a közvetlen környezetük nyelvváltozatát köztes helyre pozicionálják: kevésbé tartják szebbnek az udvarhelyszékínél vagy Marosvásárhely környékének

nyelvváltozatánál, szebbnek találják általában a kolozsvárinál, amelyben „sok a román szó”, illetve a gyergyószékinél, mert az egészen „furcsa”. Az adatközlők jelentős hányada elzárkózott az egyes térségek értékelésétől, mert nincs tapasztalata: 3,3% (n = 15) nem ismeri az udvarhelyszéki, 3,1% (n = 14) a marosszéki, 3,5% (n = 16) a kolozsvári, 6,5% (n = 29) a nagyváradi, 6,7% (n = 30) pedig a gyergyószéki nyelvváltozatokat.

A nyelvváltozatok kedveltségét vizsgáló **Ön szerint a székelyföldi nyelvjárások közül melyik a legszebb?** kérdésre adott válaszokból kitűnik, hogy szinte valamennyi szociológiai változó összefügg a nyelvjárási preferenciával. Nemek szerint a férfi : nő aránypár – a leginkább kedvelt nyelvjárásokat illetően – a következőképpen alakul: a háromszéki 0,87 (n = 101/115), csíki 1,37 (n = 40/29), marosszéki 0,74 (n = 23/31). A nemek szerinti részminták közt nem, az életkor szerintiek közt azonban szignifikáns a különbség (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,009$). Az életkor csökkenésével párhuzamosan csökken a háromszéki nyelvjárás tetszésindexe (idős korosztály 66,1%-a, n = 78; 40-64 év közöttiek 49,1%-a, n = 55; 26-39 év közöttiek 38,9%-a, n = 42; a legfiatalabbak 38%-a, n = 41 kedveli). Minél fiatalabb az adatközlő, annál biztosabb, hogy más székelyföldi nyelvjárást tart szebbnek a helyinél.

A nyugdíjasok a legelfogultabbak saját régiójuk nyelvhasználata iránt (66,1%, n = 72, a legszebbnek tekinti). A csíki nyelvjárást leginkább kedvelők a diákok és a nem fizikai dolgozók csoportja (előbbieik 20,8%-a, n = 15; utóbbiak 18,6%-a, n = 11). Az udvarhelyszékit közel azonos mértékben preferálják a diákok, gazdák és nem fizikai dolgozók (rendre: 13,9%, n = 10; 13%, n = 6; 13,6%, n = 8). A marosszéki elsősorban az értelmiségnek (23,1%, n = 12), a diákoknak (17,9%, n = 5), valamint a nem fizikai dolgozóknak (16,9%, n = 10) tetszik. A társadalmi kvalifikálás tehát jelentős különbségeket eredményez (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,050$).

Nemcsak az adatközlő, de szülei iskolázottsága is befolyásolja az egyes régiók nyelvjáráshoz való viszonyulást (adatközlő iskolázottsága esetén $p = 0,024$; a szülő iskolázottsága esetén $p = 0,002$). A legalacsonyabban iskolázottak és a diplomások gyerekei jobban kedvelik, szebbnek találják a helyi nyelvjárást a közepesen iskolázott szülők leszármazottainál. Az előbbieik több mint fele a háromszékit emeli a többi nyelvjárás fölé, az utóbbiak esetén nagyobb szórás tapasztalható, a vélemények megosztottabbak. Minél iskolázottabb a szülő, gyermeke annál kevésbé preferálja saját nyelvjárást. A közepesen képzett szülők gyermekeinek 15%-a (n = 22) az udvarhelyit, míg az alapképzéssel rendelkezőkének 16,6%-a (n = 33) a marosszékit véli szebbnek.

Érdemesnek találtam rákérdezni az adatközlők indokaira is, amelyekre döntéseiket alapozták, mert így információt kaphattam nyelvi tudatosságukról, metanyelvi tudásukról is. A háromszéki nyelvjárásal szimpatizálók (n = 216) 275 választ adtak: 58,3%-uk (n = 126) leginkább azzal érvelt, mivel ezt a nyelvjárást beszéli, ezt tartja a legszebbnek; 23,3%-a (n = 50) ezt ismeri csak igazán; ugyanennyi a szép kiejtésre, a helyes hangképzésre és szóhasználatra hivatkozott; 15,74% (n = 34) e nyelvjárás kellemes hangzását emelte ki; 6% (n = 13) pedig ízesnek, érdekesnek tartotta.

A csiki nyelvjárás kedvelői (n = 69) 90 érvet soroltak fel összesen. Leginkább (66,6%, n = 46) a nyelvjárás ízességére, jellegzetes, különleges hangzására hivatkoztak; 24,6% (n = 17) a szép, tetszetős kiejtést; ugyanennyi a fülnek kellemes hangzást emelte ki; 2,9% (n = 2) ezt ismeri; 4,3% (n = 3) ezt beszéli; 7,2% (n = 5) pedig nem tudja megindokolni választását.

A udvarhelyszéki nyelvjárás kedvelőinek száma 43, ám az indokok ez esetben is meghaladják a preferálók számát. Az 59 érv a következő módon oszlik meg az adatközlők között: 53,4% (n = 23) nagyon szépnek találja a tiszta hangképzés, a szép kiejtés, a visszafogottabb állományelvi hatás miatt; 48,8% (n = 21) szerint táji színe okozza rendkívüliségét; 27,9% (n = 12) pedig úgy véli, hangzása kellemes, természetes.

A gyergyószéki nyelvjárás a legkevésbé kedvelt Háromszéken (n = 13). Az indokok száma 17. E nyelvjárás kedvelőinek 69,2%-a (n = 9) az érdekessége, szokatlansága miatt tartja szépnek e vidék nyelvhasználatát; 30,7% (n = 4) szerint szép, tetszetős a kiejtés; ugyanennyi adatközlő szerint kellemes, lágy hangzású.

A marosszéki nyelvjárást 54-en emelik a legfelső fokra: 79,6% (n = 43) azért, mert tiszta, magyaros hangképzés jellemzi; 18,5% (n = 10) szerint kellemes a hangzása; 14,8% szerint (n = 8) pedig különleges, jellegzetes, szokatlan.

Az adatközlők 5,6%-a (n = 25) valamennyi nyelvjárást egyaránt szépnek tekint, 5,8%-a (n = 26) pedig nem válaszolt a kérdésre. Így az ő válaszaik a *nem tudta megindokolni* kategóriába kerültek.

Az egyes nyelvjárások preferenciáját alátámasztó indokok az adatközlők nyelvi tudatosságáról, nyelvi attitűdjéről, annak összetevőiről árulkodnak (Kiss 2002a: 135). A két leggyakoribb érv a *szép és tiszta kiejtés, természetes beszéd* (137-szer fordul elő), illetve a *magam is ezt beszélem* (132-szer felhozott indok) egyfelől az adatközlők tárgyi tudáson alapuló nyelvi értékítéletéről, másfelől az erős lokális identitástudatáról tanúskodik. A *kellemes hangzás, idegen nyelvi elemektől mentesség*, valamint a *táji*

színezet, különlegesség érve (77, illetve 87 alkalommal hangzott el) szervesen kapcsolódik az előbbi magyarázatokhoz, erősítve a kisebbségi identifikációt. Az indokok nemek szerinti megoszlása közt nincs szignifikáns különbség, bár a férfiak gyakrabban hivatkoznak az ízes tájszólásra (aránypár 1,48, $n = 58/39$), mint a nők, míg ez utóbbiak a megszokással érvelnek többször (aránypár 0,83, $n = 60/72$).

Az egyes korosztályok érveinek gyakorisági mutatói eltérőek. A legfiatalabbak az érdekes, sajátos táji színezetű beszéd iránt fogékonyabbak, 31,5% ($n = 33$) ezért, 21,3% ($n = 23$) pedig a tiszta és kellemes hangzásért tart szépnek egy adott nyelvjárást. A legidősebbek 41,5%-a ($n = 49$) azzal támasztja alá választását, hogy maga is azt beszéli, 27,9% ($n = 33$) pedig a kiejtés magyarosságával, szépségével. A középső két korosztály érvei sajátosan oszlanak meg: a 26-39 év közöttiek indokai gyakorisági szempontból a fiatalok, a 40-64 év közöttieké az idősebbek által felsorolt indokok gyakorisági mutatóihoz közelítenek. Az életkor szignifikáns különbségeket eredményez (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,003$).

Az iskolázottság alapján is eltérnek az érvek. Az alacsonyán iskolázottak leggyakrabban azzal magyarázzák választásukat, hogy az adott nyelvjárást beszélik maguk is, ezt szokták meg; az iskolázottabbak a tájszólást, a vidékre jellegzetes ejtést, annak különlegességét hangsúlyozzák. Az iskolázottság emelkedésével csökken a *maga is ezt beszéli* és a *megszokás* indokának említése (ez utóbbi érv megoszlása: az elemit végzetek 20,3%-a, $n = 14$; a 8 általánost végzetek 12%-a, $n = 14$; a szakiskolát végzetek 13,5%-a, $n = 15$; az érettségivel rendelkezők 9,8%-a, $n = 11$; a felsőfokú képzésben részesültek 0%-a), és nő azok száma, akik a *szép kiejtésre*, a *kellemes hangzásra* és a jellegzetes *tájszólásra* hivatkoznak (a kellemes hangzással érvelt: elemit végzetek 15,9%-a, $n = 10$; a 8 általánost végzetek 14,6%-a, $n = 14$; szakiskolát végzetek 18,9%-a, $n = 21$; gimnáziumot végzetek 16,7%-a, $n = 18$; felsőfokú végzettségük 25%-a, $n = 5$). A társadalmi státusz alapján is hasonlóak a véleménymegoszlások: minél magasabban kvalifikált az adott személy, annál inkább érvel a szép kiejtéssel, kellemes hangzással és a tájszólás szépségével; minél alacsonyabb a társadalmi státusza, annál inkább a megszokás és kizárólag az adott nyelvjárási ismerete az indok.

Megállapítható tehát: az alacsonyabb iskolázottsággal, kvalifikációval rendelkezők nyelvi értékítéletei mögött leginkább nem a metanyelvi ismeretek vagy a nyelvi tudatosság érhető tetten, hanem az adott beszélőközösséghez való pozitív emocionális

kötődés, mivel saját nyelvváltozatukat a kisebbségi közösséghez tartozás jelzőjének, fokmérőjének tekintik; az iskolázottabbak és magasabb társadalmi státussal rendelkezők értékítéletei kevésbé alapozódnak kizárólag lokális identitástudatra vagy ösztönös ragaszkodásra, nyelvről való tudásuk az előbbi csoport tagjainál árnyaltabb és erőteljesebb, értékítéleteik pedig racionálisabbak.

A megkérdezettek 61,2%-a (n = 273) a városiak beszédét szebbnek tartja a falusiakénál; 35,7% (n = 159) pedig a falusiak nyelvhasználatát emeli a városiak fölé; 3,1% (n = 14) úgy vélekedik, hogy nem lehet az urbánus és rurális nyelvváltozatot rangsorolni, mert minimális köztük a különbség. A társadalmi státusz emelkedésével párhuzamosan növekszik a városi nyelvváltozat presztízse, de az értelmiség vélekedése megbontja ezt a tendenciát. Az egyes foglalkozási ágakon belüli aránypárok a városi-falusi nyelvváltozat kedveltségét tekintve a következők: gazdák 1,36 (n = 26/19), munkások 1,92 (n = 52/27), nem fizikai dolgozók 2,22 (n = 40/18), értelmiségiek 1,83 (n = 33/18). Az életkor alapján létrehozott részminták az előbbinél még jelentősebb tendenciára világítanak rá: az életkor előrehaladásával csökken a városiak beszédét preferálók száma. Ezúttal az egyes korcsoporton belüli aránypárok a következők: 16-25 év közöttiek 2,15 (n = 71/33), 26-39 év közöttiek 1,78 (n = 68/38), 40-64 év közöttiek 1,7 (n = 68/40), 65 évnél idősebbeknél pedig 1,37 (n = 66/48). Az eltérések azonban egyik függő változóra nézve sem szignifikánsak. A település lélekszáma és közigazgatási státusza lényeges különbségeket eredményez a részminták között (khi-négyzet próba alapján $p = 0,016$). Az urbánus környezetben élők 84,4%-a (n = 27), a községközpontban élők 62,5%-a (n = 120) a városiak beszédét szebbnek tekinti a falusiakénál, ellentétben a periferiális (alárendelt) települések lakóinál, akiknek csupán 56,7%-a (n = 126) vélekedik az előbbiekhöz hasonlóan.

A nyelvhasználat szépsége szempontjából leginkább kiemelkedő székelyföldi város Marosvásárhely (26,5%, n = 118), ezt követi Székelyudvarhely (22,4%, n = 100), illetve Kézdivásárhely (18,2%, n = 81). Csíkszereda kissé megelőzi Sepsiszentgyörgyöt (előbbi nyelvhasználatát az adatközlők 13,2%-a, n = 59; utóbbiét 11,2%-a, n = 50 tartja a legszebbnek), Gyergyószentmiklós nagyon lemarad tőlük (2,7%, n = 12). A székelyföldi városok nyelvhasználatának rangsorolása szervesen beleillik az eddigi felmérések eredményeibe, amelyek alapján elmondható, hogy a vizsgált térség lakóira erőteljes lokális identitás jellemző, de ez nem feltétlenül eredményez elfogultságot, hisz számos esetben (az erdélyi, illetve székelyföldi régiók nyelvváltozatának, valamint a székelyföldi

nyelvjárásoknak a rangsorolásakor) e beszélőközösség saját nyelvváltozatát/ nyelvjárását a köztes helyre pozicionálja.

A vegyes etnikumú települések lakói a városok nyelvváltozatának értékelésekor figyelnek az adott település etnikai összetételére is. Így az előbbi típusú települések adatközlőinek közel egyharmada azért is tekinti az udvarhelyi nyelvhasználatot a legszebbnek, mert ott kevés román van; Marosvásárhely az ő megítélésük szerint csak a harmadik helyet foglalja el, mivel etnikai „tisztaságát” tekintve Kézdivásárhely mögé kerül. Az etnikailag homogén települések adatközlőinek 28%-a ($n = 107$) szerint Marosvásárhelyt illeti az első hely, majd Székelyudvarhely után Kézdivásárhely is sorra kerül, de csak harmadikként. A részminták közti eltérések lényegesek (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,014$). A kézdivásárhelyi adatközlők közel fele (46,9%, $n = 15$) saját városát az összes fölé emeli; hozzájuk viszonyítva a falusi adatközlők jelentős hányada (egynegyede, illetve egyharmada) a székelyudvarhelyi, valamint a marosvásárhelyi nyelvváltozatot a kézdivásárhelyinél szebbnek tartja.

A kérdőíves felmérés során az adatközlők saját településük nyelvhasználatát ötfokú Likert-skála segítségével két alkalommal értékelték: először viszonyítás nélkül, csak önmagában, másodsor erdélyi nyelvváltozatok közé besorolva. Ez utóbbi alkalommal az adatközlő rákényszerült az egyes nyelvváltozatok rangsorolására. A kétszeri értékelés célja az volt, hogy az adatokat összevetve felmérhessük: módosul-e a helyi nyelvváltozat presztízse, kedveltsége más nyelvváltozatok viszonyában, ha igen, milyen irányban és mértékben. A két értékelés eredményét t-próba segítségével hasonlítottam össze. Az eredmény meglepő: a saját település nyelvhasználatának viszonyítás nélküli értékelése alacsonyabb átlagú, mint mikor az adatközlő az értékelést más nyelvváltozatok viszonyrendszerében végzi. Első alkalommal az átlag 3,68, másodsorra pedig 3,94. A t' negatív értéke (-5,400) arra utal, hogy a korábbi állapothoz képest növekedett az összehasonlításnak alapot adó változó átlagértéke. A valószínűségi szint a kritikus határérték alatti ($p = 0,000$), vagyis a két átlagérték között jelentős a különbség. Az adatközlők értékítélete jelentősen megváltozott, amikor saját településük nyelvhasználatát más nyelvváltozatokkal összevetették, és pedig úgy, hogy az előző megítéléshez viszonyítva fölértékelték annak szépségét. Megállapítható tehát, hogy a beszélőközösség lokális identitása felerősödik, mielőtt szűk környezetének anyanyelvjárását más nyelvváltozatok dimenziójában kénytelen mérlegelni.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a beszélőközösség jelentős hányadának nyelvjárási tudata nyelvi tudatával nem kongruens, hanem annak egyik összetevője. Elsősorban az idős és kevésbé iskolázottak köréből kerülnek ki azok az adatközlők, akiknek nyelvi tudata azonos a nyelvjárási tudattal, mivel anyanyelvüknek csupán nyelvjárási változatát beszélik, míg a diákok és értelmiség számottevő része kettősnyelvűnek mondható. Az egyes korcsoportok nyelvi tudatának alkotóelemei is eltérő arányban mutatkoznak meg. Az idősebb korcsoportba tartozó adatközlők, lévén legkevésbé iskolázottak is, a fiatalabbaknál jóval alacsonyabb metanyelvi tudással rendelkeznek. Ez utóbbiak saját nyelvváltozatukra vonatkozó megítéléseiket, értékítéleteiket általában explicit ismeretekkel támasztják alá, míg a legidősebbek gyakran kénytelenek ösztönös megérzésekre, érzelmi viszonyulásokra, nem tudatos ítéletekre hagyatkozni.

Függetlenül a nyelvi tudatosság tartományainak arányaitól, a beszélőközösség jelentős hányada számára a saját nyelvváltozat presztízsértékkel bír, bár e helyi nyelvváltozatot a standard : nyelvjárási nyelvhasználati kontinuumban az utóbbihoz jóval közelebb áll, mint a (regionális) köznyelvhez. Az egyes nyelvváltozatok viszonyrendszerén belül a saját nyelvváltozat pozicionálását meghatározza ennek területi kiterjedtsége. A beszélőnek minél kisebb térség nyelvváltozataként kell értékelnie saját nyelvjárást, annál alacsonyabb tetszésindexszel látja el. Így a háromszéki nyelvváltozat általában a második legszebb, de a felső-háromszéki vagy a saját település nyelvhasználata az előbbinél alacsonyabb presztízzsel rendelkezik (negyedik és ötödik a sorban az átlagértékei alapján). Másfelől tapasztalhattuk, hogy a saját település nyelvhasználatának megítélését pozitív irányban befolyásolják a más régiók nyelvváltozataival való összevetések. Az empirikus kutatás során feljegyzett ide vonatkozó érvek, megjegyzések közül csak néhányat említek: „*Hát, ha Kolozsvárnak ...-t adtam, akkor csak adok ...-t magunknak is*”; „*Jaj-nak nagyobb (értsd pontszámot) kell adnom, mert én is itt élek!*”; „*Még szép, hogy a saját falumnak nagyobb adok!*” Elsősorban az idősebb és alacsonyabb képzettségű egyének hajlamosak a felülértékelésre, és e felbecsülés leggyakrabban erőteljes lokális identitásuk, a közösséghez való pozitív viszonyulásuk hatásának következménye, mivel számukra a saját nyelvváltozat, az anyanyelvjárási hangsúlyos közösségi összetartó erő, szimbólum.

A nemek szerinti nyelvhasználati eltérések leggyakrabban nem bizonyultak szignifikánsnak. Mindezek ellenére megállapítható, hogy a nők a férfiaknál nagyobb

számban preferálják a magyarországi beszédet, illetve ők hajlamosabbak a nyelvújítás korlátozottabb használatára is. A nyelvújítás különböző beszédhelyzetekhez való igazítására a férfiak kevésbé hajlandóak. A vizsgált beszélőközösségben az életkor bizonyult a nyelvhasználatot leginkább meghatározó tényezőnek. Az egyes korcsoportok részmintái közt szignifikáns eltéréseket tapasztalhattunk. Elsősorban a két szélső korcsoport véleménykülönbségei a legszembetűnőbbek, de a nyelvi változásvizsgálatok szempontjából igen fontos a két középső korosztály viselkedése is, hisz a gazdasági életben betöltött szerepük alapján ők a legaktívabbak, így a nyelvújítás/nyelvhasználatról való vélekedésük meghatározó. A korlátról visszafelé haladva szembevetünk a nyelvújítás privát szférán belüli térvesztése, másrészt az a sajátosság is, hogy minél fiatalabb a beszélő, annál inkább saját településén belül is a regionális köznyelv használatára törekszik. Emiatt – bevallásos alapon – a kódváltás a legfiatalabbakra kevésbé jellemző, ha szűk életterületről kilépnek. A két középső korosztály több mint fele kódváltó, ha idegen környezetbe kerül, ami azt jelzi, hogy az ő beszédük nyelvújításiasabb a fiatalokénál, de tudatosabb, mint az idősebb generációé. A legfiatalabbak nyelvi viselkedése sok esetben (1. nyelvújítás megítélése, nyelvújítás használati színtere, kódváltás feltételei) élesen eltér a másik három korosztályétól, ami arra enged következtetni, hogy a korábbi állapotokhoz képest (1918-1989 közötti időszakra gondolok) a közeljövőben lényeges változásokra kell számítani. Ezen változások elsősorban a nyelvújítás visszatorzulásában öltönek majd testet. Emellett szól az az érv is, hogy az értelmiség körében is egyre inkább leszűkül a nyelvújítás használata.

Bár köztudott, hogy a generációk közti eltéréseket nem szabad azonnal változásként elkönyvelnünk, hisz az életkor előrehaladtával az egyes beszélő nyelvhasználatát eltolódhat a nyelvújítás irányába, a vizsgált beszélőközösség esetében számolni kell lényegi változásokkal, elsősorban az utóbbi két évtizedben érvényesülő erőteljes szentenderhatás következtében. Arról, hogy a határon kívüli magyar régiókra miképpen hatottak és hatnak a magyarországi nyelvi minták, meglehetősen keveset tudunk (vö. TOLCSVAI 2004: 96), de nem ismerjük az utóbbi évtizedek nyelvi változásainak mértékét sem, ugyanakkor a teljes erdélyi régió nyelvéllapotát összegző leíró munka sem látott napvilágot. Mindezek ellenére a vizsgált beszélőközösségen belül a változás mellett szól néhány dolog:

- a korábbi (1989 előtti) állapotokkal ellentétben a standard nyelvváltozattal nem csupán az iskolai oktatásban találkoznak a peremvidék lakói, hisz a média révén valamennyi korcsoport számára lehetőség nyílt a korlátlan tapasztalatszerzésre;
- a földrajzi elszigeteltség, bezártság megszűnt, a társadalmi mobilitás, a lakosság migrációja az utóbbi évtizedekben felerősödött;
- a világháló migráció nélkül is lehetőséget biztosít a gazdag nyelvi tapasztalatszerzésre;
- a fiatal nemzedék nyelvhasználatában a magyarországi neologizmusok, diáknyelvi szavak, a szleng megsokszorozódott, s e szókincsbeli változások első bizonyítékai a korábbi állapotokhoz viszonyított hangsúlyosabb nyelvi változásoknak;
- a nyelvjárás nem csupán a legifjabb generáció, de a társadalmilag aktív korcsoportok nyelvhasználatában is teret veszít;
- az értelmiség és az ifjúság a familiáris beszédhelyzetekben is a regionális köznyelv használatára törekszik.

Természetesen longitudinális vizsgálatok segítségével mutathatjuk ki e változások mértékét, de a generációk közti különbségek kiéleződése azt sugallja, hogy többről van szó, mint pusztán adott életkorra jellemző sajátosságról. Másfelől nem szabad szem előtt tévesztenünk azt sem, hogy a nyelv az identitás fontos eleme, amely az adott közösség számára az összetartozás jelképeként funkcionál. A háromszéki nyelvjárás erőteljes presztízsértéke, a lokális identitás megléte, a kisebbségi léthelyzet csak néhány olyan tényező a sok közül, ami „korlátot szab(hat)” a nyelvjárás tévesztésének a vizsgált térségben.

4.5. A saját nyelvváltozattal és a standarddal szembeni attitűdök

A saját nyelvváltozat megítélésének, presztízsének vizsgálata után ebben az alfejezetben a nyelvi attitűd kérdését járom körül, azt, hogy a beszélőközösség tagjaira egyfelől a helyi/közösségi, másfelől az emelkedettebb közmagyar nyelvváltozatokkal szemben milyen attitűdbeli megnyilvánulások jellemzőek.

Az attitűdnek mint társadalom-lélektani alapfogalomnak számos meghatározása van. Általános jelentése: 'magatartás, viselkedés, modor', de szűkebb értelme: 'beállítottság, viselkedési mód' (a fogalom jelentésének módosulásáról és modellezéséről

bővebben I. COHEN, J–REED, A. 2006). A nyelvi attitűd az emberi viselkedés részét képezi, és „az egyes embereknek és emberek csoportjainak nyelvekkel, nyelvváltozatokkal, nyelvi jelenségekkel és elemekkel, illetőleg a konkrét nyelvhasználattal szembeni beállítottságát, hozzájuk való viszonyulást, róluk kialakult értékelő jellegű vélekedést jelöli” (KISS 2002a: 135). A nyelvi attitűd tehát olyan szubjektív viszonyulás, amely lehetővé teszi az egyén számára, hogy egy adott nyelvre, nyelvváltozatra, nyelvi jelenségre kedvező vagy nem kedvező módon reagáljon, ugyanakkor tükrözi egy beszélőközösség társadalmi szokásait, viselkedési szabályait, sőt előítéleteit is (vö. BARTHA 2007: 84-6; EDWARD 2003: 97; GÖNCZ 1999b: 83-6; HELTAINÉ 2009: 87-94; KISS 2003b: 218-9; 2009a: 6; LANSTYÁK 2007a: 154-73; 2007b: 174-212; SÁNDOR A. 2001: 87; TRUDGILL 1997: 58). Az attitűdhöz szorosan kapcsolódó fogalom a presztízs és a stigma, a nyelvi sztereotípiá, mítosz és ideológia. A nyelvtörténet igazolja, hogy az a nyelvváltozat terjed a beszélők körében, amelynek presztízse van, illetve az szorul vissza, amelyet megbélyegeznek, lenéznek. Tekintélye, presztízse a köznyelvi formáknak van, de egy szűkebb beszélőközösség számára rejtett értéke a nyelvjárásoknak is lehet (KISS 2002a: 137; KOŽIK 2004a: 50; TRUDGILL 1997: 68), hiszen a nemzeti és regionális szimbóluma mellett a helyi nyelvváltozat a lokális azonosságtudat kifejezője is egyben (CSERNICKÓ 2008a: 113).

A 20. századtól a magyar nyelvjárásokra, stigmatizációjuk következtében, a térsztés volt a jellemző (vö. KISS 2003b: 219-23), miközben a standard, presztízse folytán, a nyelvjárások fölé emelkedett. Kisebbségi körülmények között azonban kissé másként alakult a helyzet. Egyfelől a magyar nyelvterület peremrégiói sokáig maradtak a közmagyar által „lefedetlen, felülboltozatlan” állapotban, másfelől különböző államnyelvek hatása alá kerültek. Ezért a kisebbségi nyelvváltozatok a centrumhoz viszonyítva lemaradtak a nyelvi fejlődésben, nyelvjárásiasságukat inkább megőrizték, másrészt a kontaktushatások lenyomatait is, épp a nyelvi hiánynak köszönhetően, magukba fogadták. Az egyes régiók lemaradása, szétfejlődése nem egyforma sem az államnyelvi hatások mértékét illetően (az összegző munkák közül lásd CSERNICKÓ 1998; GÖNCZ 1999b; LANSTYÁK 2000; PÉNTEK 2002c; PÉNTEK–BENŐ 2003), sem a standardhoz közelítés szempontjából. Az erdélyi magyar nyelvjárások közül azok állnak legközelebb a standard beszélt változatának normáihoz, amelyek hídként az országhatáron átnyúlnak (PÉNTEK 2001: 63; PÉNTEK 2003b: 125), míg azokra, amelyek nem érintkeznek vele (pl. székelyföldi), erőteljesebb táji színezet jellemző.

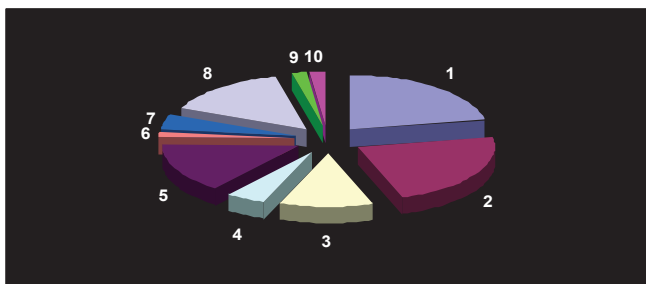
Egy adott kisebbségi beszélőközösség nyelvváltozatára nézve a földrajzi távolság, illetve a demográfiai tényező jelenthet előnyt vagy hátrányt. Esetünkben a felsőháromszékiek számára a tömbben élés biztosított előnyt a másodnyelvi hatásokkal szemben, mivel a régió belül lehetővé tette az anyanyelvváltozat széles körű, több szintéren való használatát; másrészt a centrumtól való nagy távolság okozta e nyelvváltozat közmagyarral szembeni lemaradását, hátrányát, mivel ennek hatásköréből nagyon sokáig kiesett. Ez utóbbi lemaradást azonban a közösség tagjainak többsége nem hátránynak éli meg. Ennek oka kereshető a lokális identitásban, a hagyományokban gyökerező nyelvi sztereotípiákban, a többségi helyzet nyújtotta lehetőségekben, de leginkább a saját nyelvváltozat presztízsében. E nyelvváltozat másokhoz viszonyított felértékelésére rávilágított az a tény, hogy az adatközlők több mint hetven százaléka a magyarországi fölé pozicionálta a sajátját, szebbnek, tisztábbnak, értékesebbnek találta más nyelvváltozatoknál. Ugyanakkor bebizonyosodott az is, hogy a saját nyelvváltozat pozicionálását befolyásolják más székelyföldi nyelvváltozatok, éspedig: a térség lakói sajátjuk presztízses első helyét átengedik a marosszéki, udvarhelyszéki nyelvváltozatok javára, ami jelzi, hogy a vizsgált beszélőközösség lokális identitása, amelyen belül szimbólumértékű a helyi nyelvváltozat, alárendelődik és szerves részét képezi a regionális identitásnak.

4.5.1. A nyelvi minta és igényesség kérdése

Egy nyelvváltozat presztízsét, az iránta való pozitív magatartást leginkább az bizonyítja, ha használói követendő mintának tekintik. Az *Őn szerint van-e olyan vidék/régió a magyar nyelvterületnek, amelynek nyelvhasználatát példaértékűnek tekintí? Ha van, melyik ez a terület?* kérdések segítségével megpróbáltam felmérni azt, hogy a vizsgált beszélőközösség szerint mely nyelvváltozat közelíti meg leginkább a nyelvi ideál vagy minta szerepét. A megkérdezettek 28,7%-a (n = 128) szerint nincs ilyen, illetve nem tud megnevezni olyan térséget, amelynek nyelvváltozata követendő mintaként szolgálhatna, 5,8% (n = 26) szerint van ilyen, de nem tudja, melyik az, 65,5% (n = 292) szerint pedig van ilyen nyelvváltozat, éspedig: 56,05% (n = 251) Erdélyben, 8,3% (n = 37) Magyarországon, 0,9% (n = 4) szerint pedig Kárpátalján véli megtalálhatónak. Az alábbi (23.) ábrából is kiderül, az Erdélyre vonatkozó adatokból tíz térség rajzolódik ki, ahol a célcsoport tagjai szerint olyan szépen beszélnek magyarul, hogy mások számára is

presztízsértékű lehetne. E grafikon alapján az is szembetűnő, hogy a kistérség lakói nem csupán identitásuk szempontjából fogalmazzák meg különállásukat, de a számukra mérvadó nyelvváltozat tekintetében is elsősorban a székelyföldi régió belül gondolkodnak, hisz 44,7% (n = 199) Erdélyen belül is valamelyik székelyföldi nyelvváltozatot nevezi meg követendő mintának. Ezen belül azonos arányt képvisel Háromszék és Marosszék (12,6%, n = 56), majd ezeket Udvarhelyszék (8,3%, n = 37), illetve Csíkszék (2,75, n = 12) követi, de előfordul valamennyi székelyföldi nyelvváltozat együttes megnevezése is (8,5%, n = 38).

23. ábra: A példaértékű erdélyi nyelvváltozatok régiók szerint (egymáshoz viszonyított relatív gyakoriság)

1-Háromszék, 2-Marosszék, 3-Kolozsvár és környéke, 4-Csíkszék, 5-Udvarhelyszék, 6-Szatmár vidéke, 7-Nagyvárad és környéke, 8-Székelyföld, 9-Gyimes, 10-Arad és Temesvár környéke

Azok számára, akik a mintaértékű nyelvváltozatot Magyarországra lokalizálják, egyrészt Budapest vagy valamelyik nagyváros környéke jöhet számításba (5,4%, n = 24), ritkábban valamelyik kisváros (2,9%, n = 13).

Míg a nyelvi ideál megjelölésében a nemek szerint nincsenek lényeges eltérések, addig megfigyelhetünk egyes korcsoportokra jellemző preferenciákat. A két idősebb korcsoport a háromszékit emeli a többi fölé (az idősebbek 14,4%-a, n = 17; a 3. korcsoport 17,9%-a, n = 20), a 26-39 év közöttiek a marosszékit (13,9%, n = 15), a legfiatalabbak az udvarhelyszékit (11,1%, n = 12) becsülik legmegtöbbnek a minta-szerepre. Az elemivel és felsőfokú végzettséggel rendelkezők legnagyobb arányban a háromszékit tekintik példaértékűnek (előbbieket 18,8%-a, n = 13; utóbbiak 25%-a, n = 5); a nyolc általánossal rendelkezők a marosszéki után (11,2%, n = 13) a háromszékit, illetve

a székelyföldit egyaránt (mindkét esetben 10,3%, $n = 12$) követendőnek gondolják; az érettségizettek a marosszéki után (12,5%, $n = 14$) az udvarhelyszékit (10,7%, $n = 12$) tartják leginkább normaértékűnek, míg a szakosító oktatásban részesültek egyformán szépnak mondják a háromszékit, a Marosvásárhely és Kolozsvár környékit (mindegyik esetben 16,7%, $n = 3$).

A település lélekszáma jelentősen meghatározza az itt élők számára mérvadó nyelvváltozat megválasztását, míg a többi szociális változó hatása csekélyebb. A városon és a községközpontokban élőkhez viszonyítva a kistelepülések és izolált falvak lakóira jellemzőbb, hogy nem a saját nyelvváltozatukat nevezik meg követendő példának, hanem a székelyföldi régió egészében gondolkodnak. A városiak nagyobb arányban tekintik a budapesti nyelvváltozatot mintaértékűnek, mint a falusiak. A részminták közti eltérések szignifikánsak (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,009$).

Az adatközlők által mérvadónak nevezett nyelvváltozatok megjelölésén túl azt is megvizsgáltam, hogy az itt élők hogyan látják a helyi, kistérségi és régióbeli, illetve anyaországi nyelvváltozatnak a beszélőközösségen belüli mintaként való funkcionálását. A megkérdezettek ötfokú Likert-skálán jelölhették be, hogy véleményük szerint a példaértékű, presztízses nyelvváltozatok milyen mértékben követettek is mintaként a térség lakói nyelvhasználatában.

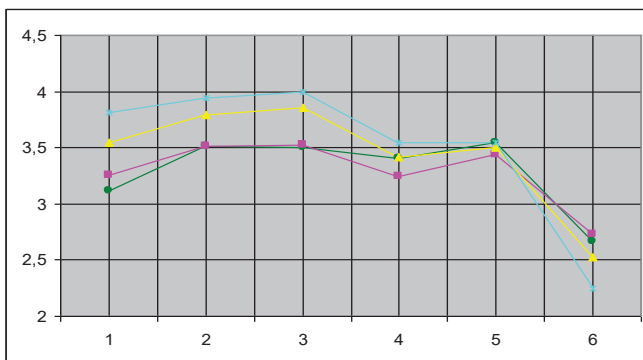
Az adatközlők 61,4%-a ($n = 274$) a kézdivásárhelyi, 61,2%-a ($n = 273$) a felső-háromszéki, 53,1%-a ($n = 237$) az erdélyi, 50%-a ($n = 223$) a saját településbeli, 47,5%-a ($n = 212$) a székelyföldi, 23,1%-a ($n = 103$) pedig a magyarországi (értsd standard vagy ahhoz erőteljesen közeli) nyelvváltozatok kistérségen belüli példaértékével, mintaként való funkcionálásával teljesen vagy többnyire egyetért. Az átlagok azt bizonyítják, hogy a térség lakói szemében a felső-háromszéki nyelvváltozatnak nemcsak a példaértéke, hanem követettsége is nagyobb a kisvárosi (kézdivásárhelyi) nyelvváltozat példaértékénél és követettségénél (előbbi átlaga: 3,73; utóbbié: 3,69). Ez természetes is, hisz egyfelől a vizsgált alapsokaság falusi környezetben él, ugyanakkor nem észlel jelentős különbséget a kézdivásárhelyi és a helyi, falusi nyelvhasználat között. Így a térség egészét átfogó felső-háromszéki (kézdivásárhelyi) nyelvváltozat mintaértékével tud az itt élő beszélőközösség leginkább azonosulni, és a maga régióján belül e minta követését véli a legerőteljesebbnek.

A felső-háromszéki nyelvváltozat egyfelől a székely, másfelől az erdélyi nyelvváltozat szerves részét képezi, ezért nem véletlen, hogy a megkérdezettek szerint

szinte azonos súllyal követett nyelvi mintának számít mind az erdélyi (átlag: 3,50), mind a székelyföldi (átlag: 3,41) nyelvváltozat. Az anyaországi példaértéke csekély (átlag: 2,54), kevésbé érzik úgy a megkérdezettek, hogy az itt élők ezt követnék, nyelvhasználatukat ehhez igazítanák. Miközben a lokális és regionális nyelvváltozatok presztízse erőteljes, ez a presztízsz kevésbé társul a magyarországi (standard) nyelvváltozathoz.

Az életkor meghatározza az egyén egyes nyelvváltozatokhoz való viszonyulását. A kistérségen belüli nyelvváltozatok mérvadó szerepének és beszélők általi követettségének megítélésében egyfelől a két ifjabb, másfelől a két idősebb korcsoportba tartozók véleménye közelít egymáshoz. A célcsoport tagjai közül a legidősebbek azok, akik valamennyi erdélyi nyelvváltozat példaértékét lényegesen hangsúlyosabbnak vélik a magyarországi (standard) nyelvváltozaténál. A megkérdezettek véleménye az erdélyi nyelvváltozat példaértékének megítélésében a leginkább azonos (vö. 24. ábra). Az korcsoportok közti különbségek szignifikánsak (egyutas ANOVA alapján $p=0,001$).

24. ábra: Az egyes nyelvváltozatok mintaként való funkcionálásának átlagai korcsoportok szerint

—●— 16-25 évesek, —■— 26-39 éves, —▲— 40-64 éves, —□— 65 évesnél idősebb

Nyelvváltozatok: 1-helyi, 2-kézdivásárhelyi, 3-felső-háromszéki, 4-székelyföldi, 5-erdélyi, 6-magyarországi

Minél iskolázottabb az egyén, annál csekélyebb mintaértéket tulajdonít a kézdivásárhelyi és a felső-háromszéki nyelvváltozatoknak más nyelvváltozatokkal szemben (az elemít végzetettek 71%-a, $n = 49$; a nyolc általánossal rendelkezők 64,6%-a, $n = 75$; a szakiskolát végzetettek 69,3%-a, $n = 77$; az érettségizettek 50,9%-a, $n = 57$; a szakosító oktatásban részesültek 47,3%-a, $n = 8$; valamint a felsőfokú képzettséggel

rendelkezők 35%-a, $n = 7$ ért egyet teljesen vagy részben a felső-háromszéki nyelvváltozat mintaként való funkcionálásával).

A társadalmi státusz emelkedése és aktív jellege együtt jár a helyi nyelvváltozat példaértékének csökkenésével: a nyugdíjasok 66%-a ($n = 72$), a gazdák 54,3%-a ($n = 25$), a munkások 51,2%-a ($n = 41$), az értelmiség 40,3%-a ($n = 21$) teljesen vagy többnyire egyetért azzal, hogy a térség lakói számára a saját település nyelvhasználata tölti be a nyelvi minta szerepét, ennek követésére törekszenek az itt élők; legkevésbé a diákok vélekednek az előbbiekhöz hasonlóan e kérdésben (csupán 36,1%, $n = 26$ fogadja el részben vagy teljesen az állítást). A részminták közti különbségek relevánsak ($p = 0,001$, $F = 3,949$, $df = 6$). A városi és a térségi (egyszóval a helyi) nyelvváltozatoknak legnagyobb presztízsértéket a társadalom aktív csoportján belül a munkások tulajdonítanak; és úgy vélik, hogy az itt élők nyelvhasználatát e nyelvváltozatok követése, utánzása jellemzi a legmarkánsabban (előbbi esetén 62,5%, $n = 50$, utóbbi esetén 51,2%, $n = 41$ teljesen vagy többnyire egyetért). A gazdák véleménye hasonló a munkásokéhoz; az értelmiség és vezető réteg, a diákok és a nem fizikai dolgozók meglátásai közelebb állnak egymáshoz (átlag 50 százalék körül mozog az egyetértők relatív gyakorisága), mint az előbbiekéhez.

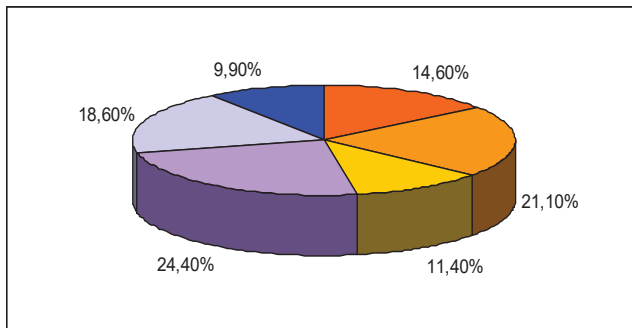
Valamennyi nyelvváltozat megítélésében a település típusa bizonyult a legnagyobb befolyással bíró tényezőnek. Minél kisebb és elszigeteltebb egy település, adatközlői annál kevésbé értenek egyet azzal, hogy az itt élők számára a nagyobb régiók (a székelyföldi, az erdélyi, illetve magyarországi) nyelvváltozata követendő mintaként funkcionálna (az elszigetelt települések 17,7%-a, $n = 16$; a nem izolált falvak 22,2%-a, $n = 72$; a városiak 46,8%-a, $n = 15$, a nagyobb falvak 23,2%-a, $n = 52$; a kistelepülések 18,9%-a, $n = 36$ ért egyet teljesen vagy nagyjából az utóbbi kijelentéssel), de annál inkább vallják, hogy a sajátos helyi, a közeli városi, valamint a kézdíszéki nyelvváltozat alkalmas erre, és a gyakorlatban is működik ezek követése (helyi nyelvváltozat esetén a kis falvak 55,7%-a, $n = 106$, a nagyobb települések 49,5%-a, $n = 111$; a kézdívárshelyi nyelvváltozat esetén a kistelepülések 66,8%-a, $n = 127$, a községek 57,1%-a, $n = 128$, a felső-háromszéki nyelvváltozat esetén a kevés lelket számláló települések 63,1%-a, $n = 120$, népesebb falvak 59,3%-a, $n = 133$ teljesen vagy többnyire elfogadja, hogy az itt élők számára az előbbi három nyelvváltozat követendő mintaként szolgál).

A kisebbségi magyarság számára mennyire fontos a szép és igényes magyar nyelvhasználat? nyitott kérdés segítségével egyrészt igyekeztem felmérni, hogy a magyarországi beszélőkhöz viszonyítva a térség beszélőközössége hogyan vélekedik az

önmagukra jellemző nyelvi igény szint mértékéről; mennyire tekintik „megbocsáthatónak”, elfogadhatónak azokat a nyelvi sajátosságokat, amelyek kisebbségi helyzetükből fakadnak; milyen mértékben látják szükségesnek a kisebbségi nyelvváltozat pallérozását, standardhoz közelítését; illetve milyen érvekkel támasztják alá döntéseiket. A kérdésre adott válaszok tehát egyrészt a saját nyelvváltozathoz való viszonyulásról nyújtanak információt, másrészt felvilágosítanak arról is, hogy a beszélőközösség standardizációs törekvései milyen határok között mozognak, miféle engedmények és elvárások befolyásolják.

A kisebbségben élő magyaroknak – éppen sajátos helyzetük miatt – az adatközlők 9,86%-a (n = 44) szerint kevésbé, 43,04%-a (n = 192) szerint ugyanannyira, 47,08%-a (n = 210) pedig sokkal igényesebbeknek kell lenniük anyanyelvük használatában, mint a magyarországi beszélőknek. Közel tíz százalékuk vélekedik úgy, hogy a határon kívüliség engedményekkel is jár, és az anyanyelv tisztaságával, igényes használatával szembeni felelősség terhe alól valamelyest felmenti őket.

25. ábra: Mennyire és miért fontos az igényes kisebbségi magyar nyelvhasználat?

Fontosabb, mint az anyaországiaknak, mert:

- nekünk az anyanyelv identitásunk kifejezője (n = 65),
- megmaradásunk feltétele (n = 94),
- erőteljes az államnyelv befolyása (n = 51).

Ugyanannyira fontos, mint a magyarországi beszélőknek, mert:

- valamennyien magyarok vagyunk, ezért mindannyiunk feladata az anyanyelv tisztaságának, szépségének megőrzése (n = 109),

- - valamennyi magyar nyelvújítást egyformán értékes (n = 83).

Nem annyira fontos, mint a magyarországiaknak, mert:

- - mi kisebbségben élünk, ezért eleve nem is beszélhetünk olyan szépen, mint a magyarországiak (n = 44).

Az egyes döntéseket alátámasztó érvek közül gyakori a nyelvvel szembeni, mindenki számára egyenlő súlyú és közös feladatvállalás, amelyet gyakorisági szempontból csupán az anyanyelv identifikációs funkciójára hivatkozás előz meg. Ez utóbbi érv tekintetében megoszlanak a vélemények, ugyanis: vannak, akik a nyelvet az önmeghatározásban betöltött szerepe oldaláról, és vannak, akik a megmaradás, identitásörzés feltételeként közelítik meg. Mindkét esetben a nyelv fontos identitás tényezőként definiálódik a beszélőközösség tagjai számára.

Az anyanyelv igényes használatára vonatkozó megfigyelések és érvek nemek szerint lényegesen eltérnek egymástól (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,007$). A férfiak 48,8%-a (n = 109), a nők 45,2%-a (n = 101) szerint a kisebbségben élők esetén fontosabb az igényes beszéd, mint a magyarországiaknak; az előbbieket 39,9%-a (n = 89), az utóbbiak 46,2%-a (n = 103) szerint egyformán fontos mindenkinek, hogy választékosan beszéljen magyarul; a férfiak 11,2%-a (n = 25), a nők 8,5%-a (n = 19) pedig úgy gondolja, hogy kisebbségi helyzetben megbocsáthatóbb a kevésbé igényes anyanyelvhasználat. Az indokok nemek szerinti megoszlása is eltérő: míg a férfiak 9,9%-a (n = 22) az anyanyelv identitásjelölő, 26,5%-a (n = 59) pedig az identitásörző szerepére hivatkozik, addig a nők 19,3%-a (n = 43) az előbbi, 15,7%-a (n = 35) az utóbbi érveléssel ért egyet. A kontaktushatással és az egyes nyelvújítások egyenlő értékével való indoklás mutatói közel azonosak a férfiaknál és nőknél (előbbivel érvelt a férfiak 12,6%-a, n = 28, a nők 10,3%-a, n = 23; utóbbival érvelt a férfiak 18,4%-a, n = 41, a nők 18,8%-a, n = 42); de a nők nagyobb arányban vélekednek úgy, hogy az anyanyelvvel szembeni igényesség valamennyi magyar beszélő feladata, mint a férfiak (előbbieket 27,4%-a, n = 61, utóbbiak 21,5%-a, n = 48).

Leginkább az idősebb korcsoport van azon a véleményen, hogy a kisebbségi helyzet nagyobb terhet ró az anyanyelv használóira, mint az anyaországban élőkre (53,4%, n = 63 van a magyarországinál igényesebb kisebbségi nyelvhasználat mellett, míg a többi korcsoport 42-46%-a vélekedik hasonlóan), ugyanakkor – épp a sajátos helyzetére hivatkozva – valamennyi korcsoport közül ők a legelnezőbbek is, (11%, n = 13 szerint a

határon kívüliek nyelvhasználata lehet kevésbé igényes is, míg a többi korcsoport átlag 9,4%-a vélekedik hozzájuk hasonlóan). A korcsoportok közti eltérések nem szignifikánsak.

Az iskolázottság növekedésével csökken azok relatív gyakorisága, akik fontosabbnak, nő azok száma, akik ugyanannyira fontosnak vélik az igényes anyanyelvhasználatot kisebbségi körülmények között is, mint az anyaországon belül: fontosabbnak véli az elemi végzetek 59,2%-a ($n = 41$), a nyolc általánossal rendelkezők 49,1%-a ($n = 579$), a szakiskolát végzetek 41,4%-a, ($n = 46$), az érettségizettek 41,9%-a ($n = 47$) és a felsőfokú képzésben részesültek 35%-a ($n = 7$); ugyanannyira fontosnak véli az elemi végzetek 24,6%-a ($n = 17$), a nyolc általánost végzetek 44,8%-a ($n = 52$), a szakképesítettek 47,7%-a ($n = 53$), az érettségizettek 46,4%-a ($n = 52$) és az egyetemet végzetek 65%-a ($n = 13$). A különböző iskolázottságú adatközlőknek nem csupán döntései, de érvei is lényegesen eltérnek egymástól. A felsőfokú képzettségűek leggyakrabban (50%, $n = 10$) az anyanyelvvvel szembeni azonos, országhatártól független igényesség szükségzerűségével érveltek, de az érettségivel rendelkezők esetén is ez hangzott el a legtöbbször (32,1%, $n = 36$). A szakiskolával és nyolc általánossal rendelkezők legmagasabb (előbbieik 22,5%-a, $n = 25$; utóbbiak 25%-a, $n = 29$) gyakorisági mutatója az egyazon nemzetbe tartozást reprezentálja, míg az elemi végzetek legnagyobb százalékban az anyanyelv megtartó erejével indokolták választásukat (29%, $n = 20$). Valamennyi közül ez utóbbi csoport tagjai képviselik legmarkánsabban – a kisebbségi élethelyzet miatt – a nyelvhasználattal szembeni engedékenységet (15,9%, $n = 11$). Az iskolázottság szerinti részminták közt az eltérések relevánsak (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,009$). Azok az adatközlők, akik tanulmányaikat végig magyarul folytatták, a vegyes tannyelvű iskolázottságúaknál nagyobb arányban vélik fontosabbnak az igényes nyelvhasználatot a határon kívüli régiókban, mint Magyarországon. Ez utóbbiak csoportja hajlamosabb különbségtétel nélkül valamennyi magyar beszélő egyenlő súlyú feladatoként definiálni a nyelvi igényességet. A tannyelv nem eredményez lényegi eltéréseket a csoportok között.

A városiak 31,3% -ával ($n = 10$) szemben a nagyobb falvak 49,5%-a ($n = 111$), a kistelepülések 46,8%-a ($n = 89$); az elszigetelt falvak 44,4%-ával ($n = 40$) szemben a nem izolált falvak lakóinak 49,4%-a ($n = 160$) véli úgy, hogy a kisebbségnek nyelvhasználatában szigorúbbnak kell lennie, mint az anyaországban élőknek. A városiak – a léhelyzetre hivatkozva – sokkal inkább elfogadják az engedékenyebb

nyelvhasználatot, mint a falusiak (előbbieik 21,9%-a, $n = 7$, utóbbieik közel 9%-a, $n = 37$), de egyrészt a kistelepülések, másrészt az elszigetelt falvak is nagyobb arányban vannak a városiak véleményén, mint a nagyobb, illetve nem izolált falvak lakói. A településtípusok szerinti részminták közti különbségek tendenciaszerűek.

A *Családi körben mennyire fontos az igényes beszéd?* kérdés segítségével megvizsgálhattam, hogy kisebbségi körülmények között a nyelvi igényesség milyen mértékben vonatkozik a familiáris nyelvhasználatra. A kérdéshez ötfokú Likert-skálára emlékeztető válaszvariánsok voltak kapcsolva (egyáltalán nem fontostól a nagyon fontosig terjedő lehetőségekkel), amelyek közül választhatott az adatközlő. A teljesen vagy többnyire egyetért válaszokból az derül ki, hogy a megkérdezettek 70%-a ($n = 312$) az intim nyelvhasználati szintéren is fontosnak véli az igényes beszédet. Míg a nők 75,8%-a ($n = 169$) tartja valóban nagyon lényegesnek a választékos megnyilatkozást, addig a férfiak 64,1%-a ($n = 143$) vélekedik hozzájuk hasonlóan. Az idősebb korcsoportok szerint fontosabb a családi beszélgetésekben is a nyelvhasználatra figyelés, mint ahogy azt a fiatalabb generáció tagjai vélik (a legidősebbek 76,3%-a, $n = 90$; a 40-64 évesek 75%-a, $n = 84$; a 26-39 közöttiek 48,1%-a, $n = 52$; a legifjabbak 61%-a, $n = 66$ teljesen vagy többnyire egyetért). A nemek szerinti eltérések nem, az életkor szerinti szignifikánsak (egyutas ANOVA alapján $p = 0,017$, $F = 3,438$, $df = 3$). Az eltérő társadalmi státusszal rendelkezők közül az értelmiség és a vezető réteg hangsúlyozza a legmarkánsabban, hogy a nyelvi igényességnek az otthoni társalgásban is meg kell nyilvánulnia (82,7%, $n = 43$ teljesen vagy nagyjából egyetért); hozzájuk hasonlóan főleg a nyugdíjasok vélekednek (74,3%, $n = 81$ teljesen vagy részben egyetért); legkevésbé a diákok azonosulnak az értelmiség és nyugdíjas státusban lévők meglátásával (58,3%, $n = 42$ ért egyet részben vagy teljesen). A kvalifikáció részmintái közti eltérések szignifikánsak (egyutas ANOVA alapján $p = 0,019$, $F = 2,552$, $df = 6$).

A felmérés tehát rávilágít arra, hogy a vizsgált beszélőközösség közel fele a székelyföldi régió nyelvhasználatához nem csupán presztízsértéket kapcsol, hanem mérvadónak, követendő mintának tekinti, és úgy vélekedik, hogy a térség lakóinak jelentős hányada számára valóban akként is funkcionál. Ez arra enged következtetni, hogy az itt élők 44,7%-a számára valamelyik székelyföldi nyelvváltozat „helyettesíti” a standardot, vagyis reprezentálja azt a nyelvváltozatot, amelyet mások számára is követésre méltónak találnak a beszélőközösség tagjai. Míg az egyes régiók nyelvváltozatának mintaértékét illetően a vélemények megosztottabbak (ha csak Erdélyen belül nézzük is, tíz

társág van megnevezve), a kézdiszéki kistérség nyelvvaltozatának az itt élők számára nyelvi mintaként való funkcionálását több mint hatvan százalékra az adatközlőknek teljesen vagy részben valós ténynek állítja. Ezzel szemben viszonylag kevesen vannak azok (egyötöde a megkérdezetteknek), akik a magyarországi nyelvvaltozat presztizsértékét és követését a térség beszélőinek nyelvhasználatában észlelnék vagy állítanák.

A nyelvi igényességet illetően a kisebbségi léthelyzet az adatközlőknek közel felét – bevallásuk szerint – a magyarországi beszélőknél érzékenyebbé, szigorúbbá tette. Ennek oka az, hogy a nyelv funkciója kisebbségi körülmények között áttértelődik. „Amikor a nyelv a másság jelzője, vagy legalábbis egy azok közül a jellemzők közül, amelyek elválasztják egymástól az alárendelt és domináns csoportot, a kisebbségi saját státusa és mozgásteret kijelölésekor megkülönböztető fontosságot tulajdonít nyelvének.” (LAPONCE 1987: 46). Ez esetben felerősödik a beszélőben a saját nyelvvaltozata és anyanyelve megőrzésének, külső hatásoktól való megvédésének igénye, mivel a kisebbségi beszélő számára az anyanyelv magyar azonosságtudat elsődleges jelölőjeként funkcionál, mégpedig azért, mert ez az egyetlen olyan elem, amely a legegyszerűbb módon mutatja a magyar közösséghez való tartozását (vö. PAPP 2000. 87–98).

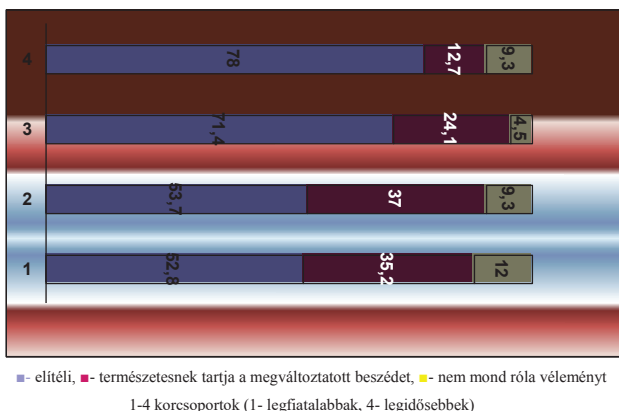
4.5.2. A „mi szavunk járása” és az egyéni nyelvújító szándék : „nyelvmentés vagy nyelvárulás”

Egy közösség nyelvíleg is definiálja önmagát. Tagjaitól elvárja ehhez a közösségi nyelvvaltozathoz és annak normáihoz való pozitív viszonyulást, illetve annak föl vállalását is, hogy az egyén nyelvhasználatával kifejezze az adott csoporthoz tartozását. Két nyílt kérdéssel és tizenegy kijelentéssel azt mértem föl, hogy: a vizsgált beszélőközösség tagjai hogyan vélekednek azokról az egyénekről, akik nyelvhasználatukban eltérnek a közösség számára mintaként, a csoportidentifikációban meghatározó tényezőként szolgáló nyelvvaltozattól; maga a közösség milyen íratlan szabályok, elvárások által igyekszik a csoport tagjainak nyelvhasználatát kontroll alatt tartani vagy befolyásolni; és ezeket a szabályokat egyesek milyen mértékben szegik meg, illetve viselkedésük milyen reakciót vált ki a többiek körében.

A *Mi a véleménye azokról a székelyföldi beszélőkről, akiknek megváltozott a beszéde a huzamosabb ideig Magyarországon való tartózkodásuk után?* kérdésre adott válaszokból kiderül, hogy 64,3%-a (n = 287) az adatközlőknek elítéli vagy nem nézi jó

szemmel azt, ha valaki nyelvhasználatában nem a helyi, hanem a magyarországi mintát követi; 26,9% (n = 120) úgy véli, természetes, hogy nyelvhasználatában eltér a helyi beszédétől az, aki hosszabb ideig távol él szülőföldjétől; 8,7% (n = 39) pedig tartózkodik a véleménynyilvánítástól vagy azért, mert maga vagy családtagjai révén személyesen érintett, vagy azért, mert semleges álláspontot kívánt képviselni. Az életkor döntően meghatározza az egyén témáról való vélekedését. Minél fiatalabb az illető, annál hajlamosabb vagy elfogadni a helyi közösségből kiszakadt egyén nyelvhasználati változtatásait, vagy nem nyilatkozni a kérdésben; minél idősebb, annál inkább elitelő magatartást tanúsít az „újító” beszélővel szemben, illetve annál inkább érintetlen formában szeretné konzerválni a közösségi nyelvváltozatot. A négy nemzedéken belül a két idősebb korcsoport véleménye közelebb van egymáshoz, mint a másik kettőhöz, ugyancsak közel azonos arányban vannak hasonló véleményen a két fiatalabb korcsoport tagjai is. Nem nézi jó szemmel, ha egy székelyföldi beszélő hosszabb magyarországi tartózkodása után „eltöri a nyelvet” a fiatalok 52,8%-a (n = 57), a 26-39 év közöttiek 53,7%-a (n = 58), a 40-64 éve közöttiek 71,4%-a (n = 80), valamint az idős korosztály 78%-a (n = 92); természetesnek fogadja el a fiatalok 35,2%-a (n = 38), a 2. korcsoport 37%-a (n = 40), a 3. korcsoport 24,1%-a, illetve az idősek 12,7%-a (n = 15). A korcsoportok közti különbségek (1. 26. ábra) szignifikánsak (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,000$).

26. ábra: A saját/közösségi nyelvváltozattól elforduló nyelvi viselkedés megítélése

Az iskolázottság emelkedésével párhuzamosan csökken azok száma, akik rosszallják, ha valaki anyanyelvvaltoztatát más régió nyelvvaltoztatával cseréli föl, de a felsőfokú képzésben részesültek véleménye e csökkenő tendenciát megfordítja, mert a relatív gyakorisági mutatók arról árulkodnak, hogy ők a nyolc általánossal rendelkezők véleményével rokon álláspontot képviselnek. Íme egy újabb bizonyíték arra, hogy az értelmiségnek fontos szerepe van a kisebbségek megmaradásában, ergo az anyanyelv megtartásában is. Míg a csángóknak az volt talán a legnagyobb problémájuk, hogy nem volt anyanyelvű értelmiségük, addig Székelyföld e peremterületén élők megmaradását, és – viszonylag érintetlen, ezért archaikusabb állapota ellenére – nyelvvaltozatok presztízsének megőrzését épp e státusszal rendelkező réteg megléte segítette. Bár az iskolázottság szerinti részminták közt a különbségek nem lényegesek, azt jelzik, hogy a nyelvi újítás legmarkánsabb preferálója a közepesen iskolázottak csoportja.

A társadalmi státusz esetén mind az elítélő, mind az elfogadó magatartásra vonatkozó gyakoriságműtatók hasonló görbét írnak le, mint amilyent az iskolázottság esetén tapasztaltunk. Általános szabályként ez alkalommal is megfogalmazható, hogy a társadalmi státusz emelkedése együtt jár az elítélő magatartás csökkenésével, ugyanakkor az értelmiség és vezető réteg véleménye jobban közelít a gazdákéhoz, mint a fizikai vagy nem fizikai dolgozókéhoz. Ez alkalommal is a közép réteg, azaz a munkások azok, akik a legelzőbbek a beszélőközösség nyelvvaltoztatáról lemondókkal szemben. A diákok véleménye ez utóbbiakéhoz áll a legközelebb, a nyugdíjasok állásfoglalása pedig a gazdákéhoz hasonló arányokat jelez. Ha valaki szülőföldjétől való hosszas távolléte után hazatér, de nyelvhasználatában nem a helyi nyelvvaltozathoz igazodik: elítéli a nyugdíjasok 78,9%-a (n = 86), a gazdák 71,7%-a (n = 33), a munkások 56,2%-a (n = 45), a diákok 56,9%-a (n = 41), a nem fizikai dolgozók 59,3%-a (n = 35), valamint az értelmiségiek 65,4%-a (n = 34); természetes változásnak fogadja el a nyugdíjasok 12,8%-a (n = 14), a gazdák 23,9%-a (n = 11), a munkások 33,8%-a (n = 27), a diákok 34,7%-a (n = 25), a nem fizikai dolgozók 28,8%-a (n = 17) és az értelmiségiek 25%-a (n = 13). A kvalifikációs részminták közti különbségek szignifikánsak (χ^2 -próba alapján $p = 0,018$).

A vélekedést meghatározza az egyén családi állapota: az egyedülállók fele (n = 72), a családostok 71%-a (n = 177), az özvegyek 69,1%-a (n = 38) neheztel a közösségi szokásoktól, nyelvhasználattól eltérőkre; az előbbieket 39,4%-a (n = 56), két további 19,7%-a (n = 49), illetve 27,3%-a (n = 15) azonban helyénvalónak találja. Az eltérések számottevőek ($p = 0,000$), akárcsak a munkahely esetén ($p = 0,041$), ami szintén

befolyásolhatja az egyén e kérdéshez való viszonyulását. Azok az egyének, akik falun dolgoznak, munkanélküliek vagy nyugdíjasok, inkább az elutasító; azok, akik városon dolgoznak vagy járnak iskolába, inkább az elfogadó álláspontot képviselik. Összességében a helyi, regionális nyelvváltozatra kiterjedő újításokkal szemben a beszélőközösséget a hangsúlyos bíráló magatartás jellemzi.

Érdemesnek tartottam a vélekedés indokaira is rákérdezni, arra, hogy mivel magyarázzák a közösségükből kiszakadt egyén nyelvi viselkedését. Összesen 566 nyelvi adat született, amelyek gyakoriságuk csökkenő sorrendjében a következő csoportokba sorolhatók be:

- Alkalmazkodás, beilleszkedés: *„Alkalmazkodtak a magyarországi beszédhez, most meg nehezen tudnak visszaállni a helyi beszédre”, „Addig igazodtak hozzá, hogy végül megszokták”, „Az ember néha ösztönösen is alkalmazkodik a beszéd társához”;*
- Fennhéjzás és divat: *„Affektálnak, urizálnak”, „Csupa nagyozolás az egész”, „Kitörök a nyelvüket, hogy lenézhessenek bennünket”, „Fennhordják az orrukat”, „Nagyképszerűségből csavarják ki a nyelvüket”, „Úgy csinálnak, mint az egyszerű leány, amelyik nem akarta tudni, hogy mondják a gereblyének”, „Urizálnak, mert ez a divat”, „Csupa divatból csavarják ki a szavakat”;*
- Megbélyegzéstől való félelem: *„Ha nem próbálnak magyarországi módon beszélni, rögtön észreveszik, hogy erdélyiek, az erdélyieket pedig lenézik, mert jövevények”, „Muszáj alkalmazkodjanak, mert ezt várják el tőlük, különben kicsúfolják a beszédük miatt”, „Biztos megszegyellték magukat, mikor valamit székelesen mondtak, s kikacagták ezért”, „Valószínű nem volt más választásuk, ha nem akartak az ottaniaktól különbözni”;*
- A határon kívüli státus szégyellése: *„Szégyellték, hogy székeleyek, de miért kell ezt szégyellni?”, „Másnak akartak látszani, mint akik”, „Restellték bevallani származásukat, inkább eltitkolták, s hogy észre ne vegyék, kitörték a nyelvüket”;*
- A helyi nyelvváltozat értéktelennek tekintése: *„Azt hiszik, hogy a magyarországi beszéd szebb, pedig nem az”, „Buták, mert elvetik a székegy beszédet, másra, szerintük divatosabbra cserélik”, „Nem tartották fontosnak az itthoni beszéd megtartását, másokét jobban becsülik”, „Azt hiszik, az ember attól lesz jobb*

ember, ha a sajátját elveti, és valami finnyás beszédre cseréli”, „Lenézik az itteni beszédet, csúnyának gondolják”;

- Bizonytalan vélemény: *„Nem tudom, miért törték ki a nyelvüket, lehet, jobban tetszett a sajátjukénál, lehet, csak egyet gondoltak, és urizálni kezdtek”, „Szerintem szégyellték, hogy székeleyek, de az is lehet, tetszelegni akartak az ottaniaknak, hogy inkább elfogadják őket. Nem tudom, mi az oka”.*

Az indokok korcsoportonként lényegesen különböznek: a fiatalok racionális magyarázatot keresve leggyakrabban az alkalmazkodásra (42,6%, $n = 46$) vagy a kényszerítő körülményekre (29,6%, $n = 32$) hivatkoznak, a legidősebbek pedig elsősorban emocionális alapon fogalmaznak meg elmarasztaló véleményt, amit a nagyzólással (40,2%, $n = 57$), illetve a határon kívüliség szégyellésével indokolnak. Az életkor előrehaladtával csökken azok száma, akik külső okokra hivatkoznak (azt vallják, hogy a határon kívüliek a megbélyegzéstől való félelmük vagy a környezet elvárásai miatt változtatnak nyelvhasználatukon, ha hosszabb ideig az anyaországban élnek); és nő azok száma, akik a csoportidentitás feladásával érvelnek (úgy vélekednek, hogy mindezt a fennhéjázás, a saját nyelvváltozat értéktelennek tekintése, a székeley származás szégyellése okozza). A korcsoportok közötti eltérések szignifikánsak (a bizonytalan érvelést leszámítva valamennyi évrre vonatkozóan $p < 0,050$).

Az iskolázottság növekedésével csökken az urizálásra hivatkozás és a bizonytalan indoklás; nő viszont azon személyek száma, akik a környezet kényszerítő erejével, a megbélyegzéstől való félelemmel támasztják alá a beszélő viselkedését. Az iskolázottság szerinti eltérések azonban lényegtelenek. A gazdákhöz viszonyítva az értelmiség kevésbé a fennhéjázásra (előbbieik 26,9%-a, $n = 14$, utóbbieik 34,8%-a, $n = 16$) vagy a saját nyelvváltozat értéktelenné válására (előbbieik 5,8%-a, $n = 3$, utóbbieik 15,2%-a, $n = 7$), nagyobb arányban az alkalmazkodásra (előbbieik 32,7%-a, $n = 17$, utóbbieik 23,9%-a, $n = 11$) valamint a megbélyegzés kényszerítő körülményére (34,6%, $n = 18$; 13%, $n = 6$) hivatkozik. A diákok véleménye az értelmiségiekéhez hasonló, bár ez utóbbi két érv felhozatala összességében hangsúlyosabb az ő esetükben (alkalmazkodás: 45,8%, $n = 33$; megbélyegzéstől való félelem 30,6%, $n = 22$). A kvalifikáció szerinti részminták közti eltérések relevánsak (valamennyi független változóra nézve a khi-négyzet-próba alapján $p < 0,050$).

Valamennyi szociális változó közül a legszembetűnőbb különbségeket az adatközlő családi állapota okozza (a bizonytalan érvek kivételével valamennyi indokra

vonatkozóan $p < 0,050$). A független személyek nem csupán kevésbé ítélik el a nyelvhasználatukat megváltoztató beszélőket, de érveik is racionálisabbak (alkalmazkodásra hivatkozók: 43%, $n = 61$ a függetlenek, 31,3%, $n = 78$ a családosok, 29,1%, $n = 16$ az özvegyek esetében; megbélyegzés elkerülésére hivatkozók: 29,6%, $n = 42$ a függetlenek, 19,7%, $n = 49$ a családosok, 16,4%, $n = 9$ az özvegyen maradtak esetében). A családosok egyrészt elutasítóbbak az előbbieknél, és hozzájuk viszonyítva nagyobb arányban magyarázzák a beszélők nyelvi viselkedését fennhéjázással (függetlenek 19%-a, $n = 27$, családosok 37,8%-a, $n = 94$), illetve a saját nyelvváltozat értékvesztettségével (függetlenek 6,3%-a, $n = 9$, családosok 14,9%, $n = 37$). Az egyedül maradtak többnyire az idősebb nemzedék tagjai, így ők vallják leginkább (40%, $n = 22$), hogy a nagyozolás okozza a saját (közösségi) nyelvhasználatról való lemondást.

A helyi nyelvváltozat felváltásának, megváltoztatásának okain túl annak mértéke és iránya is a vizsgálat tárgyát képezte. Ötfokú Likert-skálával összekapcsolt három kijelentés annak a felmérését célozta, hogy a beszélőközösségből kiszakadt egyének nyelvhasználatuk a huzamosabb magyarországi tartózkodás miatt milyen mértékben szenved változást, és ez a változás milyen nyelvi szintet érint leginkább; két kijelentés pedig a megváltozott beszédmód megítélésére, tetszésindexére vonatkozott.

Az Azon székegyföldieknek, akik huzamosabb ideig Magyarországon tartózkodnak, jelentősen megváltozik a nyelvhasználatuk kijelentéssel az adatközlők 41,5%-a ($n = 185$) teljesen vagy részben egyetértett. Míg a férfiak és nők közel azonos arányban észlelik ezt a változást, az egyes korcsoportok véleménye közt eltérések tapasztalhatók. Az életkor emelkedésével csökken a jelentős változással teljesen vagy részben egyetértők száma. A fiatalabbak a változást erősebbnek, az idősebbek csekélyebbnek vélik: a 16-25 év közöttiek 50%-a ($n = 55$), a 26-39 év közöttiek 43,5%-a ($n = 47$), a 40-64 év közöttiek 35,7%-a ($n = 40$), valamint az idősek 36,4%-a ($n = 43$) vélekedik úgy (a teljesen vagy nagyjából egyetért válaszok alapján), hogy lényeges változások jellemzőek azokra a vizsgált régióbeli beszélőkre, akik huzamosabb ideig megszakítják az állandó nyelvi kapcsolatukat saját beszélőközösségükkel. A korcsoportok közti eltéréseket jelzik az egyes részmintákhoz hozzárendelhető átlagok is (rendre: 3,43; 3,31; 3,25; és 3,27), de ezek a különbségek nem szignifikánsak. Az adatközlők vélekedését a független változók közül a település típusa határozza meg szembetűnően (egyutas ANOVA alapján $p = 0,010$, $F = 3,352$, $df = 4$). Az egyén nyelvhasználati változását a városiak jóval hangsúlyosabbnak ítélik meg a falusiaknál (előbbieik 71,8%-a,

n = 23; utóbbiak 39,2%-a, n = 162); ugyanakkor a központi fekvésű települések lakói az izolált falvak lakóinál kevésbé tartják jelentősnek (előbbieik 37,4%-a, n = 121; utóbbiak 45,5%-a, n = 41).

Az egyéni nyelvhasználatnak az anyaországban tartózkodás miatt bekövetkező változása különböző nyelvi szinteken valósulhat meg. Mivel a szókincsbeli és kiejtésbéli változások a legszembetűnőbbek, ezeket mértem fel. ***A huzamosabb ideig Magyarországon tartózkodó székelyföldieknek csak a szóhasználatuk különbözik az itteni beszélőktől*** kijelentéssel az adatközlőknek csupán 20,8%-a (n = 93) értett teljesen vagy részben egyet. Nemek szerint szignifikáns különbségek tapasztalhatók a vélekedések között ($p = 0,005$, $F = 7,968$, $df = 1$). A férfiak nagyobb arányban vélik úgy, hogy a változás csak a szókincse terjed ki, mint a nők (előbbieik 22,9%-a, n = 51; utóbbiak 18,8%-a, n = 42 teljesen vagy részben egyetért; átlagok aránya: 2,72/2,39). Míg a városiak kevésbé, a rurális környezetben élők inkább kardoskodnak a csak szókincset érintő változások mellett (előbbieik 12,5%-a, n = 4; utóbbiak 21,2%-a, n = 88); az izolált fekvésű települések lakói is jelentősebb számban vélekednek úgy, hogy a nyelvhasználatbeli változás hosszabb szentenderhatás után is csupán a szóhasználat szempontjából szembetűnő, mint a könnyen megközelíthető falvak lakói (előbbieik 26,6%-a, n = 24; utóbbiak 19,7%-a, n = 64). A településtípusok szerinti részminták közti eltérések jelentősek ($p = 0,003$, $F = 4,032$, $df = 4$).

Az előbbi kijelentéssel ellentétben a megkérdezettek 60,3%-a (n = 269) úgy véli, hogy ***a magyarországi nyelvi környezet*** – a szülőföldtől való hosszabb távollét esetén – ***hatással van*** nem csupán ***a felső-háromszéki beszélő*** szókincsére, hanem ***a teljes beszédére*** is (kiejtésére, szókincsére egyaránt). A nők 65,9%-ával (n = 147) szemben a férfiak mindössze 54,7%-a (n = 122) vélekedik az előbbi módon. Nem csupán nemek, de életkor szerinti eltéréseket is tapasztalunk. Leginkább a fiatalok, legkevésbé a 26-39 év közöttiek látják úgy, hogy a teljes egyéni nyelvhasználatot befolyásolja a hosszabb ideig tartó standard (magyarországi) hatás (teljesen és részben egyetért válaszok alapján egyetért a 16-26 év közöttiek 82%-a, n = 76; 26-39 év közöttiek 51,8%-a, n = 56; a 40-64 év közöttiek 58%-a, n = 65 és a 65 évesnél idősebbek 61%-a, n = 72). Mind a nemek, mind az életkor szerinti eltérések lényegesek (előbbi esetén $p = 0,037$, $F = 7,968$; utóbbi esetén $p = 0,044$, $F = 2,718$, $df = 3$).

A nyelvhasználat egészére kiható változásról való vélekedést meghatározza a település lélekszáma és fekvése. Minél kevesebb a település lakóinak száma, annál

nagyobb arányban értenek egyet teljesen vagy részben azzal, hogy az egyéni nyelvhasználatban jelentkező változások nem csak a szókincsre, hanem a kiejtésre is kiterjednek (kistelepülések 65,3%-a, $n = 124$; nagyobb falvak 59,4%-a, $n = 133$; városiak 37,5%-a, $n = 12$). Az izolált falvak inkább a szókincsbeli, kevésbé a kiejtést is érintő változásokat észlelik jelentősebb számban, ellentétben a központi fekvésű falvak lakóival (a beszédmód megváltozásával teljesen vagy részben egyetért az izolált települések 58,8%-a, $n = 53$, a nem izolált falvak 62,9%-a, $n = 204$). A településtípusok szerinti részminták közt a különbségek szignifikánsak ($p = 0,000$, $F = 6,146$, $df 7 4$).

Láthattuk, hogy a célcsoporton belül az adatközlők kétötöde észlelhetőnek véli a kisebbségi nyelvhasználatban az anyaországi tartózkodás által okozott változásokat, ugyanakkor kétharmaduk véleménye szerint ezek a változások nemcsak a szókincs, hanem a kiejtés szintjén is bekövetkeznek. Mind a változás mértékének, mind milyenségének megítélésében viszonyítási alapul a saját, regionális (helyi) nyelvváltozat szolgált. Ehhez mérten állapították meg a beszélőközösség tagjai azon egyének nyelvváltozatának tetszésindexét, amely az anyaországi nyelvi hatásokra módosulást szenvedett. Míg az adatközlők 11,7%-a ($n = 52$) úgy véli (teljesen vagy részben egyetért válaszok alapján), hogy a megváltozott beszédmód szebb a szülőföldön elsajátítottnál/használatosnál, addig 59,9%-a ($n = 267$) csúnyábbnak ítéli meg. A férfiak 14,3%-a ($n = 32$), a nők 8,9%-a ($n = 20$) szebbnek tartja; ugyanakkor előbbieket 59,2%-a ($n = 132$), utóbbiakat 60,5%-a ($n = 132$) csúnyábbnak látja. Az életkor emelkedésével nő azok száma, akik elutasítják, csökken azok száma, akik szebbnek ítélik meg a standardabb nyelvváltozatot. A magyarországi tartózkodás a kisebbségi egyén hasznára válik a fiatalok 18,5%-a ($n = 20$), a 26-39 évesek 13,8%-a ($n = 15$), a 40-64 közöttiek 8,9%-a ($n = 10$) és az idősek 5,9%-a ($n = 7$) szerint, ám „károsan” befolyásolja (csúnyábbá teszi) a beszédet az ifjak 45,4%-a ($n = 49$), a 2. korcsoport 58,3%-a ($n = 63$), a 3. korcsoport 63,4%-a ($n = 71$) és az idős nemzedék 71,2%-ának ($n = 84$) véleménye szerint. Az eltérések szignifikánsak ($p = 0,000$). Minél iskolázottabb a szülő, gyereke annál kevésbé tartja csúnyának a regionális, táji színezettől mentesebb egyéni nyelvváltozatot; legnagyobb mértékben a közepes képzettségű szülők gyermekei lelkesednek a nyelvhasználati újításokért, míg a felsőfokú képzettségűek gyermekeinek álláspontja az alacsonyan képzettekével majdnem azonos.

Leginkább fogékonyak a regionális nyelvváltozat változása, standardizációja és újítása iránt a diákok (18%-uk, $n = 13$ szebbnek találja a „magyarországi” beszédet), a gazdák és munkások egy része (előbbieket 15,2%-a, $n = 3$; utóbbiakat 13,7%-a, $n = 11$ tekinti

teljesen vagy részben szebbnek a helyitől eltérő, megváltoztatott beszédmódot), de ez utóbbi két csoport tagjainak több mint fele, a diákok 48,6%-a (n = 35) elzárkózik a helyi nyelvváltozat módosításától, és úgy vélekedik, hogy saját nyelvváltozatuk szépségét korántsem éri el a magyarországi hatásokat is magába fogadó egyéni nyelvváltozat. Mind a szülő iskolázottsága, mind a társadalmi státusz meghatározó tényezőnek bizonyult, hisz a részminták közt szignifikáns eltéréseket eredményezett (mindkét esetben $p < 0,050$).

A városiak nyitottabbak, kevesebben óvnák a helyi nyelvváltozatot a külső hatásoktól, mert a megváltozott, helyitől eltérő beszédmódot nagyobb arányban tarják szebbnek, kisebb arányban csúnyának, mint a falusiak (városiak 15,6%-a, n = 5 szerint szebb, 34%-a, n = 11 szerint csúnyább; falusiak 11,4%-a, n = 47 szebb, 61,8%-a, n = 256 csúnyább). Minél kisebb a település, annál negatívabban, minél izoláltabb, annál pozitívabban viszonyul az egyéni nyelvhasználatban bekövetkező változásokhoz.

A közösség nem csupán ítélkezik az egyén nyelvhasználati szokásairól, elismerően vagy elutasítóan viszonyul a nyelvhasználati változásokhoz, hanem bizonyos nyelvi elvárásokat is megfogalmaz saját tagjaival szemben (vö. Kiss 1994: 78–9). Ezeket a vizsgált beszélőközösségen belüli íratlan szabályokat, elvárásokat, a csoporthoz tartozás nyelvi/nyelvhasználati feltételeit kíséreltem meg közvetett úton nyomon követni. Megfigyeltem ugyanis, hogy a felső-háromszéki régióba betelepülő más vidéki beszélő nyelvhasználatára, hosszabb tartózkodása után sincs hatással a helyi nyelvváltozat, vagy ez utóbbi befolyása igen csekély, kevésbé hagy nyomot az egyén beszédmódján. Másfelől szembejött, hogy a helyi beszélők nyelvhasználata jelentős változásokon esik át a szülőföldtől való huzamosabb távollét következtében. Tehát egyrészt a térség beszélői hajlamosak nyelvhasználatukat megváltoztatni, más régiók nyelvváltozatához igazítani, másrészt mások számára e nyelvváltozat kevésbé vonzó, csekély a befolyása, nincs presztízsértéke, így az ő számukra nem tölti be a nyelvi minta szerepét. Valószínű ezért is, de leginkább amiatt, hogy a nyelvváltozat a közösségi identifikációban az összetartozás szimbóluma, és ezáltal a kistérségen belüli pragmatikai funkciója hangsúlyos, a beszélőközösség bizonyos nyelvhasználatra vonatkozó elvárásokat fogalmaz meg saját tagjaival szemben. Az utóbbi évtizedekben felerősödni látszik a közösség egyes tagjainak nyelvvédő mentalitása, aminek oka, hogy veszélyeztetve érzik saját nyelvváltozatukat. Azt tapasztalják ugyanis, hogy a megváltozott politikai, gazdasági, társadalmi, technikai feltételek, lehetőségek kedvezően hatnak a térség lakónak mobilitására, nyelvi tapasztalatszerzésére, nyelvi tudatukra és attitűdjükre, és ezek a hatások markáns, jelentős

méretű, a szókincsben és kiejtésben egyaránt fellelhető változásokban csapódnak le. Egyfelől tehát a közösségen belüli nyelvvédő attitűdök, az újtással szembeni elutasító magatartások felerősödésének lehetünk szemtanúi, másfelől azonban kirajzolódni látszik a változásra/változtatásra hajlamosabb rétegek pozitív viszonyulásának, a változás igenlésének, a közösségi normák megszegésének hangsúlyosabbá válása is.

Összesen hat kijelentés segítségével azt vizsgáltam meg, hogy az adott beszélőközösség: milyen nyelvhasználati elvárásokat fogalmaz meg saját tagjaival szemben; az egyéni nyelvhasználatban e követelmények megszegését, a szokásoktól való eltéréseket milyen mértékben engedélyezi, tolerálja; illetve melyek azok a határok, amelytől kezdve elítéli az egyén közösségen belüli nyelvi viselkedését, nyelvi újtásait. Elsőként nézzük a közösséghez tartozás nyelvi feltételét, amelyet a következő kijelentés fogalmaz meg: *Azzal fejezed ki székelyföldi származásodat és e közösséghez tartozásodat, hogy a helyi beszédmóddhoz alkalmazkods, attól nem térsz el.* A kijelentéssel teljesen vagy többnyire egyetért az adatközlők 63,2%-a ($n = 282$). Míg a férfiak és a nők véleménye közti eltérések csekélyek, addig az egyes korcsoportok közöttiek lényegesebbek. Bár legkevésbé a 2. korcsoport tagjai értenek egyet, több mint felük ($n = 60$) teljesen vagy többnyire elfogadja a fenti állítást. Hozzájuk hasonlóan vélekedik a fiatalok 57,4%-a ($n = 62$), a 40-64 év közöttiek 62,5%-a ($n = 70$) is. A közösségbe tartozás nyelvi feltételének legmarkánsabb képviselője az idős nemzedék, hisz tagjainak túlnyomó többsége (76,3%-a, $n = 90$) az egyetértők táborába tartozik. A közepes vagy felsőfokú végzettségükhöz viszonyítva az alacsonyan iskolázottak nagyobb számban vallják, hogy a közösséghez tartozást a helyi nyelvváltozat használatával is ki kell fejezni. Az iskolázottság szerinti részminták nem, az életkor szerintiek relevánsan különböznek (egyutas ANOVA alapján $p = 0,000$, $F = 7,093$, $df = 3$).

Míg a nem fizikai dolgozók 54,3%-a ($n = 32$) és a munkások 56,3%-a ($n = 45$), addig az értelmiség több mint 65%-a ($n = 25$), a diákok 61%-a ($n = 44$), a nyugdíjasok 76,1%-a ($n = 83$) ért egyet teljesen vagy többnyire a fenti kijelentéssel. A falun élők és dolgozók fontosabbnak vélik a nyelvi összetartozás kifejezését, mint azok a személyek, akik városi munkahellyel rendelkeznek. Meghatározó tényezőnek bizonyult az egyén családi állapota is. Azok a személyek, akik még nem alapítottak családot, kevésbé, a családosak és özvegyek az előbbieknél nagyobb számban értenek egyet az állítással (függetlenek 57%-a, $n = 81$; családosok 65%-a, $n = 162$; özvegyek 70,9%-a, $n = 39$).

Mind a társadalmi státusz, mind a munkahely és családi állapot jelentős befolyással bír a szociális tényezőnek bizonyult a fenti kijelentésre nézve (valamennyi esetben $p < 0,050$).

Minél kisebb a település, lakói annál inkább hajlamosak saját közösségük tagjaival szemben nyelvhasználati elvárásokat megfogalmazni (a városiak 34,4%-a, $n = 11$; a községközpontban élők 60,9%-a, $n = 117$; az alárendelt nagyobb falvak 65,6%-a, $n = 21$; a kistéleplések 70%-a, $n = 133$ ért egyet teljesen vagy részben a fenti kijelentéssel). A település lélekszáma szignifikáns eltéréseket eredményez az egyes csoportok között (egyutas ANOVA alapján $p = 0,014$, $F = 3,157$, $df = 4$).

Aki Székelyföldön akar élni, annak kötelessége a helyi nyelvhasználathoz alkalmazkodni kijelentéssel az adatközlők 39,5%-a ($n = 176$) értett teljesen vagy részben egyet. Míg tehát a közösség önmagát nyelvi alapon viszonylag erőteljesen definiálja, addig a fenti szabályt általános, kötelező érvényűnek a beszélőközösség kevesebb mint fele fogadja el. Az életkor csökkenésével párhuzamosan csökken a közösségen belüli „nyelvhasználati elvárással” egyetértők száma (a 16-24 évesek 25%-a, $n = 27$; a 26-39 évesek 23,1%-a, $n = 25$; a 40-64 év közöttiek 48,2%-a; az idős korcsoport 59,3%-a, $n = 70$ teljesen vagy részben egyetért), ugyanakkor az egyén véleményét, a fenti elvárással szembeni magatartását családi állapota is meghatározhatja. A függetlenek kevesebb mint egyharmada érzi kötelességnek a közösségi nyelvváltozathoz való igazodást, míg a családban élők közel 40%-a ($n = 9$), az özvegyekre jutottak több mint 60%-a ($n = 35$) helyesli. A korcsoportok, valamint a családi állapot szerinti részminták közti különbségek jelentősek (előbbi esetén $p = 0,000$, $F = 14,220$, $df = 3$, utóbbi esetén $F = 10,722$, $df = 2$).

Minél magasabban képzett az egyén, annál inkább elutasítja a helyi nyelvváltozat kötelességszerű használatát (elemivel rendelkezők 43,5%-a, $n = 30$; szakiskolával rendelkezők 42,3%-a, $n = 47$; érettségizettek 26,8%-a, $n = 30$; egyetemet végzettek 15%-a, $n = 3$ ért egyet). A közösségen belül a nyugdíjasok e nyelvhasználati szabály legerőteljesebb képviselői (58,7% elfogadja, $n = 64$); a magasabb társadalmi kvalifikációval rendelkezők kevésbé vélekednek hozzájuk hasonlóan (a munkások 42,5%-a, $n = 34$; a nem fizikai dolgozók 25,4%-a, $n = 15$; az értelmiségiek 21,2%-a, $n = 11$). A diákoknak is kevesebb mint 30%-a ($n = 21$) vallja azt, hogy a Székelyföldön élés a fenti nyelvhasználati „előírások” betartásával is jár. Az iskolázottság és a társadalmi kvalifikáció lényegesen befolyásolja a vizsgált célcsoportba tartozók vélekedését, a részminták közti eltérések mindkét szociális változóra nézve szignifikánsak.

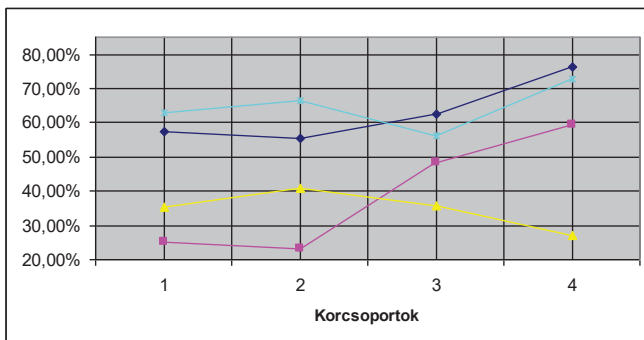
Nem csupán a foglalkozás, de a munkahely is meghatározó tényező. A falun élő és dolgozó egyének nagyobb arányban vetik alá magukat a közösség iratlan nyelvi normáinak, és önmagukra nézve is hajlamosabbak általános érvényűnek tekinteni a helyi nyelvváltozathoz igazodást, mint azok, akik városon dolgoznak (előbbieik 31,9%-a, $n = 38$, utóbbiak 28%-a, $n = 46$). Leginkább a falusi nyugdíjasok és munkanélküliek várják el másoktól, hogy a nyelvhasználatuk által is kifejezzék hovatartozásukat. Minél kisebb a település, lakói annál inkább nyelvi alapon is definiált közösségben gondolkodnak. A városiak a legkevésbé érzik kötelességüknek, hogy alkalmazkodjanak a helyi beszédmódhoz (mindössze 18,8%, $n = 6$ ért egyet a fenti kijelentéssel), a nagyobb falvak 40%-a ($n = 130$) és a kistelepülések 44,4%-a ($n = 40$) úgy gondolja, hogy beszédükkel is muszáj bizonyítaniuk, mely csoportnak a tagjai.

A megkérdezettek 64,8%-a ($n = 289$) teljesen vagy részben egyetértett azzal a kijelentéssel, hogy *Azt a székyföldit, aki megváltoztatja beszédmódját, a közösség nem nézi jó szemmel*. Legelnézőbb magatartást a 40-64 év közöttiek tanúsítanak, hisz közel 50% ($n = 63$) fogadja el csak a fenti állítást, míg a legidősebbek 73%-a ($n = 86$) valóban neheztel arra, aki beszédében nem igazodik a közösség nyelvhasználatához. Az egyén minél kisebb közösségben él, annál inkább elítéli azt, aki nyelvi újításokkal próbálkozik, és annál inkább érzékeli a közösség részéről az adott személlyel szembeni fenntartásokat (városiak 50%-a, $n = 15$; a nagyobb falvak 62,5%-a, $n = 140$; a kistelepülések 68,4%-a, $n = 133$ teljesen vagy részben egyetért a fenti kijelentéssel). Az izolált falvakhoz viszonyítva a könnyen megközelíthető települések lakói nagyobb számban vélekednek úgy, hogy a közösség valóban rosszallja, ha tagjai nyelvhasználatukban nem alkalmazkodnak a többség elvárásaihoz. A korcsoportok és a településtípusok szerinti részminták szignifikánsan különböznek (előző esetben $p = 0,019$, $F = 3,357$, $df = 3$, utóbbi esetben $p = 0,022$, $F = 2,883$, $df = 4$).

A határt, ameddig még tolerálja a beszélőközösség a helyi nyelvhasználat feladását az alábbi kijelentés érintette leginkább: *Attól még igazi széky maradsz, ha nem a helyi, hanem a magyarországi nyelvhasználathoz igazodsz beszédedben*. Mindössze 34,5%-a ($n = 154$) a megkérdezetteknek értett egyet teljesen vagy részben az előbbi állítással, ami közvetett módon azt jelzi, hogy több mint fele a beszélőközösségnek megbélyegzi, már nem tekinti a közösség szerves tagjának azt az egyént, aki saját régiójában nem a saját, hanem valamilyen „idegen” (más) nyelvváltozatot beszél. Az egyes korcsoportok nem egyformán szigorúak az újtó egyénnel szemben: a legidősebbek kevesebb mint

egyharmada (n = 32) tekinti igazi székelynek a nem helyi nyelvhasználat beszélőjét, a 40-64 évesek és a legifjabbak kissé (35%-a, rendre n = 40, 38 egyetértett az állítással), a 2. korcsoport tagjai a még inkább elnézőek (40,7%-a, n = 44 teljesen vagy részben elfogadta a kijelentést).

27. ábra: Az attitűdre vonatkozó négy kijelentés korcsoportonkénti összesítője

- ◆— 1. kijelentés: A közösséghez tartozást nyelviileg is ki kell fejezni
- 2. kijelentés: A Székelyföldön élés a helyi nyelvváltozat kötelező használatával társul
- ▲— 3. kijelentés: Ha nem is alkalmazkods a helyi beszédhez, még a közösség tagja maradsz
- 4. kijelentés: A tag nyelvi másságát, újítását a közösség nem nézi jó szemmel

A fenti grafikon (27. ábra) összefoglalóan ábrázolja a közösség nyelvi, nyelvhasználati elvárásainak korcsoportonkénti alakulását. A nemzedékek közti véleménykülönbség a legmeredekebb a helyi nyelvváltozat köteleességszerű használatának megítélésében, legegyszerűsebb az anyanyelvi alapú közösségi tagságról való vélekedés esetén.

Az iskolázottság emelkedésével nő azok száma, akik a nyelvváltozat megváltoztatása után is a közösséghez tartozónak tekintik az egyént, bár a felsőfokú képzésben részesültek véleménye valamennyi közül a legelítélőbb: a nyolc általánossal rendelkezők 25,8%-a (n = 30), a szakiskolát végzettek 39,6%-a (n = 44), az érettségizettek és technikummal rendelkezők átlag 38%-a (rendre n = 43 és 4), valamint a diplomások 25%-a (n = 5) ért egyet teljesen vagy részben a fenti kijelentéssel. Maga az iratlan elvárás tehát azért is lehet hatékony, mert a magasabban iskolázott réteg többségi véleményével összhangban van.

Leginkább a gazdák és a fizikai dolgozók hajlamosak megszólás nélkül elfogadni a magyarországi beszélő székelőföldieket (az előbbi közel fele, $n = 22$, utóbbi 42,5%-a, $n = 34$ teljesen vagy részben egyetért); de az értelmiség és vezető réteg, illetve a diákság is valamivel nyitottabb a nyelvi újítások iránt, mint a nyugdíjasok. Utóbbiak kevesebb mint egynegyede tartja továbbra is a közösség tagjának a nyelvhasználatában eltérő helyi beszélőt az előbbiek egyharmadával szemben. Az egyedülálló egyének is inkább tolerálják azokat, akik közösségükbe való visszatérésük után nem a helyi nyelvváltozatot beszélik, mint az özvegyek és családosok. Valamennyi bemutatott szociális változóra nézve az eltérések szignifikánsak, tehát a közösséghez tartozás megítélésében nagyon sok független változó befolyása érvényesül.

Korábban már említettem, hogy a felső-háromszéki beszélőközösség saját nyelvhasználatát a standard : nyelvjárás kontinuumában az utóbbihoz közelíti; a közösségen belüli nyelvhasználati elvárások vizsgálata által pedig bebizonyosodott, hogy a beszélők nyelvi tudatában ott van annak érzékelése és ismerete, hogy a nyelvjárási nyelvhasználat jelzi az egyének társadalmi és területi hovatartozását. Ezt igazolja a beszélők nyelvi/nyelvjárási attitűdje, a közösség tagjainak beszédhelyzet szerinti kódváltása, és leginkább a nyelvjárás mai funkcióinak felismerése: a közösség tagjainak együvé tartozása, a vele való azonosulás. Mivel a vizsgált közösség azt tapasztalja, hogy a saját nyelvjárási nyelvváltozata teret veszít más nyelvváltozatok (elsősorban a köznyelv) javára, működésbe hozta azokat a szabályokat és elvárásokat, amelyekről reméli saját nyelvjárása eddigi funkcióiban való megerősítését, és ezáltal e nyelvváltozat életképességének meghosszabbítását. Jóllehet a nyelvjárási nyelvváltozattól való eltérés okait nyitott kérdés segítségével részletesen már körüljártam, nem csupán a kontroll céljából, hanem azért is, hogy a közösség nyelvi attitűdjéről összetettebb képet kaphassunk, két kijelentéssel felmértem: a vizsgált célcsoport minek tulajdonítja az egyén saját nyelvváltozattól való elfordulását. Így nemcsak annak megítélését ismerhetjük meg, hogy a közösség milyen elvárásokat támaszt tagjaival szemben, hogyan viszonyul hozzájuk, ha nem felelnek meg ezeknek az elvárásoknak, hanem azt is, hogy milyen okokra vezeti vissza az egyén nyelvjárás-megtagadó viselkedését. Az egyik kijelentés a nyelvjárás elutasítását olyan közösség-, illetve csoporttagság-megtagadásként értelmezi, amely az egyén belső döntésén alapul; a másik a nyelvváltozattól való elfordulást az egyénre kívülről ható stigmatizációra vezeti vissza. Az előbbi – *Aki megváltoztatja beszédmódját, az nem vállalja székelőföldi származását* – kijelentéssel egyetértett az

adatközlők 41,7%-a (n = 186), míg az utóbbit – *Aki megváltoztatja beszédmódját, azért teszi, mert szégyellni valónak találja a helyi nyelvváltozatot* – 42,8% (n = 191) fogadta el teljesen vagy többnyire. Az életkor mindkét függő változóra nézve szignifikáns eltéréseket eredményezett. Az életkor növekedésével párhuzamosan nő azok száma, akik mindkét kijelentéssel egyetértenek; kivételt a második korcsoport tagjai képeznek, mivel a legifjabbakhoz viszonyítva kevesebben vélik úgy, hogy a nyelvhasználatból való elfordulás oka a szégyenérzet lenne. Leginkább az alacsonyán képzettek és az érettségivel rendelkezők állítják, hogy a beszédmódváltás azonos a származás megtagadásával (elemi végzettek 46,4%-a, n = 32; nyolc általánossal rendelkezők 41,4%-a, n = 48; középiskolát végzettek 45,5%-a, n = 51; míg a felsőfokú képzettséggel rendelkezők 35%-a, n = 7 ért egyet teljesen vagy többnyire az első kijelentéssel). Legkevésbé a szakiskolai és a szakosító oktatásban részesültek vallják, hogy a stigmatizáció okozta szégyen vezetett a saját nyelvváltozat megtagadásához (az elemi végzettek 60%-a, n = 42; a nyolc általánossal rendelkezők 42,2%-a, n = 49; a szakiskolával rendelkezők 33,3%-a, n = 37; a líceumot végzettek 41,9%-a, n = 48 teljesen vagy részben egyetért a második állítással).

A társadalmi státusz emelkedésével csökken azok száma, akik úgy vélekednek, hogy a nyelvjárás feladását a közösségi gyökerek elszakításaként kell értelmeznünk, de a gazdák nagyobb arányban értenek egyet az első, mint a második kijelentéssel (45,6%, n = 21 az elsővel ért egyet teljesen vagy többnyire; 39,1%, n = 18 a második állítással), míg az értelmiség esetén fordított az arány (36%, n = 19 az első; 38,4%, n = 20 a második állítást fogadja el). Azok, akik falun dolgoznak, mindkét kijelentést inkább elfogadják, mint a városi munkahellyel rendelkezők. Míg az egyedülállók 38,7%-a (n = 55) úgy gondolja, hogy a beszélőközösség tagjai leginkább amiatt változtatnak nyelvhasználati szokásaikon, mert szégyellik ezt a nyelvváltozatot, addig a családosok 42,6%-a (n = 106) és az özvegyek 54,5%-a (n = 30) van velük azonos véleményen. Az életkor, az iskolázottság, a társadalmi kvalifikáció, a munkahely és családi állapot szignifikáns eltéréseket eredményezett az egyes részminták közt (valamennyi esetben $p < 0,050$).

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a saját nyelvváltozat fennmaradását és presztízsértékének megtartását, segítik azon közösségekben belüli nyelvhasználati elvárások, amelyek íratlan formában ugyan, de működnek a vizsgált régióban. Bár a székelyföldi nyelvváltozatok közül a felső-háromszéki más vidéki beszélő számára kevésbé tölti be a nyelvi minta szerepét, saját beszélőközössége szerint összetartó erőként, identifikációs tényezőként funkcionál a vizsgált régióban; ugyanakkor e nyelvváltozathoz való

igazodást, a hozzá való visszatérést a beszélőközösség, ha nem is tekinti kötelességnek, elvárja tagjaitól. A kívülről hozható újításokkal szemben viszonylag erőteljes az elzárkózás, az elutasító magatartás. Az a személy, aki idegen régióból való hazatérte után nem tér vissza a helyi nyelvváltozathoz, már nem tekinthető a csoport szerves tagjának, megszólásban, elmarasztalásban részesül. Másfelől kirajzolódni látszik, hogy a vizsgált közösségen belül az egyénnel szembeni nyelvhasználati elvárások tekintetében egyre élesebben megoszlanak a vélemények: az idősebb generáció vállalja fel elsősorban a hagyományörző, a nyelvváltozatot védő szerepét, a fiatalság és a középréteg inkább kedvezően viszonyul a nyelvi „újítókhoz”. Ezek a közösség tagjaira jellemző eltérő megítélések, viszonyulások azt jelzik, hogy olyan attitűdváltásoknak vagyunk tanúi, amely nem csupán a fiatal és idős korcsoportok, hanem a különböző kvalifikációjú, iskolázottságú, családi állapotú egyének eltérő nyelvi viselkedésben és vélekedésben is megmutatkoznak, és amelyek – lazítva a közösség nyelvhasználati normáin – úgy rendezik át a saját nyelvváltozathoz való viszonyulást, hogy teret engednek a kívülről jövő hatásoknak, illetve a korábbi állapotokhoz képest erőteljesebb standardizációnak is. A nyelvről való tudás mértéke, a nyelvi tudatosság eltérő szintje, a saját nyelvváltozathoz való viszonyulás emocionális-affektív vagy racionális alapja lényegesen meghatározza az egyén nyelvi attitűdjét, ugyanakkor befolyásolja a nyelvi változás irányáról és mértékéről való vélekedést is.

4.5.3. Esedékes változások a „mi szavunk járása”-ban

A nyelvi változások nem csupán egyéni újítások következményei, hanem a médiának is köszönhető, azaz lehet belső vagy külső gyökerű is. Eldöntendő, illetve nyílt kérdések segítségével azt mértem fel, hogy a vizsgált beszélőközösség tagjai hogyan vélekednek a saját régiójukban bekövetkező nyelvi/nyelvhasználati változások lehetőségéről, annak mértékéről, és e változások elindításában milyen szerepet tulajdonítanak a médiának, illetve a migrációnak.

Arra a kérdésre, hogy *Ön szerint a kiejtést lehet-e tudatosan alakítani?* az adatközlők 79,8%-a (n = 356) beleegyező, 12,6% (n = 56) elutasító választ adott, 7,6% (n = 34) pedig tartózkodó állapontra helyezkedett. A nők 82,1%-a (n = 183), a férfiak 77,6%-a (n = 173) vélekedett úgy, hogy a kiejtés tudatosan formálható. Az életkor szerinti részminták közt szignifikáns eltérések tapasztalhatók (khi-négyzet-próba alapján p =

0,000). Általános törvényszerűségeként megfogalmazható, hogy minél fiatalabb nemzedék tagja az egyén, annál inkább egyetért a kiejtés tudatos alakíthatóságával, minél idősebb, annál hajlamosabb vagy tartózkodó vagy elutasító álláspontra helyezkedni. A független személyek nagyobb arányban fogadják el a fenti kijelentést (86,6%, $n = 123$), mint a családosok (79,1%, $n = 197$) vagy özvegyek (65,5%, $n = 36$). Az életkor és családi állapot mellett meghatározó szociális tényező az iskolázottság, a tannyelv és a társadalmi státusz is (előzire vonatkozóan $p = 0,003$, tannyelv esetén $p = 0,020$, utóbbi esetben $p = 0,006$). Minél iskolázottabb az egyén, annál inkább azt vallja, hogy a kiejtés tudatosan módosítható (elemi végzetek 68,1%-a, $n = 47$; nyolc általánossal rendelkezők 72,4%-a, $n = 84$; szakiskolát végzetek 87,4%-a, $n = 97$; érettségizettek 83,9%-a, $n = 94$; egyetemet végzetek 90%-a, $n = 18$ egyetért); a vegyes tannyelven tanulókat csak magyarul iskolázottakhoz viszonyítva nagyobb arányban állítják, hogy a hangképzés, kiejtés szándékosan megváltoztatható; ugyanakkor a kvalifikáció emelkedésével nő azok száma, akik pozitívan vélekednek a kiejtés formálhatóságáról (gazdák 69,6%-a, $n = 32$; munkások 82,5%-a, $n = 66$; nem fizikai dolgozók 86,4%-a, $n = 51$; értelmiségiek és vezetők 88,5%-a, $n = 46$). A diákok ez utóbbiak részarányához közelítenek, míg a nyugdíjasok relatív gyakorisági mutatói a gazdákéhoz hasonló.

A megkérdezettek több mint kétharmada ($n = 284$) szerint megmarad a helyi nyelvjárási nyelvváltozat, ugyanakkor 72,6% ($n = 324$) őszintén sajnálná, ha mégis megszűnne. A nemek véleménye hasonló, de az életkor szignifikáns eltéréseket eredményez a részminták között. Minél idősebb az egyén, annál bizakodóbb saját *nyelvjárása fennmaradásának megítélésében* (16-35 év közöttiek 51,9%-a, $n = 56$; 26-39 év közöttiek 63%-a, $n = 68$; 40-64 évesek 60,7%-a, $n = 68$; idős nemzedék 78%-a, $n = 92$ szerint megmarad), és annál pozitívabban viszonyul hozzá (az ifjak 61,1%-a, $n = 66$; a 2. korcsoport 71,3%-a, $n = 77$; a két idősebb korcsoport közel 79 %-a, $n = 88$, illetve 93 sajnálná, ha elvesztené a táji színét). Az özvegyek és családosok erősebb szálakkal kötődnek saját nyelvváltozatukhoz, mint a függetlenek, hajadonok (özvegyek 78,2%-a, $n = 43$; családosok 65,5%-a, $n = 163$, függetlenek 54,9%-a, $n = 78$); ugyanakkor leginkább a családosok sajnálnák, ha nyelvjárási nyelvváltozatuk gyökeresen megváltozna (77,1%, $n = 192$ sajnálná, szemben a függetlenek 64,1%-ával, $n = 91$). Az iskolázottság emelkedésével csökken azok száma, akik azt állítják, hogy saját beszédük tájnyelvi színezete megmarad. Legkevésbé a diákok (50%, $n = 36$), leginkább a nyugdíjasok (75,2%, $n = 82$) bizakodók, ugyanakkor az előbbieknél alig több mint fele sajnálná, ha megszűnne nyelvváltozatuk

regionális ismertetőjegye (szemben Lukács eredményeivel vö. 2007: 62). Az értelmiségre vonatkozó gyakorisági mutató a kettő között van (65,4%, n = 34 állítja, hogy fennmarad a helyi nyelvváltozat). Az életkor, a családi állapot, az iskolázottság és a foglalkozás szerinti részminták közt az eltérések relevánsak ($p < 0,050$).

Az adatközlők 69,7%-a (n = 311) szerint a televízió, a média, a Magyarországra való kijárás hatással van a vizsgált régió beszélőinek nyelvhasználatára, de 21,5% (n = 96) szerint nem kell az előbbi tényezők befolyásával számolnunk. Minél fiatalabb az egyén, annál inkább az előbbi, minél idősebb, annál inkább az utóbbi álláspontot képviseli (ifjak 80,6%-a, n = 87 szerint számolnunk kell a média és a társadalmi mobilitás nyelvi hatásaival, míg az idősek 62,7%-a, n = 74 vélekedik hozzájuk hasonlóan). A korcsoportok szerinti részminták szignifikánsan különböznek (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,016$). Minél képzetesebb az adott személy, annál inkább úgy gondolja, hogy a külső hatások következtében a helyi nyelvváltozat megváltozik (elemi végzetek 58%-a, n = 40; nyolc általánossal rendelkezők 69%-a, n = 80; érettségizettek 70,5%-a, egyetemet végzetek 85%-a, n = 17 egyetért a média nyelvi hatásával). Leginkább a gazdák, legkevésbé a diákok és értelmiségiek bíznak abban, hogy a külső nyelvi minták és hatások érintetlenül hagyják a helyi nyelvváltozatot (előbbieket 56,5%-a, n = 26; utóbbiak 87%-a, n = 62, illetve 46). Míg az iskolázottság szerinti részminták nem, a kvalifikáció szerinti jelentősen különböznek (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,003$).

Az a 311 adatközlő, aki a média és a társadalmi mobilitás nyelvi hatásaival számol, a helyi nyelvhasználaton belül többféle változásban gondolkodik (összesen 446 nyelvi adat). E változásokat alátámasztó érvek csökkenő sorrendben a következők:

- a szókincsre való pozitív hatás (62,3%, n = 194): *„Gazdagodik a szókincsünk”, „Választékosabb lesz a beszédünk, mert sok, számunkra új magyar szó bekerül a nyelvhasználatunkba”, „Színesebb, érdekesebb, árnyaltabb lesz a beszédünk;*
- a kiejtésre van pozitív hatása (41,2%, n = 128): *„Tisztább lesz a kiejtésünk”, „Jobban fog hasonlítani beszédünk a magyarországihoz, mert megváltozik a kiejtésünk”, „A kiejtés jó irányba fog változni”;*
- a szókincsre negatívan hat (21,2%, n = 66): *„Sok trágár szó bekerül az itteniek beszédébe”, „Az idevaló gyermekek is úgy fognak beszélni, hogy zsepi, isi, fini, pöri”, „Kivesznek a régi szavaink, mert helyettük töltelékszavakat veszünk át”,*

„Sok helytelenséget megtanulnak a gyermekek a tévéből, főleg olyan szavakat, amiket itthon mi ki sem ejtünk a szánkon”;

- nem tudja felmérni a hatás következményét, de számol vele (12,9%, n = 40): *„Nem tudom, hogy miféle változást okoz az itteniek beszédében, de valamilyent biztosan”, „Nem látom át a hatások következményét, lehet jó, lehet rossz, nem tudom”;*
- a kiejtésre negatívan hat (5,8%, n = 18): *„Eltűnik a kétféle e hangunk”, „Megszűnik a nyelvjárásunk izessége”, „Csavargatni fogják a nyelvüket az itteniek is, és mi, öregek, nem fogjuk érteni ezt a beszédet sem”.*

A férfiak 31,4%-a (n = 70) és a nők 26%-a (n = 58) véli úgy, hogy a médianak, a tévének pozitív hatása van a vizsgált régió beszélőinek kiejtésére, ugyanakkor ez utóbbiak inkább számolnak a média kiejtésre gyakorolt negatív hatásával, mint a férfiak (a nők 5,4%, n = 30; a férfiak 2,7%, n = 6). Minél iskolázottabb az egyén, annál inkább úgy ítéli meg, hogy a külső nyelvi hatások a felső-háromszéki nyelvváltozatban beszélők kiejtését kedvező irányban befolyásolják (az elemiit végzetek 17,4%-a, n = 12; a nyolc általánossal rendelkezők 25%-a, n = 29; a szakiskolát végzetek 26,1%-a, n = 29; az érettségizettek 34,8%-a, n = 39; a felsőfokú képzésben részesültek 45%-a, n = 9). Míg a nembeli hovatartozás nem, az iskolázottság meghatározó tényezőnek bizonyul a helyi nyelvváltozat kiejtésében bekövetkező változásra vonatkozóan ($p = 0,006$). Az életkor emelkedésével csökken azok száma, akik a saját szókincsre gyakorolt külső hatásról pozitívan vélekednek (16-25 év közöttiek 51,9%-a, n = 56; a 26-39 év közöttiek fele, n = 54; az idős korcsoport 38,1%-a, n = 45). Az egyes korcsoportok véleménye közti eltérések szignifikánsak (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,021$). Az értelmiségiek és a diákok több mint fele azt gondolja, hogy a média által közvetített nyelvi minta hozzájárul a vizsgált kistérségbeli beszélők szókincsének gazdagodásához; a gazdák és nyugdíjasok kissé több mint egyharmada van velük azonos véleményen. A diákok egynegyede a negatív szókincsbeli hatásokra is gondol, míg a gazdák 15%-a, (n = 7), az értelmiség 11,5%-a (n = 6), a nyugdíjasok 9,2%-a (n = 10) vélekedik hozzájuk hasonlóan. A foglalkozás szerinti részminták közt is jelentős eltérések tapasztalhatók (a szókincsre való pozitív hatás esetén $p = 0,001$, a negatív hatást illetően $p = 0,029$).

Összegzőként elmondhatjuk, hogy bár jelentős azok száma, akik elutasítják a kiejtés tudatos alakíthatóságát, a beszélőközösség több mint kétharmada számol a saját

nyelvváltozatra hatással lévő olyan külső tényezőkkel, amelyek új nyelvi mintát közvetítenek vagy közvetíthetnek, és nem csupán szókinszbeli gazdagodást/változást okoznak, hanem a helyi beszélők kiejtését is a standard irányába mozdít(hat)ják el. A saját nyelvváltozatban bekövetkező változások irányát elsősorban pozitívnak ítélik meg a vizsgált beszélőközösség tagjai, hisz összességében csekélynek mondható a negatív ítéletek száma. Másrészt a helyi nyelvváltozathoz is viszonylag erőteljes a ragaszkodás; az a tény ugyanis, hogy a beszélőközösség több mint 60%-a sajnálná, ha megszűnne a nyelvjárási nyelvváltozat a térségben, arról tanúskodik, hogy nagy részük érzelmileg pozitívan viszonyul saját nyelvváltozatához, értékesnek ítélik annak táji színezetét, regionális vonásait. A nemzedékek vélekedése közt lényeges különbségek tapasztalhatók, de az egyén nyelvhasználati újítás és/vagy standardizáció iránti fogékonyságát növeli a magasabb szocializáció és kvalifikáció is.

A nyugdíjasok nyelvi attitűdjére jellemző sajátosság, hogy elsősorban érzelmi alapú, ugyanakkor őket tekinthetjük a hagyományos nyelvjárási nyelvváltozat igazi letéteményeseinek, őrzőinek. Ők azok, akik egyfelől leginkább elzárkóznak a standardizációs törekvésektől, másfelől legderülátóbbak a nyelvváltozatuk érintetlen állapotban való megmaradása tekintetében, mivel viszonylag alacsony szocializáltságuk miatt nem érzékelik a nyelvhasználatban végbemenő változásokat, sem azok erősségét. Alacsony fokú nyelvi tudatosságukat olyan erőteljes érzelmi kötődés kompenzálja, ami befolyásolja őket bizonyos nyelvi ítéletek meghozatalában. A közösség tagjaival szembeni nyelvi/nyelvhasználati elvárásokat is elsősorban ők fogalmazzák meg, illetve ők kérik számon. Erőteljes lokális identitásuk alapja épp a helyi nyelvjárási nyelvváltozat, amelynek életképességében erőteljesen bíznak, és amelyhez valamennyi korcsoport közül a leginkább ragaszkodnak.

Velük többnyire ellentétes álláspontot képviselnek a diákok, akik leginkább hívei a standardizációs törekvéseknek. Ez nyilván nem jelenti azt, hogy az ő esetükben hiányozna a saját nyelvváltozathoz való ragaszkodás, csupán azt, hogy e csoport tagjai nyitottabbak mindenféle nyelvi újítás iránt. Elsősorban racionális alapú magatartás, nyelvi viszonyulás jellemzi őket, és jóval gyengébb egyrészt lokális identitásuk, másrészt az anyanyelvjáráshoz általuk hozzárendelt presztízsérték is, mint a nyugdíjasok esetében. A nyelvi változásokat leginkább olyan szükségszerűen bekövetkező folyamatoknak tekintik, amelyet sem az erőteljes emóciók, sem az anyanyelvjáráshoz való ragaszkodás nem állíthat meg. A diákság, a nyugdíjasokhoz viszonyítva, kevésbé híve azoknak az

elvárásoknak, amelyek a beszélőközösségen belüli nyelvhasználatot szabályozzák, de észleli, tapasztalja az újtóval szemben táplált közösségi fenntartásokat, és ezzel is magyarázható, hogy bár nem tartja kötelezőnek, mégis többnyire aláveti magát ezeknek az íratlan normáknak.

Az értelmiség számára a saját nyelvváltozat változása, illetve maga a standardizáció szükségszerű következménye a különböző nyelvi hatásoknak. A média, a társadalmi mobilitás által közvetített és okozott nyelvi hatásokat elsősorban pozitív változásként könyvelik el, ugyanakkor az anyanyelvjárás presztízsének megtartása érdekében inkább elfogadják a közösségen belüli belső elvárásokat. Tisztában vannak az anyanyelvjárás funkcióival, csoportidentifikációs szerepével, de a saját nyelvváltozattal szembeni attitűdjüket nem annyira az érzelmek, mint a nyelvi tudat, a nyelvről való gazdagabb tudásanyag határozza meg. Az igényes nyelvhasználat feltétlen hívei, hisz a familiáris beszélgetésekben is elvárják és alkalmazzák a választékos beszédmódot. Ez is bizonyítja, hogy az értelmiség számára az anyanyelv és annak helyi változata olyan érték képvisel, amelyhez pozitívan, de a változás megítélése tekintetében, ha lehet, elfogulatlanul kell a közösség tagjainak viszonyulnia. A nyelvvédés, bár jellemző rájuk, nem feltétlenül társul a nyelvárulás megbélyegzésével. A helyi nyelvjárástól eltérően beszélő egyén beszélőközösségi tagságból való kizárásában nem annyira szigorúak, mint a kevésbé iskolázottak vagy az idős nemzedék, de jelentős hányaduk elfogadja a nyelvi alapon definiált közösséget, ami azt is jelenti, hogy a közösségen belüli nyelvi szolidaritás kifejezésével és íratlan „normájával” maguk is egyetértenek.

4.6. Saját nyelvváltozat és államnyelv

Az anyanyelvváltozat és az identitás összefüggéseire a romániai magyar oktatási rendszer nagyrészt érzéketlen. Az iskolában a standard elsajátítására, a nemstandard kiküszöbölésére törekednek. Nem csupán az iskolai oktatás, hanem a média, a technikai fejlődés is lehetőséget biztosít arra, hogy a peremvidék nyelvjárási/kontaktusnyelvi beszélőihöz is eljusson a közmagyar változat, és ezzel párhuzamosan az anyaországon kívüli régiók különfejlődése visszaszoruljon. Ezek a változások, külső hatások befolyásol(hat)ják a beszélőközösség saját nyelvváltozathoz való viszonyulását, okozhatják annak belső megbélyegzését, kiválthatják annak tudatos kerülését. Lukács (2007: 62) arról számol be, hogy hét székelyföldi középiskola 9. és 12. osztályos tanulóinak 26%-a (n = 132) elfogadta azt az állítást, hogy „*Tudatosan kerülöm a*

nyelvjárás használatát az iskolában”. Másfelől szemléletváltásnak is tanúi vagyunk, ugyanis a határtalanítás programja igazolja, hogy mára lecsillapodtak a viták (vö KONTRA–SALY 1998) a magyar nyelv többközpontúságát illetően, s bár ez nem jelenti feltétlenül a kisebbségi nyelvváltozatok megbélyegzésének megszűnését (KONTRA 2008: 10), csökkenti a kontaktusjelenségek stigmatizációját (KOLLÁTH 2008: 98). Elsősorban nem az a kérdés, hogy mi vár(hat) a helyi nyelvváltozatra, hanem inkább az, hogy ilyen körülmények között a vizsgált beszélőközösség meddig őrzi meg anyanyelvjárása jelen pillanatban tapasztalható magas presztízsértékét, illetve milyen nyelvi attitűdbeli változásokra kell számítani az elkövetkezőkben, és ezek a változások hogyan csapódnak le a beszélőközösség önazonosságának meghatározásában.

Míg az előbbi alfejezetekben épp azt igyekeztem bemutatni, hogy a vizsgált beszélőközösség saját nyelvváltozatával szemben milyen nyelvi attitűdöket mozgósít, és e leírás által egy longitudinális változásvizsgálat alapját igyekeztem megteremteni, ebben a fejezetben a saját nyelvváltozat kérdését az államnyelv dimenziójába helyezem, azt kísérlem meg körbejárni, hogy a felső-háromszéki beszélőközösség anyanyelvváltozatának presztízsére, a hozzá rendelt pozitív értékekre és érzelmi viszonyulásokra milyen hatást gyakorolhat az államnyelv, annak versenyképessége, egyéni boldogulásban betöltött szerepe; a tömbben élő felső-háromszékiek saját nyelvváltozatuk belső felértékelése ellenére milyen engedményeket tesznek az államnyelv javára; hol, mely területeken hat rájuk ez utóbbi vonzása; ugyanakkor megpróbálom összegezni a célcsoport tagjainak az államnyelvi kontaktushatásokról, valamint az ezzel kapcsolatos sztereotípiák közösségen belüli elfogadottsága mértékéről szóló vélekedését. Tisztában vagyok azzal, hogy az adatközlők véleményére befolyással van viszonylag homogén tömbben élésük; hogy különböző okokra visszavehető személyes megítéléseikre hagyatkoznak ezen kérdések megválaszolásában, de a belső nézőpontú vélekedések alapján megismerhetjük e közösséget, és olyan információk, értéktételek birtokába juthatunk, amelyek segítenek megérteni magának a csoportnak a működését.

Az utóbbi évtizedben az erdélyi nyelvtudományi, azon belül szociolingvisztikai vizsgálatok keretében igen jelentős előrelépés tapasztalható elsősorban a kétnyelvűség-kutatásban (lásd BÁLINT–PÉNTEK 2009; BENŐ: 2004; 2008; 2009; BENŐ–SZILÁGYI 2006; PÉNTEK–BENŐ 2003; 2005). Különösen a szórványban élők nyelvi helyzetének feltérképezése, a két nyelv határán történő anyanyelvű oktatás és az anyanyelvhasználat jogi problémáinak körvonalazása voltak a legsürgetőbb feladatok. Számos, mind a

szórványban, mind a viszonylagos többségben élő kisebbségi beszélőközösségek nyelvi, nyelvhasználati kérdését érintő probléma azonban még megoldásra vár. Különösen aktuálissá vált napjainkra a globalizáció kisebbségi nyelvek versenyképességére gyakorolt hatásának vizsgálata.

Bár a nyelvek súlyát befolyásoló egyik legfontosabb tényező beszélőinek száma (KISS 2002a: 161), kisebbségi körülmények között a demográfiai többség nem garantál az adott nyelv számára feltétel nélküli biztos jövőt. Jelen esetben a beszélők számánál meghatározóbb a nyelvi versenyképesség. Egy nyelv akkor versenyképes, ha képes a társadalom mindenkori nyelvi kifejezési szükségleteit minden szinten (családi–mindennapi, közéleti–szakmai, publicisztikai–szépirodalmi szinteken) maradéktalanul kielégíteni (BORBÉLY 2007: 57; ERB 2007: 61; KISS 2009b: 69). A nyelvi versenyképesség összefügg a társadalom versenyképességével. A kisebbségben élő közösség anyanyelvének versenyképessége eleve korlátozott, mivel bizonyos formális, intézményes keretek között alig vagy egyáltalán nem használatos (SUKTNABB-KANGAS 1981: 72), a többségi állam kisebbségi nyelvpolitikája, valamint az adott kisebbségre vonatkozó nyelvi jogok jelentősen behatárolják azt. Az államnyelv – státuszából eredően – az anyanyelvnél nagyobb belső presztízsértékkel rendelkezik, és így vonzóerőt gyakorol a kisebbségi közösség tagjaira, amit az egyén mindennapjai során a domináns nyelv ismeretéből fakadó előnyösebb érvényesülés formájában tapasztal meg. Az államnyelv presztízsértékét az anyanyelv iránti lojalitás ellensúlyozhatja, ugyanis a legtöbb beszélő számára az anyanyelv értékhordozó szimbólum, közösségi összetartó erő, az identitás alkotóeleme (BALÁZS 2007: 35; CZIBERE 2008: 79; PÉNTEK 2005: 12-3).

Az anyanyelvhez való viszonyulás, az anyanyelvi öntudat, a nyelvközösség tagjainak identitástudata azok a tényezők, amelyek jelentősen meghatározzák az adott nyelv/nyelvváltozat versenyképességét (vö. KISS 2009b: 67-9). Az erdélyi nyelvváltozathoz való pozitív viszonyulás évszázadokra nyúlik vissza (vö. PÉNTEK 2008: 136; 2003a: 35), és nem csupán az erdélyiek körében elfogadott sztereotípiá, hogy itt beszélnek a legszebben magyarul (vö. GÖNCZ 1999a; 1999b: 84-6). E pozitív belső értékelés mindenképpen kedvező, de ez kizárólag a regionális standardra, adott esetben a nyelvjárási nyelvváltozatok megítélésére vonatkozik, nem a közmagyarra, és nem ellensúlyozza a magasabb státusú többségi nyelv presztízsét és vonzását. A pozitív önfelértékeléssel nincs összhangban, hogy sok tanuló, szülő és diák megterhelésnek érzi az anyanyelv oktatását, vagy a többségi nyelven való tanulást választja a magasabb oktatási

szinten. Nézzük tehát, hogyan módosul a saját nyelvváltozathoz való viszony, attitűd és értékítélet, ha azt nem a standard, hanem a másodnyelv dimenziójában elemezzük.

4.6.1. Nyelvtudás és érvényesülés, nyelvtanulási motivációk, nyelvi versenyképesség

Az államnyelv elsajátításának elsődleges színtere az iskola, ahol intézményes keretek között folyik annak tanítása. A viszonylagos többségben élő kisebbségi csoport tagjai ritkábban használják az államnyelvet mind a familiáris, mind a nyilvános szférában, ami azzal a következménnyel jár, hogy a többségi nyelvi kompetenciájuk alacsonyabb fokú, mint a szórványban élőké. Ezzel a nyelvi hátránnyal leginkább akkor szembesülnek, ha kilépnek saját régiójukból, illetve ha olyan társadalmi státuszba kerülnek, amely megkívánja az államnyelvi kompetencia magasabb szintjét. Négy kijelentés segítségével azt vizsgáltam meg, hogy a felső-háromszékiek az egyén országon belüli érvényesülését mennyire kötik az államnyelv tudásának feltételéhez, illetve milyen többségi nyelvi kompetenciaszinttől tartják függőnek az egyéni boldogulást. Két kijelentéssel pedig azt jártam körül, hogy véleményük szerint saját régiójukon belüli érvényesülésüket milyen mértékben befolyásolja a román nyelv ismerete.

A Romániában csak az tud érvényesülni, aki tanulmányait végig (óvodától) román nyelven folytatja kijelentéssel az adatközlők 8,5%-a (n = 38) értett egyet, 85,7% (n = 382) elutasító választ adott, 5,8% (n = 26) nem tudta megítélni. A nők nagyobb arányban (11,7%, n = 26) gondolják úgy, hogy a román tannyelvű oktatás révén nő az egyén érvényesülési esélye, mint a férfiak (5,4%, n = 12). A legidősebb és a legfiatalabb korcsoport tagjainak véleménye hasonló a nőkéhez (előbbieket 13,6%-a, n = 16; utóbbiakat 10,2%-a, n = 11 egyetért), míg a 26-39 év közöttiek valamennyi közül a legnagyobb arányban (94,4%, n = 102) nem ért egyet, 1,9%, n = 2 egyetért) elutasító álláspontot képviselnek. Az iskolázottság emelkedésével csökken a kijelentést elfogadók száma: az elemivel rendelkezők 13%-a (n = 9), a nyolc általánost végzettek 14,7%-a (n = 17), a szakiskolával rendelkezők 7,2%-a (n = 8), míg az érettségizettek 3,6%-a (n = 4) találja úgy, hogy a román tannyelvű iskola megoldja az egyén érvényesülési nehézségeit. A technikummal és felsőfokú képzettséggel rendelkezők teljesen elutasító magatartást tanúsítanak e kérdésben. A társadalom aktív tagjai kevésbé, az inaktívok inkább úgy látják, hogy a román nyelvű tanintézmény választása pozitívan hat az egyén boldogulására (nyugdíjasok 13,8%-a, n = 15; munkanélküliek 10,7%-a, n = 3; diákok 11,1%-a, n = 8;

gazdák 6,5%-a, n = 3; munkások 8,8%-a, n = 7; nem fizikai dolgozók 3,4%-a, n = 2 egyetért a kijelentéssel). A társadalmi státusz kivételével valamennyi szociális változóra nézve szignifikánsak az eltérések.

A Romániában csak az tud érvényesülni, aki tanulmányainak legalább egy részét (valamely iskolai szinten) román nyelven folytatja kijelentéssel egyetértett az adatközlőknek a 30,9%-a (n = 138), 64,1% (n = 286) elutasította, 4,9% (n = 22) tartózkodott a véleménynyilvánítástól. Ez alkalommal is a nők nagyobb arányban válaszoltak *igen*-nel a férfiaknál (előbbieket 35,9%-a, n = 80; utóbbiak 26%-a, n = 58); a nemek szerinti eltérések azonban nem jelentősek (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,079$). A legifjabb korcsoport 43,5%-a (n = 47), a legidősebbek 35%-a (n = 35), míg a két középső korcsoport 25%-a (n = 27, illetve 29) véli úgy, hogy az egyéni boldogulás feltétele az iskolai oktatás valamely szintjén államnyelven tanulni. A városi, illetve nem izolált fekvésű települések lakói nyitottabbak a fenti kijelentés elfogadására, mint az elszigetelt falvakban élők (a városiak 34,4%-a, n = 11; a községközpontok 34,9%-a, n = 67; a nem izolált kistelepülések 28,8%-a, n = 38; az izolált falvak 24,4%-a, n = 22 egyetért). A vegyes etnikumú falvak 37,5%-ával (n = 24) szemben a színmagyar falvak 29,8%-a (n = 114) hagyja jóvá az előbbi állítást. Az életkor és a település izoláltsága alapján létrehozott részminták közt szignifikáns a különbség (khi-négyzet-próba alapján az életkorra vonatkozóan $p = 0,050$, a település fekvésére vonatkozóan $p = 0,000$).

A felsőfokú képzés tannyelvét érintő ***Az nagyon hasznos lehet, ha valaki az egyetemi tanulmányait román nyelven folytatja*** kijelentéssel az adatközlők 62,1%-a (n = 277) egyetértett, 25,1%-a (n = 112) ellenkezett, 12,8% (n = 57) nem adott érdemleges választ. A 16-25 év közöttiek közel háromnegyede (73,1%, n = 79) igaznak véli a kijelentést, a legidősebb nemzedék 61,9%-a (n = 73), a két középső korcsoport közel 57%-a (n = 62, illetve 63) szintén elfogadja. Az alacsonyabb képzettségűek jobban tartózkodnak a véleménynyilvánítástól, mint a magasabb iskolázottsággal rendelkezők. Az államnyelven történő felsőfokú képzést a legnagyobb arányban az egyetemet végzetek utasítják el (55%, n = 11 nem ért egyet; 45%, n = 9 egyetért), a többi csoport kevéssel több mint 60%-a egyetért, és kevesebb mint egyharmaduk *nem*-mel válaszolt. A részminták közötti különbségek lényegesek (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,010$). A diákok 73,6%-a (n = 53), a munkanélküliek 71,4%-a (n = 20) a nem fizikai dolgozók 66,1%-a (n = 39), a gazdák 63%-a (n = 29), értelmiségiek 57,7%-a (n = 30), munkások 52,5%-a (n =

42) az állam nyelvén történő felsőfokú képzéstől várja a egyéni érvényesülés elősegítését. Ez alkalommal is szignifikánsak az eltérések ($p = 0,034$).

Láthattuk, hogy a vizsgált térség lakói az egyéni boldogulást jelentősen befolyásoló tényezőnek tekintik az államnyelv ismeretét. Ezért több mint 60%-uk hasznosnak véli a többségi nyelven való egyetemi képzést, egyharmaduk valamely oktatási szinten, közel egytizedük pedig az összes szinten elfogadja az államnyelven való tanulást. A nők, a kevésbé iskolázottak, a legfiatalabb és legidősebb nemzedék tagjai nyitottabbak a többségi nyelvű oktatás iránt, mert jelentősebb részüik a magasabb nyelvi kompetenciától teszi függővé az egyén társadalmi felemelkedését. Az urbánus környezet, a településen belüli demográfiai többség és a megfelelő úthálózat szintén kedvezően hat a román nyelvű oktatás igenlésére.

Míg az adatközlők egyharmada szerint az egyéni boldogulás az államnyelvi kompetencia függvénye, addig *Az érvényesülés nem a román nyelv ismeretétől, hanem teljesen egyéb tényezőktől függ* kijelentéssel 63,7% ($n = 284$) értett egyet, 22,4% ($n = 100$) utasította el, 13,9% ($n = 62$) pedig bizonytalan álláspontra helyezkedett. A legidősebb nemzedék 72,9%-a ($n = 86$), a legifjabbak 55,6%-a ($n = 60$), a 26-39 év közöttiek 65,7%-a ($N = 71$), a 40-64 év közöttieknek pedig 59,8%-a ($n = 67$) igaznak vélte az állítást. Az egyes korcsoportok véleménye közti különbségek szignifikánsak (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,038$). Valamennyi korcsoport közül a legidősebbek azok, akik leginkább következtelenek voltak válaszaikban, hiszen ők képviselik legmarkánsabban mind a nyelvi kompetenciafüggő, mind a teljesen egyéb tényezőktől befolyásolt érvényesülést (a gyűjtés során is tapasztalható volt a fenti kérdések megítélésében a véleményváltoztatásuk). Minél kevésbé iskolázott családban nőtt fel az adatközlő, annál nagyobb arányban egyetért az előbbi kijelentéssel (elemivel rendelkező szülők gyerekeinek 71%-a, $n = 103$; általános iskolát végzett szülők gyerekeinek 61,9%-a, $n = 83$; szakiskolát végzettek gyerekeinek 65,6%-a ($n = 42$); érettségizettek leszármazottainak 54,9%-a, $n = 45$; diplomás szülők gyerekeinek 52,3%-a, $n = 11$). Az eltérések azonban tendenciaszerűek. Az elszigetelt fekvésű falvak lakói nagyobb arányban értenek egyet azzal, hogy nem a nyelvi kompetencia, hanem egyéb tényezők függvénye az egyéni boldogulás, mint a nem izolált falvak lakói (városiak 59,4%-a, $n = 19$; nem izolált falvak 61,1%-a, $n = 198$; izolált falvak 74,4%-a, $n = 67$). A részminták közti eltérések lényegesek (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,029$).

A célcsoport tagjainak átlag egyharmada a román nyelv ismeretétől, kétharmada egyéb tényezőtől tartja függőnek a kisebbségiek egyéni boldogulását az országban. Két, egymásnak ellentmondó attitűdre vonatkozó kijelentéssel azonban azt is megvizsgáltam, hogy a saját térségén belül, ahol viszonylagos többségben élnek a magyarok, milyen arányban tekintik az államnyelvet az érvényesülést meghatározó tényezőnek. A ***Főléseges a Felső-Háromszéken élő magyaroknak a román nyelv tanítása és ismerete*** állítással az adatközlők mindössze 7,8%-a (n = 35) értett egyet, 90,6%-a (n = 404) elutasította, 1,6% (n = 7) nem válaszolt. Az egyetértők az alacsonyán vagy közepesen iskolázottak közül kerültek ki, előbbiekből kissé nagyobb arányban, de az eltérések csekélyek. Az elzárt falvak lakóinak 15,5%-a (n = 14) helyesli a kijelentést a könnyen megközelíthető települések 5,9%-ával (n = 21) szemben, köztük az eltérések szignifikánsak (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,032$).

Az egyéni boldogulásban Felső-Háromszéken is előnyt jelent a román nyelv ismerete kijelentéssel az adatközlők 88,6%-a értett egyet, 7,8% (n = 35) elutasította, 3,6% (n = 16) pedig nem tudta megítélni. Az adatközlők véleményét befolyásoló tényezőnek bizonyult a tannyelv: míg a magyar tannyelvű iskolát végzettek 86%-a (n = 258) igaznak vélte az állítást, addig a vegyes tannyelvű iskolát végzettek 93,7%-a (n = 134) vélekedett az előbbiekhöz hasonlóan. A legtöbb 26-39 év közötti adatközlő (92,6%, n = 100) az államnyelv tudásától teszi függővé a tömbmagyar viszonyok közti érvényesülést is. Az idősebb nemzedék 89,8%-ával (n = 106) és a legifjabbak 88,9%-ával (n = 96) szemben a 40-64 év közöttiek 83%-a (n = 93) válaszolt *igen*-nel a fenti állításra. A korcsoportok szerinti eltérések szignifikánsak ($p = 0,018$). A városiak és a kedvező (centrális) fekvésű falvak lakói nagyobb arányban elfogadják a térségen belüli érvényesülés nyelvi kompetenciától való függését, mint az elszigeteltségben élők, de köztük csekély az eltérés.

A régióon belüli érvényesülés nyelvi feltételeit két, háromfokú skálával összekapcsolt kijelentés alapján is megvizsgáltam. A ***csak magyarul tudás*** még Háromszéken sem jelent feltétel nélküli boldogulást. Az adatközlők 10,5%-a (n = 47) szerint könnyen, 35%-a (n = 156) nehezen boldogul, 54,5%-a (n = 243) szerint pedig lehetnek nehézségei saját tágabb életterén belül is annak, aki nem ismeri a többség nyelvét. A relatív mutatók másként alakulnak a ***csak románul tudók*** háromszéki boldogulásának megítélésében: 21,5% (n = 96) szerint könnyen, 18,4% (n = 82) szerint nehezen boldogulnak, 60,1% (n = 268) szerint lehetnek nehézségeik a románoknak is, ha nem ismerik a magyar nyelvet. Tény, hogy az adatközlők úgy látják: a román ajkúak

általában könnyebben érvényesülnek, mint a kizárólag magyar nyelv ismerői a még tömbmagyarnak tekintett háromszéki régióban is.

A boldogulás nyelvi feltételtől való függését másként látják a nők, mint a férfiak. A köztük levő aránypár a következőképpen alakul a csak magyarul tudás változójára vonatkozóan: könnyen boldogul 1,47 ($n = 28/19$), lehetnek nehézségei 1,11 ($n = 132/111$) és nehezen boldogul 0,67 ($n = 63/93$). A nők tehát az államnyelv tudásának nagyobb szerepet tulajdonítanak az egyén régióon belüli státusváltásában. A csak román nyelvismeret esetén az aránypárok a következők: könnyen boldogul 1,08 ($n = 50/46$), lehetnek nehézségei 1,09 ($n = 140/128$) és nehezen érvényesül 0,67 ($n = 33/49$). Az aránypárok jelzik, hogy a nemek szerinti vélemények élesen különböznek az első, kevésbé különböznek a második kijelentésre vonatkozóan. Előbbi esetben szignifikánsak a különbségek (variancia-analízis alapján $p = 0,003$, $F = 8,755$, $df = 1$).

A település lakosainak száma meghatározza a régióon belüli érvényesülésről való vélekedést. A városiak 18,8%-a ($n = 6$), a falusiak 9,9%-a ($n = 41$) gondolja úgy, hogy kizárólag az anyanyelv birtoklása elegendő, hisz biztosítja a könnyű boldogulást a térségben. Az előbbieket 56,2%-a ($n = 18$), a nagyobb települések 55,3%-a ($n = 124$), a kis falvak 53,1%-a ($n = 101$) szerint az államnyelv ismeretének hiányában nehézségek adódhatnak, illetve a városiak 25%-a ($n = 8$), a több lelket számláló falvak 33,9%-a ($n = 76$), a kistelepülések 37,9%-a ($n = 72$) szerint nehezen érvényesül a régióban, aki csak magyarul beszél. A település lélekszámának csökkenésével nő azok száma, akik az egyéni felemelkedést az államnyelvhez is kötik. Az eltérések a részminták közt relevánsak ($p = 0,044$, $F = 2,468$, $df = 4$).

Összegezve tehát a zárt kérdések eredményeit elmondhatjuk, hogy a település földrajzi fekvése, lakóinak iskolázottsága, társadalmi státusza leggyakrabban meghatározza az ott élők egyéni boldogulásról alkotott véleményét. A nők, a kevésbé iskolázottak, a mobilisabb közösségek lakói az államnyelvnek nagyobb hangsúlyt tulajdonítanak mind a szűk régióon belüli, mind az országban való érvényesülésben. Ugyanakkor a már idős nemzedék, valamint a társadalomban aktív szerepre még váró fiatalság véleménye is az előbbiekéhez hasonló. Bár az adatközlők kétharmada más tényezőktől teszi függővé a kisebbségi magyarság romániai viszonylatban való érvényesülését, mégsem elhanyagolandó, hogy a többségi nyelvet a megkérdezettek közel 90%-a a térségen belül is a boldogulást hatékonyan befolyásoló faktornak tekinti. Az államnyelv státuszából fakadó vonzerő tehát a kistérségben is jelentős. Egyfelől az anyanyelv iránti lojalitás erősségét jelzi az a tény, hogy csekély azoknak a száma, akik valamennyi szinten az

államnyelven történő oktatásra szavaznának, másfelől a magasabb státusú államnyelv vonzerejéről tanúskodik, hogy egyharmada az adatközlőknek *igen*-nel válaszol az adott iskolai szinten csak többségi nyelven történő oktatásra.

Kisebbségi helyzetben mind a többségi, mind az anyanyelv vonzása természetes Skutnabb-Kangas (1999: 58) szerint, mert az anyanyelvre a pszichológiai és a kognitív túlélés miatt van szüksége a kisebbségnek, az adott társadalom domináns nyelvére pedig a továbbtanulás, a munkavállalás és a társadalmi életben való teljes részvétel miatt, egyezőval elsősorban pragmatikus okok készítetik a kisebbségi beszélőt az államnyelv elsajátítására. Gardner és Lambert (1972) az idegennyelv-tanulás motivációjának mint nyelvi attitűdökkel összefüggő tényezőnek két csoportját különbözteti meg: az instrumentális és az integratív motivációkat. Az instrumentális motiváció azt a késztetést jelöli, amelynek hatására praktikus cél elérése érdekében tanulunk nyelveket; az integratív motiváció pedig azon személyek nyelvtanulásában jelentkezik, akik a célnyelvi társadalomba való beolvadási szándékkal azonosulnak annak kultúrájával. Különbséget kell azonban tennünk a kötelező, illetve választható nyelvtanulások között, ugyanis a kisebbségi egyén számára a másodnyelv tanulási motivációját egyfelől csökkentheti a kényszerhelyzet, a választhatóság hiányából fakadó ellenszenv, a nyelvvel és annak beszélőivel kapcsolatos negatív sztereotípiák, másfelől erősíthetik különböző pragmatikus okok – mint például állásszerzés, továbbtanulás, amelyeket a fentiekben már érintettem valamelyest –, illetve az adott állam nyelvpolitikája. A továbbiakban hat kijelentés segítségével azt vizsgálom meg, hogy a többségi nyelv elsajátításában a társadalmi hasznosságon és egyéni boldoguláson belül vagy azon túl mi motiválja a felsőháromszékieket.

Az eddigi eredmények alapján megállapítható, hogy: a vizsgált beszélőközösség tagjai számára pragmatikus okokból hasznos a domináns nyelv ismerete, az államnyelv vonzereje is markáns, elsősorban státusa miatt, azaz instrumentális motivációja mindenképpen van e nyelv tanulásának. Másfelől, elsősorban az identitásról szóló fejezet eredményei, de a saját nyelvváltozat presztízsét alátámasztó vizsgálatok adatai is arra engednek következtetni, hogy integratív motiváció, a többségbe való beolvadási szándék nem mozgatja a régió lakóit a nyelvsajátításban. Feltételezem ugyanakkor, hogy létezik e két motivációs kategória közt egy olyan átmenet, amely a célnyelv hasznosságának pragmatikus okain túli, de az ahhoz kötődő kultúrába való beolvadási szándékon inneni késztetéseket tömöríti magába, és amelyet – épp köztes helyzete miatt – nevez(het)ünk

pragmatikus/instrumentális-integratív kategóriának. Az ebbe besorolható mozgatórugók mögött az állampolgári ideológia, az adott állam nyelvpolitikája és a kisebbségi léthelyzet áll(hat), ugyanis ezek hatásainak következménye lehet, hogy az államnyelv elsajátítása nem kényszerként, hanem kötelességérezésként csapódik le az egyénben; ez pedig már nem tekinthető sem pragmatikus készletnek, sem a beszélő részéről megfogalmazott (tudatos) beolvadási szándéknak, hanem inkább az állampolgári státuszhoz tartozó interiorizált normának. Ezért egyrészt igyekszem bizonyítani azt is, hogy a domináns nyelv elsajátítása az adott közösségen belül állampolgári ideológia által is motivált, azaz létezik az instrumentális és integratív motivációk közti átmenet; másrészt megpróbálok megvilágítani az egyes kategóriákon belüli motivációk erősségét, egymáshoz viszonyított súlyát a motivációk gyakoriságának csökkenő sorrendjében haladva.

Az államnyelvi kompetencia hasznosságával (*A román nyelv ismerete mindenkinek csak hasznára válhat*) 96%-a (n = 428) az adatközlőknek egyetértett; a szociális változók ennek belátását szignifikánsan nem befolyásolják. Az egyén boldogulásában a domináns nyelvi kompetencia jelentősége akkor mutatkozik meg, ha valóban segít az egyén által kívánt társadalmi státusz elnyerésében. Az *Azok a magyarok, akik jól beszélnek a román nyelvet, könnyebben találnak jó munkahelyet* állítással az adatközlők 85%-a (n = 379) értett egyet, és csupán 8,7% (n = 39) vonta kétségbe ennek valóság tartalmát, 6,3% (n = 28) pedig nem tudta megítélni. Míg a nők 88,8%-a (n = 198) vallja, hogy valóban segítség a vonzóbb társadalmi státusz elnyerésében a másodnyelv megfelelő ismerete, addig a férfiak 81,2%-a (n = 181) vélekedik hozzájuk hasonlóan. A fiatalabbak jelentősebb hányada (89,8%, n = 97) ért egyet a fenti kijelentéssel, mint az őket követő két korcsoport tagjai (26-39 év közöttiek 82,4%-a, n = 89; 40-64 év közöttiek 83%-a, n = 93). Az iskolázottság emelkedésével nő azok száma, akik pozitívan vélekednek a többségi nyelv társadalmi státusszerzésre gyakorolt hatásáról, de sem az adatközlő neme, sem életkora vagy iskolázottsága nincs lényeges befolyással a fenti függő változóra; a szülők iskolázottsága annál inkább, mert ez alkalommal a részminták közti különbségek szignifikánsak (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,048$). A közepesen iskolázott szülők gyermekeinek véleménye szerint a domináns nyelv ismeretétől erőteljesebben függ a kedvező munkahely elnyerése, mint azt a kevésbé iskolázottak vagy a felsőfokú képzéssel rendelkező szülők leszármazottai állítják (közepesen képzettek gyermekeinek 89,1%-a, n = 130; alsófokú képzettséggel rendelkezők gyermekeinek 83,1%-a, n = 232; felsőfokú képzésben részesültek leszármazottainak 76,1%-a, n = 17 értett egyet). A

megközelíthetőség szempontjából kedvező fekvésű, valamint az etnikailag homogén települések lakói nagyobb arányban fogadják el a fenti állítást, mint az izolált, illetve vegyes etnikumú falvak lakói, de a különbségek csak tendenciaszerűek.

Az állampolgári ideológia hatását és annak erősségét egy újabb kijelentéssel vizsgáltam, amely így szólt: ***Mivel román állampolgárok, minden romániai magyarnak kötelessége lenne jól ismerni a román nyelvet.*** A kijelentéssel egyetértett az adatközlők 72,6%-a (n = 324), elutasította 19,7% (n = 88), illetve elzárkózott a megítéléstől 7,6% (n = 34). Bár a kijelentést igenlők aránya nem éri el a hét évvel ezelőtti 81%-os átlagot (vö. HORVÁTH 2003: 194), igen jelentősen képviseltetnek azok, akik számára evidenciaként az állampolgári minősítéshez csatoltan jelenik meg a kötelező román nyelvismeret. A nők ez alkalommal is nagyobb számban értenek egyet a férfiakkal (előbbieik 74,9%-a, n = 167; utóbbiak 70,4%-a, n = 157). A legidősebb nemzedék tagjaiból kerül ki a legtöbb igenlő (76,3%, n = 90), őket az ifjak követik (75,9%, n = 82), majd a 3. korcsoport (70,5%, n = 79), illetve a 26-39 év közöttiek (67,6%, n = 73) következnek. Minél alacsonyabban szocializált az egyén, annál inkább hajlamos elfogadni a fenti kijelentést (alsófokú képzésben részesültek 73,5%-a, n = 136; közepes képzésűek 71,3%, n = 159; egyetemet végzettek 70%-a, n = 14). Míg a diákok és a vezetők jelentős többsége (előbbieik 79,2%-a, n = 57; utóbbiak 76,9%-a, n = 40) kötelességének érzi az államnyelv ismeretét, addig a gazdáknak csak 65,2%-a (n = 30), a munkanélküliek 64,3%-a (n = 18) van velük azonos véleményen. A színmagyar falvak lakói is inkább helyeslik a fenti állítást, mint a vegyes lakosú települések (előbbieik 73,6%-a, n = 281; utóbbiak 67,2%-a, n = 43), de egyetlen szociális változó sincs lényeges befolyással a kijelentés megítélésére, akár az előbbi, az államnyelv általában vett hasznosságát vizsgáló állítás esetén.

Az eredmények alapján a vizsgált beszélőközösségről elmondható: a viszonylagos többségi helyzet, az anyanyelv iránt érzett tisztelet és lojalitás, az erőteljes és viszonylag egészséges kisebbségi identitás nem mentesíti a közösséget az állampolgári ideológia hatása alól, amelynek nyomai mind az egyéni és közösségi önazonosság alkotóelemei közti erőviszonyokban (l. 3. fejezetben belül a kulturális nemzeti és állampolgári identitáskomponenseket), mind a többségi nyelvhez való viszonyulásban kimutathatók.

Az államnyelv elsajátítására sarkallhat a látványos érvényesülésen és az ideológia nevelésen túl a személyiség gazdagodásának, toleránsabbá válásának reménye is. A másság iránti türelem alapfeltétele a különböző etnikumok együttélésének, ugyanakkor ezen képesség fokozatosan alakul ki a személyiség fejlődése során. Empirikus

kutatásomban három kijelentés által megpróbáltam felmérni, hogy a vizsgált közösség tagjai hogyan vélekednek a tolerancia és a személyiség tudásbeli gyarapodásának, valamint a domináns nyelv elsajátításának összefüggéseiről.

A román nyelv elsajátítása hozzágéjt saját személyiségünk, egyéniségünk gazdagodásához kijelentéssel egyetértett az adatközlők 64,8%-a (n = 289), míg egynegyede (n = 114) tagadta, 9,6%-a pedig (n = 43) tartózkodott a véleménynyilvánítástól. Minél fiatalabb az adatközlő, annál inkább úgy látja, hogy igaz a fenti állítás (legifjabbak 69,4%-a, n = 75; legidősebbek 59,3%-a, n = 70 elfogadja), de a korcsoportok közti eltérések nem szignifikánsak. Az elfogadás mértéke nő az iskolázottság emelkedésével, de ez alkalommal is csekélyek a csoportok közti különbségek. Az adatközlő nyelvtudásának befolyása azonban meghatározó: minél magasabb szinten birtokolja az adott személy az állam nyelvét, annál inkább úgy érzi, hogy általa személyisége gazdagodik. A tökéletesen beszélők 92,9%-a (n = 13), a nagyon jól, de akcentussal beszélők 71%-a (n = 71), az esetek többségében boldogulást jelentő nyelvtudással rendelkezők 63%-a (n = 102), a csekély nyelvi ismertekkel rendelkezők 47,8%-a (n = 22) elfogadja a fenti kijelentést. Az egyes részminták közti eltérések relevánsak (egyutas ANOVA alapján $p = 0,004$, $F = 5,707$, $df = 2$).

A román nyelv elsajátítása hozzágéjt, hogy mi, erdélyi magyarok, jobban elfogadjuk, toleráljuk a románságot kijelentéssel az adatközlők 55,2%-a (n = 246) értett egyet, 35,4% (n = 158) tagadta ennek igazságát, 9,4% (n = 42) nem nyilatkozott. Ez alkalommal a 26-39 év közöttiek válaszoltak a legnagyobb számban *igen*-nel az állításra (63%, n = 68), míg a többi korcsoport kissé több mint fele volt velük azonos véleményen. Legkevésbé az elemit végzettek (42%, n = 29), leginkább a diplomások (60%, n = 12) helyeslik a fenti kijelentést, de ez esetben sem az életkor, sem az iskolázottság nem bizonyult meghatározó tényezőnek. A szülő iskolázottsága azonban hatással van a kijelentés megítélésre. Általános törvényszerűségként megfogalmazható, hogy minél magasabban képzett a szülő, gyereke annál inkább egyetért azzal, hogy a román nyelv segíti őt bármely etnikummal szemben toleránsabbá válni, ugyanakkor annál kevésbé ért egyet azzal, hogy ez csupán a románság iránti toleranciáját fokozná (utóbbi változóra nézve általános iskolát végzett szülők gyerekének 55,1%-a, n = 154; szakiskolát végzett gyerekeinek 54,1%-a, n = 35; felsőfokú képzésűek gyermekeinek 38%-a, n = 8 ért egyet). Az adatközlő román nyelvi tudása is meghatározó tényező. A nyelvi kompetenciaszint emelkedésével párhuzamosan nő azok száma, akik igaznak találják a fenti kijelentést. A

szülő iskolázottsága és az adatközlő nyelvtudása alapján létrehozott részminták közt jelentősek az eltérések (előbbi változóra vonatkozóan a khi-négyzet-próba alapján $p = 0,015$, utóbbi változóra egyutas ANOVA alapján $p = 0,019$, $F = 3,989$, $df = 2$).

A román nyelv elsajátítása hozzásegít bennünket, erdélyi magyarokat, ahhoz, hogy könnyebben elfogadjunk, jobban toleráljunk más népeket, nemzetet (pl. németet, románát, horvátot stb) kijelentéssel az adatközlők 31,6%-a ($n = 141$) értett egyet, 55,6% ($n = 248$) nem-mel válaszolt, 12,8% ($n = 57$) pedig nem tudta érdemlegesen megítélni. A nők 28,7%-ával ($n = 64$) szemben a férfiak 34,5%-a ($n = 77$) érzi, hogy a többségi nyelv ismerete fokozza a másság iránti türelmet. Az életkor emelkedésével csökken azok száma, akik elfogadják a fenti kijelentést (fiatalok 38%-a, $n = 41$; 26-39 évesek 32,4%-a, $n = 35$; 40-64 év közöttiek 30,4%-a, $n = 34$; idősek 26,3%-a, $n = 31$). A nemek szerinti részminták közt az eltérés csekély, a korcsoportok részmintái viszont szignifikánsan különböznek (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,005$). Az iskolázottság emelkedésével nő azok száma, akik egyetértenek a fenti állítással (elemi végzettek 21,7%-a, $n = 15$; közepes iskolázottságúak 32,7%-a, $n = 73$; diplomások 40%-a, $n = 8$). Az eltérések relevánsak ($p = 0,012$). Az iskolázottság befolyása a szülők esetén is meghatározó lehet. Minél iskolázottabb a szülő, gyereke annál inkább helyesli a fenti kijelentést (elemi végzett szülők gyerekeinek 25,5%-a, $n = 37$; szakiskolát végzettek gyerekeinek 32,8%-a, $n = 21$; érettségizett szülők gyerekeinek 45,1%-a, $n = 37$, diplomás szülőkének 44,4%-a, $n = 4$). Míg a diákok 41,7%-a ($n = 30$) úgy véli, hogy a tolerancia erősítéséhez hozzájárul a többségi nyelv ismerete, addig a nyugdíjasok 25,7%-a ($n = 28$), az értelmiségiek 32,7%-a ($n = 17$) vélekedik hozzájuk hasonlóan. Mind a szülő iskolázottsága, mind a foglalkozás befolyással van a fenti változóra (előbbi esetben khi-négyzet-próba alapján $p = 0,012$; utóbbi esetben $p = 0,022$). Az adatközlőnek a tolerancia és a domináns nyelv összefüggésével kapcsolatos vélekedését meghatározza saját nyelvtudása, az államnyelv ismeretének, tudásának szintje is. Minél magasabb szinten birtokolja a többség nyelvét az egyén, annál inkább egyetért azzal, hogy ez segíti őt más etnikumok tolerálásában is.

Azok a tényezők, amelyek sarkallják a vizsgált beszélőközösség tagjait a többségi nyelv elsajátítására, nem csupán a társadalmi státus reprezentálta egyéni boldogulás alkotóelemei, hanem összetett, az egyéniségre kívülről is ható, a személyiség belső szükségletéből is fakadó motivációs rendszer szerves részét képezik. Ezen motiváló tényezők közül kétségtelen, hogy az egyéni boldogulást látványosan is kifejező társadalmi kvalifikáció a legerőteljesebb mozgatórugója az államnyelv elsajátításának, mert ez nem

csupán nagyobb megbecsülést, hanem kedvezőbb anyagi feltételeket is jelent az illető személy számára. Szembetűnő azonban, hogy a célcsoport tagjai esetében a második legfontosabb motiváló tényezőnek az állampolgári ideológia hatásának köszönhető kötelességérzés számít. Az adatközlők nemcsak a jobb boldogulás reményében sajátítják el a domináns nyelvet, hanem, mert kötelességüknek érzik azt, ugyanakkor mindezt nem kizárólag egy korábbi ideológiai nevelés eredményének tekinthetjük, hisz a fiatal generáció tagjait legalább olyan jelentősen befolyásolja, mint az idősebbet, hanem a nyelvpolitikából, az államnyelv státuszából és versenyképességéből, illetve a kisebbségi léthelyzetből fakadónak is. A harmadik legfontosabb motiváló tényező a személyiség belsejéből, tanulási, megismerési vágyából ered: nyelvi kompetencia növelésére serkent a tudásvágy, a különböző nyelvek elsajátítása által hozzáférhetővé váló ismerethalmaz. Az adatközlők több mint felét az is sarkallja az államnyelv elsajátítására, hogy ettől reméli nemcsak a többségi nemzet, de valamennyi etnikum iránti toleranciájának kiszélesedését, fokozódását. Összességében valamennyi motiváló tényező együttes hatása erősíti az államnyelv vonzerejét, amellyel szemben kizárólag megfelelő nyelvi jogokra támaszkodó, az anyanyelv iránt határozottan lojális és kellően életerős kisebbségi csoportidentitással rendelkező közösség veheti fel a versenyt.

A kisebbségben élő egyén, illetve közösség számára kötelező az államnyelv elsajátítása, nincs választási lehetősége, más alternatívája, hisz egyrészt kisebbségi léte, másrészt az adott állam törvényei kényszerítik rá. E kényszerítő körülmények ellenszenvet ébreszthetnek a domináns nyelvvel szemben, és ennek hatására az egyénben kialakulhat olyan negatív, elutasító magatartás, amely csökkentheti az államnyelv adott közösségen belüli presztízsét. Kérdés, hogy a célcsoport tagjaira jellemző-e, és ha igen, milyen mértékben van jelen viselkedésükben, domináns nyelvhez való viszonyulásukban a kényszerhelyzet okozta, kiváltotta ellenszenv. Ennek megvilágítása érdekében empirikus kutatásom részét képezte a vizsgált beszélőközösség többségi nyelvvel szembeni attitűdjének, érzelmi viszonyulásának olyan nyílt végű kérdés segítségével való vizsgálata, amely teret biztosít az egyén államnyelvvel szembeni esetleges ellenszenvének kinyilvánítására. E nyílt végű kérdés – a valós helyzettől eltérően – az államnyelv tanulásában választási alternatívát kínál az adatközlőnek (maga dönthetne az államnyelv tanulásában), ugyanakkor lehetőséget biztosított számára választása megindoklására is. Egyfelől az egyéni döntésen alapuló másodnyelvtanuláshoz való viszonyulás mikéntje (öt fokú skálán belül választhatott az adatközlő a *szívesen választanám*-tól az *egyáltalán*

nem választánám-ig), másfelől az ezt alátámasztó érv – amit az adatközlőnek kellett megfogalmaznia – segíthet megítélni, hogy a vizsgált beszélőközösségre milyen attitűd jellemző az államnyelvel szemben, illetve milyen összetevők mozgatják az ezzel szembeni viselkedést, ugyanakkor a válaszok közvetett információkat szolgáltatnak az anyanyelv : államnyelv presztízsére, versenyképességére vonatkozóan is.

A válaszok csoportosítását eleve meghatározta a kérdéshez kapcsolt ötfokú skála, de az adatközlő érvei alapján további csoportosításra is szükség volt. ***Ha maga dönthetne a román nyelv tanulásának kérdésében***, akkor 19,5%-a (n = 87) az adatközlőknek szívesen választaná, 19,7% (n = 88) bizonyára az államnyelv mellett döntene, 19,9%(n = 89) elképzelhetőnek tartja ennek választását, 19,5% (n = 87) nem szívesen, 21,5% (n = 96) biztosan nem ezt választaná. A skála szerinti megoszlások nagyon arányosak, bár a kategorikus elutasító magatartás enyhén élesebb, mint a határozott igenlés ; a különbségek azonban csekélyek. A pozitív döntéseket alátámasztó érveket (összesen 263 nyelvi adatot) négy nagy kategóriába sorolhatjuk, amelyekből három a hasznosságon, egy pedig a racionális helyzetelemzésen alapuló indokokat foglalja magába. Ezek a kategóriák az érvek gyakoriságának csökkenő sorrendjében a következők:

- egyéni boldogulásra (munkahely, megélhetés, továbbtanulás) vonatkozó érvek: „*Aki nem tud jól románul, nem válogat a munkahelyekben*”, „*Egyetemet is hiába végzel, ha nem tudsz románul, mert az kell az elhelyezkedéshez*”, „*Könnyebben találhatsz munkát, ha tudsz románul*”, „*Kell az érettségéhez*”,
- kényszerhelyzet: „*Kisebbségi helyzetben előbb-utóbb muszáj megtanulni, ez elkerülhetetlen*”, „*Ha már itt élünk, ezt kell szeretni, és ha már muszáj, legalább ne húzódozzon tőle az ember*”, „*Ezt úgyse lehet megúsni, mert ez nem olyan, hogy nem akarom és kész*”,
- kapcsolatteremtések és ezek fenntartása (rokonok, barátok, ismerősök): „*Vannak román rokonaim, azokkal nem tudnék beszélni*”, „*Sok román ismerősöm, barátom van, akik nem tudnak magyarul*”,
- a személyiség gazdagodása, ismerteinek bővülése: „*Ahány nyelvet tudsz, annyi ember vagy*”, „*Megismerhetem a nyelv által magát a népet is*”.

A negatív döntésekhez kapcsolódó indoklásokat (összesen 183) szintén négy csoportba sorolhatjuk, amelyekből kettő a hasznosságra, egy az érzelmekre, egy pedig a nyelvi nehézségekre vonatkozó érveket foglal magába. Csökkenő sorrendben ezek a következők:

- valamelyik világnyelv a románnál hasznosabb: „*Ha már én választhatnék, inkább tanulnék angolt vagy németet*”, „*Nagyobb hasznát venném valamelyik világnyelvnek*”, „*Nem akarok itt élni, többet érnék el mondjuk az angollal*”,
- ellenszenves: „*Ki nem álhatom*”, „*Már kiskorom óta utálok*”, „*Nem szeretem*”, „*Undorodom tőle*”,
- nehéz: „*Számomra nehéz nyelv*”, „*Sehogy nem megy a fejembe*”, „*Képtelen vagyok megtanulni*”,
- rontja az anyanyelvünket: „*Ha nem tudnék románul, biztosan nem vegyiténém a két nyelvet*”, „*Több időm lenne az anyanyelvem tanulására, és akkor tisztábban megőrizhetném*”.

Az adatközlők közel 60%-a (n = 264) a felkínált nyelvtanulás esetén is nagy valószínűséggel a többség nyelvét választaná, 40%-a (n = 183) elutasítaná azt. Bár a kérdéssel – kizárva a kötelező nyelvtanulást – a választási alternatívát adtam, az adatközlők eddigi valós tapasztalataikra támaszkodva, elsősorban racionális és nem emocionális alapon hoztak döntést. Sőt az a 17% (n = 76), aki a többségi nyelv tanulásának választását kényszerítő körülményre hivatkozással (kötelező, úgyszólván muszáj megtanulni románul) támasztotta alá, sem engedett a negatív emócióknak, és csupán 17,7% (n = 79) mutatott érzelmi alapú (ellenszenves a többségi nyelv) elutasítást. A férfiak a két szélsőséges álláspontot (szívesen választaná - egyáltalán nem választaná) nagyobb számban képviselik a nőknél, de az eltérések nem szignifikánsak. A nemek közti aránypárok a következőképpen alakulnak: szívesen választaná 1,2 (n = 47/39), valószínű választaná 1,25 (n = 49/39), elképzelhető, hogy a román nyelvet választaná 0,78 (n = 39/50), nem szívesen választaná 0,77 (n = 38/49), és egyáltalán nem választaná 1,08 (n = 50/46). Az egyes korcsoportok döntései azt jelzik, hogy a fiatalok és idősek inkább az elutasítót, a két középső korcsoport inkább az elfogadó álláspontot képviseli. A 16-25 év közöttiek 46,3%-a (n = 50), a 65 évnél idősebbek 55,2%-a (n = 64), ha tehetné, nem tanulná a többségi nyelvet. Bár döntésük hasonló, érveik egymáshoz viszonyított súlya eltérő. A fiatalok 24%-a (n = 26) azért nem tanulná a domináns nyelvet, mert nem szereti,

20,3%-a (n = 22) világnyelvet tanulna helyette és 1,9% (n = 2) nehéznek találja; az idősek 23,3%-a (n = 27) utálja, 25%-a (n = 29) valamilyen világnyelvet tanulna, 6,9% (n = 8) szerint az elutasítás oka, hogy az anyanyelvünket rontja. Ez utóbbiak 26,7%-a (n = 31), a fiatalok 32,4%-a (n = 35), a 26-39 év közöttiek 45,3%-a (n = 49) és a 40-64 év közöttiek 41%-a (n = 46) szívesen tanulná, illetve bizonyára a többségi nyelvtanulás mellett döntene pragmatikus okok miatt. Az eltérések szignifikánsak ($p < 0,05$).

Az iskolázottság is befolyásolja a döntést. Minél képzettebb az egyén, annál inkább a nyelvtanulás mellett dönt, és a személyes érvényesülés segítségével indokolja választát; minél alacsonyabban iskolázott, annál inkább elutasító álláspontra helyezkedik, és döntésében enged az érzelmi befolyásnak. Míg az egyetemet végzettek 25%-a (n = 5) nem választaná az állam nyelvét, addig az elemivel rendelkezők 53,6%-a (n = 37), a nyolc általánost végzettek 42,2%-a (n = 49), a szakiskolát végzettek 36,9%-a (n = 41) és a liceumot végzettek 39,2%-a (n = 44) vélekedik hozzájuk hasonlóan. Az eltérések ez alkalommal is relevánsak ($p < 0,05$).

A szabad nyelvtanulás alternatívája összességében, illetve közvetett módon azt jelzi számunkra, hogy: a beszélőközösség tagjai a valós, kényszerhelyzetből fakadó nyelvtanulást is racionálisan, elsősorban pragmatikus szempontból ítélik meg, emiatt tehát a negatív emóciók államnyelvre gyakorolt stigmatizációs hatása csekély. Az államnyelv erőteljes vonzerejét a tapasztalható ellenszenv nem kezdi ki, hisz a megkérdezettek 60%-a nagy valószínűséggel megtanulná a domináns nyelvet, akkor is, ha a döntést rá bíznák. Leggyakoribb érv az egyéni boldogulás volt (26,2%, n = 117 erre hivatkozott), ezt követte a kényszerhelyzet pozitív elfogadása (17%, n = 76 szerint úgyszólván meg kell tanulni), illetve a rokoni és baráti kapcsolatteremtés érve (8,9%, n = 40), valamint a személyiségfejlődésre utalás (6,7%, n = 30). Az elutasító válaszok esetén leggyakrabban elhangzott indok a világnyelv választása (18,4%, n = 82), ezt követte az ellenszenv (17,7%, n = 79), a nyelv nehézségére (2,9%, n = 13), illetve az anyanyelvre gyakorolt negatív hatásra (2%, n = 9) hivatkozás. A „felkínált” nyelvtanulási alternatíva eredményei alapján arra derült fény, hogy a többségi nyelv kötelező tanulása az adatközlők közel egyötödében negatív érzelmeken alapuló elutasító magatartást vált ki, de négyötödében a domináns nyelvvvel szembeni attitűdöt (gyakran az elutasítás esetén is) a kognitív, akarati tényezők határozzák meg. A nagyrészt racionális érveknek köszönhetően a rokonszenv : ellenszenv tengelyén – ez esetben – az adatközlők csupán egyötödét lehet elhelyezni, mert ezek érvei árulkodnak érzelmekről. A későbbiekben azonban látni fogjuk, hogy az

államnyelv kötelező megtanulása és alkalmazása felszínre hoz olyan emocionális alapú állásfoglalásokat is, amelyek segítségével az adatközlők jelentős hányada a rokonszenv : ellenszenv kontinuumán elhelyezhető.

4.6.2. A nyelvi tisztaság megítélése

Láthattuk, hogy a felső-háromszéki térségben többségi helyzetben élő magyarság számára is komoly feladat az anyanyelvváltozat versenyképességének megtartása, mert a térségen belüli társadalmi érvényesülés is megkívánja az államnyelv minél magasabb szintű ismeretét, ugyanakkor az állampolgári ideológiának is jelentős szerepe van az államnyelv vonzerejének, presztízsének növelésében. A vizsgált beszélőközösség számára a saját nyelvváltozat jelentős presztízserékkel rendelkezik, ugyanakkor e presztízserék elmozdulása igazán a saját nyelvváltozatnak más magyar nyelvváltozatokhoz és nem az államnyelvhez való viszonyában ragadható meg. Ezen összehasonlítás eredményeként leggyakrabban felértékelődik a beszélőközösség anyanyelvváltozata más azonnyelvi változatok rovására, és e felértékelődés gyakran emocionális okokra vezethető vissza.

A beszélőközösség tagjai más nézőpontból ítélik meg az államnyelv-anyanyelv viszonyát: az államnyelvhez nem elsősorban emocionális-affektív, hanem pragmatikus szempontból, racionális alapon közelítenek; ezt igazolja a domináns nyelv tanulását motiváló tényezők rendszere, az alternatív választás során tanúsított attitűd is. Kevés túlzással azt mondhatnánk, hogy a beszélőközösség tagjai a saját nyelvváltozat presztízsének veszélyeztetése szempontjából nagyobb „ellenségnek” tekintik a magyar nyelv más területi változatait – különösen a magyarországi (standard) nyelvváltozatot –, mint magát az államnyelvet. Ennek oka nem csupán a történelmi hagyományokban gyökerező erdélyi nyelvi mítosz, nyelvi sztereotípiák és/vagy ennek meg nem kérdőjelezése lehet (ti. hogy Erdélyben, Székelyföldön beszélnek a legszebben, leghelyesebben), hanem feltehetőleg az is, hogy az utóbbi évtizedekben gazdagodott a beszélőközösség különböző régiók nyelvhasználatára és a standardra vonatkozó nyelvi tapasztalata. Ezek együttesen fölerősítették a közösség védekező magatartását, más nyelvváltozatokkal szembeni – elsősorban érzelmi alapon történő – elutasítását. Tulajdonképpen hasonló folyamat játszódik le a vizsgált peremrégióban, mint a hatvanas évek Magyarországon (vö. Kiss 2003b: 213), azaz megfigyelhető a nyelvjárási nyelvváltozat szerepköreinek módosulása, amellyel szemben a köznyelv egyre nagyobb teret hódít azáltal, hogy egyre több

beszédészituációban, egyre több ember beszédére jellemző; illetve a nemzedékek nyelvhasználata közti különbségek is erősödni látszanak. Mivel a vizsgált kisebbségi közösség számára viszonylag kedvező a politikai helyzet, hisz 1989 után a korábbi időszakhoz képest jelentős (bár korántsem kielégítő) nyelvi kedvezményekben részesültek az itt élők, ezért nem az államnyelv hatására figyelnek a beszélők, hanem a standard, illetve a regionális köznyelv térnyerésére. A nyelvi versenyképesség, tisztaság és presztízs megítélését befolyásolja, hogy a regionális és lokális identitás komponense, a saját nyelvváltozat kiemelt jelképértékű, hogy megmaradása, érintetlen formában való megőrzése egyfelől a közösség tagjainak feladata, másfelől a közösség életképességének tükré is. Mindezek együttes következménye, hogy a célcsoport tagjai saját nyelvváltozatuk értékét nem csupán és nem elsősorban a domináns nyelv, hanem az azonnyelvi változatok (ezen belül is a (regionális) köznyelv és a helyi nyelvjárási nyelvváltozat) viszonyrendszerében értelmezik, és mivel pillanatnyilag a standard hatása tűnik jelentékenyebbnek, az államnyelvnek a saját nyelvváltozat versenyképességére/ „tisztaságára” gyakorolt hatása kiesik a látószögükből, vagy csekélynek minősül, másodrendű problémaként definiálódik. Ezt a hangsúlyeltolódást segíti az is, hogy a beszélőközösség tagjai többségi helyzetük folytán sem tulajdonítanak nagy jelentőséget sem a kontaktushatásoknak, sem az államnyelv tényleges versenyképességének, másrészt szubjektív (sztereotípiákon is nyugvó) megítélésük alapján purifikációs törekvéseiket is jelentősebbnek, hatékonyabbnak tekintik más régiókéénál.

A korábbiakban már bemutattam, hogy a vizsgált beszélőközösség az erdélyi nyelvváltozatot jóval a magyarországi fölé helyezte (aránypár 100/344), és jelentős volt azoknak a száma (118 nyelvi adat), akik épp a helyi nyelvváltozat nyelvi tisztaságára, idegen elemektől való mentességére hivatkoztak. Bár a kisebbségben élő magyarság hajlamos a nyelvi purifikációra, és „talán ösztönösen is, de legalább részben tudatosan úgy tartja meg a nyelvét, hogy helyességi kérdésekben, az elítélésben (stigmatizálásban) szigorúbb, az idegenszerűségekre érzékenyebb, mint az anyaországiak” (TOLCSVAI 2004: 95), a nyelvi hiány, a magyar–román aszimmetrikus nyelvi kölcsönhatások miatt jelentős román nyelvi elemet beépít(ett) nyelvváltozatába (vö. BAKOS 1982; BENŐ 2003a; MÁRTON–PÉNTEK–VÖÖ 1977; PÉNTEK 1992: 159-64), ugyanakkor a köznyelvi lexikai egységek is szemantikai változásokat szenved(het)nek, a többségi nyelv hatására új jelentéssel bővül(het)nek (vö. BENŐ 2003b; 2003c; 2004; 2009: 25-33). Még azon régiókban is számolnunk kell államnyelvi hatásokkal, interferenciával, ahol a magyarság

többen él, vagy kevésbé beszéli a többségi nyelvet (BENŐ 2008: 12; PÉNTEK: 1992: 163; RAN CZ 2007b: 251-64). Éppen ezért, ha a vizsgált beszélőközösségen belül a saját nyelvvaltozat tisztaságának, idegen elemektől való mentességének belső megítélését elemezzük, nem szabad megfeledkeznünk a beszélők szubjektivitásáról, esetleges elfogultságáról, illetve a nyelvi sztereotípiák befolyásáról sem, amelyekre támaszkodva a beszélőközösség pozitívabb képet rajzol(hat) saját nyelvi helyzetéről, nyelvállapotáról, mint amilyen az a valóságban.

Hét kijelentéssel (ebből négy ötfokú Likert-skálával összekapcsolt) azt vizsgáltam meg, hogy a térség lakói mely nyelvi szinten számolnak a domináns nyelv saját nyelvvaltozatra gyakorolt hatásával, illetve milyen erősségűnek ítélik meg ezt hatást. Az **Úgy vélem, hogy a román nyelv használata miatt magyar anyanyelvem háttérbe szorít** kijelentéssel a megkérdezettek 36,1%-a (n = 161) értett egyet, 58,3% (n = 260) tagadó álláspontra helyezkedett, 5,6% (n = 25) nem nyilatkozott. A férfiak nagyobb arányban (37,2%, n = 83) válaszoltak *igen*-nel, mint a nők (utóbbiak 34,9%-a, n = 78). A legidősebb korcsoport 40,7%-ával (n = 48) szemben a 3. korcsoport 33%-a (n = 37), illetve a másik két korcsoport 35,2%-a (n = 38 mindkét esetben) fogadja el a fenti kijelentést. Minél kevésbé iskolázott az egyén, annál inkább egyetért a fenti állítással (elemi végzettség 40,6%-a, n = 28; nyolc általánost végzettség 36,2%-a, n = 42; szakiskolát végzettség 37,8%-a, n = 42; líceumot végzettség 33%-a, n = 37; felsőfokú képzéssel rendelkezők 31,5%-a, n = 12). A kvalifikáció emelkedésével csökken azok száma, akik úgy érzik, hogy a domináns nyelv miatt saját anyanyelvvaltozatuk mellőzött lenne (gazdák 43,5%-a, n = 20; munkások 37,5%-a, n = 30; nem fizikai dolgozók 35,6%-a, n = 21; értelmiségiek 30,8%-a, n = 16), de sem az adatközlő neme vagy életkora, sem iskolázottsága vagy társadalmi státusza nem eredményez szignifikáns eltéréseket az egyes részminták között. A település státuszának befolyása azonban meghatározó, mivel az egyes településtípusok közt lényeges eltéréseket okoz (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,010$). Minél kisebb a település, lakói annál inkább veszélyeztetve érzik anyanyelvüket, ugyanakkor a falusiak az államnyelvi hatást erőteljesebbnek vélik a városiaknál (város 28,1%-a, n = 7; nagy települések 32,1%, n = 72; kistelepülések 42,1%, n = 80). A színmagyar falvak az anyanyelv háttérbe szorítását erőteljesebbnek érzik a vegyes településeknél (előbbieik 37,7%-a, n = 144, utóbbiak 26,6%-a, n = 17). Az eltérések az etnikai összetételre nézve is szignifikánsak (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,044$).

A román nyelv elsajátítása, használata hozzájárul anyanyelvem romlásához, mivel emiatt román szavakat keverünk anyanyelvünkbe kijelentéssel 57,6%-a (n = 257) a megkérdezetteknek egyetértett, és 34,1%-a (n = 152) elutasította, 8,3%-a (n = 37) pedig nem tudta eldönteni. Ez alkalommal is a férfiak aggodalmaskodóbbak a nőknél (előbbieik 58,7%-a, n = 131, utóbbieik 56,5%-a, n = 126 vélte igaznak a kijelentést). Az anyanyelvbe bekerült román kölcsönszavakat leginkább a fiatalok érzékelik (65,7%, n = 71), őket a legidősebb korcsoport követi (57,6%, n = 68), majd a 40-64 év közöttiek (55,4%, n = 62), illetve a 26-39 év közöttiek, akiknek alig több mint fele (n = 56) vélekedik az előbbiekhöz hasonlóan. Az érettségizettek 60,7%-a (n = 68) szerint valóban e hatással számolnunk kell, de a többi csoport tagjainak véleménye sem sokkal marad le tőlük (55-58% között mozog). Míg az előbbi szociális változók jelentős eltéréseket nem mutattak, addig a településtípus a kijelentéssel szignifikáns együttjárást eredményezett (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,000$). A falusiak nagyobb arányban vélekednek úgy, hogy anyanyelvük szókincsébe román nyelvi elemeket kevernek, mint a városiak (előbbieik 58,7%-a, n = 243, utóbbieik 43,8%-a, n = 14). A lélekszám is meghatározó: minél kisebb egy település, lakói annál inkább igaznak találják a fenti állítást (városiak 43,8%-a, nagy falvak 54,6%-a, n = 122, kistelepülések 63,6%-a, n = 121).

A román nyelv elsajátítása/használata nem befolyásolja anyanyelvhasználatom milyenségét, minőségét kijelentéssel 36,8%-a (n = 164) az adatközlőknek egyetértett, 54,7% (n = 244) elutasította, 8,5% (n = 38) pedig nem nyilatkozott. Leginkább a 26-39 év közöttiek állítják, hogy megfelel a valóságnak a fenti állítás (43,5%, n = 47 véleménye áll szemben a többi korcsoportok 34,5%-ával). Az alacsonyabban iskolázottak kevésbé tartják igaznak e vélekedést, mint a magasabb képzésben részesültek, de sem az életkor, sem az iskolázottság befolyása nem jelentős. Az értelmiség és vezető réteg 48,1%-a (n = 25), a munkások 42,5%-a (n = 34), a gazdák 30,4%-a (n = 14) nem tartja saját nyelvváltozatára nézve potenciális veszélynek a domináns nyelvet. Az elszigetelt települések 52,2%-a (n = 47) is úgy gondolja, nem kell államnyelvi befolyással számolnunk, de hasonlóan vélekedik a központi fekvésű települések lakóinak 32,8%-a (n = 117) is. Míg a városiak 43,8%-a (n = 14) egyetért az állítással, a falusiak 36,2%-a (n = 150) van velük azonos véleményen. A település fekvése szerinti különbségek szignifikánsak (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,000$). A homogén etnikumú lakosság 34%-a (n = 130) szerint saját nyelvhasználatukra nem jellemző a nyelvi interferencia és kölcsönzés, a vegyes etnikumúak 53,1%-a (n = 34) szintén ezen a véleményen van. Az etnikai összetétel szerinti részminták közti különbség szignifikáns ($p = 0,014$).

A román nyelv különböző nyelvi szintekre gyakorolt hatását ötfokú skálával összekapcsolt kijelentések segítségével is felmértem. A korcsoportok szerinti eredményeket a teljesen vagy többnyire egyetért válaszok alapján az alábbi (16. sz.) táblázat tartalmazza.

16. táblázat: A román nyelv anyanyelvre gyakorolt hatásának megítélése nyelvi szintek szerint

A román nyelv hatással van magyar anyanyelvünk:	16-25 éves %	26-39 éves %	40-64 éve %	több mint 65 éves %	ANOVA alapján p értéke
- hangképzésére, a magyar hangok ejtésére;	37,9	25,9	20,5	25,4	0,000
- szókincsére, szóhasználatára;	52,7	50,0	45,5	50,8	0,229
- mondat szerkesztésére és felépítésére, a szavak mondaton belüli sorrendiségére;	34,3	25,0	21,4	30,5	0,016
Az államnyelv semmilyen szinten nincs hatással anyanyelvünkre, sem annak használatára.	22,2	35,2	34,8	36,4	0,022

A fiatalok véleménye az államnyelv anyanyelvre gyakorolt hatásáról nem csupán a relatív mutatók, de az átlagok alapján is azt jelzi, hogy ők érzik leginkább veszélyeztetve anyanyelvüket, ezért legkevésbé ők tagadják a nyelvi interferenciajelenségeket, a kölcsönzést és a kontaktushatások meglétét. Ebben nem kis szerepe van az iskolának, ahol gyakran tudatosítják a beszélőben a nyelvi átvételeket. Az ifjak véleményéhez a legközelebb az idősebbek meglátása áll, míg a két középső generáció álláspontja lényegesen különbözik a fiatalok és idősek meglátásától. A 2. és 3. korcsoportba tartozó adatközlők véleménye az, hogy kell ugyan számolnunk a másodnyelvnek az anyanyelv szókincsére gyakorolt hatásával, de a mondat, illetve a hangzás szintjén kevésbé érzékelhető a kontaktushatás. Ezek a nézetek egyrészt meglepőek, mert a két középső korosztályba tartozóktól várjuk el a legnagyobb fokú nyelvi tudatosságot, és erre cáfol rá előbbi álláspontjuk; másrészt elfogadhatók, mert a megkérdezettek aktív társadalmi státusából fakadnak, azaz a domináns nyelv pragmatikai motivációjának közvetett következményei is. A kontaktológiai hatás mértékének lebecsülése a 26-64 év közöttiek esetén leginkább azzal magyarázható, hogy a domináns nyelvnek az egyéni érvényesülésben betöltött szerepe felerősíti az adott nyelv vonzerejét, csökkent(heti) a

beszélő kontaktushatásokra való odafigyelését; az államnyelv gyakoribb használata pedig topmítja az egyén ösztönös nyelvérzékét, a nyelvi befolyások, interferenciák észrevételét.

Az iskolázottság releváns eltéréseket nem eredményez a részminták között, de tapasztalni, hogy mind a szókincs, mind a hangzás és mondat szintjén legkevésbé a szakiskolát végzettek számolnak a kontaktushatással. Ennek oka elsősorban az, hogy az adatközlők szakiskolai tanulmányaikat zömmel román tannyelven végezték, így kevésbé érzékelik a másodnyelv anyanyelvre gyakorolt hatását. Az iskolázottság emelkedésével jelentősen csökken azok száma, akik a nyelvi hatást tagadnak (elemiit végzettek 40%-a, $n = 28$; nyolc általánossal rendelkezők 32,7%-a, $n = 38$; szakiskolát végzettek 36%-a, $n = 40$; érettségizettek 28,6%-a, $n = 32$; felsőfokú képzésben részesültek 15,8%-a, $n = 6$ ért egyet teljesen vagy többnyire az utolsó itemmel). Minél magasabban kvalifikált az egyén, annál inkább potenciális veszélyt lát a másodnyelvben, és elismeri a többségi nyelvnek az anyanyelv valamennyi szintjére kiterjedő hatását. Míg a gazdák 41,3%-a ($n = 19$) ért egyet teljesen vagy többnyire azzal, hogy a román nyelv nem veszélyezteti a saját nyelvváltozat tisztaságát, addig a munkások 36,2%-a ($n = 29$), a nem fizikai dolgozók 28,8%-a ($n = 17$) és az értelmiség 25%-a ($n = 13$) vélekedik hozzájuk hasonlóan. A társadalmilag inaktívak véleménye is igen élesen eltér egymástól: a nyugdíjasok 36,7%-a ($n = 40$), a diákok 22,2%-a ($n = 16$) fogadja el az előbbi állítás igazságát. A társadalmi rétegzettség szerinti vélemények közt az eltérések jelentősek (egyutas ANOVA alapján $p = 0,050$, $F = 2,119$, $df = 6$).

A saját nyelvváltozat tisztaságáról való vélekedés elvileg összefüggésben lehet az egyén másodnyelvtudásával. Feltételezem, hogy minél alacsonyabb az egyén másodnyelvi kompetenciaszintje, annál inkább érzi (elsősorban ösztönösen) a hangzás szintjén jelentkező kontaktushatásokat. A többségi nyelvi kontaktushatások, a nyelvi interferenciák észlelésének mértéke és a nyelvi tudásszint közti összefüggést lineáris regresszió módszerével vizsgáltam meg. A vizsgálat során kiderült, hogy az életkor független változója is alakítja, befolyásolja az egyén vélekedését. A koefficiens-táblázat B-értékei jelzik, hogy minél alacsonyabb az egyén államnyelvi kompetenciája, annál inkább egyetért, minél idősebb az egyén, annál kevésbé vallja, hogy az államnyelv az anyanyelvi kiejtésre hatással van. A béta-értékek alapján elmondható, hogy az életkor erőteljesebben meghatározza az adatközlő vélekedését, mint a román nyelv tudásszintje. Ez utóbbi növekedésével csökken a hangzás szintjén bekövetkező kontaktushatás elfogadásának mértéke, akkor is, ha az életkort kontroll alatt tartjuk; illetve ha nő az életkor, csökken a

beleegyezés foka, akkor is, ha az államnyelvi kompetenciát kiszűrjük (a román nyelvi kompetenciaszint parciális hatását a független változóra a $\beta = -0,122$ értéke jelzi; az életkor parciális hatása esetén a $\beta = -0,155$). Előbbi esetben az egyenes egyenlete tehát $\hat{Y} = 3,529 + 0,170 \cdot \text{nyelvi tudásszint}$; utóbbi esetben $\hat{Y} = 3,529 - 0,008 \cdot \text{életkor}$. Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról, hogy a hangzásra, kiejtésre gyakorolt dominánsnyelvi hatás varianciájából az életkor és nyelvi tudás alapján 3 százalékot sikerült megmagyaráznunk ($R^2 = 0,031$).

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a térség lakóinak jelentős hányada szerint nem csupán az országban, de a felső-háromszéki kistérségen belül is az egyéni boldogulás elengedhetetlen feltétele a többségi nyelv minél magasabb szintű ismerete. Egyfelől az instrumentális motiváció, éspedig: a jobb munkahely, a magasabb társadalmi státusz elnyerése, a megismerési vágy, a másság iránti tolerancia készíti a térség lakóit államnyelvi tudásuk gyarapítására; másfelől nem szabad megfeledkeznünk az állampolgári kötelesség sarkalló szerepéről sem (pragmatikai-integratív motiváció). Az államnyelv vonzereje, presztízse miatt a nyelvtanulás motivációi erősek, a kötelező nyelvtanulás okozta frusztráció és az ezt kísérő negatív érzelmek gátló ereje viszonylag csekély. Az elvárásaimmal ellentétben a nyelvválasztás alternatívájának hiánya a vizsgált beszélőközösségben nem elutasító, hanem sajátos nyelvi attitűdöt eredményezett. Míg a saját/helyi nyelvváltozathoz való viszonyulásukat erőteljes, pozitív érzelmek uralják, addig a többség nyelvéhez elsősorban racionális-pragmatikus alapon közelítenek a beszélők: vagyis tudatosítják magukban, hogy érvényesülésük ára a domináns nyelv tudása. Összességében nem az államnyelv iránti negatív emóciókon való racionális felülkerekedés, vagy az egyéni boldogulás domináns nyelvtől való függőségének belátása okozza, hogy a beszélőközösség tagjai nem számolnak a nyelvi a kontaktushatásokkal, hanem sokkal inkább az, hogy: egyfelől többségi helyzetük révén nem érzik veszélyben anyanyelvüket; másfelől anyanyelvük iránti pozitív és elsősorban emotív viszonyulásuk erősíti a hagyományokban gyökerező nyelvi sztereotípiákat (ti. hogy a helyiek beszéde a legmagyarabb/legmagyarosabb/legtisztább); harmadrészt nincs meg az a nyelvi tudásanyaguk, amire támaszkodhatnának az egyéni, racionális értékítéleteikben; illetve a másodnyelv magasabb szintű ismerete sem jár együtt a kontaktushatások fokozottabb tudatosításával/tudatosodásával. Maga a beszélőközösség nem is az államnyelvi hatás iránt fogékony, sokkal inkább saját nyelvváltozatának megőrzése, más anyanyelvváltozatok viszonyrendszerén belüli presztízisének fenntartása foglalkoztatja. Általában az idős

korcsoportba tartozó adatközlők azok, akik viszonylag csekély államnyelvi ismereteik, alacsony iskolázottságuk ellenére az aktív korcsoportoknál kissé nagyobb arányban érzik veszélyeztetve anyanyelvüket, és vélik úgy, hogy kontaktushatásokkal valamennyi nyelvi szinten számolniuk kell. Álláspontjuk leginkább azzal magyarázható, hogy egyfelől viszonylag alacsony államnyelvi tudásuk érzékennyé teszi őket a kontaktushatások ösztönös felismerésére, másfelől az anyanyelvhez való erőteljes ragaszkodásuk felerősíti a saját nyelvváltozatukat féltő magatartásukat. Nagyobb fokú tudatosság a diákokra jellemző inkább, akik saját nyelvhasználatuk helyességéről állandó visszajelzést kapnak, és az iskolai oktatásban folyamatosan szembesülnek a kontaktológiai hatások megítélésével. Nem véletlen, hogy ők járnak az élen az anyanyelv veszélyeztetettségének felvállalásában. Másfelől azonban ők esnek leginkább áldozatul az államnyelv vonzerejének, mivel más korcsoportokhoz viszonyítva felértékelik az egyéni boldogulásban betöltött szerepét, ugyanakkor jellemző rájuk, hogy egymásnak ellentmondó állításokat is megfogalmaznak.

Az egyéni vélekedést meghatározza az a közeg is, amelyben az adott személy él. A település elszigeteltsége kedvez egyfelől az anyanyelv presztízsének, másfelől a nyelvi tisztaság kérdésében nagyobb odafigyelésről árulkodik, de ez esetben sem számolhatunk erőteljesebb nyelvi tudatossággal, hangsúlyosabb nyelvi tudattal, sokkal inkább a lokális identitás, a saját nyelvváltozat mindentől való féltése magyarázza az itt élők viselkedését. A fenti megállapítás mellett szól az az érv is, hogy ezen települések lakói képviselik a legszélsőségesebb álláspontokat, mivel legnagyobb arányban vallják, hogy: az államnyelv valamennyi nyelvi szinten hat anyanyelvünkre, illetve azt is, hogy nincs ok aggodalomra, anyanyelvünk semmilyen nyelvi szinten nem veszélyeztetett.

4.6.3. Kódváltási szokások és másodnyelv iránti attitűdök

A saját nyelvváltozat nyelvi tisztaságának és versenyképességének megítélését vizsgálva az egyéni érvényesülés oldaláról érintettem a vizsgált beszélőközösség államnyelv iránti attitűdjét, az államnyelv vonzerejének okait, azokat a motivációs tényezőket, amelyek a nyelvtanulási kényszer ellenére pozitívan befolyásolják az egyént. Nem beszéltem ugyanakkor a kétnyelvű beszélők kódváltási szokásairól, a kódváltást előidéző tényezőkről és az ezt kísérő attitűd meghatározó szerepéről, sem a domináns nyelv oktatásával, használatával és beszélőivel szembeni egyéni viszonyulásokról, amelyek vizsgálatát ebben a fejezetben kíséreltem meg.

A székelyföldi, ezen belül a felső-háromszéki magyarok nyelvismeretéről egyáltalán nem rendelkezünk empirikus adatokkal; talán ez is lehet az oka, hogy mind a román, mind az erdélyi magyar lakosság körében elterjedtek a székelyföldi magyarok nyelvismeretével kapcsolatos különféle mítoszok. Ilyen például: „a székelyföldi magyarok nem tudnak románul” vagy „a székelyek szebben beszélnek magyarul a magyarországiaknál” mítosza. A következőkben a kézdíszéki magyarok államnyelvi ismeretéről – jobb híján – önbevallás útján szerzett adatok alapján beszélek. Hogy ezek az adatok mennyire felelnek meg a valóságnak, nem tudhatjuk, ugyanis a beszélők saját nyelvtudásának megítélése sok mindentől függhet, mint például: a beszélő személyiségjegyeitől, a benne élő nyelvi eszménytől vagy magától a társadalmi és politikai helyzetétől (vö. LANSTYÁK 2000: 141; HORVÁTH 2003: 176-7). Az adatközlők önbevallására épülő vizsgálatok a felső-háromszéki magyarok román nyelvtudásáról szóló mítoszt, úgy tűnik, valamelyest megcáfolják, mert 62,3% (178) azt állítja, román nyelvtudása segítségével legalább „jól megérteti magát” (vö. 17. táblázat).

17.táblázat: A nyelvi tudásszint nemenkénti mutatói

A nyelvtudás szintje	Nő		Férfi		Összes	
	szám	%	szám	%	szám	%
Egy szót sem ért	1	0,9	3	1,3	5	1,1
Pár szót tud	31	13,9	15	6,7	46	10,3
Nehezen, de megérteti magát	56	25,1	61	27,4	117	26,2
Leggyakrabban jól megérteti magát	89	39,9	73	32,7	162	36,3
Jól beszél, de akcentussal	39	17,5	61	27,4	100	22,4
Nagyon jól beszél	5	2,2	9	4,0	14	3,1
Anyanyelvi szinten beszél	1	0,4	1	0,4	2	0,4

A nők nyelvtudása – önbevallásuk alapján – kissé gyengébb a férfiakénál, mert ez utóbbiak ismereteiket a katonáskodás ideje alatt is tökéletesíthették. A nemek szerinti különbségek szignifikánsak (egyutas ANOVA alapján $p = 0,016$, $F = 5,861$, $df = 1$). A fiatalabb generáció nyelvtudása magasabb szintű, mint az idős nemzedéké: a 4. korcsoportba tartozók 3,4%-a ($n = 4$), illetve 27,1%-a ($n = 32$) egy szót sem vagy csak pár szót beszél románul, és egy sincs a korcsoport tagjai közül, aki nyelvtudását nagyon jóra vagy anyanyelvi szintűre becsülné. Az iskolázottság emelkedésével nő a domináns nyelv tudásszintje annál is inkább, mivel a teljes anyanyelvű iskolázottak lehetősége csak

alacsonyabb iskolai szinteken adatott meg, míg értelmiséggé vagy szakképzett fizikai munkássá csak az válhatott, aki vagy mindkét nyelven vagy csak államnyelven tanult. A társadalmi státusz emelkedése is az államnyelvi tudásszint növekedésével jár együtt: míg a gazdák közel fele azt állítja, hogy nehezen érteti meg magát románul, a munkások és nem fizikai dolgozók több mint 40%-a viszonylag jól boldogul nyelvtudásával, az értelmiség fele pedig nagyon jól beszél románul.

Mivel mind a 446 adatközlőnek apja magyar volt, és csak kettőnek volt az anyja román anyanyelvű, kézenfekvő feltételezés, hogy a román nyelvet az adatközlők zöme nem a családban, hanem később sajátította el, azaz esetükben glottizmusról beszélhetünk (vö. GÖNCZ 1985: 15). Lingvizmus azon települések lakói esetében jöhet számításba, ahol számottevő román etnikum él. Nem véletlen, hogy az etnikai összetétel szerinti településtípusok nyelvtudásra vonatkozó részmintái közt szignifikánsak a különbségek. A vegyes etnikumú falvak lakóinak nyelvtudása magasabb szintű, mint az etnikailag homogén falvaké (előbbieik 26,6%-a, n = 17 jól, 14,1% nagyon jól, 1,6%, n = 1 anyanyelvi szinten; utóbbiak 2,7%-a, n = 83 jól, 1,3%-a, n = 5 nagyon jól, 0,3%-a, n = 1 tökéletesen beszél románul). Valamennyi adatközlőre a hozzáadó (additív) kétnyelvűség jellemző. A hozzáadó kétnyelvűség kedvező feltételeket teremt mind az első nyelv megőrzéséhez, mind a másodnyelv megfelelő szintű elsajátításához (vö. GÖNCZ 1985: 8; 1999b: 25; LAMBERT 1972: 122; LANSTYÁK 2000: 150).

A kétnyelvű beszélők nyelvhasználati megnyilvánulásai különböző szempontból közelíthetők meg. Mivel többnyire homogén beszélőközösséggel van dolgunk, így elsősorban a kódváltás és az azt befolyásoló tényezők számbavétele kerül vizsgálatom középpontjába. A kódváltás munkahelyi gyakoriságvizsgálata előtt fontos a fogalmak tisztázása. Korábbi fejezetben már érintettem a kódváltás fogalmát, amelyet elsősorban tágabb értelemben (nyelvváltozatok közti váltás) használtam, a vizsgált beszélőközösség különböző szintereken, beszédhelyzetekben való nyelvi viselkedésének, nyelvhasználati szokásainak a bemutatásánál. A kódváltás azonban szűkebb meghatározása alapján a két- vagy többnyelvű közösségekre jellemző olyan beszédmód, melyben egyetlen diskurzuson belül egynél több nyelvnek van aktív szerepe (BARTHA 1992: 21; 1999: 119; BENŐ 2008: 44; LANSTYÁK 2000: 158; 2006: 107). A nyelvváltás oka szerint lehet kontextuális és szituatív (KISS 2002a. 210-1). A kontextuális kódváltás okát a nyelvi ismeretekben, készségekben, a nyelvhez való attitűdben kell keresnünk, míg a szituatív kódváltás olyan nyelven kívüli tényezőkkel magyarázható, mint a beszédtema, beszédhelyzet

megváltozása (BENŐ 2008: 51). Az októl függetlenül a kódváltás különböző nyelvi egységekre terjedhet ki.

A vizsgált beszélőközösség tagjai saját régiójukon belül bizonyos beszédhelyzetekben (pl. bírósági tárgyalás), meghatározott anyanyelvű (pl. román ajkú egyén) vagy adott társadalmi státuszú (pl. hivatalnok) személyekkel folytatott kommunikációban váltanak leginkább román nyelvre. Leggyakoribb a munkahelyi kódváltás: 54,7%-a (n = 244) az adatközlőknek munkahelyén rákényszerül a kódváltásra. 35,4%-nak (n = 158) nincs munkahelye, azért nem, 9,9%-nak (n = 44) ugyan van munkahelye, de nem kell kódot váltania. A munkahelyi kódváltás eltérő gyakorisági mutatókkal írható le: 21,3% (n = 95) naponta, 10,8% (n = 48) hetente, 9,4% (n = 42) kéthetente vagy havonta, 7,6% (n = 34) kéthavonta, negyedévente, 5,6% (n = 25) pedig félévente vált nyelvet.

Az anyanyelvről állományelvre váltás az alkalmi beszélgetésben is bekövetkezhet egyrészt a román ajkú beszédpartnerrel való kommunikáció, másrészt az állományelven történő hivatali ügyintézés során. Leggyakrabban a rendőrral való beszélgetésben (81,4%, n = 363), a piaci vásárlások alkalmával (44,8%, n = 200), illetve a román ajkú ismerősökkel való társalgásban folyamodnak kódváltáshoz, de a térség lakóinak több mint egyötöde orvossal, különböző állami intézmények alkalmazottaival való társalgása során, illetve bírósági tárgyalások alkalmával vagy kötelező módon (utóbbi esetben), vagy nagyon gyakran kénytelen román nyelvre váltani. E felsorolt esetekből arra következtethetünk, hogy a vizsgált beszélőközösség kódváltásának legáltalánosabban alkalmazott válfaja az ún. *helyzeti kódváltás*, amelyet a beszédhelyzetben belül leginkább a magyarul nem tudó beszédpartner megjelenése, esetleg a helyszín vagy beszédtema megváltozása idézhet elő. E három tényező közül az első látszik a legfontosabbnak: ha például az addig magyarul zajló együttselekvésbe egy vagy több olyan személy kapcsolódik be, aki nem tud (jól) magyarul, a kódváltás – ez esetben a társalgás alapnyelvének megváltoztatása – teljesen normatív, ugyanakkor ezzel a homogén csoport heterogénné is válik. Az új beszédpartnernek nemcsak a nyelvtudása, hanem a nemzetisége, illetve az eredeti társalgási alapnyelvvél kapcsolatos attitűdje is kódváltó hatású lehet, de befolyásolhatja a kódváltást a kisebbségi beszélőnek az új beszédpartnerhez való viszonya, illetve domináns nyelvvél szembeni magatartása is

Két kijelentéssel azt vizsgáltam meg, hogy az adatközlők mennyire tartják normatívnak, mennyire tekintik témafüggőnek a kódváltást, ha egy magyarul nem tudó

román ember bekapcsolódik együttselekvésükbe, ugyanakkor azt is megvizsgáltam, hogy konkrét beszédhelyzetekben a megfogalmazott szabálynak milyen mértékben tesznek eleget a célcsoport tagjai. Az adatközlők 35,9%-a (n = 160) minden olyan esetben, amikor román nyelvű egyén bekapcsolódik a magyarok beszélgetésébe, a kódváltást tartja helyesnek, 31,6% (n = 141) pedig a beszédtemától teszi függővé az államnelyvre váltást. Minél fiatalabb az adatközlő, annál inkább témafüggőnek tekinti a kódváltást, minél idősebb, annál inkább témától függetlenül udvariatságnak tartja, ha egy magyar nem tudó román egyén jelenlétében nem történik meg a nyelvváltás. A 26-39 év közöttiek valamennyi közül a legnagyobb arányban (közel fele, n = 50) vélekednek úgy, hogy az új beszédpartnerhez való igazodás normatív. Az alacsony iskolázottabbak jelentős része (átlag egyharmada) a kötelező szituatív kódváltás mellett voksol, míg kevesebb mint húsz százaléka a beszédtemához köti azt; a magasabb képzettségűek egyforma arányban (átlag 40%) képviselik a témafüggő és témafüggetlen kódváltás normáját. Minél magasabb kvalifikációjú a beszélő, annál inkább hajlamos a valamennyi esetben meg nem valósuló nyelvváltást udvariatságnak tekinteni. Az életkor, az iskolázottság és a társadalmi státusz jelentősen meghatározza a beszélő kódváltási normáról való véleményét (valamennyi esetben a khi-négyzet-próba alapján $p < 0,050$).

A megkérdezettek 65,5%-a (n = 292) a szituatív kódváltást végrehajtja: ezen belül 21,7% (n = 97) mindig, 43,7% (n = 195) általában nyelvet vált. Több mint egyharmaduk azonban soha nem vált kódot: vagy azért, mert egyáltalán nem beszél a román nyelvet, vagy azért, mert igen alacsony szintű nyelvtudással rendelkezik. A nemek szerinti eltérések nem szignifikánsak, bár a férfiak a nőknél kissé nagyobb arányban hajlandók a beszédpartner nyelvéhez igazodni. A fiatalok több mint fele (n = 57) gyakran, de nem mindig vált kódot, és minél idősebb az adatközlő, annál kisebb arányban cselekszik az előbbiekhöz hasonlóan. A két középső korcsoport közel fele általában, de több mint egyharmada mindig román nyelvre vált. Hozzájuk viszonyítva nyelvhasználatukban az idős korcsoport tagjainak csupán 5,1%-a (n = 6) minden alkalommal, 31,4%-a (n = 37) pedig általában a beszédpartnerhez igazodik. Minél iskolázottabb az egyén, annál hajlamosabb a kódváltásra, és annál kevésbé teszi ezt alkalmi módon olyan beszédhelyzetekben, amikor magyarul nem tudó beszélő is az együttselekvés részese. A kvalifikáció csökkenése az alkalmi-, emelkedése pedig az állandó kódváltásnak kedvez. Az értelmiség és vezetőréteg közel azonos arányban oszlik meg a két kódváltási forma között (mindkét esetben kissé több, mint 40%). A vegyes etnikumú falvak magyar

beszélőinek több mint egyharmada (n = 21) mindig, közel fele (n = 30) általában románul beszél, ha románok is jelen vannak; a homogén lakosú falvak adatközlőinek 19,9%-a (n = 76) kötelező módon, 43,2%-a (n = 165) gyakran kódot vált. Mind az életkor és iskolázottság, mind a társadalmi státusz és lakossági összetétel alapján létrehozott részminták közt számottevőek a különbségek (valamennyi esetben a khi-négyzet-próba alapján $p < 0,050$).

A kódváltást nem csupán az határozza meg, hogy a beszédszituáció új tagja beszél-e a kisebbségi nyelvet (mi esetünkben a magyart), hanem az is, hogy a személy milyen attitűdöt tanúsít e nyelvvel szemben. A domináns nyelv alacsony ismereti szintje megakadályozhatja a kisebbségi beszélőt a kódváltásban, ugyanakkor leginkább az ilyen beszélő tapasztalhatja, hogy a többségi nyelvű egyén hogyan viszonyul azon helyzetekhez, amikor a kódváltás a nyelvtudás hiánya vagy alacsony szintje miatt nem valósul(hat) meg. ***A románok általában ellenségesen viselkednek azon magyarokkal szemben, akik nem ismerik jól a román nyelvet*** sztereotípiát a beszélők nem cáfolják meg, ugyanis 65,5% (n = 292) egyetért az előbbi kijelentéssel, 15% (n = 67) tartózkodó, 19,5% (n = 87) tagadó álláspontot képvisel. A férfiak közül többen vélik úgy, hogy a románok ellenséges magatartást tanúsítanak a gyenge nyelvtudású kisebbségi egyénnel szemben, mint a nők, de a nemek szerinti eltérések nem jelentősek. Az idős nemzedék tagjainak közel 80%-a (n = 94), a legfiatalabbak 66,7%-a (n = 72), míg a két középső korcsoport valamivel több mint fele fogadja el a fenti állítást. A legidősebb korcsoport magas relatív és abszolút mutatóinak oka, hogy rájuk jellemző – önbevallásuk alapján – a legalacsonyabb államnyelvi tudásszint. Az életkor szerinti részminták közti eltérések relevánsak (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,005$). Az iskolázottság emelkedésével nő a másodnyelv ismereti szintje, illetve a fenti állítást elutasítók száma: az elemi végzettek 76,8%-a (n = 53), a nyolc általánost végzettek 69,8%-a (n = 81), a szakiskolával rendelkezők 63,1%-a (n = 70), az érettségizettek 61,6%-a (n = 69), valamint a felsőfokú képzéssel rendelkezők fele (n = 10) ért egyet az előbbi kijelentéssel. A vélemények társadalmi kvalifikáció szerint is eltéréseket mutatnak. Az aktív társadalmi csoportok közül a munkások állítják a legnagyobb arányban (66,2%, n = 53), hogy a románok nem nézik jó szemmel a többségi nyelvet kevésbé ismerő kisebbséget, de a gazdák és nem fizikai dolgozóknak is közel 60%-a (előbbieken n = 26, utóbbiak esetén n = 34), illetve az értelmiségiek 48%-a (n = 25) is hozzájuk hasonlóan vélekedik. Az inaktív csoporton belül legnagyobb számban a nyugdíjasok (81,7%, n = 89), majd őket követően a diákok (73,6%, n = 53) általában

ellenséges magatartást észlelnek a domináns nyelv beszélői részéről, ha nem tudják magukat megfelelően kifejezni az állam nyelvén. Az iskolázottság szerinti részminták nem, a kvalifikáció szerinti lényegesen különböznek egymástól (khi-négyzet-próba alapján $p = 0,000$).

Hat kijelentés segítségével azt mértem fel, hogy a kisebbségi beszélők többségi nyelvhez való viszonya milyen jellemzőkkel írható le, miféle érzelmeket társítanak hozzá a beszélők, azaz milyen az államnyelvvvel szembeni attitűd. Az előző fejezetben megvizsgáltuk az államnyelv presztízsét, illetve a nyelvtanulást motiváló tényezők rendszerét, de a kötelező nyelvtanulás iránti érzelmi megnyilatkozásokat csak érintőlegesen sikerült kibontani (ugyanis csupán a nyelvtanulási alternatíva felkínálása kapcsán jelentkező emotív viszonyulásokra tértem ki), ezért e kérdést ebben a fejezetben részletesen körbejárom. E cél megvalósítása érdekében egyfelől azt vizsgáltam, hogy a beszélőközösség tagjai számára mennyire ellenszenves a román nyelv, milyen mértékben érzik kényszernek, természetesnek, illetve jó dolognak ennek oktatását, tanulását és használatát; másfelől azt jártam körül, hogy a többségi nyelvnek bizonyos helyszíneken való kötelező használatát hogyan élik meg a beszélők, mennyire tekintik az asszimiláció eszközének.

Több nő tartja ellenszenvesnek, érzi kényszernek az államnyelv használatát, mint férfi, ugyanakkor az előbbieket az utóbbiakhoz viszonyítva nagyobb számban vélik természetesnek is ennek oktatását és használatát. A nemek szerinti eltérések nem, az életkor szerinti szignifikánsan különböznek (khi-négyzet-próba alapján $p < 0,050$). A domináns nyelv tanulása és használata leginkább a fiatalságban vált ki elutasító magatartást, negatív érzelmeket, hiszen közel felük ellenszenvesnek érzi, ráerőszakolt kötelezettségnek tekinti a román nyelv elsajátítását, ugyanakkor háromnegyedik természetesnek is elfogadja, hogy a kisebbségek megtanulják a többség nyelvét. Az ellenszenv igen erős az idős generáció tagjaiban is, bár az ő esetükben szembetűnőbbek a kijelentésekkel kapcsolatos vélekedések közti ellentmondások: több mint kétötödük rájuk erőszakolt kötelezettségnek tekinti a román nyelv tanulását, de 66%-ának még sincs kifogása ellene. Az alábbi táblázat összefoglalja az eltérő korcsoportokon belül a kijelentésekkel egyetértőket.

18. táblázat: A másodnyelv tanulására vonatkozó állításokkal egyetértők korcsoportok szerinti megoszlása

Kijelentések	16-25 év	26-39 év	40-64 év	65...
--------------	----------	----------	----------	-------

	n	%	n	%	n	%	n	%
A román nyelv elsajátítása és használata számomra kényszer, rám erőszakolt kötelezettség.	50	46,3	29	26,9	35	31,2	48	40,7
A román nyelv elsajátítása, oktatása és használata iránt határozott ellenszenvet érzek.	47	43,5	22	20,4	20	17,9	26	22,0
A román nyelv elsajátítása, oktatása és használata természetes, mert Romániában ez az állam nyelve.	77	71,3	88	81,5	89	79,5	81	68,6
A román nyelv elsajátítását, oktatását és használatát jó dolognak tartom, egyáltalán nem kifogásolom.	53	49,1	74	68,5	65	58,0	78	66,1

Valamennyi korcsoportra jellemző, hogy tagjai közt vannak olyan egyének, akik bár érzelmileg negatívan viszonyulnak a domináns nyelvhez, kényszerként élik meg ennek tanulását és használatát, képesek mégis természetesnek elfogadni, hogy kisebbségi helyzetben meg kell tanulni az állam nyelvét, azaz képesek túllépni az ellenszenvből és kényszerhelyzetből fakadó elutasító magatartáson. Ebben segítségükre van az államnyelvnek az egyéni érvényesülésben betöltött szerepe, de számolnunk kell az állampolgári ideológia hatásával is. A diákok, ifjak másodnyelv iránti igen erős ellenszenvre magyarázható a tanulási nehézségekkel, míg az idősek elutasító viszonyulásának oka lehet az alacsony nyelvtudás. A középső két korcsoport, amelyek társadalmilag leginkább aktívak, hangsúlyosan pozitív magatartást tanúsítanak a domináns nyelvvel szemben. Minél magasabb szinten szocializált az egyén, annál pozitívabban viszonyul a román nyelv elsajátításához, annál kevésbé érez iránta ellenszenvet. Az államnyelv tanítását leginkább az érettségizettek és a technikummal rendelkezők tartják természetesnek, de az egyetemet, főiskolát végzettek az előbbiekhöz viszonyítva inkább tekintik jó dolognak. Az iskolázottság szerinti részminták közti különbségek nem relevánsak, szemben a társadalmi kvalifikáció szerintiekkel ($p < 0,050$). A társadalom aktív csoportján belül a munkások, majd a gazdák és nem fizikai dolgozók érzik legnagyobb számban kényszernek a domináns nyelv tanulását és használatát; ez utóbbi két csoportba tartozók átlag egynegyede határozott ellenszenvet is érez iránta. Az értelmiség és vezető réteg csupán 17,3%-a ($n = 9$) tanúsít elutasító, negatív magatartást. A társadalmilag inaktívak csoportján belül a diákság ellenszenvet és kényszerérzete a leghangsúlyosabb, hisz fele vagy közel fele elfogadja az első két állítást. A nyugdíjasok 40%-a ($n = 44$) kényszerként éli meg az államnyelvi kötelezettséget, de csupán egynegyedüknek ($n = 27$) ellenszenves a többségi nyelv. Legkevésbé ez utóbbiak tekintik természetes dolognak a kötelező nyelvtanulást, míg leginkább jó dolognak a diákok és

értelmiségiek (közel háromnegyedük) tartják. Azok az egyének, akik vegyes lakosságú falvakban élnek a homogén falvak lakóihoz viszonyítva inkább vélik természetesnek, jó dolognak, illetve kevésbé ellenszenvesnek és kényszerítőnek a nyelv kötelező elsajátítását és használatát. Viselkedésük magyarázható magasabb szintű nyelvtudásukkal, esetleg pozitívabb másság iránti attitűdjükkel. A település etnikai összetétele szempontjából tapasztalható különbségek nem relevánsak.

A nyelvtudás összefüggést mutat a fenti kijelentéssel kapcsolatos vélekedésekkel. Általános törvényszerűségeként az érvényesül, hogy minél magasabb szintű az egyén román nyelvtudása, annál pozitívabban viszonyul annak tanításához és használatához; ugyanakkor azok a személyek, akik egyáltalán nem beszélnek a többség nyelvét, kevésbé tekintik ellenszenvesnek, mint azok, akik kissé beszélnek azt. Az előbbieket vélekedése eléggé következtelen, hisz szinte valamennyi kijelentéssel egyformán értenek egyet. Azok, akik csak néhány szót tudnak, vagy nehezen értetik meg magukat, nagyjából hasonlóan vélekednek a fenti, attitűdöt érintő kijelentésekről, ugyanakkor a viszonylag elfogadhatóan, jól és nagyon jól beszélők véleménye is igen közel áll egymáshoz. A nyelvtudás szempontja alapján létrehozott részminták közti eltérések valamennyi esetben szignifikánsak (egyutas ANOVA alapján $p < 0,050$).

Nem csupán a szociolingvistát, de magát a kétnyelvű közösséget is foglalkoztatja saját fennmaradásának kérdése. A nyelvmegőrzést/nyelvcserét nagyon sok tényező befolyásolja, bár ezeket a faktorokat egységes modellbe foglalni nem lehet (vö. BARTHA 1999: 132). Leggyakoribb meghatározó tényezők: a számbeli kiterjedtség, a területi demográfiai koncentráltóság mértéke, társadalmi összetétele, a beszélők iskolázottsági foka, foglalkozási háttere, a kormány nyelvpolitikája, az oktatási rendszer, a többségi, kisebbségi attitűdök stb. Sok esetben az államnyelv kötelező elsajátítását és nyilvános színtereken való használatát a kisebbségi közösség nem csupán negatív élményként, hanem saját fennmaradását veszélyeztető, többséghez való asszimiláló törekvésként éli meg. Két kijelentés segítségével azt követtem nyomon, hogy egy tömbmagyar, viszonylag sokáig elszigetelt kisebbség milyen mértékben érzi veszélyeztetve kényszer-kétnyelvűsége miatt saját fennmaradását, mivel az etnikai koncentráció nem jelent számára hatalmi helyzetet, míg a régió belüli a számbeli kisebbségben lévő románság hatalommal rendelkezik.

A Sok esetben a hatóságok a román nyelvet a kisebbségi elnyomás eszközeként használják kijelentéssel egyetértett az adatközlők 65,5%-a ($n = 292$); 17,7% ($n = 79$)

tagadó álláspontra helyezkedett; 16,8% (n =) pedig nem adott érdemleges választ. A nők és férfiak véleménye közti eltérések csekélyek, az életkor szerinti különbségek azonban szignifikánsak (p = 0,050). A legidősebb nemzedék valamennyi közül a legnagyobb számban (77,1%, n = 91) ért egyet az előbbi kijelentéssel, de a legfiatalabbak több mint kétharmada is (n = 71) hozzájuk hasonlóan vélekedik. A két középső korcsoport kevesebb mint 60%-a találja úgy, hogy a román nyelv a kisebbségekre nézve elnyomó eszköz. A munkások és nem fizikai dolgozók közel kétharmadával szemben a gazdák és az értelmiségiek fele van azon a véleményen, hogy az államnyelv miatt hátrányos helyzetbe kerülnek a kisebbségiek. A társadalom inaktív csoportjai közül a nyugdíjasok képviselik leginkább az előbbiekkal azonos álláspontot (78%, n = 85 egyetért az állítással), míg a diákok 69,4%-a (n = 50) fogadja el az állítást.

Az Azáltal, hogy sok helyen kötelező a román nyelv használata, az állam tulajdonképpen a román közösségbe akarja beolvasztani a magyarokat kijelentéssel a célcsoport tagjainak 69,1%-a (n = 308) egyetértett, 16,4 % (n = 73) elutasította, 14,6% (n = 65) pedig kitérő választ adott. A nők kevésbé vélik az asszimiláció eszközeként a domináns nyelvet, de a nemek szerinti eltérések ezúttal sem szignifikánsak. A közepesen képzettek kevésbé, az alacsonyan képzettek a felsőfokú képzettségűekhez hasonlóan igen jelentősnek ítélik az államnyelvnek a kisebbség beolvasztási folyamatában való szerepét. (előbbieket átlag 60%-a, utóbbi két csoport átlag 75%-a ért egyet a kijelentéssel). A kvalifikáció emelkedésével csökken a fenti kijelentéssel egyetértők száma, de az értelmiség véleménye a relatív mutatók alapján a gazdákéval azonos: a gazdák 69,6%-a (n = 32), a munkások 66,2%-a (n = 53), a nem fizikai dolgozók 59,3%-a (n = 35), valamint az értelmiség és vezető réteg 69,2%-a (n = 36) véli úgy, hogy kisebbségi helyzetben a kényszer-kétnyelvűség a nyelvcserre felé vezető út. Sem az iskolázottság, sem a foglalkozás szerinti részminták közti különbségek nem relevánsak.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a vizsgált beszélőközösség államnyelvi ismerete elfogadható, kódváltási szokásaik jelentős mértékben nyelvtudásuk által meghatározott. Bár a magyar lakosság demográfiai fölényben van a térségben, és e fölény kedvez az anyanyelv szélesebb körű használatának, az államnyelv vonzereje – az egyéni érvényesülésben betöltött szerepe következtében – jelentős. Másfelől a domináns nyelvvél szemben határozott ellenszenv is megfogalmazódik a tömbben élő kisebbségi csoport részéről, és markánsan képviseltetik magukat azon személyek, akik nyíltan vállalják, hogy a kényszer-kétnyelvűség az asszimilációs politika szerves részét képezi.

Az, hogy ezt a véleményt ilyen nagy számban felvállalták a beszélőközösség tagjai, leginkább demográfiai koncentrátságuknak tulajdonítható. Nem szabad megfélekednünk azonban a vizsgált közösség ellentmondásos viselkedéséről, szembetűnő következetlenségéről sem. Az tapasztalható ugyanis, hogy a megkérdezettek az egymásnak ellentmondó kijelentések megítélésben nem támaszkodnak egy kiforrott, határozott jegyekkel rendelkező és viszonylag állandó véleményhez. Ez okozza azt a visszas helyzetet, hogy ugyanazon adatközlő „mindennel egyetértő” álláspontra helyezkedik vagy helyezkedhet. Paradox módon a domináns nyelv iránti ellenszenv – az egyéni vélekedések alapján – nincs negatív hatással ennek tanulási motivációjára, a beszélők függetleníteni tudják magukat ezektől a negatív emócióktól, és a kisebbségi léhelyzetük lehetőségeit és boldogulási feltételeit számba véve a nyelvtanulás kérdését racionális, pragmatikus oldalról közelítik meg. Ennek a paradoxonnak a feldolgozását és/vagy meg nem látását segíti az állampolgári ideológiai hatásnak köszönhető azon felfogás is, ami szerint a kisebbségben élő magyarság számára kötelező az állam nyelvének elsajátítása.

4.7. Saját nyelvváltozat a vélekedések tükrében: összegzés

A célcsoport nyelvváltozatának belső nézőpontból való vizsgálata lehetőséget teremtett arra, hogy a beszélőközösség nyelvi/nyelvjárási tudatáról, metanyelvi tudásáról, nyelvi attitűdjéről, nyelvhasználati szokásairól információkat kaphassunk. Ezeknek az összevetése, többszemponútú elemzése utáni összegzésére teszünk kísérletet.

Kézdiszék földrajzilag zárt vidék: keleten, északon és északnyugaton hegyek veszik körül, melyek szorosain, hágóin át juthatunk át Moldvába vagy a Csíki-medencébe. Csupán déli irányban nyitott, és ezzel is magyarázható, hogy az itt élők nyelvi/nyelvjárási tapasztalata évszázadokig igen korlátozott volt. A zárt fekvés a Kárpátokon túli román nyelvtől ugyanúgy megvédte, mint a standard vagy más régió nyelvi hatásaitól. Ebben a zárt környezetben kifejlődött a beszélőközösségnek a saját nyelvváltozatához való erőteljes ragaszkodása, pozitív érzelmi viszonyulása. Hangsúlyossá vált az anyanyelvjárás presztízsértéke, amely nem csupán a megmaradás feltétele és az identitás szimbóluma az itt élők számára, hanem közösségi kapocs, összetartó erő is.

A székely, azon belül a háromszéki nyelvjárás egyik területi változata a kézdiszéki. A beszélőközösség tisztában van e nyelvváltozat erőteljes nyelvjárási, táji színezetével;

más nyelvváltozatoktól elsősorban az egyes fonémák realizációi (a, e, á), a beszédrítmus, illetve a szókinszbeli eltérések (jellegzetes tájszavai) alapján határoolja el. A saját nyelvváltozat megkülönböztető jegyeit, a magyarországi nyelvváltozathoz (standard) viszonyított másságát szembetűnőnek vélik a beszélők, és megítélésük szerint elsősorban a kiejtés, másodsorban a sajátos szóhasználat és a mondatépítés tekintetében különbözik az utóbbtól.

Nyelvváltozatukat emocionális-affektív és instrumentális szempontból egyaránt fontosnak vélik; a róla való egyéni és közösségi vélekedések szubjektívek, erőteljes érzelmekkel átitottak, a nyelvhasználatról explicit és implicit reflexiókat egyaránt tartalmaznak, és igen gyakran nyelvi sztereotípiákon, mítoszokon is nyugszanak. Leginkább emiatt, de az abszolút peremhelyezeten való megmaradni akarás miatt is, e nyelvjárás presztízse nem csupán más nyelvjárási nyelvváltozatokkal szemben hangsúlyos, hanem a standarddal szemben is. Ez utóbbi emelkedett változat a beszélőközösség tagjai számára igen sokáig csak foszlányaiban volt ismert, és leginkább az iskolai oktatás nyelvváltozataként volt használatos. Ilyen körülmények között az emelkedettebb változatnak nem volt esélye, hogy a térség lakói számára presztízssértékű nyelvváltozáttá váljon.

A beszélőközösség a kikutatott nyelvváltozat, nyelvi ideál tekintetében még ma is leginkább saját nagyobb régióján belül gondolkodik, mert általában a tagjainak csupán e térségen belül van múltban is gyökerező, mélyebb nyelvi tapasztalata; a székelység, majd az erdélyi magyarság az a nagyközösség, amellyel azonosul, és amelyen belül csoporttagságot vállal a beszélő; illetve ez az a nyelvváltozat, amelyen keresztül kapcsolódnak az itt élők a magyar nyelvhez, illetve nemzethez. A saját nyelvváltozat presztízssértékű első helyét csupán két másik székelyföldi nyelvváltozatnak engedik át a beszélők, ha rangsorolniuk és viszonyítaniuk kell. Ez a két nyelvváltozat a Marosvásárhely, illetve a Székelyudvarhely környéki. Míg az idősebbek az előbbi, a fiatalabbak az utóbbi szépségét hangsúlyozzák. A szépség fogalmába leginkább a nyelvi tisztaság, az idegen nyelvi elemektől való mentesség, az egyszerű és tiszta hangképzés/kiejtés tartozik, de ritkábban jelentheti a jellegzetes táji szint is.

A saját nyelvváltozat szépségének, presztízisének megítélésében az is meghatározó tényező, hogy mekkora beszélőközösségben kell gondolkodnia az egyénnek. Minél szűkebbre szabott a térség vagy a régió, annál alacsonyabb az adott területi nyelvváltozathoz a beszélők által hozzárendelt presztízssérték. Stabil pozíció csupán a

háromszéki nyelvváltozatot illeti meg, amely mind a székelyföldi, mind az erdélyi nyelvváltozatok rangsorolásakor megtartja presztízses harmadik helyét. Vele szemben a saját település, a kistérség (Felső-Háromszék) nyelvváltozatának tetszésindexe ingatagabb. Mindezek arra engednek következtetni, hogy a beszélőközösség számára méreteiben ideális és történeti szempontból is elkülönült csoport, amelyhez nyelvi/nyelvváltozati szempontból is legpozitívabban tud viszonyulni: a háromszéki.

A beszélőközösség nyelvi attitűdjét elsősorban a kettősség jellemzi, amely jelentkezik egyfelől a nyelvi változások megítélésében, másfelől a nyelvörzés kérdésében is. Az adatközlők vélekedése szerint a helyi nyelvváltozatban jelentkező külső nyelvi hatásokhoz való viszonyulás, magatartás attól függ, hogy az újítás hogyan jut el közösséghez. Ha a közösség valamely tagja „importálja”, leginkább elutasítást vált ki a többség részéről; ha a médián keresztül (személytelenül) közvetítődik, pozitív elbírálásban részesül. Mindez magyarázható azzal, hogy a közösségi tagság íratlan norma által is szabályozott, míg az azon kívüli dolgok más nézőpontból ítéltetnek meg. A közösségen belüli elvárásnak a tagság jelentős hányada aláveti magát, az újító szándék stigmatizációjával számolnak a helyi beszélők, de nem egyformán értenek egyet vele. A középréteg és az ifjúság nyitottabb a nyelvi újdonságok iránt; az idős korcsoport, a nyugdíjas és alacsonyán szocializált réteg szigorúbb normakövető. Az értelmiséget a nyitottság és hagyománytisztélet egyaránt jellemzi, de tudatos nyelvi viselkedése folytan ez utóbbinak hangsúlyosabban engedelmeskedik.

Az egyéni „nyelvi importtal”, újítással, standardizációs törekvésekkel szembeni attitűd aszerint is eltérő, hogy a változás a közösségi nyelvhasználat mely sajátosságát és mely nyelvi szintet érinti. A hagyományos kiejtés megváltoztatásához negatívan, a szókinésbeli újításhoz leginkább mint gazdagodáshoz viszonyulnak a beszélők, mivel az előbbi erőteljesen, az utóbbi azonban kevésbé vagy egyáltalán nem befolyásolja a saját nyelvváltozat táji színezetét. Mivel a kiejtés az a jegy, amely alapján leginkább elkülöníthetők az egyes térségek beszélőközösségei egymástól, nem véletlen, ha az ennek felszámolására való törekvéseket hangsúlyos stigmatizáció kíséri.

Az újítással szembeni elutasító magatartás, a nyelvvédés, a saját nyelvváltozat változatlan, érintetlen állapotban való megtartásának akarása a beszélők azonnyelvi változatokkal, ezen belül is a standarddal szembeni nyelvi attitűdjére jellemző, míg az államnyelvvel szembeni viszonyulásukban kevésbé jelentkezik. Az államnyelv vonzása igen erőteljes a tömbmagyar térségen belül is. Leginkább az instrumentális motiváció következménye, hogy a felső-háromszékiek töreksznek a domináns nyelv elsajátítására,

de a kisebbségi léthelyzet tudata, a másodnyelv tudásának instrumentális-rationális megközelítése, az állampolgári kötelesség is készíteti őket a nyelvtanulásra. Egyszóval a „muszáj-helyzet” bölcs belátásán túl nem csupán államnyelvi vonzerővel kell számolnunk, hanem ezt alátámasztó ideológiával és nyelvpolitikával is, hisz a politikai, bürokratikus és hatalmi tényezők ráépülnek a többségi nyelv természetes vonzerejére. Ennek ellenére a legnagyobb veszélyt mégsem ezek, hanem a kontaktushatásokra vonatkozó nyelvi sztereotípiák jelentik. Ezek ugyanis azt a tévhitet erősítik meg a beszélőközösségben, hogy az államnyelvnek a saját nyelvváltozatra gyakorolt hatása csekély, jelentéktelen, mivel idegen nyelvi elemtől mentesebb a kisebbségi nyelvváltozat, mint maga a magyarországi. Ez a vélekedés a kisebbségi, és ezen belül is a székelyföldi nyelvváltozatokról szóló azon romantikus nyelvi mítosz részét képezi, amelynek nem kis szerepe volt a régióban élő magyarság megmaradásában, de amely egyrészt eltereli a beszélők figyelmét az államnyelvi hatásoktól, másrészt elfedi a valóságot. Maga a politikai-gazdasági-társadalmi helyzet is (például az anyanyelv kommunista időszakhoz viszonyított széleskörű használata, az RMD Sz kormányra kerülése, a nyelvi tapasztalatok megsokszorozódása) arra ad lehetőséget, hogy a beszélőközösség ne az államnyelvi, hanem a standard hatásokra figyeljen; ne az előbbivel, hanem az utóbbival szemben dolgozzon ki íratlan szabályokban jelentkező elutasító magatartásokat, illetve rendezkedjen be nyelvvédésre; de ezt a sztereotípiákon nyugvó magatartást erősíti a székelyföldi nyelvváltozatok kontaktusjelenségeit felmutató, azokat összesítő nyelvtudományi munka hiánya, a térség lakóinak metanyelvi tudásában tapasztalható űrök, felszínes ismeretek is.

Míg a saját nyelvváltozat iránti attitűdök és viszonyulások változásról, mentalitásváltásról árulkodnak – különösen, ha az egyes korcsoportok viselkedését hasonlítjuk össze –, addig az államnyelvvél szembeni magatartás, ezen belül is leginkább a kontaktushatások megítélése tekintetében a beszélőközösség homogénebb. Leginkább a fiatal nemzedék nyelvi attitűdjében, nyelvhasználati szokásaiban tapasztaljuk a hagyományokkal való szakítást. Egyfelől jellemző rájuk a rationális és kevésbé emocionális érvekre támaszkodó nyelvi értékítélet, másfelől – a nyelvi hagyományokhoz való csekélyebb igazodáson túl – a beszélőközösségi íratlan normák fellazítása, valamint a nyelvi újítások befogadását célzó engedmények. Nem újszerű az a tapasztalat, hogy az ifjúság nyelvhasználata lényegesen különbözik más generációkétól, de az igen, hogy a jelen ifjúságának nyelvi szocializációját egészen más tényezők is formálják, mint a korábbi évtizedekben. A korábbiakhoz képest megsokszorozódtak a nyelvi

tapasztalatszerzési lehetőségek; megváltozott annak módja, formája és mértéke; az egyes nyelvek versenyképességének megnövekedésével átalakult az anyanyelvvél szembeni attitűd; ugyanakkor a világhálón „nevelkedés” is mélyen átformálja a saját nyelvváltozathoz való egyéni kötődést, az anyanyelvhez, nyelvváltozathoz és az azt beszélő közösséghez való viszonyulást. Különösen lényeges változások az olyan (a vizsgált közösséghez hasonló helyzetű) kisebbségi környezetben várhatóak, ahol az új nyelvi szocializációs feltételek úgy teremődnek meg, hogy az adott beszélőközösség nyelvi felzárkózása, tényleges és széleskörű nyelvhasználati sztenderdizációja nem következett be. Kérdés, hogy ilyen lehetőségek közepette az anyanyelvjárással szembeni pozitív értéktulajdonítást megőrzi-e, és ha igen, meddig képes megtartani a beszélőközösség új generációja.

5. Identitás és nyelvhasználat: összefoglalás

Kilencven éve annak, hogy a magyarság egy része kisebbségi körülmények közé szorult, határon kívüli státusba került. Ez alatt a kilencven esztendő alatt e közösség kidolgozta azokat a „technikákat”, megtalálta azokat az egyensúlyhelyzeteket, amelyek egy számára idegen kultúrával, hagyományokkal és történelmi múlttal rendelkező állam keretein belül biztosították fennmaradását. Valahányszor változtak az erőviszonyok, megtörtént a kisebbségi közösség új feltételekhez való alkalmazkodása is. A történelmi tapasztalat azt mutatja, hogy a homogén tömbben élés segítette/segíti a megmaradást. Így az erdélyi magyarságon belül Székelyföld szerencsés helyzetben van (volt), bár életképességét nem kizárólag a tömbben élésnek köszönheti, hanem sokkal inkább az egészséges, több forrásból is táplálkozó csoportidentitásnak.

Az utóbbi évtizedekben a nemzetközi pszichológia, szociológia és a szociolingvisztikai kutatások aktuális és sarkalatos témája az egyéni és kollektív identitás. Fontossága abból fakad, hogy a globalizáció korában a közösségi öntudatnak megtartó ereje van: minél erősebb a csoportidentitás, annál nagyobb a közösség esélye a megmaradásra, illetve annál kevésbé manipulálhatók tagjai. Mivel az identitás igen fontos eleme az anyanyelv, a hozzá való viszonyulás, a vele szembeni attitűdök a közösség önazonosságáról nyújtanak információt nem csupán a kutatóknak, de magának a közösségnek is. Kisebbségi körülmények között különösen felértékelődik az anyanyelv identitásjelölő, kifejező és megtartó szerepe, hisz maga a nyelv, azon belül az adott közösség saját anyanyelvváltozata az identifikáció alapját képezi. Éppen ezért a kisebbségi

beszélőközösség saját anyanyelvváltozatához való viszonyulásának vizsgálata azért is elengedhetetlen, mivel általa nem csupán egy közösség önazonossága mutatkozik meg a maga mélységében, összetettségében, hanem azok a rések is, amelyek hosszú távon veszélyeztetet(het)ik a közösség fennmaradását. Kisebbségi léthelyzetben ugyanis jelzésértékű, ha módosul a beszélők saját anyanyelvjárásához való viszonya, mert árulkodik a közösség identitásában bekövetkező/küszöbön álló változásokról.

Empirikus kutatásom célcsoportját egy olyan székely kisközösség képezte, amely élettere folytán Székelyföld peremrégiójában található. Mivel a centrumhoz viszonyítva az ilyen, peremen elhelyezkedő közösségekben hamarabb tapasztalni a foszlás, lemorzsolódás tüneteit, ezen közösségek identitásvizsgálata nem csupán tudományos kihívás, de kötelességszerű feladat is. Általa megismerhetjük mind a vizsgált célcsoport, mind a székelyföldi, illetve erdélyi magyarság megmaradásának feltételeit, buktatóit, ugyanakkor betekintést kapunk magába a közösségbe is.

Értekezésem központi kérdése a felső-háromszéki beszélőközösség identitásának és az ahhoz szervesen kapcsolódó közösségi nyelvhasználatnak a vizsgálata. Ez utóbbi fogalom alapos kibontása céljából érintettem a saját anyanyelvváltozat jellemző sajátosságainak, jegyeinek beszélők általi megnevezését, a standard : nyelvjárás kontinuumán való elhelyezését, az ezen belüli mozgását, más anyanyelvváltozatokkal szembeni pozicionálását, presztízsét, a hozzá társuló nyelvi attitűdöket, továbbá a domináns nyelv presztízsének, versenyképességének, a saját nyelvváltozatra gyakorolt hatásának megítélését is. A beszélőközösség saját nyelvhasználatának belső nézőpontból való megközelítése egyfelől a kisebbségi csoportidentitás jelen állapotának és sajátosságainak a megismerését szolgálja, másfelől lehetőséget teremt egy későbbi követéses vizsgálathoz.

Az empirikus kutatás eredményei alapján a vizsgált közösséget egy viszonylag egészséges és életképes kisebbségi önazonosság jellemzi. A különböző szociális változók (nem, életkor, iskolázottság, társadalmi státus) mentén való elemzés az egyes csoportokra, részmintákra jellemző sajátosságok, a köztük mutakozó hasonlóságok és különbözőségek megragadását tette lehetővé. Meglepő módon azonban a célcsoport identitása semmiféle összefüggést nem mutatott az adatközlők vallási hovatartozásával. Ennek oka lehet, hogy a vizsgált beszélőközösség felekezeti szempontból viszonylag homogén: zömmel római-katolikus, csekélyebb hányada protestáns (református) (vö. RECENSĂMÎNTUL POPULAȚIEI 2002), ugyanakkor peremhelyzeténél fogva (a térségtől keletre, a Keleti-Kárpátokon túl kezdődik az ortodox régió) vallási különbségekből fakadó eltéréseket nem engedhetett

meg e közösség magának, harmadrészt a felekezeti alapú éles elhatárolódás, elkülönülés (pl. házasságokat is beleértve) sem jellemző az itt élőkre, illetve a kommunista ideológia hatására is jelentősen csökkent nem csupán a térség lakóinak vallásossága, hanem a helyi egyházak közti ideológiai alapú torzsalkodás is. A felekezeti hovatartozáson kívül az egyéb szociális változók jelentősen befolyásolják, meghatározzák az egyén kisebbségi identitását és az anyanyelvhez való viszonyulását. Egyrészt elmondható, hogy a közösség önazonossága erőteljes, életképességét bizonyítják a következők:

- a kisebbségi csoporttagság nyílt felvállalása;
- a másság öntudaterősítő hatása, a múltban gyökerező, de a jelenbe is átívelő „mi” tudat megléte;
- a hangsúlyos nemzeti büszkeség;
- a bizakodó kisebbségi és nemzeti jövőkép;
- a lokális, regionális és kulturális nemzeti identitást erősítő szimbólumok, ünnepek iránti pozitív magatartás;
- a saját nyelvvaltozat presztízse, standard fölé helyezése, közösségen belüli mintaértéke és nem csupán familiáris, intim szférában való használata;
- a nyelvi/nyelvhasználati alapú közösségi tagság, és az ezen belüli íratlan normák elfogadása;
- az anyanyelvvaltozathoz való ragaszkodás, erőteljes pozitív érzelmi kötődés.

Másrészt szembeűnő, hogy a célcsoport egészséges identitásán belül bizonyos törésekkel, az identitástudat gyengülésének apró szilánkjaival is számolnunk kell. Az elkövetkezőkben megkísérlem számba venni, összegezni ezeket a réseket, illetve az ebből eredő azon feladatokat is, amelyek kivitelezése szükséges, illetve azokat a tényezőket is, melyekre támaszkodnak vagy esetenként támaszkodhatnak a közösség tagjai a kollektív önazonosság megtartásában.

A kutatás során a kollektív identitás megközelítése a kisebbségi, állampolgári és kulturális nemzeti önazonosság erőviszonyainak nézőpontjából történt. A hármas (Brubaker-i) mezőn belül a vizsgált csoport tagjainak identitására jellemző, hogy egyfelől erőteljes a kulturális nemzettudatuk és a nemzethez való kötődésük, másfelől fennmaradásuk szempontjából fontos a nemzettől megkülönböztető másságtudatuk elevensége, de identifikációjukban számolnunk kell néhány olyan tényező meglétével is, amely az állampolgári önazonosság hatásának, vonzásának eredménye. Így a célcsoport

kisebbségi identitásán belül az egyik rést az okozza, hogy a közösség tagjainak egy része összeegyezteti az anyanyelven és vérségi alapon nyugvó kulturális nemzeti identitást az állampolgárságon alapuló identifikációval. Az idős korcsoport tagjai, akikre leginkább jellemző az identifikáció e kettőssége, úgy oldják fel az ellentmondást, hogy alacsony iskolázottságuk miatt vagy nem is érzékelik azt, vagy egy korábbi, kommunista ideológiára támaszkodnak. E feloldásban segítségükre lehet a kisebbségi közösség identitását teljesen átható nemzeti büszkeség is, amely a probléma racionális megközelítését és feldolgozását akadályozhatja.

A nemzeti büszkeség, másfelől a felső-háromszékiek identitásának markáns és viszonylag stabil alapját jelentő saját nyelvváltozat iránti pozitív viszonyulás, az ahhoz hozzárendelt presztízsérték biztos fogódzót jelent és jelentett korábban is (a Ceaușescu diktatúra éveiben) a megmaradásban, ugyanakkor az elmúlt évtizedekben az itt élők számára védettséget biztosított a tömbben élés, illetve e térségen belül az anyanyelven való kommunikáció dominanciája is. Mindezek segítették a közösség tagjait abban, hogy önazonosságuk vitalitását megőrizhessék, anyanyelvváltozatuk presztízsértékét megtarthassák.

A korábbi állapotokhoz képest az elmúlt húsz esztendőben lényeges változások következtek be: olyan politikai, gazdasági, társadalmi átalakulásoknak vagyunk tanúi, amelyek kihatnak mind a közösségnek anyanyelvváltozatához való viszonyulására, mind a kisebbségi identitásra. Egyfelől megindult és felerősödni látszik elsősorban a standard térnyerése, mivel erőteljesen csökkent és megszűnőfélben van e térség nyelvi elszigeteltsége; lehetővé vált a gazdag nyelvi tapasztalatszerzés; kitágult a földrajzi mobilitás lehetősége; valamelyest gazdagodott az anyanyelv használati köre is (pl. hivatali, közigazgatási, bírósági használat lehetősége), másfelől az angol nyelv térnyerésével, a globalizációval és a világháló hatásával újabb erőterek kereszttüzébe került mind az anyanyelv, mind a korábbi csoportidentifikáció kérdése. A közösség tagjai eltérő módon viszonyulnak ezekhez a változásokhoz, ugyanakkor különböző tényezőkhöz kötik önazonosságuk veszélyeztetettségét. Sokan úgy vélik, hogy az standard hatása jelenti a legnagyobb problémát, és ezáltal nemcsak saját nyelvváltozatukat, hanem lokális és regionális identitásukat is veszélyben érzik (elsősorban az idős nemzedék, a nyugdíjasok csoportja); mások továbbra is a nemzeti büszkeség, a nyelvváltozat presztízse vagy a nyelvi tisztaság sztereotípiái mögé bújva nem vesznek tudomást az új kihívásokról, alábecsülik a problémát (munkások, közepes képzettséggel rendelkezők); vannak, akik a jelen állapotot vetítik a jövőre is, ezért képtelenek racionálisan megközelíteni a kérdést

(két idősebb korcsoport tagjai); vannak, akik passzívok maradnak vagy azért, mert érzelmi alapú késztetéseik nincsenek, vagy azért, mert formálódóban lévő önazonosságuk tele van ellentmondásokkal (legifjabb korcsoport); és vannak, akik elfogadják ezeket a változásokat, nyitottak irányában (ifjúság, közepes képzettségűek, munkások, nők). Összességében több szilánkszerű törés tapasztalható a közösség kisebbségi identifikációjában vagy úgy, hogy konkrétan a lokális és/vagy regionális identitás fellazulásának vagyunk tanúi, vagy úgy, hogy módosulásokat tapasztalunk az identifikáció alapjául szolgáló anyanyelvváltozat iránti attitűdökben. Ezek az árulkodó jelek a következők:

- nemzeti ünnepeink sora kiegészült a december 1-jével, s bár ünneppé nyilvánításának oka ismerethiánynak köszönhető, arra enged következtetni, hogy a nemzeti történelem és múlt ismerete identifikációs tényezőként veszített súlyából. Ezt a meglátást támasztják alá továbbá a legifjabb korcsoportnak a székelység és magyarság honfoglalására vonatkozó válaszlai, illetve a nemzeti szimbólumok iránti passzivitásuk is;
- megfigyelhetők a vegyes etnikumú települések lakóinak egyfelől a vérségi alapú identifikáción belüli engedményei: mindkét szülő magyar származása helyett elegendő az egyik magyar származása, másfelől a nemzethez való hűség identifikációs szerepének csökkenése;
- tapasztalható a lokális, regionális identitásnak a nemzeti kulturális önazonossággal szembeni gyengülése a fiatal korcsoport esetén, ami a globalizáció hatásának, ugyanakkor a világhálón „nevelkedésnek”, az új generáció hagyományoktól eltérő értékrendjének is lehet a következménye;
- szembetűnő a középső és idős generációkra jellemző felfokozott nemzeti büszkeség elvakító, valóságelrejtő hatása, másfelől a fiatalokra jellemző nemzeti büszkeség lanyhulása és vele párhuzamosan a problémák racionális megközelítése mellett az érzelmi passzivitás erősödése;
- a felszínes metanyelvi tudásnak és a közösség által nem megfelelően kidolgozott és alkalmazott nyelvpolitikának megvannak a figyelemelterelő következményei, amelynek következtében hangsúlyos vélemény, hogy a saját nyelvváltozat presztízsét a beszélőknek leginkább a standardtól kell féltetniük, megóvniuk és nem a domináns nyelv hatásától. A közösségi tagság feltétele a helyi

nyelvváltozathoz igazodás: az részről megrovásban, akinek nyelvhasználata vagy a standard, vagy más anyanyelvi nyelvváltozat felé mozdult el, nem az, aki nem törekszik a kontaktusnyelvi hatások szűrésére;

- érzékelhető a standard és a regionális standard térnyerésével párhuzamosan a helyi nyelvjárási nyelvváltozat térvesztése, visszaszorulása, és ezáltal a nyelvi szinten jelentkező lokális kollektív identitás gyengülése;
- jellemző a domináns nyelv iránti attitűd ambivalenciája: egyfelől a másodnyelv tanulás iránti ellenszenv, másfelől a kötelességből fakadó nyelvtanulás igénye, a tömbben élés nyújtotta anyanyelvhasználati lehetőségeknek és a másodnyelvnek a térségen belüli felértékelt versenyképessége;
- gyakori problémamegoldási „mód” az új helyzet kihívása előtt a nyelvi sztereotípiák, mítoszok mögé való rejtőzés.

Összességében tehát a vizsgált beszélőközösség identitására és azon belül nyelvhasználatára leginkább jellemző sajátosság az ambivalencia. Ez a kettősség abból fakad, hogy: egyfelől átmentődött egy korábbi társadalmi, gazdasági és politikai feltételek között kialakult és viszonylag védésre, őrzésre, értékmérésre berendezkedett önazonosság, illetve megőrződtek az identitáson belül központi tényező szerepét betöltő anyanyelvváltozat iránti pozitív attitűdök, értékítéletek, viszonyulások, amelyeknek legmarkánsabb képviselői a legidősebb korosztály; másfelől kirajzolódnak a zártság (Ceaulescu diktatúra) éveiben felnőtt generációk hangsúlyos kisebbségi identitás- vagy másság-tudata mellett a hagyományokat és a jelen lehetőségeit összehangoló útkeresései, illetve folyamatban van a jövő nemzedékének lokálisan gyökértelenebb, más értékrenden alapuló identifikációjának formálódása. Ebben a köztes állapotban gyakoriak az ellentmondások, az ellentétes értékítéletek, viszonyulások. Ha abból indulunk ki, hogy a kisebbségi identitás központi tényezője az anyanyelv, és hogy bármilyen, az anyanyelvváltozathoz való viszonyulásban bekövetkező módosulás ismérve az identitás stabilitásában bekövetkező résnek, akkor nemek szerint elsősorban a nők, nemzedéki megoszlásban leginkább a legfiatalabb korcsoport, iskolázottsági szempontból a szak- és középiskolai végzettséggel rendelkezők, társadalmi kvalifikáció szempontjából pedig a fizikai dolgozók azok, akikre különösen oda kell figyelni. Ezek ugyanis azok a csoportok, amelyek fogékonyabbak, nyitottabbak, hajlamosabbak a nyelv iránti viszony módosítására, az identitáskomponensek súlyának másként értékelésére. A rájuk való

odafigyelés nem azt jelenti, hogy merev határok közé kellene szorítani a kisebbségi közösség identifikációs törekvéseit, hanem sokkal inkább azt, hogy stabil értékrend kialakításával elkerülni a csoportok manipulálhatóságát, s ezáltal biztosítani hosszabb távra a közösség egészséges identitásának megmaradását.

Az értelmiségre, az oktatásra és a családra igen fontos feladat hárul, hisz az értékrend kialakításában az övök az orozslánrész. Az empirikus kutatás eredményeiből kiviláglik, hogy az értelmiség eddig megtalálta (ezután is meg kell találnia) azt az arany középutat, amely a nemzeti büszkeség és a problémák racionális megközelítése közt lehetséges; átadta gyerekeinek azt az értékrendet, amelyre egy stabil, egészséges, életerős kisebbségi közösségi önazonosság építhető. Ezért az ő szerepük a kisebbségi léthelyzetbe szorult közösség önazonosságának megtartásában igen lényeges. Másfelől a csángók sorsa jelzi leginkább, hogy az értelmiség hiánya miféle következményekkel járhat, az ő identitásuk világít rá arra is, hogy: amíg a kisebbségi nyelvközösség tagjainak számottevő hányada (különösen értelmisége) anyanyelvében lát, érzelmi fontos szerepköröket, ha elsősorban vagy kizárólag ahhoz köt bizonyos értékeket, akkor anyanyelve külpiai értéktelensége ellenére is megőrzi azt, az egymás közti belső kommunikációban azt használja, nyelve által pedig kisebbségi identitását is megerősíti, mivel kisebbségi, illetve kétnyelvűségi helyzetben általános tapasztalat, hogy az identitással együtt jár az anyanyelvet megtartó hajlandóság (vö. Kiss 2009c: 16–8). Ezért nem mellékes kérdés, hogy miképpen lehet szélesíteni és maradásra készíteni a vizsgált régió értelmiségi rétegét.

A vizsgálat célcsoportjának alapsokasága iskolázottsági szempontból jóval az országos átlag alatti, kevés az értelmiségi. Korábban már jeleztem, hogy bizonyos mértékű javulással számolhatunk e téren, bár pontos adataink arra vonatkozóan, hogy a felsőfokú képzettség mutatói milyen mértékű pozitív változáson estek át, nincsenek. Problémát jelent az is, hogy bár a népszámlálás óta eltelt kilenc év alatt helyi szinten is megszorodtak azon intézmények, ahol felsőfokú képzésben részesülhetnek a térség fiataljai, Felső-Háromszék jelenlegi gazdasági helyzete nem kedvez annak, hogy az egyetem vagy főiskola elvégzése után valóban maradásra vagy visszatérésre csábítsa az ifjúságot vagy a diplomás szakembereket. A népességszaporulat csökkenésével párhuzamosan tehát igen erőteljes a megélhetés miatti időszakos elvándorlás is. A Székelyföld és ezen belül Felső-Háromszék gazdaságának szándékos lerombolása, a megélhetés szűkössége, a munkanélküliek számának ugrásszerű növekedése mind kihat az itt élők megmaradására, közvetve befolyással van a közösség identitására. A probléma

tehát igen összetett, de égető is egyben, hiszen olyan kor küszöbén kell megtalálni a kisebbségben élő közösség kollektív identitása vitalitásának lehetőségeit, amikor egyfelől tanúi vagyunk a hagyományos közösségi értékrend változásának, másfelől a lokális és regionális identitások fölé boltozódik egy nemzet(ek) fölötti identifikáció, más szóval a kisebbségi, kulturális nemzeti és állampolgári identitás erőterébe újabb, nagy vonzerővel rendelkező tényezők lépnek. Ebben a helyzetben már nem segíthetnek azok a sztereotípiák, félideológiák, amely mögé állva „átvészelhetjük” az újabb kilencven esztendőket. Olyan értelmiségi rétegre van szükség, amely eligazodik és az új lehetőségek közepe tette megtalálja az átmentés ösvényeit, kidolgozza az új körülményekhez igazodó nemzetmentő stratégiát; ugyanakkor az anyaország részéről olyan nemzetpolitikára, amely a kisebbségbe jutott közösségek sorsát következetesen fölállalja és képviseli, illetve ezek saját térségükben való megmaradását és fejlődését gazdaságilag is támogatja.

Számba kell tehát venni, melyek azok a tényezők, amelyek az elmúlt majdnem fél évszázad alatt segítettek a kisebbségbe került magyarság megmaradásában (pl. nemzeti büszkeség, saját nyelvváltozat presztízsértéke, „mi” tudat stb.), és ezekre építve erősíteni e csoport elsősorban lokális, regionális identitását, illetve az ezeken nyugvó kulturális nemzeti önazonosságát. Tudatosítani kell a kisebbségi közösség tagjaiban azokat a repedéseket, engedményeket is, amelyek identitásukra jellemzőek, de a megoldások megtalálásával, kidolgozásával magát a közösséget kell megbízni. Mivel saját lehetőségeiket, potenciális adatottságaikat maguk ismerik a legjobban, korántsem egy külső modell alapján kell építkezniük, hanem a passzív várakozó álláspont helyett olyan tudatos és aktív közösségi taggá kell válniuk, akik érzékenyek az új erőviszonyokra, és igyekeznek saját közösségük tapasztalataira alapozó új megoldásokat keresni és találni.

Hivatkozások

- A. JÁSZÓ ANNA–BÓDI ZOLTÁN szerk. 2002. Szociolingvisztikai szöveggyűjtemény. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- ALABÁN FERENC 2008. Identitás és értékek közvetítése. Nyelvünk és Kultúránk. 2008/1: 75–82.
- BAKK PÁL 1990. Szentkatolna helynevei. NyIrK. 34. 2: 177–182.
- BAKK PÁL 1992. Háromszéki helynevek. (Imecsfalva, Hatolyka, Kézdimartonfalva, Kézdimárkosfalva). NyIrK. 36. 1: 93–102.
- BAKOS FERENC 1982. *A magyar szókészlet román elemeinek története*. Budapest.
- BALASSA JÓZSEF 1891. *A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése*. Budapest.
- BALÁZS GÉZA 2007. A magyar nyelv mint szimbólum. Nyelvünk és Kultúránk. 2007/3: 35–9.
- BALÁZS GÉZA szerk. 2004. A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ.
- BÁLINT EMESE–PÉNTÉK JÁNOS szerk. 2009. Oktatás nyelvek határán. Közelkép és helyzetkép a romániai magyar oktatásról. AESZ.–T3 Kiadó.
- BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND szerk. 1956. Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BARTHA CSILLA 1992. Nyelvek közötti érintkezés univerzáléi: Néhány adalék a kódváltás kérdéséhez. In: KOZOCSA SÁNDOR–LACKÓ KRISZTINA szerk. 1992: 19–28.

- BARTHA CSILLA 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- BARTHA CSILLA 2007. Nyelvi attitűdök és a nyelvcsere – hat magyarországi kisebbségi közösség nyelvi attitűdjeinek összehasonlító elemzése. In: BENŐ ATTILA–FAZAKAS EMESE–SZILÁGYI N. SÁNDOR szerk. 2007: 84–101.
- BENŐ ATTILA 2003a. A vizualitás szerepe a szókölcsönzésben. In: PÉNTEK JÁNOS–BENŐ ATTILA 2003: 53–70.
- BENŐ ATTILA 2003b. Szókölcsönzés és nyelvi kategorizáció. In: PÉNTEK JÁNOS–BENŐ ATTILA 2003: 71–87.
- BENŐ ATTILA 2003c. Az expresszivitás változásai román kölcsönszavainkban. In: PÉNTEK JÁNOS–BENŐ ATTILA 2003: 88–106.
- BENŐ ATTILA 2004. *A kölcsönző jelentésvilága*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület.
- BENŐ ATTILA 2008. *Kontaktológia. A nyelvi kapcsolatok alapfogalmai*. Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó.
- BENŐ ATTILA 2009. Köznyelvi lexikai egységek szemantikai sajátosságai a kisebbségi magyar nyelvváltozatokban. In: BORBÉLY ANNA–VANČONÉ KREMMER ILDIKÓ–HATTYÁR HELGA szerk. 2009: 25–33.
- BENŐ ATTILA–FAZAKAS EMESE–SZILÁGYI N. SÁNDOR szerk. 2007. Nyelvek és nyelvváltozatok. Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére. 1–2. kötet. Kolozsvár, AESz Kiadó
- BENŐ ATTILA–SZILÁGYI N. SÁNDOR szerk. 2006. Nyelvi közösségek – nyelvi jogok. Kolozsvár, AESz–Táltos Kiadó.
- BERGER, P.–LUCKMAN, T. 1966. *The Social Construction of Reality*. New York, Doubleday and Company. – Magyarul: A valóság társadalmi felépítése. In: HERNÁDI MIKLÓS szerk. 1984: 321-49.
- BINDORFFER GYÖRGYI 2001. *Kettős identitás*. Budapest, Új Mandátum – MTA KKI.
- BLOOM, WILLIAM 1990. *Personal identity, national identity and international relations*. Cambridge, University Press.
- BORBÉLY ANNA 2007. Bevezetés „A nyelvek és nyelvváltozatok: összehasonlító adatok a kétnyelvű magyarországi kisebbségi közösségek nyelvi attitűdjeiről” című kutatáshoz. In: ZELLIGER ERZSÉBET szerk. 2007: 57–61.
- BORBÉLY ANNA–VANČONÉ KREMMER ILDIKÓ–HATTYÁR HELGA szerk. 2009. Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák. 15. Élőnyelvi Konferencia Párkány

- (Szlovákia), 2008. szeptember 4–6. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra, Tinta Könyvkiadó.
- BRUBAKER, ROGERS 1996. *Nationalism reframed*. Cambridge, Universtity Press.
- CALHOUN, CRAIG 1997. Társadalomelmélet és identitáspolitikák. In: ZENTAI VIOLETTA szerk. 1997: 99–113.
- COHEN, JOEL B.–REED II, AMERICUS. 2006. A Multiple Pathway Anchoring and Adjusment (MPAA) Moldel of Attitude Generation and Recriutment. *Jornal of Consumer Research*. 2006/33: 1–15.
- CRYSTAL, DAVID 2003. *A nyelv enciklopédiája*. Budapest, Osiris Kiadó.
- CZIBERE MÁRIA 2008. Az anyanyelvi nevelés és az identitás összefüggései. In: CSERNICSKÓ ISTVÁN–KONTRA MIKLÓS szerk. 2008: 56–80.
- Cs. NAGY LAJOS 2007. Szófeldrajzi térképlapok a kolozsvári egyetem archívumában. *NyIrk* 51. 1–2: 121–7.
- CSEPELI GYÖRGY 1992. *Nemzet által homályosan*. Budapest, Századvég.
- CSEPELI GYÖRGY 2002. Átalakuló nemzeti identitás. *Kritika* 2002/9: 9–11.
- CSEPELI GYÖRGY–ÖRKÉNY ANTAL–SZÉKELYI MÁRIA–CSERE GÁBOR 1998. Jelentés a Tündérből. Romániai magyarok és románok nemzeti identitásmintái Erdélyben. In: KOLOSI TAMÁS–TÓTH ISTVÁN–VUKOVICH GYÖRGY szerk. 1998: 527–48.
- CSEPELI GYÖRGY–PRAZSÁK GERGŐ 2010. *Örök visszatérés? Társadalom az információs korban*. József Műhely.
- CSERNICSKÓ ISTVÁN 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest, Osiris Kiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- CSERNICSKÓ ISTVÁN 2008a. Új szemlélet – régi reflexek. Hogyan tehetjük hatékonyabbá a magyar anyanyelvi nevelést? In: CSERNICSKÓ ISTVÁN–KONTRA MIKLÓS szerk. 2008: 105–47.
- CSERNICSKÓ ISTVÁN 2008b. Nyelv és azonosságtudat összefüggései a kárpátaljai magyar közösségekben. In: FEDINEC CSILLA szerk. 2008: 153–70.
- CSERNICSKÓ ISTVÁN 2009. „Szépen, igeragozás szerint beszélnek”– Mi, ti és ők, avagy hogyan látják nyelvváltozataikat a kárpátaljai magyarok. In: BORBÉLY ANNA–VANČONÉ KREMMER ILDIKÓ–HATTYÁR HELGA szerk. 2009: 405–13.

- CSERNICSKÓ ISTVÁN–KONTRA MIKLÓS szerk. 2008. Az üveghegyen innen. Anyanyelvváltozatok, identitás és magyar anyanyelvi nevelés. Ungvár–Beregszász, Poliprint Kft és II. Rákóczi Ferenc KMF.
- DOMONKOSI ÁGNES–LANSTYÁK ISTVÁN–POSGAY ILDIKÓ szerk. 2007. Műhelytanulmányok a nyelvművelésről. Dunaszerdahely–Budapest, Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó.
- EDWARD, JOHN 2003. *Multilingualism*. London–New York, Routledge.
- EGYED ÁKOS 2006. *A székelyek rövid története a meglepedéstől 1918-ig*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Kiadó.
- EÖRY VILMA 2007. Határtalanítás a magyarországi szótárakban. In: MATICSÁK SÁNDOR szerk. 2007: 27-32.
- ERB MÁRIA 2007. Nyelvi attitűdök a tarjáni német közösségben. In: ZELLIGER ERZSÉBET szerk. 2007: 61–9.
- ERDÉLYI LAJOS 1906. *A háromszéki nyelvjárásról történelmi alapon*. Budapest
- ERDÉLYI LAJOS 1907. A háromszéki nyelvjárásról. Akadémiai Értesítő. 1907: 5–18.
- FEDINEC CSILLA szerk. 2008. Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban. Budapest, MTA – MTK EB.
- FEKETE P.–V. RAISZ RÓZSA szerk. 1990. Az anyanyelv értékrendje és az iskola. Országos Anyanyelvoktatási Napok. Eger. Júl. 2–5. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 189. sz.
- FISHMAN, JOSHUA A. szerk. 1999. *Handbook of Language and Identity*. Oxford, Oxford University Press.
- GÁLFFY MÓZES 1956. A háromszéki nyelvjárásváltozatok határa. In: Pais–Eml. 1956: 446–53.
- GÁLFFY MÓZES 1971. A háromszéki nyelvjárás. Megyei Tükör 1971. máj. 23.
- GÁLFFY MÓZES 2005. *Magyarói nyelvjárásai tanulmányok*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- GÁLFFY MÓZES–MÁRTON GYULA–SZABÓ T. ATTILA 1991. A moldvai magyar nyelvjárások atlasza. I–II. Budapest, MNyTK. 193. szám.
- GARDNER, ROBERT–LAMBERT, WALLACE E. 1972 *Attitudes and Motivation in Second Language Learning*. Rowley, MA: Newbury House Publishers.
- GAZDA FERENC 1994. Haraly helynevei. NyIrK. 38. 2: 181–4.

- GEREBEN FERENC 1998a Anyanyelv és identitástudat kapcsolata a magyarpári kétnyelvűség helyzetében. In: LANSTYÁK ISTVÁN–SZABÓMIHÁLY GIZELLA szerk. 1998: 113–27.
- GEREBEN FERENC 1998b. Az anyanyelv az identitástudat szerkezetében. *Regio*. 1998/2. 95–112.
- GEREBEN FERENC 1999. *Identitás, kultúra, kisebbség*. Budapest, Osiris Kiadó.
- GÖNCZ LAJOS 1985. *A kétnyelvűség pszichológiája. A magyar–szerb–horvát kétnyelvűség lélektani vizsgálata*. Újvidék, Fórum Könyvkiadó.
- GÖNCZ LAJOS 1999a. Hol beszélnek legszebben magyarul? A Kárpát-medencei beszélőközösségek anyanyelvi sztereotípiái. *Hungarológiai Közlemények* 1999/1–2: 54–61.
- GÖNCZ LAJOS 1999b. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék, Osiris Kiadó–Fórum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- GROSJEAN, FRANÇOIS 1982. *Life With Two Languages: An Introduction to Bilingualism*. Cambridge, Harvard University Press.
- GY. BAZSIKA ENIKŐ 2009. Nyelvjárásvesztés – nyelvjáramegtartás: Attitűdvizsgálatok a zalai Kerkakutas községben. In: BORBÉLY ANNA–VANČONÉ KREMMER ILDIKÓ–HATTYÁR HELGA szerk. 2009: 129–37.
- HEGEDŰS ATTILA 2003. A nyelvjárási szókészlet és vizsgálata. In: KISS JENŐ szerk. 2003: 375–408.
- HELTAINÉ NAGY ERZSÉBET 2009. Értéktulajdonítások a nyelvi vélekedésekben. In: BORBÉLY ANNA–VANČONÉ KREMMER ILDIKÓ–HATTYÁR HELGA szerk. 2009: 87–94.
- HERNÁDI MIKLÓS szerk. 1984. *Fenomenológia a társadalomtudományban*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- HINTS MIKLÓS 1997. A Bodoki-hegység hét településének család- és helynevei. (Sepsibüksád, Mikóújfalva, Málnás, Málnásfürdő, Oltszem, Torja, Futásfalva, Ikafalva). *Magyar Névtani Dolgozatok* 151. Budapest.
- HÍRES-LÁSZLÓ KORNÉLIA 2009. A nemzeti és lokális identitás tényezői a kárpátaljai magyarok körében. In: KARMACSI ZOLTÁN–MÁRKU ANITA szerk. 2009: 47–53.
- H. KISPÉTER ZSUSZANNA szerk. 2003. *A magyar nyelv és a magyar nyelvű oktatás helyzete Romániában*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.

- HÓDI SÁNDOR 2006. Történelmi traumák a magyarság kollektív tudatában. *Nyelvünk és Kultúránk*. 2006/1–2: 16–20.
- HOMIŠINOVÁ MÁRIA 2008. *Identitás, nyelvhasználat, asszimiláció. Etnikai folyamatok magyarországi kisebbségi családokban*. Budapest, MTA KI–Gondolat Kiadó.
- HORGER ANTAL 1908. A háromszéki nyelvjárás ügyében. *Nyelvtudományi Közlemények*. 38. 1–2: 184–8.
- HORGER ANTAL 1934. *Magyar nyelvjárások*. Budapest.
- HORVÁTH ISTVÁN 2003. A romániai magyarok kétnyelvűsége: nyelvismeret, nyelvhasználat, nyelvi dominancia. Regionális összehasonlító elemzés. In: *Erdélyi Társadalom* 1: 171–98.
- HUNYADY GYÖRGY 1996. *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- IMRE SAMU 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2003. A magyar nyelvjárások területi egységei. In: KISS JENŐ szerk. 2003: 262–324.
- KÁLMÁN BÉLA 1966. *Nyelvjárásaink*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- KAPITÁNY Á.–KAPITÁNY G. 2002. *Magyarságszimbólumok*. Budapest, Európai Folklor Intézet.
- KARMACSI ZOLTÁN 2007. Nyelvi attitűd: gyengítő és erősítő tényezők Kárpátalján a magyar nyelv esetén. In: BORBÉLY ANNA–VANČONÉ KREMMER ILDIKÓ–HATTYÁR HELGA szerk. 2009: 415–22.
- KARMACSI ZOLTÁN–MÁRKU ANITA szerk. 2009. *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*. Ungvár, Poliprint.
- KELEMEN LÁSZLÓ 2006. Magyar nemzeti közösségek az európai integrációban. *Nyelvünk és Kultúránk*. 2006/4–5: 28–32
- KELLNER , DOUGLAS 1992. Constructing Postmodern Identities. In: LASH, S.–FRIEDMAN, J. szerk. 1992: 141-177.
- KENESEI ISTVÁN szerk. 2004. *Nyelv és nyelvek*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KIEFER FERENC szerk. 2006. *Magyar nyelv*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KISGYÖRGY ZOLTÁN 2000. *Kovácszna megye (Barangolás a Székelyföldön 3)*. Csíkszereda, Pallas Akadémia Kiadó.
- KISS JENŐ 1990. A nyelvjárások mai élete, szerepük a köznyelv formálásában. In: FEKETE P.–V. RAISZ RÓZSA szerk. 1990: 60–2.

- KISS JENŐ 1994. *Magyar anyanyelvűek – magyar nyelvhasználat*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- KISS JENŐ 1996. A nyelvi attitűd és a másodlagos nyelvi szocializáció: vizsgálatok nyelvjárási környezetben. *Magyar Nyelv* XCII: 138–51.
- KISS JENŐ 2000. *Magyar nyelvjárástani kalauz*. Magyar Nyelvészeti Továbbképző Füzetek 3. Budapest, ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszék.
- KISS JENŐ 2001. *Dialektológia és nyelvtudomány: hagyomány és korszerűség*. Budapest, MTA.
- KISS JENŐ 2002a. *Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapgazalmak*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- KISS JENŐ 2002b. Kétnyelvűség, kettősnyelvűség, diglosszia. In: A. JÁSZÓ ANNA–BÓDI ZOLTÁN szerk. 2002:138–42.
- KISS JENŐ 2003a. Nyelvek, nyelvváltozatok, nyelvjárások. In: KISS JENŐ szerk. 2003: 23–56.
- KISS JENŐ 2003b. A regionális nyelvhasználat és vizsgálata. In: KISS JENŐ szerk. 2003: 175–256.
- KISS JENŐ 2004. Nyelvjárásművelés. In: BALÁZS GÉZA szerk. 2004: 229–44.
- KISS JENŐ 2006. Nyelvjárások, regionális nyelvváltozatok. In: KIEFFER FERENC szerk. 2006: 517–48.
- KISS JENŐ 2009a. A nyelvjárások és a dialektológiaoktatás Kárpát-medencei magyar szakos hallgatók szemével. In: *Magyar Nyelvőr* 2009/1: 1–14.
- KISS JENŐ 2009b. Anyanyelvünk Európában. A tudományos nyelvek, az anyanyelv és az értelmiségi elit. *Magyar Tudomány* 2009/1: 67–74.
- KISS JENŐ 2009c. Gondolatok a magyar nyelv helyzetéről. *Hitel*. 2009/2: 9–20.
- KISS JENŐ 2003. szerk. *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris Kiadó.
- KOLLÁTH ANNA 2005. Első fejezet a kisebbségi magyar nyelvhasználat összehasonlító vizsgálatából. Határtalanítás: előzménye és eredmények – szándék és megvalósulás. In: LANSTYÁK ISTVÁN–MENYHÁRT JÓZSEF szerk. 2005: 15–30.
- KOLLÁTH ANNA 2007. Büszkeség vagy balítélet? A határtalanító szótárprogram muravidéki szójegyzékei és fogadtatásuk. In: MATICSÁK SÁNDOR szerk. 2007: 81–100.

- KOLLÁTH ANNA 2008. Kihívások és megoldások. Gondolatok a szlovéniai Muravidék kétnyelvű oktatásáról. In: CSERNICKÓ ISTVÁN–KONTRA MIKLÓS szerk. 2008: 81–104.
- KOLOS TAMÁS–TÓTH ISTVÁN–VUKOVICH GYÖRGY szerk. 1998. Társadalmi riport. Budapest, TÁRKI.
- KONTRA MIKLÓS 2006. A határon túli magyarok nyelvhasználata. In: KIEFER FERENC szerk. 2006: 549–76.
- KONTRA MIKLÓS 2008. Hol tartunk 2008-ban? In: CSERNICKÓ ISTVÁN–KONTRA MIKLÓS szerk. 2008: 10–6.
- KONTRA MIKLÓS szerk. 1992. Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete.
- KONTRA MIKLÓS szerk. 2003. Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon. Budapest, Osiris Kiadó.
- KONTRA MIKLÓS–SALY NOÉMI szerk. 1998. Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról. Budapest, Osiris Kiadó.
- KOŽIK DIÁNA 2004a. Nyelvjárási attitűdök a szenci és környékbeli pedagógusok körében. In: P. LAKATOS ILONA–T. KÁROLYI MARGIT szerk. 2004: 50–8.
- KOŽIK DIÁNA 2004b. A nyelvjárásokkal kapcsolatos attitűdvizsgálatok a szlovákiai magyar pedagógusok néhány csoportjában. In: LANSTYÁK ISTVÁN–MENYHÁRT JÓZSEF szerk. 2004: 93–124.
- KOZOCSA SÁNDOR–LACZKÓ KRISZTINA szerk. 1992. Emlékkönyv Rác Endre 70. születésnapjára. Budapest, ELTE.
- KÖTŐ JÓZSEF 2003. A határon túli magyarság talpon maradásának esélyei. Nyelvünk és Kultúránk 2003/5: 5–9.
- KRAPPMAN, LOTHAR 1980. Az identitás szociológiai dimenziói. Budapest, Szociológiai Füzetek 21.
- LAMBERT, WALLACE E. 1972. *Language, Psychology and Culture*. Stanford, California, Stanford University Press.
- LÁNCZI ANDRÁS 2004. Nemzetek és Európa. Az identitás próbája. Nagyvilág 2004/8: 676–80.
- LANGMAN, JULIET 2002. A kétnyelvűség kutatásának modern irányzatai. In: A. JÁSZÓ ANNA–BÓDI ZOLTÁN szerk. 2002: 143–51.

- LANSTYÁK ISTVÁN 1998. Diglosszia és kettősnyelvűség. In: KONTRA MIKLÓS–SALLY NOÉMI szerk. 1998: 125–43.
- LANSTYÁK ISTVÁN 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony, Osiris Kiadó–Kalligram Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- LANSTYÁK ISTVÁN 2002. Magyar nyelvtervezés a Kárpát-medencében a 21. században. In: LANSTYÁK ISTVÁN–SZABÓMIHÁLY GIZELLA szerk. 2002: 127–41.
- LANSTYÁK ISTVÁN 2004. Szlovákiai magyar vonatkozású szócikkek a Magyar értelmező kéziszótár átdolgozott kiadásában. In: LANSTYÁK ISTVÁN–MENYHÁRT JÓZSEF szerk. 2004: 166–211.
- LANSTYÁK ISTVÁN 2006. *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsönzésről, kódváltásról és fordításról*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.
- LANSTYÁK ISTVÁN 2007a. A nyelvi tévhitekről. In: DOMONKOSI ÁGNES–LANSTYÁK ISTVÁN–POSGAY ILDIKÓ szerk. 2007: 154–73.
- LANSTYÁK ISTVÁN 2007b. Általános nyelvi mítoszok. In: DOMONKOSI ÁGNES–LANSTYÁK ISTVÁN–POSGAY ILDIKÓ szerk. 2007: 174–212.
- LANSTYÁK ISTVÁN–MENYHÁRT JÓZSEF szerk. 2004. Tanulmányok a kétnyelvűségről II. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.
- LANSTYÁK ISTVÁN–MENYHÁRT JÓZSEF szerk. 2005. Tanulmányok a kétnyelvűségről III. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.
- LANSTYÁK ISTVÁN–SZABÓMIHÁLY GIZELLA szerk. 1998. Nyelvi érintkezés a Kárpát-medencében. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.
- LANSTYÁK ISTVÁN–SZABÓMIHÁLY GIZELLA szerk. 2002. Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.
- LAPONCE, JEAN 1987. *Languages and their territories*. Toronto–Buffalo–London, University of Toronto Press.
- LASH, S.–FRIEDMAN, J. szerk. 1992. *Modernity and identity*. Oxford, Blackwell.
- LUKÁCS CSILLA 2007. A székelyföldi középiskolások nyelvi/nyelvjárási attitűdje. In: BENŐ ATTILA–FAZAKAS EMESE–SZILÁGYI N. SÁNDOR szerk. 2007: 55–65.
- LUKÁCS CSILLA 2008. Nyelvjárás és köznyelv. Székelyföldi középiskolások nyelvi tudatosságának vizsgálata. NyIrK. 2008/ 1: 73–9.
- LUKÁCS CSILLA 2009. Nyelvjárás és köznyelv: székelyföldi középiskolások nyelvi/nyelvjárási tudatosságának vizsgálata. In: BORBÉLY ANNA–VANČONÉ KREMMER ILDIKÓ–HATTYÁR HELGA szerk. 2009: 331–8.

- MARKU ANITA 2009. A kódváltáshoz kapcsolódó attitűdök és nyelvi mítoszok a kárpátaljai magyarság körében. In: BORBÉLY ANNA–VANČONÉ KREMMER ILDIKÓ–HATTYÁR HELGA szerk. 2009: 373-81.
- MARÓTI ORSOLYA 2004. Magyarok tanulnak magyarul. Nyelvünk és Kultúránk 2004/2: 46–52.
- MÁRTON GYULA 1969. A romániai magyar nyelvjáráskutatás egy negyedszázada. NyIrK. 13. 2. (Különnyomat).
- MÁRTON GYULA–NEMES ZOLTÁN 1971. *Torjai szójegyzék*. Sepsiszentgyörgy.
- MÁRTON GYULA–PÉNTEK JÁNOS–VÖÖ ISTVÁN 1977. *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.
- MATICSÁK SÁNDOR szerk. 2007. Nyelv, nemzet, identitás. I. Debrecen–Budapest, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság.
- MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ 2007. A kettős és többes identitás szociolingvisztikai szempontból. In: MATICSÁK SÁNDOR szerk. 2007: 237-50.
- MURÁDIN LÁSZLÓ 1990a. Növény- és virágnevek. NyIrK. 34. 1. 27–45.
- MURÁDIN LÁSZLÓ 1990b. Adatok a határozószók nyelvjárási alakjaihoz. NyIrK. 34. 2: 169–73.
- MURÁDIN LÁSZLÓ 1991. Lapok A romániai magyar nyelvjárások atlaszából. NyIrK. 35. 1–2: 137–46.
- MURÁDIN LÁSZLÓ 1992. A „süksük nyelv” az erdélyi nyelvjárásokban. NyIrK. 36.1: 53–63.
- MURÁDIN LÁSZLÓ 1994. Az -ért határozórag hangalakja az erdélyi nyelvjárásokban. NyIrK. 38. 2: 173–8.
- MURÁDIN LÁSZLÓ 1998. Háromszéki helynevek. (Székelypetőfalva, Székelytamásfalva, Szörce). NyIrK. 42. 2: 96–8.
- MURVAI LÁSZLÓ 2003. A romániai magyar oktatás 1990 és 2000 között. In: H. KISPÉTER ZSUZSANNA szerk. 2003: 23–40.
- NINO-MURCIA, MERCEDES–ROTHMAN, JASON 2008. *Bilingualism and Identity. Spanish at the crossroad with other languages*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins.
- ORBÁN BALÁZS 1869. *Székelyföld leírása III*. Pest, Ráth Mór Kiadása.
- P. LAKATOS ILONA–T. KÁROLYI MARGIT 2009a. Nyelvhasználati változás – attitűdváltozás (Panelvizsgálat az északkeleti nyelvjárási régióban). In: BORBÉLY ANNA–VANČONÉ KREMMER ILDIKÓ–HATTYÁR HELGA szerk. 2009: 53–62.

- P. LAKATOS ILONA–T. KÁROLYI MARGIT 2009b. A mai magyar nyelvváltozatok megítélése több időmetszetben. In: KARMACSI ZOLTÁN–MÁRKU ANITA szerk. 2009: 74–80.
- P. LAKATOS ILONA–T. KÁROLYI MARGIT szerk. 2004. Nyelvetesztés, nyelvjárvésztés, nyelvcsere. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- PAPP ANNA MÁRIA 2000. A nyelv szerepe az identitáskonstruálás folyamatában. In: VERES VALÉR szerk. 2000: 87–98.
- PAPP ANNA MÁRIA 2008. A nyelvválasztás, a nyelvi attitűdök és az identitás összefüggései. Szociolingvisztikai vizsgálatok három erdélyi beszélőközösségben. Kézirat.
- PÉNTEK JÁNOS 1992. Kísérlet a regionális szintű román nyelvi hatás mértékének kvantifikálására. In: KONTRA MIKLÓS szerk. 1992: 159–64.
- PÉNTEK JÁNOS 1999a. *Az anyanyelv mítosza és valósága*. Kolozsvár, AESz.
- PÉNTEK JÁNOS 1999b. A megmaradás esélyei. Anyanyelvű oktatás, magyarságtudomány, egyetem Erdélyben. Budapest, A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága–Anyanyelvi Konferencia.
- PÉNTEK JÁNOS 2001. *A nyelv ritkuló légköre. Szociolingvisztikai dolgozatok*. Kolozsvár, Komp-Press.
- PÉNTEK JÁNOS 2002a. Magyar nyelvi különfejlődés a Kárpát-medencében. In: A. JÁSZÓ ANNA–BÓDI ZOLTÁN szerk. 2002: 220–7.
- PÉNTEK JÁNOS 2002b. Nem őrizni: használni kell a nyelvet! Korforduló vagy sorsforduló? In: A. JÁSZÓ ANNA–BÓDI ZOLTÁN szerk. 2002: 267–73.
- PÉNTEK JÁNOS 2002c. Az anyanyelv ökológiája Erdélyben. In: A. JÁSZÓ ANNA–BÓDI ZOLTÁN szerk. 2002: 174–82.
- PÉNTEK JÁNOS 2003a. Státusz, presztízs, attitűd és a kisebbségi nyelvváltozatok értékelése. In: PÉNTEK JÁNOS–BENŐ ATTILA 2003: 32–9.
- PÉNTEK JÁNOS 2003b. A nyelvi állomány tervezése a külső régiókban. In: PÉNTEK JÁNOS–BENŐ ATTILA 2003: 121–31.
- PÉNTEK JÁNOS 2003c. Örökség és kihívás. Az erdélyi magyar nyelvtudomány a század- és ezredfordulón. In: PÉNTEK JÁNOS–BENŐ ATTILA 2003: 161–201.
- PÉNTEK JÁNOS 2004. *Anyanyelv és oktatás*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Kiadó.
- PÉNTEK JÁNOS 2005. A külső régiók esélyei az új évszázad magyar nyelvi kommunikációjában. In: PÉNTEK JÁNOS–BENŐ ATTILA szerk. 2005: 9–23.

- PÉNTEK JÁNOS 2007a. Transzilvanizmusok, romanizmusok és a határtalanítás programja. In: MATICSÁK SÁNDOR szerk. 2007: 115–23.
- PÉNTEK JÁNOS 2007b. Nyelv és identitás a Kárpát-medencében. *Hitel*. 2007/7: 91–8.
- PÉNTEK JÁNOS 2007c. Dinamikus nyelvi folyamatok és az identitás. Erdély és a Kárpát-medence. In: *Pro minoritate 2007/Tavaszi*: 53–62.
- PÉNTEK JÁNOS 2008. A magyar nyelv erdélyi helyzete és perspektívái. In: FEDINEC CSILLA szerk. 2008: 136–52.
- PÉNTEK JÁNOS 2009. Anyanyelv és identitástudat. [Elhangzott a Magyar Tudomány Ünnepeén Debrecenben, 2009. nov. 5-én, a DAB-ban.] http://www.kab.ro/#_ftn1 (2010. jan. 24.).
- PÉNTEK JÁNOS–BENŐ ATTILA 2003. Nyelvi kapcsolatok, nyelvi dominanciák az erdélyi régióban. Kolozsvár, AESZ–T3 Kiadó.
- PÉNTEK JÁNOS–BENŐ ATTILA szerk. 2005. Nyelvi jogi környezet és nyelvhasználat. Kolozsvár, AESZ–Cova Print.
- PÉTER SÁNDOR 2008. *Térszínformanevek és vízrajzi köznevek felső-háromszéki helynevekben*. Sepsiszentgyörgy, Proserved Cathedra Kiadó.
- PLETH RITA 1997. *Erdélyi helyzetkép az iskolai helyesírásról*. Székelyudvarhely, Infopress.
- RAJSLI ILONA 2004. Nyelvjárásvesztés és attitűdváltás a vajdasági magyar fiatalok körében. In: P. LAKATOS ILONA–T. KÁROLYI MARGIT szerk. 2004: 146–52.
- RANCZ TERÉZ 2007a. *Kézdialmásai tájszótár*. Budapest, ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Dialektológiai Tanszéke.
- RANCZ TERÉZ 2007b. Kétnyelvűség Kézdialmásban. In: MATICSÁK SÁNDOR szerk. 2007: 251–64.
- RANCZ TERÉZ 2009. A névadás motivációi Felső-Háromszéken és a név súlya az identitásjelölő faktorok rendszerében. *NÉ*. 31: 17–25.
- SÁNDOR ANNA 2001. A nyelvi attitűd kisebbségben. *MNY XCVIII*. 87–95.
- SÁNDOR KLÁRA 1995. Az élőnyelvi vizsgálatok és az iskola. *Regio* 4: 121–48.
- SÁNDOR KLÁRA 2001. Szociolingvisztikai alapismeretek. In: SÁNDOR KLÁRA szerk. 2001: 7–48.
- SÁNDOR KLÁRA 2004. Az „én nyelvem” – a „saját nyelvváltozatra” vonatkozó vélekedések nem nyelvészek ítéleteiben. In: P. LAKATOS ILONA–T. KÁROLYI MARGIT szerk. 2004: 40–58.

- SÁNDOR KLÁRA szerk. 2001. *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*. Szeged, JGYF Kiadó.
- SÁNTHA ATTILA 2004. *Székely szótár*. Kézdivásárhely, Havas Kiadó.
- SÁNTHA TIBOR 1997. Gelence helynevei. *Magyar Névtani Dolgozatok* 146. Budapest.
- SCHÖPFLIN GYÖRGY 1998. Ráció, identitás, hatalom. In: *Regio* 1998/2: 3–32.
- SKUTNABB-KANGAS, TOVE 1981. *Bilingualism or not. The Education of Minorities*. Great Britain, Robert Hartnoll LTD.
- SKUTNABB-KANGAS, TOVE 1999. Education of Minorities. In: FISHMAN, JOSHUA A. szerk. 1999: 42–59.
- SMITH, ANTONY D. 1991. *National identity*. London, Penguin LTD.
- SZABÓMIHÁLY GIZELLA 2007. A határtalanítás a helynevek területén. In: MATICSÁK SÁNDOR szerk. 2007: 153–70.
- SZÉPE GYÖRGY 1985. Anyanyelv, nyelvi politika, oktatás. *Magyar Nyelv* 81: 267–79.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR 2008. A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. In: FEDINEC CSILLA szerk. 2008: 105–17.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR 2009. A magyar nyelv helyzete Erdélyben. In: H. KISPÉTER ZSUZSANNA szerk. 2009: 14–22.
- SZÜTS LÁSZLÓ 2002. A fiatalok nyelvéről. In: A. JÁSZÓ ANNA–BÓDI ZOLTÁN szerk. 2002: 100–4.
- TAJFEL, HENRI 1978. *The Social Psychology of Minorities*. London, Minority Right Group LTD.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1998. A különbözőség egysége a nyelv művelésben. In: KONTRA–SALY szerk. 1998: 37–9.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2004. *Nyelv, érték, közösség*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2007. A magyar nyelv és nemzet értelmezhetősége a határtalanítás folyamatában. In: MATICSÁK SÁNDOR szerk. 2007: 171–6.
- TRUDGILL, PETER 1997. *Bevezetés a nyelv és a társadalom tanulmányozásába*. Szeged, JGYF Kiadó.
- VARGA E. ÁRPÁD 1998. *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. I. Kovászna, Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között*. Csíkszereda, Pro-Print Kiadó.
- VERES VALÉR 1997. A Kolozs és Kovászna megyei magyarok kisebbségi identitásának néhány vonása. Budapest, Régió – Kisebbségi Szemle, 3–4: 19–57.

- VERES VALÉR 2005. *Nemzeti identitás Erdélyben – szociológiai olvasatban*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- VERES VALÉR 2008. A Kárpát-medencei magyarok nemzeti és állampolgári identitásának fő sajátosságai. In: FEDINEC CSILLA szerk. 2008: 35-60.
- VERES VALÉR szerk. 2000. *Társadalom- és humán tudományok. Rodosz-tanulmányok III.* Bukarest–Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó.
- VIZSULY KISGYÖRGY BEÁTA 2002. A Kovászna megyei Kézdiabíbis helynevei. NyIrK. 46. 1–2: 137–8.
- VÖRÖS FERENC 2007. A határtalanítás „mostohagyermekei”. In: MATICSÁK SÁNDOR szerk. 2007: 177-86.
- WARDHAUGH, RONALD 2005. *Szociolingvisztika*. Budapest, Osiris Kiadó.
- ZELLIGER ERZSÉBET 2008. Identitástudat a felső-ausztriai magyarok körében. *Nyelvünk és Kultúránk*. 2008/4: 79–83.
- ZELLIGER ERZSÉBET szerk. 2007. *Nyelv, területiség, társadalom. A 14. Élőnyelvi Konferencia (Bük, 2006. október 9–11.) előadásai*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- ZENTAI VIOLETTA szerk. 1997. *Politikai antropológia*. Budapest, Osiris–Láthatatlan Kollégium.
- ZSIGMOND GYÖZŐ 2002. A Kovászna megyei Dálnok helynevei. NyIrK. 46. 1–2: 138–42.
- RECENSĂMĂNTUL POPULAȚIEI ȘI AL LOCUINȚELOR 2002.

Mellékletek

1. melléklet:

KÉRDŐÍV

A kitöltés időpontja: _____ A kérdező neve: _____

A. ADATOK:

1. Település: _____

2. Az adatközlő neme: Nő Férfi 3.Életkora: _____

4. Családi állapota: _____ 5. Lakóhelye: Falu Város

6. Anyanyelve: _____ 7. Feleségének/férjének anyanyelve: _____

8. Szüleinek anyanyelve: _____

9. Foglalkozása: _____

10. Munkahelye: _____

11. Iskolai végzettsége (betűkarikázás):

- a. általános iskola (max. 4 osztály)
- b. általános iskola (8 osztály)
- c. szakiskola/10 osztály
- d. liceum (középiskola)
- e. szakosító oktatás (posztliceum), technikum
- f. főiskola, egyetem

12. Szüleinek legmagasabb iskolai végzettsége (betűkarikázás)

- a. általános iskola (max. 4 osztály)
- b. általános iskola (8 osztály)
- c. szakiskola/10 osztály
- d. liceum (középiskola)
- e. szakosító oktatás (posztliceum), technikum
- f. főiskola, egyetem

13. Vallása (betűkarikázás):

a. ortodox	b. római katolikus	c. görög katolikus
d. református	e. evangélikus	f. unitárius
g. baptista	h. adventista	i. más vallás
j. nem nyilatkozik	k. vallás nélküli vagy ateista	

14. Milyen nyelven végezte iskoláit? (Karikázza be a megfelelő betűt!)

- a. végig magyarul
- b. vegyes tannyelven (valameddig magyarul, aztán románul)
- c. végig románul

15. Hozzájárul-e ahhoz, hogy azokat az adatokat, amelyeket Rancz Teréznek és munkatársainak közöl, szigorúan tudományos célokra felhasználhassák?

Igen

Nem

B. IDENTITÁS

16. Mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?

17. Ön szerint a következő tényezők mennyire fontosak a magyarsághoz tartozás szempontjából? Jelölje 1-től 5-ig!

1=nem fontos, 2=kissé fontos, 3=többé-kevésbé fontos, 4=fontos, 5=nagyon fontos

Itemek	1	2	3	4	5
Legyen magyar az anyanyelve					
Legyen magyar állampolgár					

Nevelkedjen magyar családban					
Járjon magyar iskolába					
Érezze magáénak a magyar kultúrát, irodalmat, művészetet					
Ismerje a magyar hagyományokat, szokásokat					
Ismerje a magyar nép történelmét					
Legyenek magyar barátai					
Legyen hű és tisztelje a magyar nemzetet					
Legalább az egyik szülő legyen magyar					
Mindkét szülő legyen magyar					
Tartozzon magyar szertartási nyelvű egyházhoz					
Vállaljon sorsközösséget a magyarsággal					
Tartsa magát magyarnak					
Szeresse a szülőföldjét					
Legyen büszke magyarságára					

18. Véleménye szerint az alábbi szimbólumok milyen mértékben fejezik ki a magyarsághoz tartozást? Jelölje 1-től 5-ig!

1=egyáltalán nem, 2=csak kissé, 3=többé-kevésbé igen, 4=többnyire igen, 5=teljes mértékben igen

Itemek	1	2	3	4	5
A piros-fehér-zöld zászló					
A turulmadár					
A magyar szent korona					
Az RMDSZ-tulipán					
A helyi népviselet					
A Kölcsey-féle magyar himnusz					
Mátyás szobra Kolozsvárott					
A nyergestetői emlékhely névtelen keresztjei					
A kézdívárhelyi Gábor Áron-szobor					
A csíksomlyói hármashalom-oltár					
A székely himnusz					
A székely kapu					

19. Ön szerint melyek az erdélyi magyarok nemzeti ünnepei?

- március 15.
- a püNKöSDi csíksomlyói búcsú napja
- augusztus 20. (Szent István napja) az államalapítás ünnepe
- október 6. (aradi vértanúk)
- december 1.
- egyéb, éspedig: _____

20. Mit tekint Ön hazájának? _____

21. Mit tekint Ön szülőföldjének? _____

22. Ön szerint mikortól/mióta élnek a székelyek Székelyföldön?

23. Ön szerint mikortól/mióta élnek magyarok Erdélyben?

24. Kik a székelyek?

25. Minek tartja leginkább magát? (Karikázza be a megfelelő betűt!)

- a. magyar b. székely c. székelyföldi magyar d. erdélyi magyar
e. romániai magyar f. román g. egyéb: _____

26. Mit jelent Ön szerint székelynek lenni?

27. Jelölje X-el, hogy mennyire ért egyet az alábbi kijelentésekkel!

Az, hogy magyarnak születtem Székelyföldön...

Itemek	Teljesen egyetértek	Többnyire egyetértek	Többé-kevésbé egyetértek	Többnyire nem értek egyet	Egyáltalán nem értek egyet
Könnyíti az életemet					
Büszkeséggel tölt el					
Közömbös számomra					
Előnyt jelent					
Szégyennel tölt el					
Hátrányt jelent					

28. Magyarországi beszélővel társalogva, hogyan vállalja székelységét/határon kívüliségét?

1. eltitkolom/igyekszem eltitkolni
2. nem szívesen beszélek róla, de ha rákérdeznek, beismerem
3. kötelességem vállalni, mert ez a sorsom
4. természetesnek tartom vállalni, nincs ebben semmi
5. nyíltan és büszkén vállalom

29. Hogyan látja Ön a székelyföldi magyarság jövőjét?

30. Hogyan látja általában a magyarság jövőjét?

C.1. NYELVHASZNÁLAT

31. Véleménye szerint, hol beszélnek szebben magyarul?

- a. Magyarországon

b. Erdélyben

32. Miért tartja ezt szebbnek?

33. Erdélyben hol (melyik régióban/vidéken) beszélnek a legszebben magyarul?

34. Székelyföldön hol beszélnek szebben: **városokban** **falvakban** ?

35. Melyik székelyföldi városban beszélnek a legszebben?

36. Ön szerint a székelyföldi nyelvjárások közül melyik a legszebb?

37. Miért ezt tartja a legszebbnek?

38. Milyenek találja saját településének magyar nyelvhasználatát?(Értékelje 1-től 5-ig!)

39. Mi a véleménye azokról a székelyföldi beszélőkről, akiknek megváltozott beszédük/beszédmódjuk Magyarországon való tartózkodásuk (pl. huzamosabb ideig tanultak, dolgoztak ott) után?

40. Vajon miért változtattak beszédmódjukon?

41. Jelölje állásfoglalását az alábbi kijelentésekkel kapcsolatosan!

Itemek	Teljesen egyetértek	Többnyire egyetértek	Többé-kevésbé egyetértek	Többnyire nem értek egyet	Egyáltalán nem értek egyet
a. Azok a székelyföldiek, akik huzamosabb ideig Magyarországon tartózkodnak, jelentősen megváltoztatják nyelvhasználatukat. (Kb. hány százalékukra igaz ez?)					
b. Ez a megváltozott beszédmód szebb a szülőföldön elsajátított nyelvhasználatnál.					
c. A huzamosabb ideig Magyarországon tartózkodó székelyföldiek (megváltoztatott) kiejtése csúnyább a szülőföldön elsajátított nyelvhasználatnál.					
d. . Azzal fejezed ki székelyföldi származásodat és					

e közösséghez való tartozásodat, hogy a helyi beszédmóddhoz alkalmazkods , attól nem térsz el					
e. Aki Székelyföldön akar élni, annak kötelessége az itteni nyelvhasználatot alkalmazkodni.					
f. Attól még igazi székely maradsz, ha nem a helyi, hanem a magyarországi nyelvhasználatot igazodsz beszédedben.					
g. Azt a székelyföldit, aki megváltoztatja beszédmódját, a közösség nem nézi jó szemmel .					
h. A huzamosabb ideig Magyarországon tartózkodó székelyföldi személynek csak a szóhasználata különbözik az ittenitől (a kiejtése nem).					
i. Aki huzamosabb ideig tartózkodik Magyarországon, annak nemcsak a szóhasználata, de a teljes beszéde/ beszédmódja lényegesen eltér a helyi nyelvhasználatától.					
j. Aki megváltoztatja beszédmódját, az nem vállalja székelyföldi származását.					
k. Aki megváltoztatja beszédmódját azért teszi, mert szegyealni valónak találja a helyi nyelvváltozatot.					

42. **5 és 1** közti számokkal pontozza, hogy Erdély kisebb régióiban milyen mértékben beszélnek szépen az Ön véleménye szerint!

5= nagyon szép, 4=elég szép, 3=közepes 2=nem igazán szép, 1=egyáltalán nem szép

	5	4	3	2	1
Székelyudvarhely és környéke					
Marosvásárhely és környéke					
Háromszék					
Kolozsvár és környéke					
Gyergyószentmiklós és környéke					
Nagyvárad és környéke					
Felső-Háromszék					
Saját falum/városom, ahol élek					

43. Jelölje, hogy milyen mértékben tartja magára igaznak az alábbi kijelentéseket!

1=egyáltalán nem igaz, 2=többé-kevésbé nem igaz, 3=kissé igaz, 4=nagyjából igaz,

5=teljes mértékben igaz

Ítemek	1	2	3	4	5
Szép a kiejtésem					
Választékosan beszélek(megválogatom szavaimat)					
Jól hangsúlyozok					
Helyesen alkotom meg a mondataimat					
Kerülöm a nyelvi cifraságokat					
Úgy beszélek, mint minden más háromszéki					
Úgy beszélek, mint általában az erdélyi magyarok					
Beszédem alapján Magyarországon sem veszik észre, hogy háromszéki vagyok					

44. Milyen mértékben zavarja Önt, ha magyarországi beszédpartnere észreveszi/megjegyzi, hogy Ön háromszéki vagy székely/tehát nem magyarországi?

- a. egyáltalán nem zavar b. nem igazán zavar c. csak kissé zavar
d. eléggé zavar e. nagyon zavar

45. Jelölje, hogy milyen mértékben hasonlít beszéde a magyarországi beszélők nyelvhasználatához!

	1	2	3	4	5
Úgy beszélek, mint a magyarországiak					
Olyan a kiejtésem, mint a magyarországiaké					
Olyan a hangsúlyozásom, mint a magyarországiaké					
Szóhasználatom megegyezik a magyarországiakéval					
Mondataimat ugyanúgy alkotom, mint a magyarországiak					

1=egyáltalán nem igaz, 2=többé-kevésbé nem igaz, 3=kissé igaz, 4=nagyjából igaz, 5=teljes mértékben igaz

46. A háromszékiek beszédének/nyelvhasználatának melyek a sajátosságai? (Miben különbözik más vidék beszélőinek nyelvhasználatától/honnan lehet felismerni a jellegzetes háromszéki beszédet?)

47. Ön szerint a kiejtést lehet-e tudatosan alakítani? Igen Nem Nem tudom

48. Ön szerint a tévé, a Magyarországra való kijárási lehetőség, a média van-e hatással a helyi nyelvhasználatra?

Igen Nem Nem tudom

49. Ha igen, miféle változásokat okozhat a nyelvhasználatban?

50. Mi a véleménye: a székelyföldi beszéd mód vajon mennyire fog változni a (közel)jövőben?

51. A magyar nyelvterület melyik régiójának nyelvhasználatát tartja Ön példaértékűnek, követendő mintának? (Ön szerint van-e ilyen vidék/város/régió?)

52. **1 és 5** közötti számokkal jelölje, hogy milyen mértékben tekintik a **felső-háromszéki beszélők** követendő mintának a következő nyelvváltozatokat! (Milyen mértékben utánozzák/vélik azt, hogy ehhez a nyelvváltozathoz kellene igazítani a beszédüket?)

1= egyáltalán nem példaértékű, inkább megőlyezett, 2= alacsony példaértékű, 3= többé-kevésbé rendelkezik példaértékkel 4= leggyakrabban példaértékkel bír, 5=teljes mértékben elismert, példaértékű

Itemek	1	2	3	4	5
A helyi/környékbeli falusiak által használt nyelvváltozatot					
A Kézdivásárhelyen/a városiak által beszélt nyelvváltozatot					
Általában a felső-háromszéki nyelvváltozatot					
A Székelyföldön beszélt nyelvváltozatot					
Az erdélyi magyarok által beszélt nyelvváltozatot					
A magyarországi nyelvváltozatot					

53. Jelölje, milyen mértékben ért egyet az alábbi kijelentésekkel!

Itemek	Teljesen egyetértek	Többnyire egyetértek	Többé-kevésbé egyetértek	Többnyire nem értek egyet	Egyáltalán nem értek egyet
Az én anyanyelvem különlegesebb, mint másoké.					
Az egyén nemzeti hovatartozását (azt, hogy melyik nemzethez tartozik) leginkább az anyanyelve határozza meg.					
Az én szülőföldem nyelvhasználata különlegesebb, mint a más vidéki magyar beszélőké.					

54. Családi körben mennyire fontos az igényes beszéd? (Karikázza a megfelelő betűt!)

1. egyáltalán nem fontos
2. csak kissé fontos
3. többé-kevésbé fontos
4. fontos
5. nagyon fontos

55. A kisebbségi magyarság számára mennyire fontos a szép és igényes magyar nyelvhasználat?

- a. sokkal fontosabb, mint a magyarországi beszélőknek, mert _____
- b. ugyanennyire fontos, mint a magyarországi magyaroknak, mert _____
- c. nem annyira fontos, mint a magyarországi beszélőknek, mert _____

C. 2. NYELVJÁRÁS

56. Ezen a településen beszélnek-e nyelvjárásban? (vagy inkább a köznyelvet beszélük?)

57. Ha igen, megítélése szerint a lakosság hány százaléka beszél nyelvjárásban?

58. A környéken (konkrétan) hol beszélnek a legszebben?

59. Kik beszélnek a régi tájszólást a településen?

60. Ön nyelvjárásban beszél-e?

61. Ha igen, kikkel szokott nyelvjárásban beszélni?

62. Ön ugyanúgy beszél-e a városban vagy hivatalos helyen is, mint itthon családi körben?

63. Kikkel való beszédében törekszik választékosabb nyelvhasználatra/kerüli a nyelvjárást?

64. Tetszik-e Önnek az itteni beszédmód/ a helyi nyelvjárás?

65. Van-e különbség ezen a településen az idősebbek és a fiatalabbak beszéde között?

66. Mit gondol, megmarad-e itt a nyelvjárási beszédmód a jövőben is?

67. Sajnálna, ha megszűnne településükön a nyelvjárási beszédmód?

68. Hallott-e olyan szavakat, kifejezéseket a szomszéd települések(magyar) beszélőitől, amelyeket itt nem mondanak?

69. Tud-e olyan szavakat, kifejezéseket, amelyeket itt mondanak, de más településeken nem értik/nem használják?

70. Ön szerint Magyarországon beszélnek-e nyelvjárásban?

71. Milyen mértékben ért egyet a következő kijelentéssel? (Karikázza a megfelelő betűt!)

A nyelvjárásnak hagyományőrző szerepe van.

- a. teljesen egyetértek b. többnyire egyetértek c. többé-kevésbé egyetértek
d. többnyire nem értek egyet e. egyáltalán nem értek egyet

72. Jelölje, hogy az Ön otthoni, családi körben való beszéde milyen mértékben hasonlít a helyi nyelvjárásban beszélők nyelvhasználatához!

Itemek	1	2	3	4	5
Teljes mértékben a helyi nyelvjárásban beszélek					
Olyan a kiejtésem, mint a helyi nyelvjárásban beszélőké.					
Szóhasználatom megegyezik a helyi nyelvjárásban beszélőkével					
Ismerem/értem, de nem használom a jellegzetesen helyi (táj)szavakat.					

1=egyáltalán nem igaz, 2=többé-kevésbé nem igaz, 3=kissé igaz, 4=nagyjából igaz, 5=teljes mértékben igaz

C.3. KÉTNYELVŰSÉG

73 . Karikázza be azt a kijelentést, amely a román nyelv ismeretét illetően igaz Önre:

- a. Anyanyelvi szinten beszélek románul.
- b. Tökéletesen beszélek románul.
- c. Nagyon jól beszélek románul, de érezhető akcentussal.
- d. Az esetek többségében meg tudom érteni magam románul.
- e. Bizonyos esetekben meg tudom érteni magam románul, de csak nehézségekkel.
- f. Aligha egy pár szót értek románul.
- g. Egy szót sem értek románul.
- i. Nem válaszolok.

74. Ha valaki csak magyarul tud Háromszéken:

- a. könnyen boldogul
- b. lehetnek nehézségei
- c. nehezen boldogul

75. Ha valaki csak románul tud Háromszéken:

- a. könnyen boldogul
- b. lehetnek nehézségei
- c. nehezen boldogul

76. Kik azok, akikkel románul beszél?

- a. barátai
- b. ismerősei
- c. közeli rokonai közül való személy/személyek
- d. távoli rokonai közül való személy/személyek
- e. az orvosa(i)
- f. a rendőr
- g. a helyi üzletben (az Önhöz közeli bolt(ok)ban) az elárúsítónő/pénztáros
- h. a Munkaügyi és/vagy Pénzügyi Hivatal alkalmazottai
- i. a munkatársa(i)
- j. a banki alkalmazott

- k. a postai alkalmazott
 l. a bíróságon
 m. a Polgármesteri Hivatal alkalmazottja
 n. egyéb.....

77. Milyen gyakran beszél románul a munkahelyén?

78. Jelölje, mi a véleménye az alábbi kijelentésekkel kapcsolatban!

S. sz.	Itemek	Egyetérték	Nem ért egyet	Nem tudja
1.	A román nyelv ismerete mindenkinek csak hasznára válhat.			
2.	Azok a magyarok, akik jól beszélnek a román nyelvet, könnyebben találnak jó munkahelyet.			
3.	Mivel román állampolgárok, minden romániai magyarnak kötelessége lenne jól ismerni a román nyelvet.			
4.	A románok általában ellenségesen viselkednek azon magyarokkal szemben, akik nem ismerik jól a román nyelvet.			
5.	Sok esetben a hatóságok a román nyelvet a kisebbségi elnyomás eszközeként használják.			
6.	Azáltal, hogy sok helyen kötelező a román nyelv használata, az állam tulajdonképpen a román közösségbe akarja beolvasztani a magyarokat.			

79. Jelölje, hogy mi a véleménye az alábbi kijelentésekről!

S. sz.	Itemek	Egyetért	Nem ért egyet	Nem tudja
1.	Amikor románok is vannak a közelben, függetlenül a beszélgetés tárgyától, udvariatlanság, ha két magyar egymással magyarul beszélget.			
2.	Amikor románok is vannak a közelben, a témától függ, hogy udvariatlanság-e, ha két magyar egymással magyarul beszélget.			

80. Karikázza be azt a változatot, melyet Ön alkalmaz beszélgetése során:

Ha egy román is jelen van a zömmel magyarokból álló csoportban, a beszélgetés során

- általában román nyelvre váltok
- nem mindig váltok román nyelvre
- soha nem váltok román nyelvre, mindig magyarul beszéltek

81. Jelölje, mi a véleménye az alábbi kijelentésekkel kapcsolatban!

S. sz.	Item	Egyet ért	Nem ért egyet	Nem tudja
1.	Romániában csak az tud érvényesülni, aki tanulmányait teljes mértékben (már óvodától) román nyelven folytatja.			
2.	Romániában csak az tud érvényesülni, aki a tanulmányainak legalább egy részét román nyelven folytatja.			
3.	Az nagyon hasznos lehet, ha valaki az egyetemi tanulmányait román nyelven folytatja.			
4.	Az érvényesülés nem a román nyelv ismeretétől, hanem teljesen egyéb tényezőktől függ.			
5.	Főlöszleges a Felső-Háromszéken élő magyarok számára a román nyelv tanítása és ismerete.			

6.	Felső- Háromszéken is előnyt jelent az egyéni boldogulásban a román nyelv ismerete.				
----	---	--	--	--	--

82. Ha magam dönthetnék a román nyelv tanulásának kérdésében, akkor:

- a. Szívesen választanám a román nyelvet, mert.....
 b. Valószínű a román nyelvet választanám, mert
 c. Elképzelhető, hogy a román nyelvet választanám, mert.....
 d. Nem szívesen választanám a román nyelvet, mert
 e. Egyáltalán nem választanám a román nyelvet, mert

83. Jelölje álláspontját az alábbi kijelentésekkel kapcsolatosan:

S. sz.	Itemek	Egyet ért	Nem ért egyet	Nem tudja
1.	A román nyelv elsajátítása hozzásegít bennünket, erdélyi magyarokat ahhoz, hogy könnyebben elfogadjunk / toleráljunk más népet, nemzetet (pl. németet, romát, horvátot, románát).			
2.	A román nyelv elsajátítása hozzásegít, hogy mi, erdélyi magyarok jobban elfogadjuk a románságot.			
3.	A román nyelv elsajátítása hozzásegít saját személyiségünk, egyéniségünk gazdagodásához.			
4.	Úgy vélem, hogy a román nyelv használata miatt magyar anyanyelvem háttérbe szorul.			
5.	A román nyelv elsajátítása/használata hozzájárul anyanyelvem romlásához, mivel emiatt keverünk anyanyelvünkbe román szavakat.			
6.	A román nyelv elsajátítása és használata nem befolyásolja anyanyelvhasználatom milyenségét, minőségét.			
7.	A román nyelv elsajátítása és használata számomra kényszer, rám erőszakolt kötelezettség.			
8.	A román nyelv elsajátítása, oktatása és használata iránt határozott ellenszenvet érzek.			
9.	A román nyelv elsajátítása, oktatása és használata szerintem természetes, mert Romániában élünk, és ez az állam nyelve.			
10.	A román nyelv elsajátítását, oktatását és használatát jó dolognak tartom, egyáltalán nem kifogásolom.			

84. Karikázza be azt a választ, amelyet Ön elfogad az alábbiak közül!

Attól még, mert román, ha a helyzet úgy hozza:

- a. Családomba fogadnám (akár házastársnak vagy gyerekeim házastársának)
 b. Elfogadnám barátomnak.
 c. Elfogadnám munkatársamnak.
 d. Elfogadnám szomszédomnak.
 e. Egy faluban/lakónegyedben lakték vele.
 f. Elnézném, hogy településünkre látogatóba jöjjön.
 g. Legszívesebben nem lakték vele egy országban sem, de sajnos nem tehetem meg.

85. Jelölje, mennyire ért egyet az alábbi kijelentésekkel!

Itemek	Egyáltalán nem értek egyet	Kissé egyetértek	Többé-kevésbé egyetértek	Nagyjából egyetértek	Teljesen egyetértek
A román nyelv hatással van magyar anyanyelvünk hangképzésére, a magyar hangok ejtésére.					
A román nyelv hatása elsősorban anyanyelvünk szókincsében/szóhasználatában					

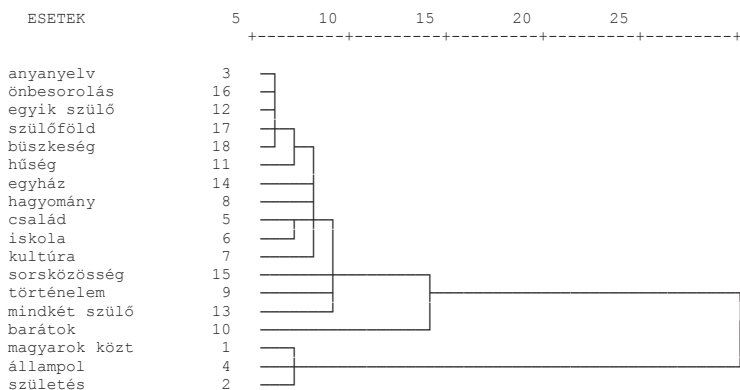
érezhető.					
A románnak a magyar nyelvre gyakorolt hatása érezhető a mondat szerkesztésben is, a szavak sorrendiségében, a mondat felépítésben.					
Nincs ok aggodalomra, mert a román nyelv semmilyen szinten nincs hatással magyar anyanyelvünkre, sem annak használatára.					

2.melléklet

	1	2
Legyen magyar állampolgár	.155	.830
Nevelkedjen magyar családban	.657	.049
Járjon magyar iskolába	.659	.057
Ismerje a magyar hagyományokat, szokásokat	.592	-.142
Legyenek magyar barátai	.540	.136
Legyen hű és tisztelje a magyar nemzetet	.596	.033
Tarozzon magyar szertartási nyelvű egyházhoz	.610	-.010
Vállaljon sorsközösséget a magyarsággal	.693	-.218
Szeresse a szülőföldjét	.617	-.119
Legyen büszke magyarságára	.601	-.069
Élete nagy részében magyarok közt éljen	.099	.842
Magyarországon szülessen	.100	.784
Érezze magáénak a magyar kultúrát	.516	-.114
Ismerje a Magyar nép történelmét	.504	-.093
Mindkét szülője legyen magyar	.518	.018

Extraction Method: Principal Component Analysis.

4. melléklet: A klaszterelemzés eredményei az identitáskritériumokról
Dendrogram

5. melléklet: Az érzelmi viszonyulás faktorsúlyai

Extraction Method: Principal Axis Factoring.

Az, hogy magyarnak születtem Székelyföldön:	Faktor		
	1	2	3
könnyíti az életem	.807	.085	-.028
büszkeséggel tölt el	.180	.685	.128
közömbös számomra	.081	-.622	.256
előnyt jelent	.543	.052	.058
szégyennel tölt el	.008	-.032	.261
hátrányt jelent	-.401	.061	.335

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.